

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІЛЬЧЕНКО СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 72.01: 72.021

ДИСЕРТАЦІЯ
ЛОКАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА
МІСТ УКРАЇНИ

191 Архітектура та містобудування

19 Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С.А. Ільченко

Науковий керівник: **Блінова Марія Юріївна**, доктор архітектури, професор

Харків – 2022

АНОТАЦІЯ

Ільченко С.А. Локальні стратегії розвитку архітектурного середовища міст України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю – 191 Архітектура і містобудування – Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків, 2022. Робота присвячена дослідженню взаємовпливу локального архітектурного середовища та місцевої спільноти з метою визначення дієвості стратегій просторового розвитку. Дослідження націлене на подолання розриву між загальносвітовими напрацюванням з просторових знань та наявними практиками просторового розвитку міст України.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, межі та методи дослідження, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів. Подано інформацію про апробацію результатів досліджень, а також про публікації з обраної теми.

Перший розділ *«Гене́за локальних стратегій міського розвитку, теоретичний контекст та практика застосування»* присвячений аналізу змін у підходах в дослідженнях міського простору та виникнення поняття «локальні стратегії». Внаслідок деконструкції базових термінів визначена термінологія дослідження.

Встановлено зв'язок еволюції розуміння «локального», підґрунтям якого виступають зміни у розумінні місця та простору у теоретичному дискурсі 60-х років ХХ сторіччя, зі змінами цілей та методів дослідження архітектурного середовища. Аналіз трансформації моделі сталого розвитку показав, що стартова модель виглядає достатньою для визначення цілей не визначаючи втім засобів їх реалізації. Висунуто припущення, що універсальні цілі потребують конкретних шляхів реалізації з урахуванням індивідуальних особливостей конкретного місця. Саме відмінності локальних просторів та спільнот визначають зростання уваги до інституціональних та культурних вимірів в моделі сталого розвитку. Відтак визначено характер застосування поняття «локус» та «ідентичність» по

відношенню до архітектурного середовища. В наведеному контексті «локальне» стосовно «глобального» не знаходиться на вісі більше-менше. Визначено, що «локальне» є відповідним критерію унікальності конкретного місця. Розгляд появи та подальшого застосування *локальних стратегій міського розвитку* показав, що останні є реакцією на процеси глобалізації сучасного світу. Локальні стратегії ґрунтуються на взаємодії локальної спільноти з органами управління (владою) і мають тривалий характер.

Широкий діапазон термінологічних запозичень до архітектурної теорії простягається від філософії до географії. Визначено що кожне з термінологічних запозичень має свою історію, характер та сферу застосування, однак питання коректного вживання термінів залишається актуальним. Мультидисциплінарний характер досліджень міського середовища зумовлює однозначне розуміння базових термінів в різних галузях знання. Деконструкція значення термінів використаних в подальшому дослідженні демонструє, що вади перекладу призводять до спрощення, а іноді цілком помилкового тлумачення понять. Такі повнозначні терміни, як *проектний кодекс* і *народна (вернакулярна) архітектура*, які розкривають сенс *участі* та *локального* в процесах міського розвитку, при спрощенні у вітчизняному дискурсі позбавляються свого оригінального потенціалу.

У **другому розділі** *«Методи та рамки дослідження»* визначено доцільність використання змішаних методів для дослідження взаємовпливу міського середовища та його мешканців в умовах одночасного розгляду трансформації фізичних об'єктів (місця) та дій місцевої спільноти. В цьому розділі обґрунтовано характер та логічний порядок етапів дослідження, у відповідності до дослідницьких питань, стратегії та застосованих тактик.

Розгляд наукових досліджень збіжних за темою та постановкою завдання дозволив визначитись з *методологічним прецедентом*. Для пошуку останнього було визначено такі критерії: це має бути архітектурне дослідження, воно має корелювати з концепцією сталого розвитку і мати «відкритий» характер, дозволяючи змінювати тактику відповідно до отриманих нових даних. На основі методологічного прецеденту визначено початкове питання дослідження: як

групова ідентичність формує архітектурне середовище і формується в ньому? Аналіз методів застосованих у *методологічному прецеденті* показав, що якісні дослідження дозволяють добре аналізувати трансформації міського простору завдяки тому, що ставлять акцент на «природних обставинах» місця; застосовують різні тактики для створення цілісного образу досліджуваного явища; мають динамічний характер. Встановлено, що кожен з типів даних, використаних у тематичних дослідженнях архітектурного середовища, має свої особливості, характер, переваги і недоліки. Сукупність різних даних надає повнішу картину дослідження.

Архітектурна теорія та практика використовують для опису простору евклідову геометрію та певний масштаб поза яким людська діяльність як (і її межі) залишається невизначеною. Робота з фіксації процесів та ареалів активностей місцевої спільноти вочевидь потребує нових графічних форм та підходів. Обґрунтовано, що в дослідженні архітектурного середовища фізичні прояви «іншості» є реальним артефактом, який поглиблює дослідницьку проблематику. Надалі визначено, що налаштування дослідника на прояви незвичного/відмінного і пошук їх системного повторення у міському просторі можна вважати важливим напрямом аналізу постійних дій з визначення права окремих груп на місто. Апробацію напрацьованих методик просторових досліджень – наведено у п'ятому розділі.

Третій розділ «Вплив групової ідентичності на міський простір» складається з двох тематичних досліджень об'єднаних повним або значним заміщенням автохтонного населення. Просторові трансформації розглянуто в контексті впливу відмінної культурної норми нової спільноти.

Тож аналіз просторового розвитку міста Білий Бір (Польща) показав, що: «продукування» простору не є виключною прерогативою влади. Рушійною силою цього процесу може бути локальна спільнота або навіть її частина (національна меншість). Втім «ареал» задіяної у «продукуванні» простору спільноти може бути ширшим за місце, де відбуваються зміни, за умови її локалізованої відповідальності. В свою чергу, аналіз просторового розвитку середмістя

Хошиміну (В'єтнам) показав, що: всякий локальний міський простір є складним і не зводимим до спрощених моделей. Встановлено, що архітектурне середовище конкретного місця (локусу) яке відповідає *просторовим практикам* та *культурній нормі* місцевих мешканців, є більш ефективним ресурсом просторового розвитку за загальноприйняту (*глобальну*) модель. Риторика *сучасності*, *наздоганяння* міжнародних стандартів і навіть втілення *цивілізаційних* моделей вигадусе і використовує виключно влада. Локальна спільнота спільними діями трансформує простір або через його часткове привласнення чи захоплення, або через адвокацію свого права на простір — активізм (*неформальні просторові практики*).

Отже, згідно отриманих даних та «відкритого» характеру дослідження напрям подальших розвідок було змінено зважаючи на те, що реальний просторовий розвиток міст визначає строката суміш *формальних* і *неформальних* просторових практик. Встановлено, що деякі з *формальних* практик можуть бути «мертвими» або ж непрацюючими. Діалектика розгляду *формальних* і *неформальних* просторових практик полягає в тому, що вони не можуть бути суто *добрими* або *поганими*, їх слід розуміти як *дієві* або *недієві*.

У **четвертому розділі** «Взаємодія “формального” і “неформального” в міському плануванні» на базі тематичних досліджень просторового розвитку українських міст (Рівне, Харків) проаналізовано різні конфігурації та взаємовплив формальних та неформальних (практик участі, міських рухів, активностей локальних спільнот) практик просторового розвитку останнього часу. Міський простір розглянуто як арену взаємодії або протистояння локальної спільноти, влади та забудовників в контексті трансформацій архітектурного середовища.

Аналіз міських рухів і їх «введення» в площину *формальних* планувальних практик у Рівному показав, що серед не надто поширених практик участі саме *сусідство* (за наявності) виступає рушійною силою для адвокації ідентичності місця. Значення конкретного місця зростає внаслідок протесту проти спроб міської влади передати у приватну власність громадські простір і є своєрідною відповіддю *нав'язаному* розвитку (з його економічним імперативом). Також розглянуто вплив законодавчих змін які закріплюють форми та практики участі містян у плануванні просторового розвитку. Йдеться про наслідки Закону «Про співробітництво

територіальних громад» (Україна, 2014р.) та Закону «Про локалізм» (Велика Британія, 2011р.). Обидва спрямовано на розширення участі місцевих спільнот у процесах розвитку міст. Аналіз наслідків впровадження Закону «Про локалізм» в академічному дискурсі Великої Британії надає практичні приклади розгляду та інтерпретації впровадження практик участі в міське планування. Питання самоозначення місця локальними спільнотами Великої Британії надають можливість виокремити як ефективні форми взаємодії з місцевими мешканцями, так і засоби впровадження у планування розвитку отриманих даних.

Натомість аналіз трансформацій архітектурного середовища середмістя Харкова показав, що адвокація спільного простору може здійснюватися міськими спільнотами, напряду непов'язаними з місцем. Визначено, що формальне (офіційне) просторове планування впроваджується міською владою через медійні образи «доброго міста», які характеризуються певним «утопічним» або наміряним баченням цілей розвитку, представляючи «міське видовище як товар». «Утопічне» планування не обмежується до загальної риторики модерності й наздоганяння успішних міст. В деяких випадках міська влада націлюється на окремі групи (субкультури) з сегрегацією громадських просторів за споживчими симпатіями. Встановлено, що офіційні плани щодо міського просторового розвитку на локальному рівні є радше «мертвими». Так, з огляду на реальну забудову середмістя Харкова помітна відсутність конкретних нормативних актів, що її регламентують. Відкритим залишається і питання узгодження просторового розвитку з унікальною ідентичністю місця. Тож важливим є визнання стратегічного міського планування (в нашому випадку локальних стратегій розвитку міського середовища) як різновиду управління просторовим розвитком міста, якими вони є *de facto*.

П'ятий підрозділ «Неформальні практики в міському плануванні» описує, в який спосіб просторові знання спільноти, визначення агентів просторового розвитку та робота з ідентичністю місця включаються в практики міського планування. На прикладі ініціатив дніпровської спілки архітекторів (під час загальноукраїнського фестивалю «Міста України») розглянуто апробацію нових методик з отримання якісних даних та показано, як взаємодія формальних і

неформальних практик сигналізує про новий вимір міського планування — через перемовини та узгодження підходів до розвитку конкретного архітектурного середовища.

Встановлено, що передумовами трансформації підходів в міському плануванні виступають: динаміка змін пріоритетів міського розвитку, законодавчі зміни які зміщують центр прийняття рішень до локальних спільнот, зростання впливу місцевої громади та її залучення (в явній чи неявній формі) до планувальних практик. Співіснування формальних (усталених) практик планування з низовими ініціативами громади та професійної спільноти формує запит на використання якісних даних в аналізі міського простору і як наслідок напрацювання методик їх отримання. Основні складові трансформації практик просторового планування (та просторових досліджень) визначено як: розуміння конкретного локального простору як відбувшогося, увага до намірів усіх агентів просторового розвитку, пріоритет процесів проживання простору над його формою. Встановлено, що використання в плануванні реновації міських районів (бодай в його дослідницькій частині) не тільки кількісних а й якісних даних суттєво доповнює просторові знання. Апробація методик визначення унікальних властивостей ділянки проектування показала, що аналіз неформальних просторових практик є джерелом включення місцевих знань у планування розвитку та розширення сфери даних визначаючих міський простір.

Сформульовано напрямок подальших розвідок і планувальних практик де альтернативою традиційним просторовим дослідженням стає використання методів феноменології місця, а саме досліджень процесу формування людьми значущих відносин з місцями. Наслідком останніх може стати розуміння процесів формування відповідальності спільноти по відношенню до місця з подальшим залученням місцевих мешканців для самопідтримуючого розвитку локального простору.

Ключові слова: міське планування, локальні стратегії, ідентичність місця, міське середовище, середмістя, модернізація, урбанізм, стійкість, архітектурне середовище, громадські простори, колективні дії, стратегії влади, виробництво простору, просторові тактики, просторові знання.

ANNOTATION

Ilchenko S.A. Local strategies for the development of the architectural environment of Ukrainian cities. - Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy on a Specialty 191 Architecture and Urban Planning - Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv, 2022. The work is devoted to the study of the interaction of local architectural environment and local community to determine the effectiveness of spatial development strategies. The research is aimed at bridging the gap between global developments in spatial knowledge and existing practices of spatial development of Ukrainian cities.

The **introduction** substantiates the relevance of the research topic, defines the purpose, objectives, object, subject, boundaries and methods of research, as well as the scientific novelty and practical significance of the results. Information on approbation of research results and on publications on the selected topic is given.

The first chapter “*Genesis of Local Strategies of Urban Development, Theoretical Context and Practice*” is devoted to the analysis of changes in approaches in the study of urban space and the emergence of the concept of “local strategies”. As a result of the deconstruction of the basic terms, the terminology of the research is determined.

The connection was found between the evolution of the understanding of “local”, which is based on changes in the understanding of place and space in the theoretical discourse of the 60s of the 20th century, with changes in the goals and methods of studying the architectural environment. The analysis of the transformation of the sustainable development model showed that the starting model seems sufficient to determine the goals without determining the means of their implementation. It is suggested that universal goals require specific ways of implementation, taking into account the individual characteristics of a particular place. It is the differences between local spaces and communities that determine the growing attention to institutional and cultural dimensions in the model of sustainable development. Therefore, the nature of the application of the concept of “locus” and “identity” in relation to the architectural environment is determined. In this context, the “local” relative to the “global” is not on the more or less axis. It is determined that “local” is a criterion for the uniqueness of a

particular place. Consideration of the emergence and further application of *local strategies of urban development* has shown that the latter are a reaction to the processes of globalization of the modern world. Local strategies are based on the interaction of the local community with the authorities and are long-lasting.

A wide range of terminological borrowings to architectural theory extends from philosophy to geography. It is determined that each of the terminological borrowings has its own history, nature and scope, but the issue of correct use of terms remains relevant. The multidisciplinary nature of urban research leads to a clear understanding of basic terms in various fields of knowledge. The deconstruction of the meaning of the terms used in further research demonstrates that translation defects lead to simplification, and sometimes complete misinterpretation of concepts. Such full-fledged terms as the *project code* and *folk (vernacular) architecture*, which reveal the meaning of *participation* and *local* in the processes of urban development, are simplified in the domestic discourse and lose their original potential.

The **second chapter** “*Methods and Framework of the Research*” identifies the feasibility of using mixed methods to study the interaction of the urban environment and its inhabitants in terms of simultaneous consideration of the transformation of physical objects (places) and actions of the local community. This chapter substantiates the nature and logical order of the research stages, in accordance with the research questions, strategy and tactics used.

Consideration of scientific research converging on the topic and setting the task allowed to determine the *methodological precedent*. To find the latter, the following criteria were defined: it should be an architectural study, it should correlate with the concept of sustainable development and be “open” in nature, allowing to change tactics in accordance with the new data. Based on the methodological precedent, the initial question of the study is determined: how does group identity shape the architectural environment and is formed in it? The analysis of the methods used in the *methodological precedent* showed that qualitative research allows to analyze well the transformations of urban space due to the fact that they emphasize the “natural circumstances” of the place; apply various tactics to create a holistic image of the phenomenon under study; have a dynamic nature. It is established that each of the types of data used in thematic studies of

the architectural environment has its own characteristics, nature, advantages and disadvantages. The combination of different data provides a more complete picture of the study.

Architectural theory and practice use Euclidean geometry to describe space and the extent to which human activity as (and its boundaries) remains uncertain. The work on capturing the processes and areas of activity of the local community obviously requires new graphic forms and approaches. It is substantiated that in the study of the architectural environment the physical manifestations of “otherness” are a real artifact that deepens the research problems. It is further determined that the researcher's attitude to the manifestations of the unusual/different and the search for their systematic repetition in the urban space can be considered an important area of analysis of ongoing actions to determine the right of individual groups to the city. Approbation of the developed methods of spatial research is given in the fifth chapter.

The **third chapter** “*The Impact of Group Identity on Urban Space*”, consists of two case studies combined with the complete or significant replacement of indigenous peoples. Spatial transformations are considered in the context of the influence of the different cultural norms of the new community.

Therefore, the analysis of the spatial development of the city of Biały Bór (Poland) showed that: “production” of space is not the exclusive prerogative of the government. The driving force behind this process may be the local community or even part of it (national minority). However, the “range” of the community involved in the “production” of space may be wider than the place where the changes take place, provided its localized responsibility. In turn, the analysis of the spatial development of the center of Ho Chi Minh City (Vietnam) showed that: every local urban space is complex and can not be reduced to simplified models. It is established that the architectural environment of a specific place (locus) that corresponds to the *spatial practices* and *cultural norms* of local residents, is a more effective resource for spatial development than the generally accepted (*global*) model. The rhetoric of *modernity*, *catching up with* international standards and even the implementation of *civilizational* models is invented and used exclusively by the government. By acting together, the local community transforms space either through its partial appropriation or capture, or through the advocacy of its right to space - activism

(*informal* spatial practices). Thus, according to the data obtained and the “open” nature of the study, the direction of further exploration was changed due to the fact that the real spatial development of cities is determined by a diverse mix of *formal* and *informal* spatial practices. It was found out that some of the *formal* practices may be “dead” or inefficient. The dialectic of considering *formal* and *informal* spatial practices is that they cannot be purely *good* or *bad*, they should be understood as *efficient* or *inefficient*.

The **fourth chapter** “*Interaction of “formal” and “informal” in urban planning*” based on thematic studies of spatial development of Ukrainian cities (Rivne, Kharkiv) analyzes different configurations and interactions of formal and informal (participatory practices, urban movements, local community activities) spatial development practices of late. Urban space is considered as an arena of interaction or confrontation of the local community, government and developers in the context of transformations of the architectural environment.

Analysis of urban movements and their “introduction” into the plane of *formal* planning practices in Rivne showed that among the not very common practices of participation, the *neighborhood* (if any) is the driving force for advocating the identity of the place. The importance of a particular place is growing as a result of the protest against the attempts of the city authorities to transfer public space to private ownership and is a kind of response to the *imposed* development (with its economic imperative). The impact of legislative changes that enshrine the forms and practices of citizen participation in spatial development planning is also considered. This is about the consequences of the Law on Cooperation of Territorial Communities (Ukraine, 2014) and the Localism Act (Great Britain, 2011). Both aim to increase the participation of local communities in urban development processes. The analysis of the consequences of the implementation of the Localism Act in the academic discourse of the United Kingdom provides practical examples of consideration and interpretation of the implementation of practices of participation in urban planning. Issues of local self-determination by local communities in the UK provide an opportunity to identify both effective forms of interaction with local residents and means of implementation in planning the development of the data obtained.

Instead, the analysis of the transformations of the architectural environment of the center of Kharkiv showed that the advocacy of common space can be carried out by urban communities, directly unrelated to the place. It is determined that formal (official) spatial planning is implemented by the city authorities through media images of the “good city”, which are characterized by a certain “utopian” or dream vision of development goals, representing the “urban spectacle as a commodity.” “Utopian” planning is not limited to the general rhetoric of modernity and catching up with successful cities. In some cases, the city authorities target certain groups (subcultures) with the segregation of public spaces according to consumer preferences. It has been established that official plans for urban spatial development at the local level are rather “dead”. Thus, given the actual development of the center of Kharkiv, there is a lack of specific regulations governing it. The issue of reconciling spatial development with the unique identity of the place also remains open. Therefore, it is important to recognize strategic urban planning (in our case, local strategies for urban development) as a kind of management of urban spatial development, which they are *de facto*.

The **fifth chapter** “*Informal Practices in Urban Planning*” describes how community spatial knowledge, identification of spatial development agents, and work with spatial identity are incorporated into urban planning practices. On the example of initiatives of the Dnipro Union of Architects (during the all-Ukrainian festival “Cities of Ukraine”) the approbation of new methods of obtaining quality data is considered and it is shown how the interaction of formal and informal practices signals a new dimension of urban planning – through negotiations and clarification of approaches to the development of a specific architectural environment.

It is established that the prerequisites for the transformation of approaches in urban planning are: the dynamics of changes in urban development priorities, legislative changes that shift the center of decision-making to local communities, increasing local community influence and its involvement (explicitly or implicitly) in planning practices. The coexistence of formal (established) planning practices with grassroots initiatives of the community and the professional community forms a demand for the use of quality

data in the analysis of urban space and as a consequence of developing methods for obtaining them. The main components of the transformation of spatial planning practices (and spatial research) are defined as: understanding of a particular local space as happening, attention to the intentions of all agents of spatial development, the priority of living processes over its form. It is established that the use of not only quantitative but also qualitative data in planning the renovation of urban areas (at least in its research part) significantly complements the spatial knowledge. Approbation of methods for determining the unique properties of the design site showed that the analysis of informal spatial practices is a source of including local knowledge in development planning and expanding the scope of data defining urban space.

The direction of further explorations and planning practices is formulated, where the alternative to traditional spatial research is the use of methods of phenomenology of place, namely research of the process of forming significant relationships with places by people. The consequence of the latter may be an understanding of the processes of formation of community responsibility in relation to the place with the subsequent involvement of local residents for the self-sustaining development of the local space.

Key words: urban planning, local strategies, place identity, urban environment, downtown, modernization, urbanism, sustainability, architectural environment, public spaces, collective action, government strategies, space production, spatial tactics, spatial knowledge.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Блінова М. Ю., Ільченко С. А. Локальні стратегії розвитку архітектурного середовища міст України: до постановки проблеми. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 46. С. 54-63. ISSN 2077-3455 — *Особистий внесок здобувача: аналіз впливу соціальних ініціатив на міське середовище, постановка проблеми.*

<http://library.knuba.edu.ua/books/zbirniki/01/201746.pdf>

2. Ільченко С. Вплив селян-мігрантів на міський простір (Хошимін — Ган Дау). Комунальне господарство міст, Харків, 2021. Вип. 3, ном. 163. С. 94-102. e-ISSN 2522-1817 (Index Copernicus) <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2021-3-163-94-102>

3. Ільченко С. Методики отримання й використання якісних даних у практиці міського планування. Комунальне господарство міст, Харків, 2021. Вип. 6, ном.166. С. 56–63. e-ISSN 2522-1817 (Index Copernicus) <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2021-6-166-56-63>

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

4. Blinova M. Y., Ilchenko S. A. The actualization of the garden city model in modern urban planning with participation practices (on the example of Grabnyk park renewal in the city of Rivne). IOP Conference Series: Materials and Engineering. IOP Publishing, 2020. Vol. 907(1):012002. Online ISSN: 1757-899X (**Scopus**)

— *Особистий внесок здобувача: аналіз взаємовпливу локальної спільноти та архітектурного середовища, методи використання ідентичності місця в практиці дизайну.* <https://doi.org/10.1088/1757-899X/907/1/012002>

5. Ilchenko Sergiy. »Reclaiming« the City: A Collective Endeavor. Dimensions. Journal of Architectural Knowledge. Technical University of Munich, 2021. Vol. 1, no. 2. P. 183-202. e-ISSN:2747-5093 <https://doi.org/10.14361/dak-2021-0214>

6. Ilchenko Sergiy. Collective actions for reconfiguration of urban space Biały Bór, Poland'. VITRUVIO - International Journal of Architectural Technology and Sustainability. Universitat Politècnica de València, 2021. Vol. 6, no. 2. P. 56-69. e-ISSN 2444-9091 (**Scopus, Q2**) <https://doi.org/10.4995/vitruvio-ijats.2021.16163>

2. Публікації, які додатково відображають результати дослідження і засвідчують його апробацію

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Блінова М. Ю., Ільченко С. А. Соціальні ініціативи, як фактор впливу на формування стратегій розвитку міського середовища на локальному рівні. Збірник наукових праць ХНУБА. Науковий вісник будівництва. Харків, 2020. Т.102, вип. 4. С. 7-11., ISSN 2311-7257 — *Особистий внесок здобувача: аналіз впливу соціальних ініціатив на міське середовище, постановка проблеми.* https://vestnik-construction.com.ua/images/pdf/2_100_2020/3.pdf

2. Ільченко С. А., Блінова М. Ю. Церква Різдва Богородиці (Білий Бір, Польща) в контексті «великого церковного будівництва». Збірник наукових праць ХНУБА. Науковий вісник будівництва. Харків, 2020. Т.104, вип. 2. С. 57-64. ISSN:2311-7257 — *Особистий внесок здобувача: аналіз впливу однієї з громад мультикультурного міста на архітектурне середовище.* https://vestnik-construction.com.ua/images/pdf/2_100_2020/3.pdf

Стаття у колективній монографії

3. Блінова М. Ю., Ільченко С. А. Локус та ідентичність як базові категорії при формуванні стратегії розвитку архітектурного середовища. Харків: ХНУБА, 2017. – 668 с. – (И 66 Інноваційні технології в архітектурі і дизайні [Текст]: Колективна монографія. Під загальною редакцією В.П. Сопова, В.П. Мироненка). – С. 44-50. ISBN 978-617-7204-48-9 — *Особистий внесок здобувача: постановка проблеми.* <http://www.itad.com.ua/gallery/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B02017.pdf>

Тези наукових доповідей (апробація результатів)

4. Ільченко С.А. Вернакулярна архітектура як прояв колективного несвідомого по відношенню до архітектурного середовища. Архітектура, освіта і наука в Україні і Світі: досвід і перспективи розвитку, Рівне, 2019. №. 46. С. 65-66

5. Блінова М, Ільченко С. Особливості проведення порівняльних досліджень трансформацій міського середовища (на прикладах Харкова (Україна) та Хошиміну В'єтнам). Розвиток архітектури в Східній Європі: реалії, проблеми та перспективи, Луцьк, 2021. С. 57-58

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ЛОКАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ МІСЬКОГО РОЗВИТКУ, ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ	8
1.1 Виникнення локальних стратегій міського планування, історія питання	8
1.2 Локальне та ідентичність як базові категорії міських стратегій	20
1.3 Виклик запозичених термінів у теорії архітектури	28
1.4 Деконструкція базових термінів дослідження	33
Висновки до першого розділу	44
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА РАМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ	46
2.1 Характер та межі дослідження	46
2.2 Концептуальне підґрунтя тематичних досліджень	56
2.3 Групова ідентичність спільноти як необхідна складова аналізу міського простору.	65
2.4 Особливості отримання та обробки даних.....	76
Висновки до другого розділу	79
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ГРУПОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА МІСЬКИЙ ПРОСТІР	81
3.1 “Продуктування” простору на прикладі польського міста Білий Бір, Польща.....	81
3.2 Відмінність масштабу спільноти і “продукованого” нею простору	98
3.3 Змінений простір і групові ідентичності	102
3.4 Деконструкція міського простору зі зміною групової ідентичності. Просторові трансформації Хошиміна в контексті міграційних процесів	108
3.5 Аналіз просторової організації комуни Ган Дау (о. Фукуок, провінція Кієн Гіанг, В'єтнам).	118
3.6. Зміни в міському середовищі Хошиміна і прояви іншості.	125
3.7 Подібності в міських трансформаціях Хошиміна та українських міст	134
Висновки до третього розділу	139

РОЗДІЛ 4. ВЗАЄМОДІЯ “ФОРМАЛЬНОГО” І “НЕФОРМАЛЬНОГО” В МІСЬКОМУ ПЛАНУВАННІ	141
4.1 Взаємовплив формальних і неформальних просторових практик (в контексті тематичних досліджень Білого Бору та Хошиміну).....	141
4.2 Від спільних дій (кооперації) до практик участі	150
4.3 Трансформації Грабника, характеристики спільноти, процесу і простору	165
4.4 Просторові трансформації середмістя у Харкові (1991-2021).	169
4.5 Збіги і розбіжності з просторовим розвитком Хошиміна.	174
4.6 Трансформації міського середовища, характеристика спільноти, процесу і простору.	186
Висновки до четвертого розділу	190
РОЗДІЛ 5. НЕФОРМАЛЬНІ ПРАКТИКИ В МІСЬКОМУ ПЛАНУВАННІ	192
5.1 Передумови змін просторового планування в українських містах	192
5.2 Методики отримання якісних даних про міський простір.....	195
5.3 Феноменологічна основа планування	204
5.4 Ідентичність місця як складова міського розвитку.....	207
Висновки до п'ятого розділу.....	213
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	215
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	220
Додаток А Список опублікованих праць за темою дисертації	240
Додаток Б Перелік апробацій та впроваджень	242
Додаток В Воркшоп “Мурали Дніпра” у м. Дніпро	246
Додаток Г Стратегія освоєння території Набережної Перемоги. м.Дніпро	254
Додаток Г Проект житлової групи в історичному середовищі м.Харкова	267

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Просторовий розвиток міст України визначається складною, та відмінною в кожному конкретному випадку, конфігурацією «формальних» та «неформальних» планувальних практик. Зміщення центру в прийнятті рішень до місцевих спільнот зумовлює зміни як планувальних практик, так і методів дослідження міського простору. Розуміння локальних стратегій просторового розвитку новою формою у плануванні міст потребує її теоретизації, втім як і визначення «локального» в просторових дослідженнях. Мультидисциплінарний характер роботи зумовлює взаємовплив архітектурного середовища та локальної спільноти (де одночасному аналізу піддаються процеси (дії локальної спільноти) та фізичні об'єкти (характеристики простору). В роботі розглянуті методи аналізу архітектурного середовища з залученням критерію ідентичності місця. Її зв'язок (або його відсутність) з ідентичністю місцевої спільноти.

Актуальність дослідження полягає в потребі аналізу впливу культурної норми локальної спільноти на трансформації міського середовища ґрунтуючись на категорії ідентичності (місця та спільноти). Так само актуальними залишаються питання визначення характеристик унікальності місця (наданих місцевими мешканцями), та форми їх використання в практиках планування та дизайну архітектурного середовища.

Розвиток міського середовища визначається величезною кількістю чинників. На сьогодні, в Україні серед основних тенденцій, що мають найбільший вплив на формування архітектурного середовища міста насамперед слід виокремити наступні:

- зміну в політиці міського планування та розподілу бюджетних коштів, що спричинена запровадженням децентралізації міського управління;

- загальносвітові принципи *сталого розвитку* та євроінтеграційні процеси, що прийняті в Україні на загальнодержавному рівні та відповідно потребують впровадження на місцях;

- зростаюча активність громадянського суспільства в питаннях міського планування і охорони пам'ятників архітектури.

Такий рух ініціатив назустріч зверху і знизу створює доволі строкату та часто сповнену протиріч картину: різноманітні проекти та заходи, що загалом мають спільну мету – поліпшення міського середовища, на рівні держуправління, міського управління та громадських об'єднань роблять це виходячи кожен зі своїх уявлень про те, що буде добре для мешканців та міста. Крім цього серед усіх цих ініціатив досі не зрозумілим є місце архітектора/планувальника.

Ці обставини вочевидь актуалізують власне наукові дослідження, спрямовані на формування цілісних *стратегій розвитку архітектурного середовища* міст України. Виходячи з того, що здебільшого «зустріч ініціатив» відбувається саме на рівні конкретних, локальних місць, піднімається питання розробки стратегій, які б враховуючи глобальні напрями та тенденції, пропонують сучасні підходи до створення комфортного та конкурентоспроможного міського середовища саме на локальному рівні.

Наукова гіпотеза цього дослідження полягає у тому, що архітектурне середовище певного «локусу» – або місця, як і «локальна спільнота», мають суттєвий ресурс взаємовпливу. Будь які спроби ігнорувати цей ресурс знижують дієвість планувальних практик та блокують процес *сталого розвитку* міст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах НДР кафедри дизайну міського середовища «Сучасні стратегії формування архітектурного середовища міст України у контексті концепції сталого розвитку» Державний реєстраційний номер: 0116U005373, та «Інноваційні стратегії організації архітектурного середовища як частина культурної політики держави» Державний реєстраційний номер: 0122U000693.

Мета дослідження – виокремити прояви взаємного впливу спільноти та середовища в контексті трансформації міських просторів. Сформулювати вимоги до порівняльних прикладів використовуємих в порівняльному аналізі. Звузити можливість довільної інтерпретації базових визначень. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- сформулювати теоретичну основу дослідження трансформацій міського середовища у її зв'язку з культурною нормою локальної спільноти;
- обґрунтувати використання загальнонаукових та спеціальних методів дослідження наведеного взаємовпливу, як результат - сформулювати методики дослідження трансформацій міського простору;
- на основі порівняльного аналізу зв'язку каркасів ідентичності місця з просторовими властивостями міського середовища сформулювати рекомендації щодо форми отримання якісних даних (по відношенню до конкретного простору) та меж її подальшого використання в процесах планування.

Об'єктом дослідження є трансформації історично сформованого архітектурного середовища, «локальність» якого визначено за критерієм ідентичності місця.

Предметом дослідження є вплив місцевої спільноти та його місце в конфігурації «формальних» і «неформальних» практик просторового розвитку.

Межі дослідження окреслені розглядом характеру та ступеню впливу основних акторів трансформацій *історичносформованого архітектурного середовища* (локального). Хронологічні – охоплюють період з 1991-2021рр.

Методи дослідження ґрунтуються на використанні змішаних методів де етнографічні методи поєднуються з інтерпретаційними ('топологічними' щодо простору та 'історичними' щодо локальної спільноти) з використанням мап та кадастрових сервісів для отримання картографічних зображень.

Наукова новизна отриманих результатів:

- сформульовано бінарні опозиції дослідження локального простору по відношенню до простору, групової ідентичності місцевих мешканців та процесів;
- на підставі виділених категорій створено графічну модель аналізу локального простору (яка корелює з моделями сталого розвитку);
- вперше проведено детальне порівняння просторового розвитку Хошиміну та українських міст з огляду на порівняння подібного з подібним (приймаючи збіжність впливу на міський простір економік перехідного періоду);
- розроблено методики дослідження: *картографування місць мистецької дії, картографування міських територій із обмеженим доступом, аналізу інформації та опитувань містян на форумах у соціальних мережах, аналізу неявного права власності.*

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження мають значення для створення стратегій просторового розвитку (як норми чинного законодавства) органами місцевого самоврядування та підвищенні дієвості планувальних практик які реалізуються в містах України.

Особистий внесок здобувача. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 9 праць: 3 статті – в наукових фахових виданнях України (2 з них - у співавторстві з М. Ю. Бліновою), 3 статті – в наукових періодичних виданнях інших держав, 1 стаття – в іншому науковому виданні України (у співавторстві з М. Ю. Бліновою), 1 стаття – в науковій міжнародній конференції (у співавторстві з М. Ю. Бліновою), 1 матеріал конференції (у співавторстві з М. Ю. Бліновою). Основні положення та результати дослідження отримані автором особисто, що засвідчується 4 одноосібними публікаціями та 5 публікаціями у співавторстві. В опублікованих у співавторстві статтях автору належать результати польових досліджень та аналіз джерел.

Апробація результатів дисертації. Основні положення виголошено на щорічних науково-практичних конференціях Харківського національного університету будівництва та архітектури у 2017-2019 роках. Ключові положення й

результати досліджень апробовано на 2 міжнародних конференціях: міжнародній науково-практичній конференції «Архітектура, освіта і наука в Україні і Світі: досвід і перспективи розвитку», Рівне 2019 рік; I міжнародна наукова конференція «Розвиток архітектури в Східній Європі: реалії, проблеми та перспективи», Луцьк 2021 рік. В якості апробації розроблені методики *картографування міських територій із обмеженим доступом і аналізу неявного права власності* використано в навчальних програмах на кафедрі архітектури Харківської академії дизайну та мистецтв. Обґрунтованість запропонованих методик аналізу міського простору підтверджена у процесі практичного проектування під час майстерень міста в рамках загальноукраїнського архітектурного фестивалю «Міста України», Дніпро у 2016,2018,2020 роках.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків з ілюстративним матеріалом. Загальний обсяг дисертації – 314 сторінок, у тому числі 177 сторінок основного тексту, 16 сторінок з ключовими таблицями та схемами, 20 сторінок списку використаних джерел із 247 позицій, 4 сторінки з переліком апробацій та впроваджень та 26 сторінок з ключовими ілюстраціями.

РОЗДІЛ 1.

ГЕНЕЗА ЛОКАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ МІСЬКОГО РОЗВИТКУ, ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

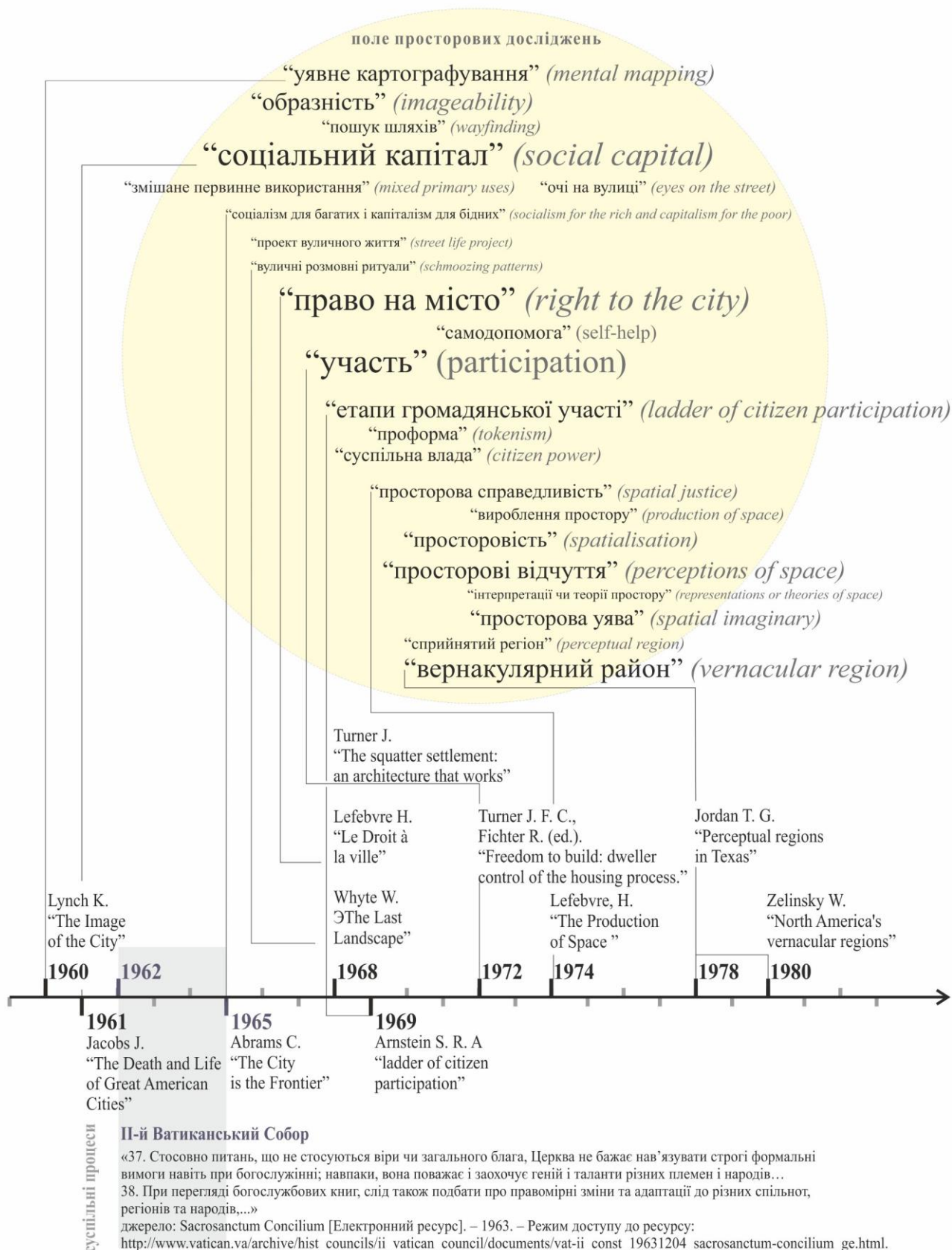
1.1. Виникнення локальних стратегій міського планування, історія питання

Еволюція розуміння «локального» в теоретичному дискурсі 60-х років ХХ сторіччя. Теорія “локального” активно розвивається в 1960-х роках: на хвилі критики модерністських уявлень про місто в теорії архітектури повоєнних років виникає посилена увага до індивідуальних особливостей окремого місця. Мало не одночасно з’являється ряд праць, автори яких зауважують невідповідність теоретичних моделей реальному розвитку міських просторів. Варто розглянути, що саме об’єднує “Образ міста” Кевіна Лінча [1], “Смерть і життя великих американських міст Джейн Джекобс [2], “Повсякденне життя в сучасному світі” Анрі Лефевра [3], “Останній пейзаж” Вільяма Вайта [4], “Місто як пограниччя” Чарльза Абрамса [5] “Етапи громадянської участі” Шеррі Р. Арнштейн [6], “Сквотерські поселення: архітектура в дії” Джона Ф.К. Тернера [7] та “Культура Середнього Заходу” Джозефа В. Браунелла [8]. Не всі ці твори наукові, за формою це переважно збірки есеїв або включених спостережень. Частина досліджень ніяк не стосується університетських наукових програм. Деякі [1], [2] ініційовано приватним фондом, один [7] підтримано благодійним заходом, а інші [4], [5] є скоріше літературними творами про місто. Що об’єднує ці праці, то це, мабуть, зміна у підходах до пізнання дійсності. Архітектурне середовище стає предметом дослідження в усіх своїх проявах, а місцева спільнота — невід’ємною частиною цього середовища і повноцінним суб’єктом його трансформацій. Саме у цей час (чи трохи пізніше) оформлюються поняття, що стали невід’ємною складовою сучасного наукового дискурсу міста та його середовища, а саме: “уявне картографування” (*mental mapping*), “образність” (*imageability*), “пошук шляхів” (*wayfinding*) [1]; “соціальний капітал” (*social capital*), “змішане первинне використання” (*mixed primary uses*), “очі на вулиці” (*eyes on the street*) [2];

“просторова справедливість” (*spatial justice*), “вироблення простору” (*production of space*), “просторовість” (*spatialisation*), “просторові відчуття” (*perceptions of space*), “інтерпретації чи теорії простору” (*representations or theories of space*), “просторова уява” (*spatial imaginary*) [9]; “проект вуличного життя” (*street life project*), “вуличні розмовні ритуали” (*schmoozing patterns*) [4]; “соціалізм для багатих і капіталізм для бідних” (*socialism for the rich and capitalism for the poor*) [5]; “етапи громадянської участі” (*ladder of citizen participation*), “проформа” (*tokenism*), “суспільна влада” (*citizen power*) [6]; “самодопомога” (*self-help*), “участь” (*participation*) [7][10]; “сприйнятий регіон” (*perceptual region*) або “вернакулярний район” (*vernacular region*) [11][12][13] (Рис. 1.1). Поява нових термінів в архітектурному науковому дискурсі не випадкова. Вона свідчить про певні тектонічні зсуви в методах пізнання. Згадані дослідження можна означити як “заглиблені” (*deep*) за сучасною термінологією — такі, де дослідник бере осмислену участь у процесах, перебуваючи в конкретному середовищі, адже кожна ситуація і кожний простір є конкретними і потребують власного визначення. У 1960-х суспільні науки та філософія повертаються у професійні дослідження, що свідчить про невідповідність позитивістських підходів до теоретизації міського середовища та про невдалі спроби застосування загальних моделей до конкретних випадків. Місто як феномен стає об’єктом дослідження соціологів, психологів, антропологів, географів та осмислюється філософами.

В роботах деяких авторів цього періоду (“Місто — це не дерево” Крістофера Александера [14], “Міста як системи в системах” Брайана Дж. Л. Беррі [15]), котрі залишаються у загальнонауковому позитивістському дискурсі, міста теж визнаються непростим дослідницьким об’єктом. Крістофер Александер навіть відмежовує історично сформовані міста від штучно створених¹. Розрізнення міст на

¹ «Я хочу назвати ті міста, які виникли більш-менш стихійно впродовж багатьох-багатьох років, природними містами. І я називатиму ті міста та частини міст, які були створені розробниками та планувальниками свідомо, штучними містами. Сієна, Ліверпуль, Кіото, Манхеттен — приклади природних міст. Левіттаун, Чандігарх та британські нові міста є прикладами штучних міст» [14, р. 58].

“природні” та “штучні” можна вже вважати за визнання певних проблем при застосуванні архітектурних теорій того часу. Такий підхід до міського середовища визначається Марією Бліною як:

«...тенденція анти-біхевіоризму, що отримала назву “когнітивна революція”, що виявилася наслідком протесту проти спроб трактувати діяльність людини як роботу біологічної машини відсторонено від дії свідомості» [16, с. 28].

Уніфіковані підходи до формування архітектурного середовища виявилися повсюди назагал неспроможними саме тому, що реальність формують не тільки просторові фактори, а й міська спільнота. Відтак ми бачимо зростання уваги до *конкретного* на противагу до *взірцевого*. Локальне починає виокремлюватися, осмислюватися як протилежність загальному. Критичне ставлення до модернізації міст порушує питання про мету пропонованих трансформацій, на перший план виходять категорії “доцільності” та “соціальної справедливості”. Зміни у підходах до розуміння міста та його просторів були не випадкові і до того ж пов’язані з загальними суспільними процесами того часу, як от II-м Ватиканським Собором (1962-1965 рр.), пріоритетами якого були визначені: краще розуміння католицької церкви; церковні реформи; просування єдності християнства та діалог зі світом. Цей приклад відкритості до світу, у його різноманітних проявах, відображено у конституції *Sacrosanctum Concilium*². Можна висувати, що сприйняття світу, яким він є, замінює сприйняття, що улягає певній нормі. Різноманіття почали вважати

² «37. Стосовно питань, що не стосуються віри чи загального блага, Церква не бажає нав’язувати строгі формальні вимоги навіть при богослужінні; навпаки, вона поважає і заохочує геній і таланти різних племен і народів. Все, що в народних звичаях нерозривно переплетено із забобонами та вадами, вона важить доброзичливо і, якщо може, зберігає в цілості. Буває, іноді дещо з цього переходить у саму літургію, та за умови, що принципово сумісне з істинним та непідробним духом літургії.

38. При перегляді богослужбових книг, слід також подбати про правомірні зміни та адаптації до різних спільнот, регіонів та народів, а особливо в місіях, зберігаючи при тому єдність римського обряду. Цього слід дотримуватися відповідно, укладаючи ритуали та їх рубрики» [17].

цінністю, а не відхиленням від норми. Зміни загальних цінностей мали вплив і на архітектуру, до чого ми повернемося у третьому і четвертому розділах.

Таким чином, 1960-ті роки стають підґрунтям для розвитку поняття *середовища* в архітектурній теорії. Звісно, і введення в науковий обіг поняття “образ” в контексті суб'єктивного сприйняття дійсності важко уявити без “Терра інкогніта: місце уяви в географії” Джона Райта [18] та “Образ: знання в житті та суспільстві” Кеннета Боулдінга [19]. Так само звертається до культурної складової міста Льюїс Мамфорд у праці “Місто в історії” [20].

Середовище в архітектурних теоріях і модель сталого розвитку. Для коректного використання запозичених понять велике значення має переклад. Словосполучення “сталий розвиток” є прийнятим українським відповідником англійського *sustainable development*, що можна перекласти також як ‘стабільний, стійкий, тривкий, тривалий розвиток’. Англійський термінологічний ужиток відсилає до значення ‘самопідтримуваний розвиток’ [21], що матимемо надалі на увазі, коли вживатимемо “сталий розвиток”. Про динамізм цього поняття свідчать кілька чинників, а саме:

- зміни останнього часу як знак того, що концепція сталого розвитку активно трансформується;
- спроби базового втілення концепції на рівні міст та їх об'єднань;
- посилена увага до ідентичності локальних місць та її впливу на міське середовище.

Сучасна конструктивна критика сталого розвитку великою мірою пов'язана з працями Джеремі Ріфкіна, Керрі Тернера, Тімоті О'Ріордана, Луї Молемана та останнім часом Александра Перес-Кармона. Особливу увагу автори приділяють соціальній справедливості та демократичним процесам. Ця критика безумовно вплинула на переосмислення сталого розвитку з огляду на “імперативний” (інституційний) вимір та культуру як рівноцінні складові процесу.

На локальному рівні, який значною мірою визначається архітектурним середовищем, йдеться про різноманітні дослідження: *критичного регіоналізму* (*critical regionalism*) у роботах Ліан Лефевр, Ентоні Кінга, Вінсента Канісаро, Торстена Боц-Борнштейна та Маріо Гудена; *ідентичності місця* у працях Кріса Абеля, Сум'єна Бандіопадхея, Гільєрмо Монтьєля; *архітектури симулякра* як ідентичності, що виникає в глобалізованому світі, у збірці інтерв'ю з Жаном Бодріаром, записаних Франческо Прото; використання *ідентичності як основи для створення міського бренду та маркетингу міста* в роботі Еріка Брауна. І при тому, незважаючи на великий інтерес до ідентичності та локальних особливостей у їх начебто протистоянні до універсальних цінностей сталого розвитку, тему не вичерпано. Деякі аспекти цього протистояння потребують спеціального дослідження, принаймні у вітчизняних реаліях.

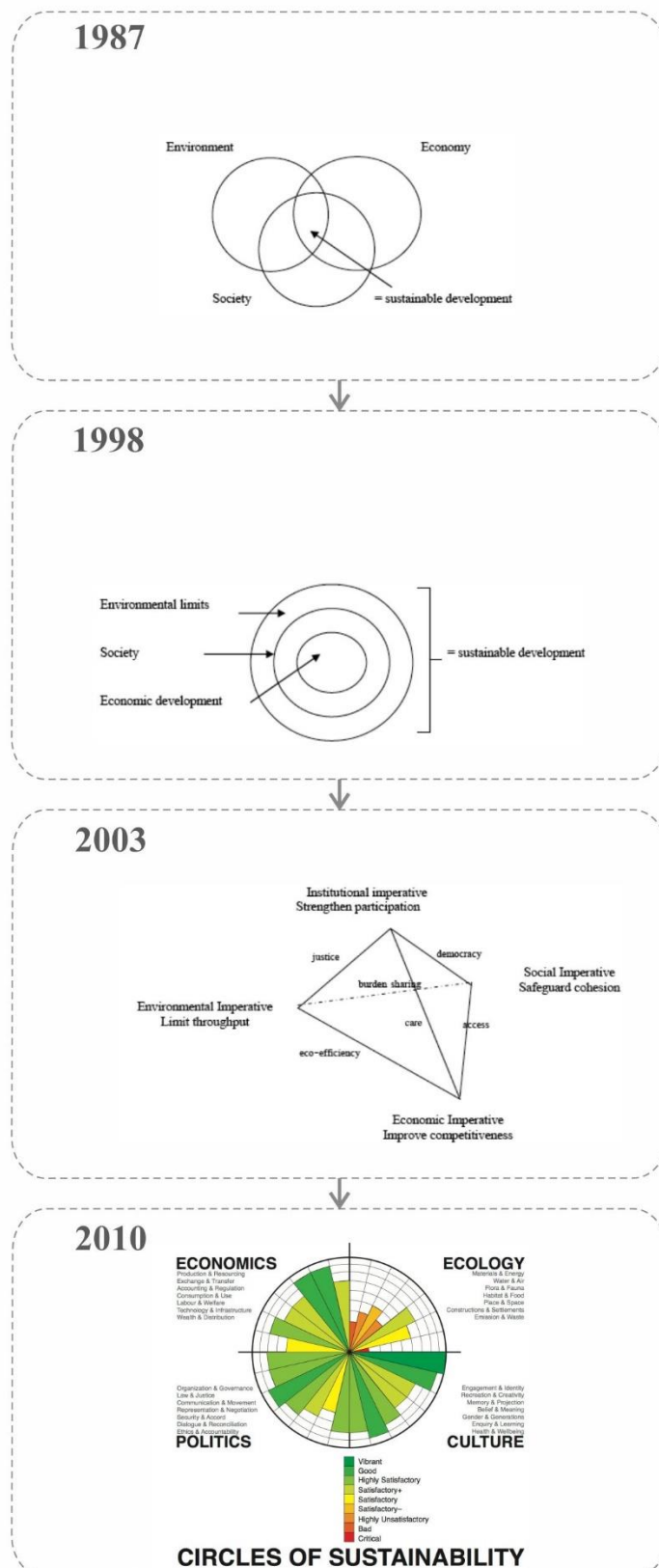
Зміни в концепції сталого розвитку на тлі її критики та розвиток критичного регіоналізму вкупі з пошуками ідентичності в архітектурі прикметним чином пов'язані у часі. Поняття “сталий розвиток” з'являється в 1980 році, коли Міжнародна спілка охорони природи опублікувала стратегію збереження миру, де було посилення на *сталий розвиток* в якості глобального пріоритету [21]. А вже у 1981 році з'являється термін *критичний регіоналізм*. Новий підхід до регіоналізації вперше представили Александр Цоніс та Ліан Лефевр [22]. Це ж поняття, в дещо іншому контексті, вжив 1983 року Кеннет Фрамтон [23]. Тож чи є якась кореляція між теоріями критичного регіоналізму та сталого розвитку?

Цікаво, що майже одразу з'являється і критика засад сталого розвитку: у тому ж 1980 році Джеремі Ріфкін з Тедом Говардом [24] висловлюють сумніви, що це поняття доцільно застосовувати до корисних копалин, які врешті-решт буде колись вичерпано. Критика загалом триває і досі. З часом у теорії сталого розвитку відбувся перехід від триаспектної (Віденської) моделі з рівноцінними економічною, екологічною та соціальною складовими до моделі “матрьошки”, де економічна діяльність визнавалася підпорою для соціального прогресу, якого мало бути досягнуто в рамках екологічних обмежень. До теорії також додався окремий

— “інституційний” (або *імперативний*) — вимір. Більш комплексна модель з’являється у 2003 році, коли автори починають акцентувати на соціальній справедливості та ролі інституцій (див. діаграму...), і ця модель вже більш наближена до намірів реалізовувати теорію з огляду на суспільні потреби. Так з початку 2000-х модель *сталого розвитку* еволюціонує від дещо “місіонерської” і умоглядної до більш реалістичної, яка враховує суспільний діалог та увагу до цінностей.

Але найцікавіша — в контексті архітектурної науки — зміна відбувається у 2010 році. До концепції *сталого розвитку* додався четвертий аспект, оскільки самі економічна, екологічна та соціальна складові виявилися недостатніми, аби охопити ними складне сучасне суспільство (Рис. 1.2). В рамках міжнародної зустрічі місцевих та регіональних лідерів, організованої у Мехіко Світовою організацією “Об’єднані міста і місцеві уряди” (United Cities and Local Governments), було запропоновано нову модель сталого розвитку [25], де підкреслювався його взаємозв’язок із культурою. Тут вже було виокремлено чотири області — економічної, екологічної, політичної і культурної сталості. Роль організації, що підтримала цю модель, при цьому немаловажна: ОММУ об’єднує міста, органи місцевого самоврядування, а також муніципальні асоціації з усього світу. Чому культурну складову пролобіювали представники міст? Вочевидь, тому що саме місцеві адміністрації впроваджують ідею сталого розвитку та найбільше потребують практичних механізмів для її втілення.

Цей період характеризується подальшим розвитком теорії *критичного регіоналізму* та дотичних до неї понять *ідентичності в архітектурі* і *маркетингу міста*. У 2000 році Кріс Абель видав збірку статей “Архітектура та ідентичність: відповідь на культурні та технологічні зміни” [26], де досліджувався вплив інформаційних технологій на архітектуру та зв’язок традиції з новаторством. Видання також окреслювало перспективи глобальної екологічної культури, а також місцеві та глобалізовані сили, що формують архітектуру в містах Азії. У 2004 році Ентоні Кінг об’єднав глобальні і постколоніальні теоретичні підходи до

Circles of Sustainability – це метод для розуміння та оцінки стійкості, а також для управління проектами, спрямованими на досягнення соціально стійких результатів. (переважно використовується для міст і міських поселень)

архітектурного середовища та підкреслив вплив транснаціональних *ідентичностей* на архітектурне середовище [27]. А в опублікованій 2007 року збірці есеїв “Архітектурний регіоналізм: збірник творів про місце, ідентичність, сучасність та традицію” [28] Вінсент Канісаро висвітлив історію *регіоналістського мислення* в архітектурі від початку двадцятого сторіччя до нашого часу.

Авторка терміну “критичний регіоналізм” Ліан Лефевр у роботі “Архітектура регіоналізму в епоху глобалізації: вершини та низини в пласкому світі” (2012) [29] осмислює роль *регіоналістської архітектури* в контексті глобалізації та прояви ідентифікуючого регіоналізму як протиположності до глобальних систем. З дещо іншою ідентичністю маємо справу у Франческо Прото [30]: у світі, де зображення стали підмінювати реальність, тобто стали *симулякром*, здатним одночасно стимулювати і задовольняти колективні потреби, постає питання, чи можна розглядати архітектуру як “супер-фетиш”, що водночас дзеркально відображує та формує культуру й ідентичність західного суспільства.

У збірці “Території ідентичності: архітектура в епоху динамічної глобалізації” [31] за редакцією Сум’єна Бандіопадхея і Гільермо Монтелья розглядаються такі питання, як *архітектура і технології, місце і пам’ять*, що промовисто показують, як змінюються ідентичності в глобалізованому світі. Торстен Боц-Борнштейн у праці “Транскультурна архітектура: межі та можливості критичного регіоналізму” [32] зосереджується над широкою концепцією “транскультурної архітектури”, стверджуючи, що існують різні *критичні регіоналізми*, і не всі з них накладають західну парадигму на незахідну культуру. Слід згадати й дослідження просторових практик африканської діаспори Маріо Гудена [33], критику неоліберального повороту в сучасній архітектурі Дугласа Спенсера [34], а також працю про “міський маркетинг” Еріка Брауна³, де

³ Браун Е. «Міський маркетинг до інтегрованого підходу» [Електронний ресурс]/ Ерік Браун // Університет Еразма, Роттердам, Дослідницький інститут менеджменту Еразма. – 2008. Режим доступу до ресурсу: <http://repub.eur.nl/pub/13694>.

вивчається конкуренція міст у боротьбі за містян і міське брендування. Своєрідним підсумком є недавня програма розвитку міст, яку було прийнято НАВІТАТ III у жовтні 2016 року⁴ і в якій зазначено, що «культура і культурне різноманіття є джерелами збагачення людства і роблять вагомий внесок у стійкий розвиток міст, поселень і громадян, даючи їм змогу відігравати активну й унікальну роль в ініціативах розвитку».

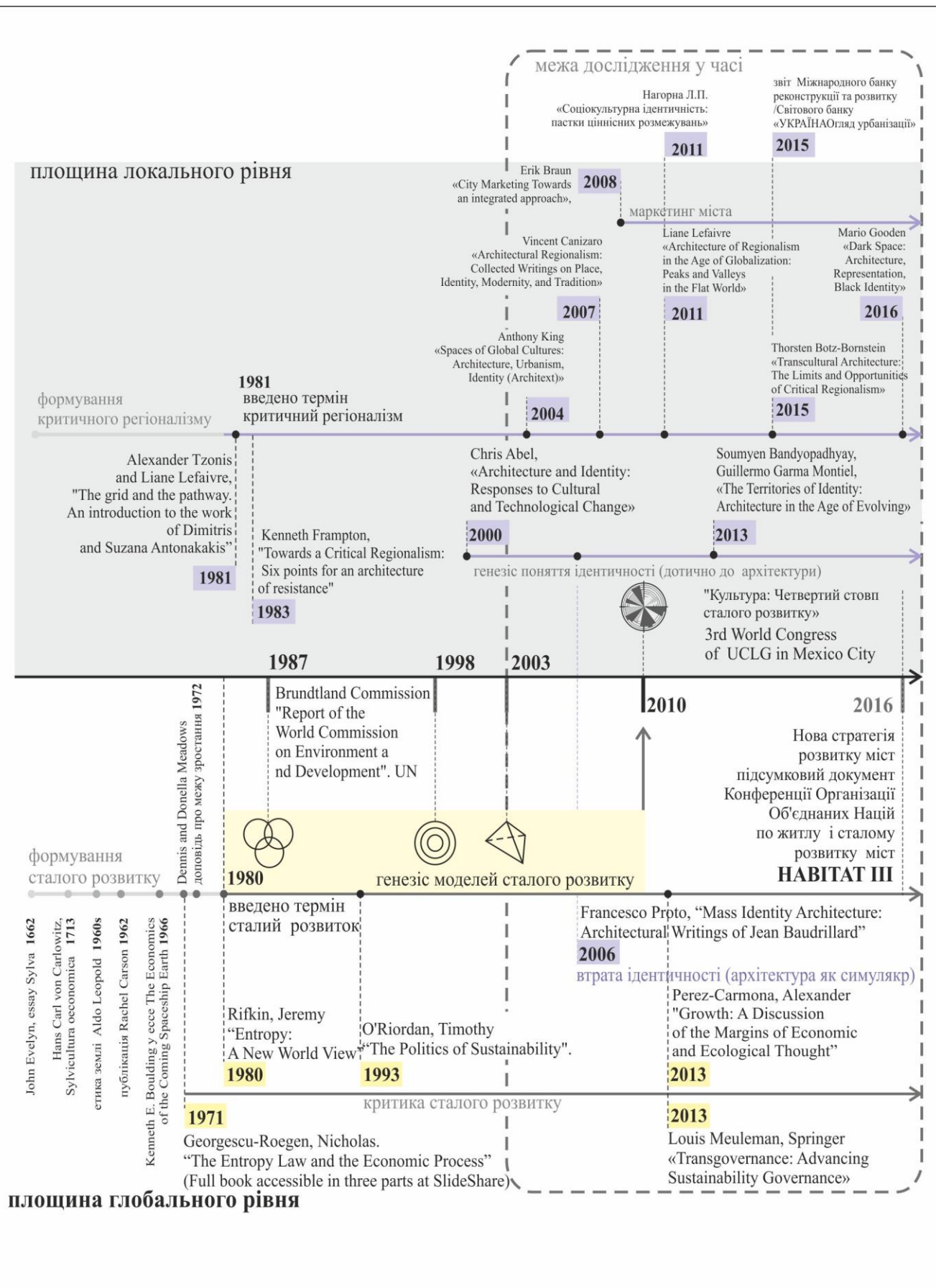
Таким чином, актуальними чинниками сталого розвитку у світі виявляються *інституційна та культурна* складові, що корелюється з теорією *критичного регіоналізму* (рис. 1.3).

Поява “стратегій міського розвитку”. Існує зв’язок між інституційним чинником сталого розвитку та стратегіями міського розвитку, націленими на демократизацію та участь містян у міському плануванні. До теми дієвої взаємодії планувальників з місцевими громадами та формування політики ґрунтового планування звертаються Марк Тьюдур-Джонс та Герберт Томас [35]. Важливим для появи стратегій стають за словами Карлоса Альфонсо Сальдівара та Мануеля Кастельса регіональні культурні відмінності⁵.

Цікаво, що таку характеристику стратегічному міському плануванню дають дослідники з Каталонії, дуже динамічного у самовизначенні іспанського регіону. Загалом стратегії пов’язані з проектами оновлення міст кінця XX сторіччя, але вперше були означені саме в контексті взаємодії з місцевою спільнотою. Стратегічне планування аналізує та враховує участь громади і приватні ініціативи як основу для міської співпраці. Участь вважається пріоритетом та критерієм, за яким визначається доцільність і ефективність планованих дій. Стратегія зовсім не

⁴ Прийнятий проект нової міської програми [Електронний ресурс] // Конференція ООН з питань житлового будівництва та сталого розвитку міст (Хабітат III). – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www2.habitat3.org/bitcache/99d99fbd0824de50214e99f864459d8081a9be00?vid=591155&disposition=inlinen&op=view>

⁵ «...регіональні культурні відмінності [які] означають територіально специфічні традиції та способи життя, що відбивається в різних моделях поведінки та інколи в міжкультурній напруженості та конфліктах» [36].

Кореляція між теоріями критичного регіоналізму та сталого розвитку.

1.3

обов'язково має ухвалюватися як нормативний акт чи правова програма (хоча таке ухвалення заохочує місцеві чи державні органи влади до відповідних політичних ініціатив, адміністративних дій та залучення інвестицій). Не менш, а то й більш важливим за узгоджену розробку стратегічного плану є моніторинг його виконання (“Локальне та глобальне: управління містами в епоху інформації” [37]). Прикметно, що, аналізуючи тут складові стратегічного міського планування, дослідники розглядають *локальне* в опозиції до *глобального* (див. другий розділ).

Варто, однак, розрізняти стратегічне міське планування та стратегії місцевого планування, які більшою мірою стосуються нормативного поля (створення нормативних актів), ніж процесів участі. Прикладами другого типу є локальні планувальні стратегії (*local planning strategies*), схеми місцевого планування (*local planning schemes*) та структурні плани (*structure plans*) більш ніж 140 міст та регіонів Західної Австралії⁶. Рясну появу таких стратегій з 2015 року спричинила зміна в загальному підході до планування: міста та регіони мають мати (у вільному доступі) офіційні документи, де сформульовано (такі розділи): *бачення, прагнення, цілі, стратегічний план землекористування, стратегія врегулювання та ключові проблеми планування міст, стійкість, природні ресурси та довкілля, економічний розвиток, інфраструктура та комунальні послуги, спадщина та дизайн, сільське господарство, управління, впровадження, моніторинг та огляд, рекомендації*.

В Україні прикладом цього типу є стратегії розвитку міст від “Проекту міжнародної технічної допомоги ПРОМІС” (“Партнерство для розвитку міст”), впроваджуваного з квітня 2015-го до грудня 2020 року Федерацією канадських муніципалітетів за фінансової підтримки Міністерства міжнародних справ Канади і спрямованого на «зміцнення муніципального сектору в Україні, впровадження ефективного демократичного управління та прискорення економічного розвитку шляхом підвищення спроможності українських міст у сфері демократизації

⁶ Департамент планування та управління землею та спадщиною для всіх жителів Західної Австралії / Стратегії, схеми та структурні плани місцевого планування [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dplh.wa.gov.au/lps>.

врядування та місцевого економічного розвитку; створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу; підтримка процесу децентралізації та інтегрованого планування розвитку на місцевому, регіональному та національному рівнях»⁷. Результатом проекту стало 14 затверджених місцевими громадами стратегій, які складаються з таких пунктів: *методології та процесу розробки стратегії, короткої характеристики міста та регіону, обґрунтування стратегічного вибору, стратегічних напрямів розвитку міста, узгодження основних положень стратегічного плану з іншими стратегічними документами територій, моніторингу і впровадження стратегічного плану*. На відміну від стратегій місцевого планування Західної Австралії в Україні спостерігаємо збільшену увагу до методології та обґрунтувань.

1.2. Локальне та ідентичність як базові категорії міських стратегій

«Локус» - дефініції визначення. Визначення “локального” потребує окремого уточнення, адже в “бульбашці” пострадянського наукового дискурсу воно часто сприймається неповноцінно, як всяке нове термінологічне запозичення. У виданій 1998 року книзі Мануеля Кастельса [37] *локальне* поставлено в опозицію до *глобального*, втім воно вимірюється не за шкалою “менше-більше”, а осмислюється як *індивідуальне* на протиположність до *загального*; тож потребує весь час виразної конкретизації. Так, міське середовище є невід’ємним від свого конкретного місця і тому є локальним. В англійській мові слово *local* (‘локальний’) і споріднене з ним слово латинського походження *locus* (‘локус’) є синонімічними до *place* (‘місце’), але вони не тотожні. Якщо слово *place* є широким відповідником нашого “місце”, то вужче *locus* застосовується до конкретизації місця за його “розташуванням”, “набором характерних ознак”, “пов’язаності з певною подією” і под. Тож “локус” вимагає “індивідуації” (*individuation*) — бути у певний спосіб ідентифіковане як виразно відмінне від інших місць [38]. В контексті архітектурних

⁷ Проект «Партнерство для розвитку міст» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://web.archive.org/web/20201021133520/http://pleddg.org.ua/ua/strategii-rozvitku-mist/>

досліджень *локус* доцільно вживати у двох випадках: на позначення унікальних просторових характеристик архітектурного середовища та на його означення у той чи інший спосіб місцевою спільнотою.

Добрим прикладом мультидисциплінарних досліджень міського середовища, де вивчалися характерні ознаки локального, є доробок Кевіна Лінча (1960-70-х років), який спричинив значний вплив на інших дослідників. Так, всебічний аналіз “місцевості”, “систем пересування”, “дій містян” та визначення “чутлива форма” (*sensuous form*) [39] знайшли продовження в дослідженнях публічних просторів та їх визначення мешканцями у Яна Геля [40]. Погляди Лінча на людське відчуття часу, біологічний ритм з його впливом на те, як ми бачимо та змінюємо — зберігаємо чи руйнуємо — наше фізичне середовище в містах [41], розвинув у своїх дослідженнях Найджел Тріфт: він показав, як можна використовувати соціальну теорію для осмислення просторових форм і практик і як просторові відносини стають довговічними [42]. Згодом він сформулював “невідтворювальну теорію географії” (*non-representational theory of human geography*), де переосмислив категорії сприйняття та репрезентації простору. Простір, на його думку, слід розуміти насамперед через практики його мешканців, а не репрезентації, яким надається стільки уваги у якісних дослідженнях [43]. Збірка есеїв Лінча, присвячена тому, як мешканці міста сприймають простір і що впливає на це [44], була значущою для формулювання візуальних методів дослідження простору, запропонованих Генрі Санофом [45]. Ряд авторів визнають, що на них повпливала праця Кевіна Лінча “Дорослішання в містах: дослідження просторового середовища підлітків у Кракові, Мельбурні, Мехіко, Сальті, Толуці та Варшаві”, де через сприйняття підлітків досліджувалися міста з відмінними культурними, соціальними та економічними рисами⁸.

⁸ «Три поселення є латиноамериканськими за культурою; ще одне англо-американське; інші слов'янські. Сальта — історичне провінційне місто середнього розміру в економічно депресивному регіоні Аргентини. Толука — схоже провінційне місто, з власною самобутністю, але набагато менше і зростаюче. Краків — історичний центр із 600 000 людей, який має стародавню структуру середмістя, та все ще активну економіку.

Так, І-Фу Туан досліджує, як люди думають про простір та відчувають його, як формується прив'язаність до дому, сусідів та нації, як на це впливає відчуття часу. Він визначає досвід як «загальне поняття для різних способів, якими людина пізнає і конструює реальність. Ці способи включають як пасивні й безпосередніші нюх, смак та дотик, так і активне зорове сприйняття та непрямий спосіб символізації» [47, р. 8], відтак наводить приклади з давніх та сучасних східних і західних цивілізацій, з романів і поезій, з антропології, психології та теології. Натомість Майк Кренг та Найджел Тріфт звертаються до доробку видатних соціальних теоретиків, досліджуючи те, як географічні поняття використовуються в інших царинах знання. У збірнику «Мислячи просторово» (*Thinking space* [48]) зібрано статті різних географічних авторів, котрі вивчають просторове мислення у творчості знакових мислителів ХХ століття (серед таких Георг Зіммель, Михайло Бахтін, Жиль Дельоз, Елен Сіксу, Анрі Лефевр, Жак Лакан, П'єр Бурдьє, Мішель Фуко, Франц Фанон). Цікаво, що книга аналізує т. зв. «просторовий поворот» (*Spatial turn*)⁹ у соціальній та культурній теорії та його вплив на сучасне бачення простору й місця. До теми місця також звертається Джон Фрідманн у своїх «Роздумах про місце та створення місць у містах Китаю» [49] — дослідженні про невеликі міські простори, які називає «місцями». Ці місця створюють їхні мешканці, це простори зустрічей, де розігруються маленькі історії міста. Звичайно, держава теж впливає на них шляхом планування, нагляду, постанов. Але закономірності та ритми життя в малих міських просторах не є прямолінійною

Мельбурн — великий, швидко зростаючий австралійський мегаполіс. Екатепек знаходиться на околиці Мехіко, що неконтрольовано зростає. Варшава набагато менша, але це національна столиця» [46].

⁹ Просторовий поворот — це інтелектуальний рух, який робить акцент на місці та просторі в соціальних та гуманітарних науках. Літературознавці, історики мистецтва та соціальні історики користувалися етнографічними методами, щоб задокументувати «світогляд», за допомогою якого колективні суспільства посередничали у своїх відносинах із землею. Після 1970 року розпочався процес конвергенції заохочений імпортом французької теорії, зокрема роботи Фуко, Лефевра, де Серто та Вірілію, які нещодавно підкреслювали відносини влади, неявні в ландшафті, під загальними заголовками, такими як «абстрактні простір», місце та «символічне місце». У суспільно-гуманітарних науках вчені повернулися до міської історії та екологічних досліджень з поновленням інтересу до мікрокосму повсякденного життя та макрокосму глобальних потоків.

проекцією цивільного життя. Місця — це також місця опору, оскарження та дій, що їх місцева влада часто вважає незаконними.

Згадані вище автори використовували якісні методи дослідження міського простору, які, на противагу від порівняльних кількісних, здатні виокремлювати характерні особливості конкретного простору й місця. Відтак постала потреба в окремому понятті для визначення місця/простору як відмінного від інших. Тому в дослідженнях з'явилося поняття “ідентичність”.

Ідентичність місця, її прояви і вплив на міське середовище. Поняття “ідентичності” з'являється у соціології в 1960-х роках (суголосно з “просторовим поворотом” в соціальній та культурній теорії), вперше в книзі Пітера Бергера і Томаса Лукмана “Соціальне конструювання реальності: трактат з соціології знань” [50]. На думку авторів, “ідентичність” формується соціальними процесами і, одного разу викристалізувавшись, підтримується, видозмінюється чи трансформується соціальними відносинами. Соціальні процеси, пов'язані з формуванням і підтриманням ідентичності, визначає соціальна структура. І навпаки — ідентичності, створені у взаємодії індивідуальної свідомості та соціальної структури, реагують на неї, підтримуючи, модифікуючи або навіть реформуючи останню [50]. Ідентичність, за Бергером-Лукманом, зазнає постійних змін, відтак, міркуючи над ідеєю “соціальної конструкції” (*social construction*), дослідники виокремлюють поняття “основної/первинної ідентичності” (*primary identity*) та “набутих/вторинних ідентичностей” (*secondary identities*). Людина набуває ту чи іншу ідентичність під впливом суспільних відносин та “значущих інших” (*significant others*). Звичайно, щодо архітектурного середовища поняття “ідентичність” варто вживати тільки в контексті його сприйняття місцевою спільнотою. Для цілей архітектурного дослідження більш відповідною є концепція “рамки ідентичності місця” (*place identity frames*), запропонована Деборою Мартін [51]. Ця концепція пов'язує ідентичність місця з “ідентичністю громади” (*community identity*), за Джоном Пуддіфуттом [52]. Звертаючись до поняття району-

neighborhood (досл. “сусідство”), Дебора Мартін проблематизує поняття сусідства як території спільного досвіду¹⁰.

Щоб підкреслити потенційні взаємозв'язки між соціальною активністю, що виникає на районі-сусідстві, та локальним простором, матеріальною основою місця, вигадали поняття *place-based collective action frames* (“колективні місцеві дії”), або “рамки місця” (*place-frames*). Таким чином “рамки місця” визначають колективну ідентичність з огляду на спільне місце проживання. Рамки місцевих колективних дій окреслюють спільноту людей, котрі формулюють ту чи іншу проблему та її можливий наслідок, котрі розуміють, як виникла проблема та що треба зробити для її вирішення чи усунення. Девід Сноу та Роберт Бенфорд стверджували, що рамки колективних дій складаються з трьох речей: *мотивації*, характерної для спільноти колективної дії; *діагнозу*, що формулює проблему та її причини; та *прогнозу* колективної дії [53]. “Мотиваційні рамки” (*motivation place-frames*) опираються на досвід місця, що його проживає місцева спільнота на повсякдень (скажімо, це пам'ятка чи особливості міського рельєфу). Найвиразнішими мотиваційними рамками Дебора Мартін визнає ті, які спонукають жителів активно реагувати на міський простір. Мотиваційні рамки заохочують мешканців думати про себе як про громаду і відчувати відповідальність перед нею. Коли місцеві громадські організації порушують проблеми, які на їх думку потребують вирішення, коли вони визначають причини проблем і винних у них, вони *діагностують* спільний простір. Також “діагностичне рамкування” (*diagnostic place-framing*) дає уявлення про те, які місцеві організації сприймають себе частиною “району-сусідства”. А “прогностичне рамкування” (*prognostic place-*

¹⁰ «У цій статті я використовую слово “сусідство” на позначення міського житлового району, як це записано в офіційних документах, але разом з тим проблематизую поняття сусідства як характерної, даної території досвіду, що передбачає практика планування. “Місце” та “район-сусідство” означають два відмінних, але пов'язаних одне з одним соціальних конструкти та процеси місцевого рівня. Місце, як стверджували географи, конструюється соціально за допомогою деяких складних і взаємопов'язаних елементів, включно з взаємодією людей та груп, інституціоналізованим землекористуванням, політичними та економічними рішеннями, які надають перевагу одним місцям, а інші нехтують, і мовою представлення...» [51, р. 730].

framing), на думку авторки, визначає можливі дії місцевих організацій та пропозиції вирішення проблем. Застосування “місцевого рамкування” (*place-framing*) до аналізу “творення місця” (*place-making*) дозволяє зрозуміти, як місце з’явилося в головах мешканців і чому¹¹.

Наостанок слід додати, що рамки в згаданій теорії — це дискурсивні «рамки, що складаються з конкретних комбінацій історій, уявлень, ідеологій та означувальних практик» (Тревор Барнс, Джеймс Дункан [55, р. 8]), орієнтованих на колективні дії. Такий підхід видається доцільним при використанні категорії “ідентичність” стосовно місця/простору.

Різні трактування ідентичності міського середовища. У вітчизняній науці поняття ідентичності історично пов’язане з категорією “національної ідентичності”. Так, в роботах Богдана Черкеса [56, 57, 58] архітектурне середовище є одним з чинників формування національної ідентичності. Ольга Михайлишин звертається до питання охорони архітектурної спадщини на Волині у 1920-1930 рр. в контексті культурної та національної ідентичності [59]. Ставлення до історичної та архітектурної спадщини, на її думку, «визначає не лише загальний рівень культури, а й значний ступінь самосвідомості групи людей як спільноти, об’єднаної історичною, духовною та матеріальною спадщиною» [59, с. 53]. В роботі Богдана Черкеса та Ольги Лисенко [60] розглянуто питання пошуків ідентичності при відновленні зруйнованих міст. До значення природних ландшафтів для збереження ідентичності архітектурного середовища звертається Ірина Дида [61], а Людмила Гнесь досліджує національну ідентичність в стосунку до “народної архітектури” (“*vernacular architecture*”) [62] — цікавий приклад дослідження ідентичності у неперсоніфікованій архітектурі. Поява монографії Богдана Черкеса *Національна ідентичність в архітектурі міста* [63] свідчить про своєрідне вкорінення поняття

¹¹ «...прояви місцевої ідентичності можуть вести до суджень про місцево-соціальні відносини, що кодують місце просторовими практиками. Значення місця в таких випадках по суті зав’язується на характерних соціальних відносинах, виражених через символічну структуру спільнотної ідентичності» [54, р. 246].

“ідентичність” у вітчизняній теорії архітектури. Національна ідентичність, за словами автора, «є основною формою колективної ідентифікації і стає домінантним критерієм культури, єдиним принципом урядування і центральним фокусом соціально-економічної активності» [63, с.13]. Дослідник також запропонував матрицю ідентичностей та класифікацію ознак архітектури міських громадських центрів на основі (трьох) проявів ідентичності; обґрунтував потребу для теорії архітектури поняття “ями ідентичностей” — явища, пов’язаного з умисним руйнуванням архітектурних пам’яток попередньої епохи та позбавленням їх ознак колишньої ідентичності.

Згадані роботи демонструють своєрідне оперування ідентичністю архітектурного середовища у вітчизняному дискурсі. Вочевидь, це наслідок успадкованого з теорії ще ХІХ сторіччя бачення архітектурних об’єктів як взірців, пов’язаних з певним автором/авторитетом. Вибір громадських центрів столичних міст об’єктом дослідження є цілком логічним з погляду архітектурної теорії, але в контексті досліджень ідентичності це, скоріш, *штучні простори* (за аналогією зі “штучними містами” Крістофера Александера [14]).

У полі вітчизняних досліджень ідентичності перебуває і тема “унікального” в архітектурній спадщині. Теорія (як система знань) та взірець (як прототип для наслідування) тут мають пріоритет над реальністю, і метою теорії є фахове визначення тих чи інших об’єктів/просторів як взірцевих. Таку наукову діяльність (рекомендації, експертні висновки та прогнози), використовуючи поняття Анрі Лефевра, можна назвати “продукуванням”: ідентичність тут інструменталізується і використовується передусім на благо “національної ідентичності”. Втім, збереження окремих об’єктів чи просторів не обов’язково пов’язано з “духом місця” (Кевін Лінч [1]). “Просторовий поворот” з його увагою до буденного/звичайного та візуальними методами просторових досліджень стався не через визначні місця чи зразкову архітектуру — при аналізі повсякдення поняття “унікального”, так часто вживане в архітектурній теорії, означає *відмінне* (від інших), а не *взірцеве*.

Соціологічний підхід до міської ідентичності запропонував Олексій Мусієздов [64], він розрізняє образи міста в уявленні мешканців міста (“інгрупи”) та немешканців (“аутгрупи”). Його ідеї відгукнулися в статті Богдана Черкеса та Ярини Юрик про мультикультурну міську ідентичність [65]; дослідники послуговуються поняттям “об’єкти-символи ідентичності”, добачаючи зв’язок між об’єктами архітектурної спадщини та різними етнічно-культурними спільнотами міста. Однак те, що автори вдалися до поняття “генетичний код міста” (як і згадана праця [63], де йдеться про матрицю ідентичностей), свідчить радше про те, що для дослідження ідентичності застосовуються позитивістські методи.

Повертаючись до досліджень щоденного життя, слід згадати статті Наталі Мисак [66, 67]. Авторка виводить структуру ідентичності як похідну від триєдного простору Лефевра [9], ця структура складається з “архітектурної своєрідності”, що корелюється з “простором репрезентацій”, “вторинної ідентичності” — з “репрезентаціями простору”, та “первинної ідентичності” — з “просторовими практиками” [68]. Ця робота є цікавою з огляду на дослідницький об’єкт — чи не вперше в нашому науковому дискурсі з’являється звичайний житловий район. При дослідженні також були використані якісні методи, що свідчить про перші спроби феноменологічного осмислення простору. Проте до запропонованої авторкою структури архітектурної ідентичності слід додати кілька застережень. Як вказує Стюарт Елден, триада Лефевра, через яку він осмислює, як простір сприймається, замислюється і переживається (*l’espace perçu, conçu, vécu*), все ж є філософською конструкцією, вираженою вербально [69], тож спроби її візуального відображення у формі піраміди (на кшталт “піраміди Маслоу”) задають ієрархію, у Лефевра відсутньою. По-друге, приведення троякої структури до двоякої ідентичності (первинної та вторинної) суперечить оригінальному визначенню Лефевра¹².

¹² «Триада — тобто три елементи, а не два. Двоелементні відносини зводяться до протиставлення, контрастів чи антагонізмів. Вони характеризуються такими вагомими ефектами, як відлуння, перегуки, віддзеркалення. Філософії було дуже важко вийти поза такі дуалізми, як суб’єкт/об’єкт, декартівський *res cogitans/res externa*, кантіанське, посткантіанське і неокантіанське Его/не-Его» [9, р. 39].

Так само видається не цілком коректним те, що авторка у своїй моделі замінює “простір репрезентацій” архітектурною своєрідністю, хоча в першоджерелі Лефевр недвозначно пов'язує діяльність архітекторів та планувальників з “репрезентаціями простору” (*representations of space*)¹³. При детальному вивченні запропонованої Наталею Мисак структури ідентичності найбільш дискусійною видається складова “архітектурної своєрідності” — спроба дещо механічного застосування поняття з теорії архітектури до запропонованої структури ідентичності простору. Що ж до первинної та вторинної ідентичності архітектурного середовища («архітектурна ідентичність є результатом взаємодії користувача з архітектурним середовищем чи об'єктом. Залежно від групи користувачів (безпосередні чи опосередковані), виокремлено первинну і вторинну ідентичності», — Наталя Мисак [68]), слід зауважити, що таке визначення архітектурної ідентичності через групи користувачів є по суті підходом Олексія Мусієздова (трактування середовища в уявленнях “інгрупи” та “аутгрупи”) [64] і ніяк не пов'язано з ідеями “первинної/основної ідентичності” та “вторинних/набутих ідентичностей” за Бергером-Лукманом [50]. Довільне вживання понять вносить деяку плутанину в дослідження, хоча використання різних методів спостереження (в т.ч. залученого спостереження) свідчить про позитивні зміни в осмисленні простору. Проте проблема термінологічних запозичень в теорії архітектури залишається досить гострою, тож її слід розглянути окремо.

1.3. Виклик запозичених термінів в теорії архітектури

Кожне нове поняття виникає в певному контексті і з певною метою, що зумовлюють межі його уживання. Поняття може термінологізуватися, тобто уживатися з більшою точністю і прийнятим значенням. Коли те чи інше поняття

¹³ «Часом репрезентації простору поєднують ідеологію й знання в одній (соціально-просторовій) практиці. Класична перспектива — прекрасна ілюстрація цього. Простір сьогоднішніх планувальників, локалізуюча система яких призначає точне місце кожній діяльності, ще один приклад. Територія ж, де різниці між ідеологією і знанням майже невідчутно, включається до ширшого поняття репрезентації, яке відтак витісняє поняття ідеології і стає придатним (оперативним) інструментом для аналізу просторів — тих спільнот, які ці простори народили і в яких себе пізнали» [9, р. 45].

запозичують (з однієї науки в іншу або перекладають на іншу мову), слід зважати як на понятійні можливості, так і на можливі термінологічні обмеження. Довільні тлумачення унеможливлюють належний науковий ужиток. Важливість обдуманого ставлення демонструє думка Андреа Корнуолл щодо поняття “участь”¹⁴. Згодом ми розглянемо також проблему “модних словечок” (*buzzwords*) [71].

Контексти запозичень. Оскільки для дослідження простору й місця їх треба окреслити й визначити, повернімося до філософської тріади Лефевра і спробуймо застосувати її коректно в архітектурній теорії. На думку Стюарта Елдена, тріада проявляє єдність між фізичним, мисленнєвим та соціальним просторами через такі складові (лефеврівські відповідники тут англійською):

“просторова практика” (*spatial practice*) — сприйняте (*perceived*) — фізичне (*physical*) — матеріалізм (*materialism*);

“репрезентації простору” (*representations of space*) — замислене (*conceived*) — ментальне (*mental*) — ідеалізм (*idealism*);

“простори репрезентації” (*spaces of representation*) — проживане (*lived*) — соціальне (*social*) — матеріалізм і ідеалізм (*materialism & idealism*). [69, p. 110]

Відтак коректне використання лефеврівського “просторова практика” стосується тільки місцевих мешканців: для “просторової практики” характерний тісний зв’язок між *повсякденною реальністю* (“розпорядок дня”) та *міською реальністю* (“маршрути та мережі”).

Коректним буде уживанням “репрезентації простору” щодо архітекторів, планувальників та науковців (тих, хто концептуалізує простір). Також “репрезентаціями простору” займаються політики та влада. У Лефевра простір є кінцевим локусом і засобом боротьби, а тому ключовою політичною проблемою:

¹⁴ «Проте що саме означає “участь” для [...] різних дійових осіб, може сильно відрізнятися. [...] вкрай важливо точно зрозуміти, хто бере участь, у чому і на чий користь. Нечітке розуміння участі може й посприяти громадському залученню, але буває й момент для того більшого, що його Коен і Алгоф називають “чіткість в конкретиці”, коли заклик до ширшої участі реалізує її демократизуючий потенціал» [70, p. 269].

«Існує просторова політика, тому що простір є політичним» [9, р.59]. Тож питання влади неможливо оминати при дослідженні міського простору.

«“Простори репрезентації” (які досвідчуються-проживаються через пов’язані з ними образи й символи) доцільно застосовувати до місцевих мешканців (“інгрупа”) і зовнішніх користувачів (“аутгрупа”), а також до «деяких художників і, мабуть, тих (сказати б, небагатьох письменників і філософів), хто описує і не більше. Це вже опанований — і тому пасивно досвідчений — простір, який уява прагне змінити і привласнити» [9, р.39].

Запроваджене Анрі Лефевром поняття “творення/продукування простору”, яке надалі буде використано в третьому розділі, має такі ознаки:

щодо суспільства: «...будь-яке суспільство — і відтак будь-який спосіб творення з його підвидами [...] — творить простір, свій власний простір» [9, р.40];

щодо місця: «...акт творення — по суті, процес. Щоб він стався, суспільству з його практичними можливостями та суверенними повноваженнями потрібно [...] послуговуватись спеціальними місцями — релігійно-політичними місцями» [9, р.34];

щодо історії: «Минуле залишає сліди; час має свій сценарій. Але цей простір завжди, тепер як і колись, — це теперішній простір, даний як безпосередня цілість з усіма її актуальними асоціаціями і зв’язками. Отже, процес творення і створене — це два нероздільні аспекти, а не дві окремі ідеї» [9, р.37];

щодо дисциплінування/заборони: «Дехто, без сумніву, стверджуватиме, що найсерйознішою основою соціального простору є заборона, обґрунтовуючи тезу моментом невисловлюваного при спілкуванні між членами суспільства; прірвою між ними, їхніми тілами та свідомістю, та труднощами соціальних взаємовідносин; [...] і навіть розладом у їхній тілесній цілісності; і, врешті, так і недосяжною вповні відновою цих відносин у середовищі, що сформоване з заборонних та обмежувальних зон» [9, р.35];

та щодо ідеології: «Територія, де різниці між ідеологією і знанням майже невідчутно, включається до ширшого поняття репрезентації, яке відтак витісняє поняття ідеології і стає придатним (оперативним) інструментом для аналізу просторів — тих спільнот, які ці простори народили і в яких себе пізнали» [9, с.45].

Отже, “продукування простору” слід сприймати як процес. А якщо є сили, що створюють простір і його порядок, то слід припустити й існування спротиву. В праці “Практика повсякденного життя” [72] Мішель де Серто розрізняє поняття *стратегій* та *тактик*, пов’язуючи перші з інституціями та структурами влади, що є “виробниками” (*producers*) простору, тоді як до других вдаються люди, що є “споживачами” (*consumers*) або “переступниками” (*poachers*) і діють у середовищі, визначеному стратегіями. Між тактичними “практиками повсякдення” де Серто і “просторовою практикою” Лефевра існує певна відповідність, яка окреслює стосунок до місцевих мешканців.

Разом з тим, запозичені з соціології поняття Бергера-Лукмана “основної ідентичності” та “набутої ідентичності” [50] стосуються окремої особистості, і їх не слід поширювати ані на об’єкти, ані на простір, ані на групу. Стосовно місця або міського простору більш коректним видається відсилання до “ідентичності”, як його воно термінологізовано в географії Деборою Мартін — як “рамок ідентичності місця” [51]. Ідентичність місця тут визначають місцеві мешканці (“інгрупа”), і вона не може бути визначена ззовні (“аутгрупою”). Термін “рамок ідентичності місця” своєю чергою зумовлений іншим терміном з географії — “перцептивний регіон” (*perceptual region*), чи “вернакулярний регіон” (*vernacular region*). За Террі Джорданом вернакулярні райони результат просторового сприйняття звичайних людей¹⁵. Мова йде про своєбутні, своєрідні райони чи регіони, мешканці яких

¹⁵ «Перцептивні, чи вернакулярні райони — це ті, що відчуються своїми серед їхніх мешканців та признаються іншими членами суспільства назагал. Ці райони/регіони існують як елемент популярної чи народної культури. Вони є не інтелектуальним витвором професійного географа, а результатом просторового сприйняття звичайних людей. Ці регіони базуються не на ретельно підібраних, кількісно вимірюваних критеріях, а є складовими ментальних карт населення» [11, р. 293].

колективно вважають себе пов'язаними спільною історією, взаємними інтересами та окремішньою ідентичністю. Ці риси важливі для коректного вживання терміну “вернакулярна/народна архітектура” (*vernacular architecture*), до якого повернемось пізніше. Особливістю “вернакулярних регіонів” є те, що вони рідко збігаються зі встановленими юридично межами та більшою мірою пов'язані з “відчуттям місця”.

Оскільки об'єктом цього дослідження є міське архітектурне середовище та його трансформації, а не соціальне конструювання, здається, більш доцільним стосовно групової/колективної ідентичності вдатися до антропологічного інструментарію, а саме до понять “етнічної/національної ідентичності” та “культурної ідентичності”. Антропологиня Загорка Голубович, концептуалізуючи ідентичність, уживає терміни “культурний зразок ідентичності” (*cultural pattern of identity*) та “національний зразок ідентичності” (*national pattern of identity*) [73], які для архітектурного дослідження будуть достатньо коректними, оскільки ми досліджуємо не ідентичність як таку, а радше її вплив на міське середовище чи вплив певного середовища на ідентичність. Обмеження ідентичності до двох типів зумовлено їх доречним протиставленням — як зазначає Ентоні Сміт, неможливо узгодити національну й культурну ідентичності: «адже національна ідентичність, спираючись на етнічну приналежність, пропагує національні міфології, створює колективні почування щодо спільних предків і земель та спільних долі, пов'язаних з національними символами як знаками ідеалізованого “золотого віку” в героїчному минулому» [74, р. 248-249]. Натомість культурна ідентичність, на думку Голубович, (оскільки культура є плюралістичною) може мати множинні форми як в індивідуальному, так і колективному вимірах, і включати національно-культурну традицію; ідентичність здатна змінюватись з часом, наприклад шляхом культурної дифузії [73]. У третьому та четвертому розділах ми звертатимемо увагу значною мірою саме на національні та культурні зразки виявленої ідентичності, не заглиблюючись у розмаїття її дефініцій.

Проблема “модних” слів. Андреа Корнуолл в роботі “Що модні слова роблять для політики розвитку?” [71] ставить цю проблему в контекст загальних цінностей, які просуваються між- і наддержавними установами у світі. Авторка вказує на своєрідну еволюцію понять “участь” (*participation*), “розширення можливостей” (*empowerment*) та “зменшення бідності” (*poverty reduction*), якими на щодень послуговуються впливові агенції з розвитку¹⁶. На думку авторки, панівний консенсусний дискурс¹⁷ унеможливорює альтернативні способи побудови світу, котрі спираються на інші засади і вже є присутні в сучасній риториці розвитку. Відтак важливо не забувати про історичні уроки, часто ігноровані суб’єктами розвитку, зокрема в контексті опозиції локальне/глобальне: «...будь-яке вибудовування світу, де пропонуються шаблонні рецепти розвитку, позбавлені всякого вникання в контекст чи культуру, політику, владу, відмінність, чинить насильство над самою надією на світ без бідності» [71, р. 1058]. Тож, повертаючись “чіткості в конкретиці” Коена-Апгофа [75], спробуємо деконструювати кілька. Трансформацію добре продемонструють відносно недавно зайшли в теорію архітектури “дизайн-код міста”, “вернакулярна/народна архітектура”, а також успадковане від пострадянської наукової школи “соціокультурна ідентичність”. Всі ці терміни, певною мірою, є “модними слівцями” професійного й наукового архітектурного дискурсу.

1.4. Деконструкція базових термінів дослідження

“Проектний кодекс” (*design code*). Те, що деякі урбаністи, не надто роздумуючи, називають “дизайн-код” міста, не має жодного стосунку до

¹⁶ «Вони набувають значення, коли їх використовують у стратегічних політиках. Ці політики, своєю чергою, впливають на те, як ті, хто працює у сфері розвитку, думають про те, що вони роблять. Одні смисли при поєднанні слів розквітають, тоді як інші заледве чи спливають на думку» [71, 1056].

¹⁷ Приклад вибіркової логіки: «При сполученні з такими словами, як соціальна справедливість, перерозподіл та солідарність, майже не має як говорити про участь, де учасники є споживачами, чи про бідних, котрі розширюють свої можливості при комерціалізації послуг, що колись були їхнім базовим правом» [71, р. 1057].

“генетичного коду міст” (*genetic code for cities*) та просторового синтаксичного поділу за Біллом Гіллієром [76]. Проектні кодекси підтримують зміну культури планування та перехід до просторового підходу в ньому і базуються на практиках участі містян, що сприяє зменшенню місцевих протистоянь. Як нормативний документ, проектні кодекси описують складові міського плану, міські форми та простори, технічні міркування¹⁸. Важливо, що розробці проектних кодексів передують визначення містянами рамок ідентичності місця. При порівнянні прикладів з Великої Британії та України впадає в око суттєва відмінність у розумінні “дизайн-коду” наших урбаністів — спрощена версія поняття *design code* залишає за дужками і участь містян у процесах планування, і визначення місцевої ідентичності (Рис. 1.4). Судячи зі стратегічного бріфу “Дизайн-код як спосіб культурної трансформації міста” програми ЄС – Східного партнерства “Культура і креативність”, де розуміння цього поняття обмежується айдентикою, вуличним дизайном та опорядженням фасадів¹⁹, хибний переклад з англійської на російську, а далі на українську, та некритичний підхід витворили у професійному середовищі численні контрверсії, з яких перемогла найголосніша. Нормативний акт значно звужує розуміння міського простору до “правил зовнішнього вигляду” (*appearance guidelines*), які є всього лиш складовою *проектних кодексів*. При спрощенні втрачається сама суть просторового планування. За дужками опиняються як питання місцевої ідентичності, так і процеси участі. Натомість, як пояснює Агнешка Кєра на прикладі *проектних кодексів* австралійських міст, ставлення до питань локального та спадщини концентрується на збереженні історичного середовища²⁰. Так само, на її думку, розробці та ухвалі *проектних кодексів* має

¹⁸ Практичний посібник з підготовки кодів проектування. *Preparing Design Codes A Practice Manual* https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/7623/152675.pdf

¹⁹ Дизайн-код як спосіб культурної трансформації міста Culture & Creativity EU-Eastern Partnership Programme №16 https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Policy%20Briefs/Brief_16%20UA%20_%20DesignCode_UKR.pdf

²⁰ «...відносно донедавна рух за збереження спадщини зосереджувався на консервації індивідуальних “ікон” минулого. [...] Попри те, що спершу збереження міської спадщини вважалося перепорою для високощільної забудови у традиційних центральних районах міста, яка мала б стримати нестримне міське

передувати визначення ідентичності міста. Готуючи стратегії міського розвитку, урбаністам слід відрізняти разову розробку зовнішнього міського вигляду (зазвичай зумовлену панівними на той момент поглядами) від “інформованої” стратегії Кодексу міської ідентичності, що передбачає ідивідуальні проектні кодекси для кожного району²¹. Агнешка Кера звертає увагу, що раніше при затвердженні проекту враховувався тільки безпосередній контекст спадщини, зрідка брався до уваги локальний контекст (окремий локус) і майже ніколи не враховувався контекст цілого міста. За ідеальної ж ситуації “Кодекс міського проектування” може сприяти розвитку щораз більш унікального, привабливого, багат шарового та спроможного міста. І саме таке розуміння цілком збігається з практичними цілями *проектних кодексів* у Великій Британії.

Отже, *проектні кодекси* доцільно визначити як сукупність регламентуючих документів (набір правил, визнаних загальноціннісними) для локального рівня. Документів, що регламентують вплив нового будівництва на існуюче міське середовище з урахуванням його ідентичності (при тому не забуваючи обмежити втручання у зовнішній вигляд існуючих будівель). А ідентичність локального середовища має бути визначена неодмінно за участі місцевих мешканців. Таке визначення місця має передувати розробці *проектних кодексів* та відбуватись з належним урахуванням *практик участі*. У випадку спадщини, зокрема архітектурної спадщини, *проектні кодекси* мають стосуватись не так охорони окремих об’єктів (“ікон” минулого), як охорони історичного середовища в цілому. Далі ми повернемося до *проектних кодексів* у контексті нормативного / регламентуючого поля колективної ідентичності.

“Вернакулярна архітектура”. Термін “вернакулярна архітектура” (*vernacular architecture*) при перенесенні до східноєвропейської архітектурної

“розповзання”, тепер збереження історичних середовищ все більше вважається ключовим елементом регенерації міст, важливим для забезпечення міцного і високоякісного сталого розвитку» [77, р. 3].

²¹ «...створення “загальної картини” шляхом визначення стратегічних міських районів, доступних для нового розвитку, з подальшими індивідуальними проектними кодексами для кожного району. Формування такої загальної картини є також вкрай важливим елементом при підготовці стратегії: найбільш згубний ефект від нових забудов в історичних містах стає очевидним тільки з часом [...] внаслідок накопиченого руйнування міської тканини від поступового впливу індивідуальних набудов...» [77, р. 4].

Masterplan and design codes compared: Possible design elements			Територію загального користування (парки, сквери, тротуари, зупинки громадського транспорту, місця для паркування); Навігацію (елементи вуличної, дорожньо-транспортної та велосипедної інфраструктури); Благоустрій (зовнішня реклама, інформаційні вивіски та освітлення вулиць); Тимчасові споруди (літні кафе, вбиральні, кіоски); Малі архітектурні форми (фонтани, вуличні меблі, арт-об'єкти); Елементи озеленення (ландшафтний дизайн)
Scales of action	Masterplan	Design code	
Settlement pattern	Major infrastructure	Major roads, bridges, public transport network, design principles for waste recycling facilities or, for example, combined heat and power systems	
	Structure planting	Continuity, species, relation to topography	
	Water management	Drainage, recycling, reed beds, water features	
	Road and cycle network	Road types, hierarchies, dimensions, capacities and characters, cycle network continuity	
	Open space network	Standards, open space typology and features, connectivity	
	Character areas	Centres and sub-centres, neighbourhoods, walkable catchments, parcel size and sub-divisions	
Urban form	Connections	Edge treatments, boundaries	
	Street network	Urban grain, grid types, connectivity	
	Block pattern	Block form, privacy distances	
	Building lines	Frontage continuity, set backs	
	Plot form	Plot size, width, adaptability	
	Building location	Orientation, position on plot, overlooking and overshadowing, natural surveillance	
	Density contours	Dwellings per hectare, plot ratios, intensification nodes	
	Views and vistas	Relation to topography, corridors, backgrounds	
Urban space	Open space	Standards, types, forms, layout, access, landscape, planting, management	
	Public space	Patterns, types, enclosure ratios, forms, layout, connection, uses, management	
	Carriageways	Junctions, road specifications, traffic calming, services routing, servicing	
	Cycle and footpaths	Footpath specifications and cycle path specifications, paving, kerbs, gutters, road markings, other details	
	Public/private space	Principles for courtyards, mews, cul-de-sacs, covered streets, arcades, colonnades	
	Private gardens	Standards, back gardens, front gardens, roof gardens, landscaping	
	Play spaces	Standards, types, equipment, management	
	Parking	Standards, car parks, parking courts, on-street types and treatments, overlooking, lighting, landscaping	
Built Form	Building forms	Bulk, massing, heights, storey heights, building envelopes, adaptability	
	Building types	For residential development detached, semi-detached, terraced / town house, flats, fronts and backs	
	Building frontage	Active frontage, entrance frequency, architectural styles, features, proportions, rhythms, expression, window / wall ratios, materials, colours, balconies, porches, signage, shopfront design	
	Mix of uses	Distribution, proportions, mixing – vertical and horizontal	
	Townscape features	Eave lines, rooflines, chimneys, corner treatments, landmark / background treatments, focal points, advertising	
	Heritage assets	Integration, preservation, management	
	Street trees	Species, numbers, placements	
	Soft landscape	Standards, planting species, biodiversity, lawns and verges, planting beds and areas, planters	
	Public realm	Street furniture, bollards, boundary treatments / materials, public art, fountains, paving materials, colours, utilities equipment, street lighting, amenity lighting, bus shelters, CCTV, public toilets, cycle storage and parking	
Technical considerations		Environmental standards and energy efficiency	
		Access standards and disabled parking	
		Refuse storage and recycling	
		Tenure mixing (eg. affordable housing)	
		Management and maintenance issues	

Note: It will not always be necessary to include all these elements in a particular masterplan or design code. It should also be noted that a design and development framework will have less detail than a masterplan

теорії, схоже, втратив свій оригінальний сенс і став контroversійним. Його запозичили з англійської як своєрідний відповідник народної архітектури — поняття, що завжди існувало у вітчизняному теоретичному словнику. Введення нового слова мало б підкреслити певну відмінність між “вернакулярною” та “народною” архітектурою, і цю відмінність “відшукали” у відсутності авторства. З часом термін “вернакулярна архітектура” почали застосовувати у теорії до будь-якої споруди, збудованої без участі архітектора. Таке спрощення призвело до ситуації, коли цей термін стали поширювати на всі архітектурні об’єкти без авторства (Рис. 1.5).

Що ж означає поняття *народна архітектура* як відповідник *vernacular architecture*? Бернард Рудовські визначає так: «Задля потреби в загальній назві ми називатимемо її народною, анонімною, спонтанною, корінною, сільською, залежно від обставин» [78, р. 58]. Це більшою мірою характерне до полеміки, ніж до наукового дискурсу узагальнення було згодом розширене Полом Олівером: звертаючись до сталих поселень як джерела розуміння сьогодення та минулого, він окреслив *народну архітектуру* як таку, що

«...стосується жител та інших людських будов. Зав’язані на своїх природних середовищах та наявних ресурсах, ці споруди зазвичай є витвором їхніх власників чи спільноти, що послуговуються традиційними технологіями. Усі форми народної архітектури будуються для задоволення конкретних потреб, з урахуванням цінностей, господарчих практик та способів життя в тих культурах, що їх породжують» [79].

Прикметно, що спосіб життя тут визнається питомою складовою народної архітектури — тим, що з одного боку характеризується як культура, а з іншого впливає на просторові практики місцевої спільноти. Це визначення звільняється від проблеми авторства, що зовсім не є визначальним, а зосереджується на контексті та локальній спільноті. Такий підхід прослідковуємо і в низці роздумів Амоса Рапопорта, висловлених у книзі “Форма будинку та культура” [80]. Архітектура тут є культурним вираженням ідентичності конкретних громад, де кожне місце/район

“народна архітектура”
(vernacular architecture?)

“вернакулярна архітектура”
(vernacular architecture?)

джерело:	характерні риси:	поле пострадянського дискурсу
за Бернардом Рудовськи [78]	«Задля потреби в загальній назві ми називатимемо її народною, анонімною, спонтанною, корінною, сільською, залежно від обставин»	відрізняється від “народної” архітектури неперсоніфікованим характером (відсутність автора)
за Полом Олівером [79]	«...стосується жител та інших людських будов. Зав’язані на своїх природних середовищах та наявних ресурсах, ці споруди зазвичай є витвором їхніх власників чи спільноти, що послуговуються традиційними технологіями. Усі форми народної архітектури будуються для задоволення конкретних потреб, з урахуванням цінностей, господарчих практик та способів життя в тих культурах, що їх породжують» <i>поняття “народна архітектура” слід застосовувати до конкретних будівель у регіоні, що відповідають конкретному способу життя та культурним особливостям [82]. Народна архітектура є типовою, базується на місцевих ресурсах і не зводиться винятково до самобудівництва (допускає залучення кваліфікованої робочої сили та визнаних громадою професій).</i>	
за Амосом Рапопортом [80], [83] *по відношенню до: регіональної, або автохтонної архітектури	«... не фізичні сили, а соціально-культурні фактори найпосутніше впливають на творення будинкової форми, спонукають насамперед ґрунтовно поглянути на елементарну традиційну архітектуру»	вернакулярний район (vernacular region), яким місцеві мешканці окреслюють межі своєї території. Ці регіони чи райони є частиною народної культури і результатом просторового сприйняття звичайних людей. Жителі районів вважають себе пов’язаними спільною історією, інтересами та ідентичністю, тобто первинними соціокультурними чинниками (за Рапопортом), що впливають на народну архітектуру.

Значення поняття “вернакулярна архітектура” (vernacular architecture) у вітчизняному та загальносвітовому дискурсі

1.5

сприймається як щось індивідуальне та відмінне від іншого. Розмірковуючи про вплив *місця* на *форму*, автор визначає певну обмеженість класифікаційного аналізу форм, клімату, економіки, матеріалів та технологій, які не пояснюють особливості локального в *народній архітектурі*²². Окреслюючи вплив традиційних способів культури на архітектурну форму, автор скористався поняттям “спосіб життя” (фр. *genre de vie*) Максимальєна Сорре [81], що є культурною матрицею, яка обмежує вибір форми. Форма будинку зумовлюється не якоюсь однією причиною, вона є наслідком ряду соціокультурних факторів. Цікаво, що ці фактори Амос Рапопорт вважає “первинними”, а кліматичні умови, способи будівництва, доступні матеріали та технології — “вторинними”, або “модифікуючими”. При тому кажучи, що вже саме припущення, «що не фізичні сили, а соціально-культурні фактори найпосутніше впливають на творення будинкової форми, спонукають насамперед ґрунтовно поглянути на елементарну традиційну архітектуру» [80, р. 58], автор відмовляється від суто культурної обумовленості архітектурної форми і вважає дію соціокультурних сил першопричиною появи архітектурної форми. Рапопорт зазначає: «часом саме тонкий вплив цих сил зумовлює, як ми поведимось і хочемо поводитись [...] а отже, якими є поселення, в яких ми живемо, і те, як їх використовуємо. Саме ці впливи дозволяють легко ідентифікувати будинок чи місто приналежними до даної культури чи субкультури» [80, р. 49]. До форми відповідної конкретному місцю.

Отже, поняття “народна архітектура” свідчить про зміну дослідницького вектору в архітектурній теорії, де пріоритет *взірцевого* поступається місцем *конкретному* (об’єкту, середовищу, формі), а *локальне* виокремлюється і протиставляється *загальному*. Так само увиразнюються риси *локального* в опозиції до *глобального*²³. Ці думки свідчать про потребу збалансованих змін, адже сучасні

²² «Потрібно враховувати як фізичний, так і соціокультурний аспекти, а останній і то важливіший. Щойно ми зрозуміємо ідентичність і характер культури, щойно щось збагнемо про її цінності, як стане набагато яснішим і її вибір того чи іншого житлового рішення з огляду на фізичні й культурні фактори» [80, р. 46-47].

²³ «Наш відмінний погляд на час з сильним відчуттям його лінійності, прогресу та історичності замінює уявлення про циклічніший час первісної людини. Через це сучасна людина, особливо в Сполучених Штатах,

уніфіковані глобальні зміни загрожують усталеній природі історичного міського середовища як чогось індивідуального і неповторного.

Пол Олівер також згодом конкретизує, що поняття “народна архітектура” слід застосовувати до конкретних будівель у регіоні, що відповідають конкретному способу життя та культурним особливостям [82]. Народна архітектура є *типовою*, базується на місцевих ресурсах і не зводиться винятково до самобудівництва (допускає залучення кваліфікованої робочої сили та визнаних громадою професій). Окрім того, це поняття близьке до концепцій регіональної, або автохтонної архітектури за Амосом Рапопортом [83]. На думку Жілберту Карлуса та Маріани Корреї вся народна архітектура (*vernacular architecture*) за визначенням завжди є традиційною (*traditional architecture*) і може також стосуватися популярної архітектури (*popular architecture*). Аналізуючи бібліографію *народної архітектури*, ці португальські автори підкреслюють перехід від національно порівняльних *етнографічних повідомлень* до *морфологічних розвідок регіонального характеру*²⁴.

Слід виснувати, що *народна архітектура* має теж відношення до згаданого вище географічного терміну “вернакулярний район”, “вернакулярний регіон” (*vernacular region*), яким місцеві мешканці окреслюють межі своєї території. Ці регіони чи райони є частиною народної культури і результатом просторового сприйняття звичайних людей. Жителі районів вважають себе пов’язаними спільною історією, інтересами та ідентичністю, тобто *первинними* соціокультурними чинниками (за Рапопортом), що впливають на *народну*

вважає зміну і новизну чимось сутнісним ... Чітку ієрархію первісно-народних поселень втрачено, що відбиває загальну втрату ієрархій у суспільстві, а всі будівлі стають однаково значимі» [80, р. 126].

²⁴ «З загального огляду літератури можна зробити висновок, що ця дослідницька галузь пройшла типову еволюцію, перейшовши від національно порівняльних *етнографічних повідомлень* до *морфологічних розвідок регіонального характеру*. Це підтверджує і наявність специфічно посталої Бібліографії. І хоч ці публікації з їхніми методологічними відмінностями розділяють роки, ці етнографічні праці з усіма їхніми пропусками та недоліками заклали фундамент і наукові параметри для класифікації *народної архітектури*» [84, р. 3].

архітектуру. А отже, спільна ідентичність мешканців не в останню чергу зумовлена особливостями певного регіону.

Таким чином *народну архітектуру* можемо визначити як конкретне втілення регіональної просторової ідентичності, яку зумовлює самотутній спосіб життя та культурні особливості місцевої спільноти, де первинними виступають соціально-культурні фактори, а кліматичні умови, спосіб будівництва, доступні матеріали та технології є другорядними, модифікуючими чинниками. Народна архітектура є сталою за визначенням: оскільки вона сформована через спосіб життя місцевих людей, вона радше відтворює певну типологію і є кінцевою. «Щойно дана культура або спосіб життя зміниться, її форма втратить сенс» [80, р. 78]. Народна архітектура є одним із проявів ідентичності місцевої спільноти в локальному середовищі, але не єдиним з можливих.

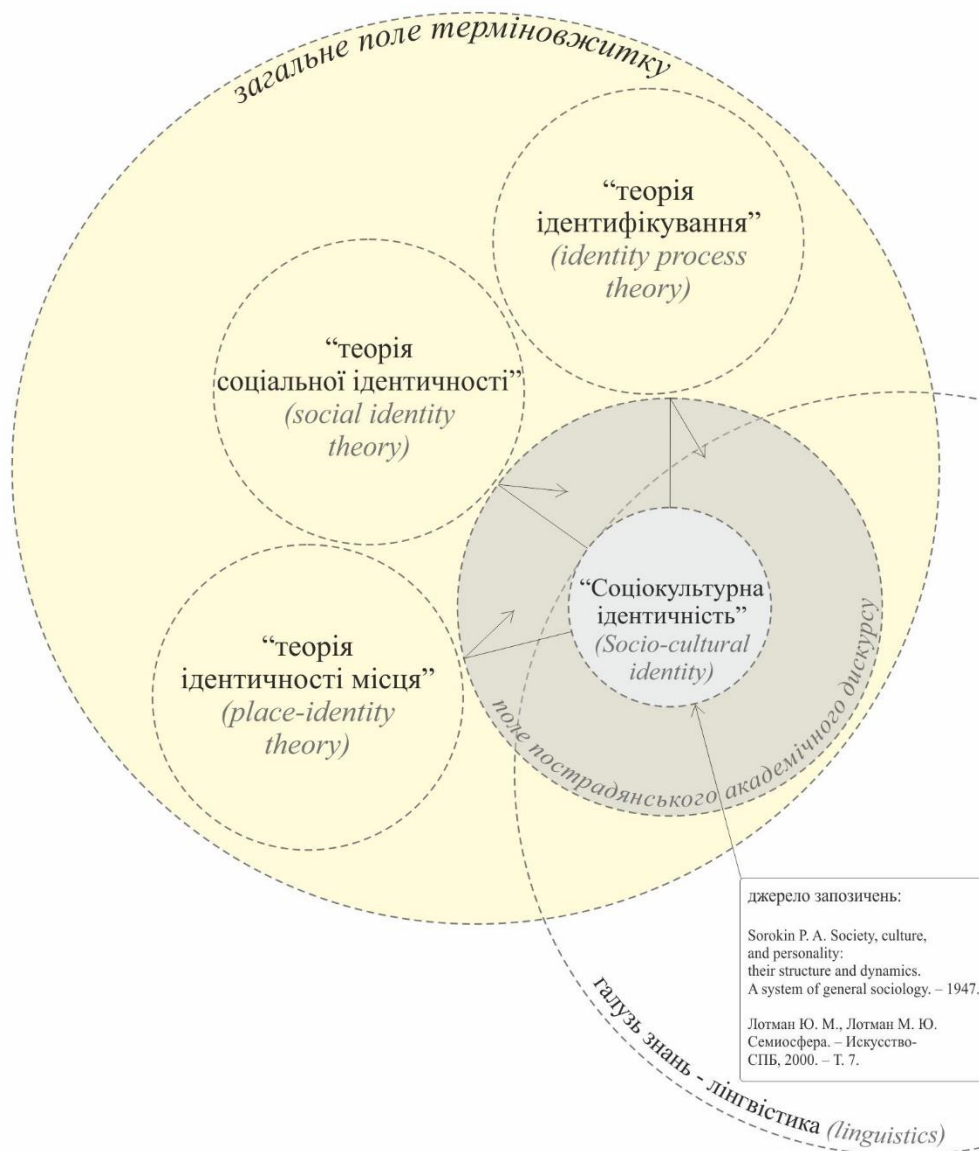
“Соціокультурна ідентичність”. Цей термін було використано на етапі концептуалізації цієї роботи [85] на базі вітчизняних соціологічних досліджень. В роботі Лариси Нагорної *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань* термін було визначено як сукупність найбільш значимих для групи чи індивіда соціальних та культурних орієнтацій, якими вони керуються у взаємодії з найближчим оточенням і з владними структурами²⁵. Основним недоліком цього визначення є неокреслене проблемне поле терміновжитку. Авторка лише зазначає, що будь-яка ідентифікація людини (за винятком особистої), знаходиться або в соціальній, або у культурній сфері, відтак будь-яка ідентичність при поєднанні цих сфер є соціокультурною. Авторка розглядає також зв'язок ідентичності з “просторовим поворотом” у соціології, пропонуючи термін “територіальна ідентичність”, яка пов'язується з культурною складовою через категорії “відчуття місця” (*sense of place*), “вкоріненості” (*rootedness*), “прив'язаності до місця”

²⁵ «сукупність найбільш значимих для групи чи індивіда соціальних та культурних орієнтацій, якими вони керуються у взаємодії з найближчим оточенням і з владними структурами. Сформувавшись у процесі соціалізації, особистість обирає для себе відповідні власним уподобанням політичні цінності, ідеали, норми й вибудовує власну систему співвіднесення себе із певною соціальною групою чи культурною спільнотою. У ширшому сенсі соціокультурна ідентичність розглядається як складник культури взаємодії, культурна норма, що визначає позиціонування індивіда чи групи у світі суспільних зв'язків» [85. с. 26].

(*attachment to place*). Однак, як показує джерелознавче дослідження, термін “соціокультурна ідентичність” не використовується в інших теоріях ідентичності: ані в “теорії ідентичності місця” (*place-identity theory*), ані в “теорії соціальної ідентичності” (*social identity theory*), ані в “теорії ідентифікування” (*identity process theory*), яка пояснює вплив архітектури, природного та фізичного середовища на ідентичність людини [93]. Аналіз бібліографії в роботі Лариси Нагорної і, зокрема, посилення на теорію соціокультурного універсуму Пітіріма Сорокіна [87] та теорії семіотики культури Юрія Лотмана [88] підказують, що поняття “соціокультурна ідентичність” було запозичене з лінгвістики, де воно досі широкоживане (Рис. 1.6).

Категорія *культури* важлива для нашого дослідження в тому сучасному визначенні, яке дається в теорії сталого розвитку. Культура визначається як «суспільне творення та передача ідентичностей, значень, знань, переконань, цінностей, прагнень, спогадів, цілей, установок та розуміння» [89 р. 3]. “Життєва культура” (*vital culture*) визнається такою ж важливою для сталого розвитку міст як “екологічна відповідальність” (*environmental responsibility*), “соціальна справедливість” (*social justice*) та “економічна життєздатність” (*economic viability*). Тому, звертаючись до *життєвої культури*, уособленої в культурних практиках, та до вбудованих в “культурну норму” цінностей, ми не можемо мислити ідентичність без культурної складової. А оскільки наше дослідження має відношення радше до міського простору та фізичних об’єктів, щодо локальної спільноти нам цілком пасуватиме визначення запропоноване Загоркою Голубович — “культурний зразок ідентичності” (*cultural pattern of identity*) як опозиція “національному зразку ідентичності” (*national pattern of identity*) [73].

Відтак, з огляду на свою контроверсійність термін “соціокультурна ідентичність” не використовується в дослідженні. Натомість поняття “соціокультурне середовище” (*socio-cultural environment*), “соціокультурні фактори” (*socio-cultural factors*) та “соціокультурний контекст” (*socio-cultural context*) залишаються в полі дослідження як релевантні стосовно міської спільноти/сусідства. Для характеристики місцевої спільноти надалі

Натомість поняття “соціокультурне середовище” (*socio-cultural environment*), “соціокультурні фактори” (*socio-cultural factors*) та “соціокультурний контекст” (*socio-cultural context*) залишаються в полі дослідження як релевантні стосовно міської спільноти/сусідства.

застосовуватимемо поняття *культурні зразки ідентичності* (характерні для типів змінної ідентичності) та *етнічні зразки ідентичності* (характерні для сталих типів ідентичності). Спільнота визначатиметься:

«як група або мережа осіб, які пов'язані (об'єктивно) між собою відносно міцними соціальними відносинами, що виходять за межі безпосередніх родових зв'язків, і які взаємно визначають ці відносини (суб'єктивно) як важливі для їхньої соціальної ідентичності та соціальної практики» [90, р. 32].

Висновки до першого розділу

1. Аналіз джерел дозволив визначити конкретний період змін у підходах до досліджень міського простору. Еволюція розуміння «локального» в теоретичному дискурсі 60-х років, означена як *просторовий поворот*, змінює розуміння і способи дослідження архітектурного середовища. Аналіз останнього не обмежується виключно фізичними характеристиками а й звертається до сприйняття простору локальною спільнотою та процесів (дій та щоденних практик його мешканців). «Локальне» позиціонується не за шкалою більше-менше а *відмінним* від інших. Встановлено, що визначення унікальних ознак конкретного міського середовища стає в просторових дослідженнях пріоритетним щодо узагальнень та типізації. Аналіз трансформації моделі сталого розвитку показав зростання уваги до її інституціональних та культурних вимірів. Ці зміни збігаються з розвитком середовищного підходу в архітектурній теорії.

2. Розгляд появи та впровадження *локальних стратегій міського розвитку* показав, що вони є реакцією на процеси глобалізації сучасного світу. Означені стратегії визначаються взаємодією локальної спільноти з органами управління (владою) і мають тривалий характер. *Практики участі* містян долучаються до планування просторового розвитку доповнюючи офіційні практики. Встановлено, що збіжність за часом втілення стратегій розвитку у Великій Британії, Австралії та Україні пов'язана зі змінами чинного законодавства в частині місцевого самоврядування. Саме впровадження нової нормативної бази підносить значення *місця* та його

ідентичності при укладанні стратегій міського розвитку. Впровадження останніх викликає зміну підходів до дизайну архітектурного середовища.

3. Аналіз *локального* як бінарної опозиції до *глобального* показав необхідність визначення та індивідуації конкретного архітектурного середовища. Встановлено що міський простір та архітектурні об'єкти є невіддільними від локальної спільноти. Огляд міждисциплінарних джерел показав, що ідентичність місця, як її окреслює місцева спільнота, визначається *рамками ідентичності* за активної участі місцевих мешканців. Визначені жителями характер, риси та цінності місця впливають на просторовий розвиток міст. Отже змінюється роль фахівців (архітекторів та планувальників), які дедалі більше стають модераторами та рівноправними учасниками планування розвитку міст на рівні з локальною спільнотою та муніципальною владою.

4. Огляд міждисциплінарних досліджень за темою показав, що поняття *ідентичність* у науковому дискурсі має різне застосування в теоріях. Широкий діапазон термінологічних запозичень до архітектурної теорії простягається від філософії до географії. Визначено що кожен з запозичених термінів має свою історію, характер та сферу застосування, однак питання коректного вживання залишається доволі відчутним, особливо з огляду на мультидисциплінарний характер досліджень міського середовища. Деконструкція деяких базових термінів дослідження демонструє, що вади перекладу призводять до спрощення, а іноді цілком помилкового тлумачення понять. Такі повнозначні терміни, як *проектний кодекс* і *народна (вернакулярна) архітектура*, які розкривають сенс *участі* та *локального* в процесах міського розвитку, при спрощенні у вітчизняному дискурсі позбавляються свого оригінального потенціалу.

5. Отже, аналіз напрямків дослідження просторового розвитку міст показав відсутність теоретико-методологічної бази досліджень локального архітектурного середовища у взаємозв'язку з просторовими практиками та спільними діями місцевої спільноти (спільнот).

Результати першого розділу дисертаційної роботи висвітлені в публікаціях автора: [91, 92, 93].

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИ І РАМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Характер та межі дослідження

Методологічний прецедент. В пошуку належної методології для дослідження, було опрацьоване широке коло джерел з вітчизняної та загальної теорії, які не обмежувалися суто архітектурою. Аналогічні дослідження поширені в географії, соціології, антропології та в області урбаністичного розвитку. Однак більшість вітчизняних праць вдається до системного або системотехнічного підходів, опертих на позитивістську філософію та застосування кількісних методів. Для дослідження процесів такі підходи недоцільні, адже ми зосереджуємося на живій і мінливій колективній ідентичності та на динамічних стратегіях розвитку. Недостатньо лише описувати взаємний вплив через якісь фіксовані параметри, щоб повноцінно зрозуміти характер складної взаємодії. Та й самі ці параметри дослідники незрідка обирають суб'єктивно, тож питання методологічної об'єктивності залишається відкритим. В пошуках якісних прикладів останньої було визначено такі критерії: це має бути *архітектурне дослідження*, що має корелювати з концепцією *сталого розвитку* і мати *відкритий* характер, тобто допускати зміну дослідницької тактики у відповідь на нові дані. Прикладом доброї методології стала праця Амброуза Гілліка “Синтезна народна архітектура і співробітництво”. За словами автора, «мета дослідження не в тому, щоб створити абсолютні правила; воно радше замислене як інструмент для виявлення й альтернативних підходів до архітектурного виробництва через висвітлення й вивчення конкретного прикладу» [94, р. 69]. Про переваги комплексного підходу свідчить і дисертаційна робота Фернанду Лара “Популярний модернізм: аналіз сприйняття сучасної архітектури в Бразилії у 1950-х рр.”: говорячи про слабкі сторони єдиної методології в дослідженнях архітектури як соціокультурного явища, автор пропонує застосовувати також етнографічні й історичні методи, що

дозволяє краще досліджувати розмаїті взаємозв'язки і способи взаємодії людей та архітектури [95].

Архітектурне дослідження, доповнене етнографічними методами та інтерпретаціями, не виключає використання зображень і креслень. Такий підхід спостерігаємо в Марі О'Ніл, яка досліджує невізуальний просторовий досвід через рух, дотики та інші органи чуття [96]. О'Ніл відзначає певну односторонність традиційного архітектурного аналізу яка виявляється у зосередженості на новаторських будівлях²⁶.

Втім, доповнюючи свій підхід етнографічними та інтерпретативними методами, О'Ніл не відмовляється від графічних зображень, за допомогою яких демонструє зміни в конкретному просторі. До того ж її приклад цікавий тим, що вона провадить дослідження з позицій *критичного регіоналізму*. Вона зазначає: «Якщо ми приймаємо поняття критичного регіоналізму, то повинні серйозно розглянути аспекти просторового досвіду, які є невізуальними» [96, р. 3]. Розмірковуючи про місце, яке формується в поєднанні індивідуального й колективного досвідів, про роль участі, пам'яті та історії, авторка звертає увагу також на роль культурних і субкультурних чинників при осмисленні просторового розвитку [96]. Ці думки про візуальну упередженість архітектурних дисциплін резонують з темою нашого дослідження про розвиток міського середовища; а з іншого боку, те, що дослідження з тактильного просторового досвіду не бояться креслень, які фіксують етапи розвитку, надає певності, що ми залишаємось у полі архітектурних досліджень.

²⁶ «Інститути архітектурної практики й освіти мають давню традицію приділяти увагу гарним чи новаторським на вигляд будівлям. Цей ефект підсилюється узвичаєними репрезентативно-комунікаційними формами, які дають нам візуальну інформацію, необхідну для оцінки зовнішнього вигляду проекту. Прийняті за правило креслення й моделі незаселених багатоповерхівок чи неолюднені екстер'єрні фото зразків архітектури залишаються базовими інструментами при підготовці проектувальників. І хоча ці інструменти є виразними й ефективними засобами комунікації, ці форми представлення більше наголошують на об'єкті, а не на досвіді, і спонукають обговорювати, критикувати і навчати передусім про візуальне.» [96, р. 3].

Слід згадати і про враховані в нашій методології деякі дискурсивні зміни, що стосуються впливу історичних контекстів на міські трансформації. Архітектурна наука пробує поступово вийти з постколоніальної й постсоціалістичної типологій міського середовища. Так, якщо Гарт Майерс досліджує планувальні процеси як колоніальні практики, розглядаючи їх очима тих, чиї простори планувались, і зауважуючи «проблеми при трактуванні колоніального просторового планування суто як нав'язування чужої волі Заходу при спротиві корінних народів, а натомість пропону[ючи] “примирливі простори”» [97, р. 91]; то такий дещо спрощений підхід критикує Карін Віст у роботі "Порівняльні дискусії в постсоціалістичних міських дослідженнях" [98]. Звертаючись до поняття Горана Терборна “переплетені сучасності” (*entangled modernities* [99]), вона відзначає, що воно «може допомогти структурувати дискусію про постсоціалістичний урбаністичний розвиток, в якій міста не сприймаються як модернізаційно відсталі і як частина постсоціалістичної інакшості» [98, р. 830]. Для того, щоб вийти з замкненого кола порівнянь із Заходом, вона пропонує розширити порівняльні перспективи на весь світ, де можливі відповідні аналогії, і осмислювати взаємозв'язки в різних культурних контекстах та поглиблено вивчати взаємовплив між людьми й установами в конкретних середовищах. Звісно, необхідно також досліджувати взаємозв'язки в контексті глобалізації. Важливим є й таке зауваження Віст стосовно невідповідностей у порівняльних дослідженнях постсоціалістичних міст (його можна поширити і на дослідження постколоніальних міст)²⁷. Далі, в підрозділі 3.2, ми ще розглянемо поняття *влади* як такої стосовно *продукування/виробництва* простору.

²⁷ «Проблема стає явною при порівнянні просторових одиниць, що їх вірогідно сформували зовсім відмінні процеси творення міського простору. Це означає, що дослідження зосереджується не так на пошуках окремої постсоціалістичної моделі або моделі соціально-просторової диференціації, як на приверненні уваги до комплексного творення значень міського простору в контексті великих, глобалізованих процесів та до питань, як по-різному вирішуються процеси сегрегації в різних міських контекстах Центральної та Східної Європи» [98, р. 844-845].

Дослідницькі питання. Дослідження має дві наріжні теми, з яких походять різні питання: локальне міське середовище та місцева спільнота. Оскільки ми з'ясовуємо взаємодію колективної ідентичності та конкретного місця, вихідні загальні питання — *як групова ідентичність формує міський простір і формується в ньому?* — поступово деталізувалися в ході польових досліджень. Спершу дослідницьке питання звучало так:

1. Як саме характер місцевої спільноти впливає на міський простір?

Його доповнюють кілька спостережень. Одне пов'язано з випадком, коли місцева спільнота змінюється, заміщується в локальному міському просторі (заміщеною можна назвати громаду, яка проживає цей простір через привнесені ззовні і відмінні від попередньо створених просторові практики). Тож доповнене стосовно спільноти питання звучить:

2. Як саме характер заміщеної спільноти впливає на міське середовище?

Місцеву спільноту можна локалізувати з різних перспектив. Щоб поглянути критично на масштаб “локального середовища”, я відштовхнувся від визначення “вернакулярний район”, яке урівнює межі локальної спільноти й місця, до якого відносять себе її учасники. Якщо ми припустимо ситуацію, коли спільнота й місце, щодо якого люди відчують локалізовану відповідальність, різняться, то можемо поставити питання так:

3. Наскільки чітка локалізація спільноти (її “ареал”) необхідна для трансформації конкретного простору?

Місцева спільнота може мати неоднорідний характер і складатися з двох і більше групових ідентичностей (подібно міський простір можуть характеризувати дві чи більше морфологічні структури) як результат співіснування відмінних культур чи субкультур. Тому важливо зрозуміти специфічні рамки спільного для громади загалом, що виливається в питання:

4. Який об'єднуючий спосіб життя дозволяє спільноті ідентифікувати себе зі своїм простором/місцем?

Ці питання вкупі з наміром розкрити зв'язок між соціокультурними процесами й фізичними об'єктами (артефактами) дозволяють вдаватися як до етнографічних, так і інтерпретаційних прийомів. Оскільки досліджуються не ідеї, які добре описуються за допомогою статистичних, кількісних методів, а якісний взаємовплив спільноти й середовища, важливо, осмислюючи характерні прояви такої взаємодії, спостерігати їх безпосередньо. Тут сам дослідник виступає в якості “вимірювального пристрою” і стає включеним інтерпретатором засвідченої реальності.

Таким чином дослідження місць проводилося за допомогою архітектурного аналізу, інтерв'ю з місцевими мешканцями, спостереження за просторовими практиками містян та за місцевими суспільними процесами, котрі стосувалися локального простору. Оскільки польові дослідження тривали впродовж різного часу, для різних випадків комбінації згаданих методів дещо різняться (Рис. 2.1).

Методологія. Об'єктом дослідження є локальне міське середовище в трактуванні, наведеному при розгляді теоретичного контексту. **Предметом дослідження** є взаємний вплив міської спільноти та локального простору. Хоча дослідження обмежено сьогоденням, рамки історичного огляду розширено до міжвоєнного періоду ХХ сторіччя. Таким чином, в контексті розвитку конкретних середовищ аналізуються процеси трансформації як локального простору, так і групової ідентичності мешканців, що фізично проявляється у міському просторі — морфологія міста і об'єкти архітектури. Оскільки всяка дослідницька методологія відповідає філософським позиціям дослідника, то стає промовистим і сам вибір необхідних та достатніх методів для конкретного дослідження. Лінда Гроут і Девід Ванг кажуть про це так: «Вишкіл мислення [“school of thought”], як правило, впливає на те, як формулюються наукові питання²⁸, і часто передбачає конкретні способи аналізу» [100, р. 10].

²⁸ Звертаючись до архітектурних досліджень, Гроут зазначає: «...ми твердо впевнені, що архітектура — а також назагал проектувально-виробничі галузі — вимагає стільки мультидисциплінарних якостей, що жодна епістемологічна рамка не може адекватно описати всі потенційні дослідницькі питання у цих галузях» [100, р. 27].

структура дослідження		
Загальна структура досліджень	Методологія досліджень	Методи / тактика збору даних
Якісні	етнографічні	Включене спостереження
		Напівструктуровані інтерв'ю з мешканцями
	інтерпретаційні (щодо простору, 'топологічні')	Виявлення об'єктів присутності спільноти у просторі
	Кількісні	Фізичний інвентар і архівна документація міського простору й забудови
		Наратив стосовно місця
	інтерпретаційні (щодо спільноти, 'історичні')	Архівна документація і наратив стосовно локальної спільноти

Комбінація методів дослідження використаних для отримання цілісної картини об'єкту

2.1

Отже, які дослідницькі підходи адекватно описують трансформації міського простору? По-перше, ті, що фокусуються на “природних обставинах” (*natural settings*) місця, коли дослідницький об’єкт не вилучається з його повсякдення [100], тобто дослідження в “природних обставинах” обмежується не тільки спостереженням або включеним спостереженням, а є також дослідженням у контексті повсякденного життя. По-друге, це використання різних прийомів задля створення цілісного образу досліджуваного явища. По-третє, це характерний для якісних досліджень динамічний характер²⁹. Гнучка і відкрита до нових даних дослідницька методологія дає можливість чутливо “реагувати на об’єкт” в умовах його повсякдення. Також взаємодія в реальних умовах дозволяє отримувати “густі описи” (*thick descriptions*) того, як місцеві мешканці сприймають певні речі. Водночас тематичні дослідження можна визначити, за Ліндою Гроут, як такі, що враховують специфіку реальних ситуацій³⁰. Посилаючись на “теорію поля” (*field theory*) соціолога Курта Левіна³¹, де обґрунтовується потреба таких досліджень, Лінда Гроут вказує також на переваги спільного проектування (*collaborative design*), коли аналіз дій планувальників чи архітекторів доповнюється альтернативним аналізом дій спільноти. Якісні дослідження, як продовжує Девід Ванг, є творчою діяльністю і мають певний порядок роботи³².

²⁹ «Початкове формулювання питання звичайно уточнюється у світлі ведених інтерв’ю чи спостережень; це дозволяє досліднику перевіряти свої здогади — скажімо, ставити нові чи розвивати питання при інтерв’юванні, проводити спостереження в різних місцях або за різного часу доби» [100, р. 221].

³⁰ «...враховують специфіку реальних ситуацій. ‘Дослідженням дій’ (*action research*) називаються дослідження, які вивчають конкретну ситуацію, зокрема те, як її чинники логічно співвідносяться між собою в ході досягнення певної емпіричної мети. [...] У дослідженні дії дослідник чи дослідниця все ще перебуває поза конкретною ситуацією, поки вивчає ітеративні цикли вжитих дій» [100, р. 43-44].

³¹ «...багато наведених прикладів співдії проектної діяльності з епізодичними випадками досліджень неявно підкреслюють роль одного архітектора. Останнім часом немало писалося про альтернативний підхід, а саме про спільне проектування. Це визнання (принаймні часткове) того факту, що значна частина архітектури постає внаслідок колективних зусиль, а не зусиль одного-єдиного “зіркового” архітектора» [100, р. 44].

³² «Проектувальники схильні забувати, що дослідження саме по собі є творчою діяльністю; мабуть, це і є причиною того, що дослідницькі програми часто називають дослідницькими проектами. «Творчі дослідники винаходять і відкривають», — каже Джон Зайсел; більше того: — На початку проекту нові концепції — це бачення, що визначають, які дані слід збирати. В ході проекту нова інформація уточнює концепції.

Оскільки проект починається з припущень, які визначають тип даних, доцільно звернутися до введеного Чарлзом Пірсом поняття “абдукції” (*abduction*, досл. *відведення*), яке Ванг характеризує як логічну операцію яка передбачає «компетентний здогад»³³. Відтак, особливість абдуктивного методу, як каже Артур Баркс, полягає в тому, що «індукція — це метод перевірки гіпотез, а абдукція — метод їх виявлення» [103].

Змішані методи в архітектурному дослідженні. Вже було сказано про потребу різних підходів для створення більш цілісного образу явища, що досліджується. Амброуз Гіллік запропонував методологію [94], яку варто лише доповнити локальним історичним дослідженням. У діаграмі нижче наведено її структуру. Змішані методи дослідження тут корелюють також з *теорією поля*, згідно з якою одне й теж явище (або приклад) розглядається з різних перспектив.

Методологія задає порядок дослідження. Спочатку висуваємо припущення, яке потребує спостережень і контакту з об’єктом в його “природних обставинах”. Включене спостереження вишукує прояви “іншості”, які мають системний характер (див. нижче). Дослідження доповнюють відшукування історій про місце та архівні пошуки. Далі послідовно аналізуються дослідницькі “опорні точки” (*anchor points*) з неодноразовим поверненням до історій та архівів, а також топографічні й планувальні дані. Повтори необхідні, щоб якомога чіткіше в’яснити, *що і як саме* в місцевій ідентичності впливає на локальний простір або зазнає його впливу. Для опису отриманих даних та висновків більшою мірою пасує спектральна (*spectrum*) модель яка оперує даними що не піддаються чіткій

Наприкінці успішного дослідницького проекту чітко сформульовані концепції узагальнюють поглиблене розуміння і визначають сфери, яким подальше дослідження додасть більшої точності ([101])» [100, р. 392].

³³ «Абдукція — це логічна операція, яка, якщо коротко, відрізняється від дедукції та індукції. Абдуктивне мислення передбачає “компетентний здогад” [*educated guess*], який є способом висування всіх гіпотез. Ми бачимо умову, яку приймаємо як показовий випадок ширшого правила (поки що) без вагомого доказу, необхідного, щоб зробити це широке припущення ([106]). Специфічна мета логічного аргументування в тому, щоб поглянути за межі всякого конкретного випадку на закономірності відношень, в яких цей конкретний випадок знаходить собі понятійний дім» [100, р. 393].

категоризації³⁴. Спектральна модель добре надається для недефінітивного опису явищ, осмислюваних поміж бінарних опозицій, як-от згаданих у першому розділі *локальний/глобальний* стосовно розвитку архітектурного середовища, *своєрідний/уніфікований* стосовно конкретного простору, чи *етнічна/культурна* стосовно місцевої групової ідентичності.

Опис застосованих методів слід доповнити т.зв. “методологією тріангуляції”³⁵. У дослідженні Гілліка “інтерпретаційний” метод є доповнюючим (тріангуляцією) до етнографічних даних, отриманих через включене спостереження на місці [94]. Тільки дослідник інтерпретував матеріальний артефакт, а не історії, отримані в польових умовах. При аналізі локального середовища ми додаємо до інтерпретаційного підходу історичне дослідження, щоб отримати тривалу, чи *довгу* картину розвитку. В нашому дослідженні методний “трикутник” складається з етнографічних спостережень і бесід на місці, з інтерпретацій наративів та архітектурних об’єктів та з аналізу топографічних даних в тривалому часі.

На завершення слід вказати, що, попри палку адвокацію якісних досліджень у роботі Нормана Дензіна і Івонни Лінкольн “Стратегії якісного дослідження” [105], застереження стосовно змішаних методів, що їх наводять Чарлз Теддлі і Аббас Ташаккорі у праці “Головні питання й суперечності використання змішаних методів у соціальних і поведінкових науках” [106] залишаються актуальними. Таким чином формується схема тематичного дослідження (Рис. 2.2).

³⁴ «Деякі дані не піддаються чіткій категоризації; їх легше покласти за спектром. У центрі уваги залишаються початкові принципи, виражені категоріально. Але у випадках спектрів наполягати на чітких міжкатегоріальних межах означає незручну прокрустову роботу» [100, р. 408].

³⁵ Тодд Джик так визначає переваги цього методу: «Тріангуляція дає дослідникам кілька важливих нагод. По-перше, вони стають більш впевнені у своїх результатах. Це загальна сила багатометодного підходу. Тріангуляція також може відігравати чимало інших конструктивних ролей. Може заохочувати до винаходу нових методів, нових способів схоплення проблеми, які збалансовують звичайні методи збору даних» [104, р. 608].

схема тематичного дослідження (на прикладі аналізу просторового розвитку міста Білий Бір, Польща)

мотивація вибору:

греко-католицька церква Різдва Богородиці — наймолодша будівля, занесена до реєстру пам'яток архітектури Західнопоморського воєводства Польщі.

отримані дані: не характерне місцезнаходження церкви, присутність на церковному святі мера та локального телебачення, п'ятиповерховий житловий будинок (не відповідає загальній 1-3 поверховій забудові), пустий постамент у міському сквері, відсутність характерної історичним містам цільної забудови, новий польський костел виконаний з недорогих і недовговічних матеріалів

1 теренові дослідження.

етнографічні методи

напівструктуровані інтерв'ю з вірянами та місцевими мешканцями.

отримані дані: відсутність німецького цвинтаря, присутність на святі мешканців інших міст Помор'я (належать до примусово переселеної спільноти українців), факти розділення родин при переселенні, польська громада сприймає це свято та ярмарок своїм, урочистості відбуваються за участі мера та знімальної групи локального телеканала (загальнонаціональний рівень події), наявність в ліцеї студентів з України, міжнародний склад гостей свята (Україна, Канада, США)

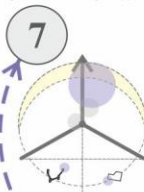
інтерпретаційні методи

отримані дані: будівництво часів "реального соціалізму" характеризується надмірністю та ірраціональністю; "велике церковне будівництво" визначалося кооперацією та добровільною працею будівельників місцевих мешканців; будівництво церков відбувалося за неявного спротиву влади і в умовах обмежених ресурсів; необхідність будівництва костелу визначається низу-догоди базуючись на волі парафії; будівництво церков опціонально відбувалось як за проектом (автор) так і без нього.

5 дослідження з допомогою картографічних сервісів та архівних джерел

інтерпретація отриманих даних з віртуальним поверненням на місце (сервіс Google maps) та використанням зображень отриманих під час теренового дослідження

створення моделі простір-спільнота

виявлено: за умови віддаленості та "слабкої" влади міський простір "продукується" не-класовою (у неомарксистському розумінні) спільнотою; "набута відмінність" локального простору є результатом спільних дій обох громад: польська громада бере на себе відповідальність за публічні простори міста в той час як українська сконцентрована на "українському кластері"; мультинаціональний характер місцевої спільноти сприймається ресурсом розвитку

6 історичні методи історичні та антропологічні джерела, спогади місцевих мешканців.

отримані дані: (а. переселена українська громада) — подвійною датою будівництва 1992-1997 вулюється факт відкриття церкви на п'ятдесяту річницю акції "Вісла"; в примусовому переселенні задіяні "стратегії" влади з атомізації української спільноти, обмеження місця проживання, розділення родин, заборона відвідування рідних місць; місце пам'ятки пов'язане зі спротивом переселенців "стратегіям" тогочасної влади; відкриття першої української початкової школи у 1958 році зумовлює відтворення повного освітнього циклу (початкова школа — середня школа — ліцей); будівництво відбувається за участі громади етнічних українців Помор'я, українських діаспор Канади і США.

отримані дані: (в. виселена німецька громада) — повернення автохтонного німецького населення до рідних домів по закінченню бойових дій; ірраціональне знищення міста та цвинтаря після бойових дій (операція з мнемонічного стирання); "стратегії" влади з "витискання" автохтонного німецького населення.

отримані дані: (б. переселена польська громада) — існування автохтонного кашубського населення; переселення відбувалося у кілька хвиль; польська громада складалася як з осіб прибулих за власним бажанням так і з поляків примусово переселених зі "східних кресів"; польська громада (як і українська) мала тривалий процес адаптації до нового місця.

Перебіг тематичного дослідження

2.2

2.2. Концептуальне підґрунтя тематичних досліджень

Оскільки тут застосовуватиметься спектральна модель, слід окреслити її бінарні категорії, в межах яких трактуватимемо наші приклади.

Від розуміння міста Лефевра і де Серто до Гілена. Вплив неомарксистської філософії та фуконіанської критики на оптику дослідження. Повернімося спершу до запровадженого в теорію архітектури поняття “критичний регіоналізм”, що його Ліан Лефевр протиставляє глобалізації [29], яку доцільно розуміти як процес з власною рушійною силою і метою, зі своїми акторами і адвокатами. Оскільки годі оминати питання влади, варто акцентувати взаємозв'язок ідеології та простору, як це пропонує Анрі Лефевр:

«Загальніше кажучи, те, що ми називаємо ідеологією, набуває цільності, лише коли входить у соціальний простір і його виробництво, і тим набуває собі в ньому тіла. Цілком можна сказати, що ідеологія як така стається в основному у відношенні [*in a discourse*] до соціального простору» [9, р. 44].

На локальний простір впливають зовнішні сили, значно більші за місцеву спільноту. Скажімо, вплив держави на архітектурне середовище, яке зазвичай складається з різночасових об'єктів та пам'ятних споруд (зокрема тих, що підлягають збереженню), Лефевр описує так: «Держава будувалася на плечах старих міст, структура і код яких були знищені в процесі» [9, р. 47]. Скористаємося двома лефеврівськими категоріями простору. Це простір влади, або *абстрактний простір*, «опертій на некритичні (позитивні) знання, підкріплений лякаючою здатністю до насильства і підтримуваний бюрократією, яка захопила здобутки капіталізму на злеті і обернула їх собі на користь» [9, р. 52]. Продукованому владою й бюрократією простору можна протиставити *простір відмінностей*. *Абстрактний та диференційований простір* по-різному впливають на ідентичність

місця³⁶. Опозиція *відмінного* та *уніфікованого*, простору різниць і простору уніфікації, є досить зручною для побудови спектральної моделі й осмислення трансформацій всякого конкретного простору по шкалі від *локального* до *глобального*.

Подібним чином (звертаючись до теми влади) вибудовує свої опозиційні категорії Мішель де Серто — протиставляє “стратегії”, пов’язані з владними структурами, і “тактики”, пов’язані з містями й міською спільнотою [72]. Тільки Лефевр застосовує полярні категорії, досліджуючи простір, а де Серто — процеси і дії в просторі. У своїй “Практиці повсякденного життя” де Серто користується з доробку Лефевра («праці Анрі Лефевра про повсякденне життя є фундаментальним джерелом» [72, р. 205]), тож є певний зв’язок «процедур повсякденної творчості» із «просторовими практиками». Також слід додати, що процеси спротиву стратегіям влади де Серто розглядає через оптику фуковської критики влади³⁷. Він шукає відповідей на питання, що саме виробляють актори/діючі сили просторового розвитку; як влада продукує матрицю соціокультурної “дисципліни”, а суспільство чинить їй опір; яким є цей опір у просторі? Він звертається до незліченних

³⁶ «Абстрактний простір визначається не лише зникненням дерев або відступом природи; не просто великими порожніми просторами — державними й військовими площами, схожими на парадні плаці; і навіть не комерційними центрами, напактованими товарами, грошима та автомобілями. Насправді він визначається не тим, як його сприймають. [...] За історією відчують ностальгію, за природою жаль — обрій, що швидко зникає за нами» [9, р. 50-51],

Однак: «попри, а радше через свій негатив абстрактний простір несе в собі зародок нового простору. Я називатиму цей новий простір “диференційованим простором”, бо, наскільки абстрактний простір тяжіє до однорідності, до усунення існуючих відмінностей або особливостей, настільки новий простір здатне постати (витворитися), тільки якщо він наголошує відмінності» [9, р. 52].

³⁷ «Другу спрямованість нашої розвідки можна пояснити посиланням на *Наглядати й карати* Мішеля Фуко. У цій роботі Фуко аналізує не апарат, який застосовує владу (тобто локалізовані, експансіоністські, репресивні й легальні інститути), а механізми (диспозитиви), які висотали силу цих інститутів і потай реорганізували функціонування влади, — “дрібні” технічні процедури, що діють на і через деталі, перерозподіляючи дискурсивний простір так, щоб зробити його засобом загальної “дисципліни” (нагляду). ([107]) Цей підхід породжує новий і відмінний набір проблем, які слід досліджувати. Однак знову ж таки, ця “мікрофізика влади” привілеює виробничий апарат (той, котрий виробляє “дисципліну”), хоч при цьому і розпізнає в “освіті” систему “репресій” і показує, як, так би мовити, з-за лаштунків мовчазні технології визначають або закорочують інституційні напрями» [72, р. XIV].

операційних “практик” містян, які сприймають, аналізують і, коли треба, ухиляються від «мікробних операцій», розповсюджуваних технократичними структурами. Серто визначає ці практики як імпровізовану творчість груп або осіб, що потрапили у сіті “дисципліни”. Ці сіті він пов'язує зі “стратегією” як місцем, в якому суб'єкт з волею та владою ізолюється від навколишнього “середовища”³⁸. Натомість “тактику” містян годі локалізувати в просторі³⁹.

Місто стає універсальним і анонімним (по відношенню до міських стратегій), воно перебирає на себе всі функції і наративи, раніше розпорошені на багатьох акторів. Мову влади де Серто називає “урбанізуючою”⁴⁰. “Просторову практику” дослідник бачить як своєрідне відношення до засвоєного місця. Місця спогадів і згорнутих оповідей, особистих фрагментарних історій, що повертають тебе у минуле. Такою є практика тимчасового привласнення простору — рухом пішохода. Отож, де Серто пов'язує *strategies* з інституціями і структурами влади, які є “виробниками” (*producers*), тоді як люди є “споживачами” (*consumers*) або “порушниками” (*poachers*) —

«Мета цієї праці — показати систему операційних комбінацій (*les combinatoires d'operations*), які також творять “культуру”, і розкрити характерні способи дії користувачів, чий статус як домінованого елемента в суспільстві (статус, який не означає, що вони є пасивними

³⁸ «Стратегія передбачає місце, яке можна чітко окреслити як власне (*propre*) і яке таким чином служить основою для формування відносин з будь-чим зовнішнім і відмінним від нього (конкурентами, противниками, “клієнтами”, “цілями” або “об'єктами” дослідження). На цій стратегічній моделі побудована політична, економічна та наукова раціональність» [72, р. XIX].

³⁹ «...оскільки в неї немає місця, тактика залежить від часу — вона завжди виглядає можливостей, які треба хапати “на лету”. Що б вона не здобула, вона не зберігає. Вона повинна постійно впливати на події, щоб обернути їх на “можливості”. Задля своїх цілей слабкі мусять весь час вдаватися до сил, що чужі їм» [72, р. XIX].

⁴⁰ «Місто стає домінуючою темою в політичних легендах, але воно вже не є полем програмованих і регульованих операцій. Поза історіями, що ідеологізують місто, бувають хитрощі і комбінації сил без виразної ідентичності; а без пунктів, які можна вдержати, без вирозумілої прозорості керувати ними неможливо» [72, р. 95].

чи покiрними) приховано за евфемiзмом “споживачi”. Щоденне життя знаходить тисячi способiв порушити власнiсть iнших. [72 р. XII])

— i дiють *тактично* наспроти умов, визначених стратегiями.

Таким чином є певна подiбнiсть мiж *практиками повсякденного життя* Мiшеля де Серто i *просторовими практиками* Анрі Лефевра, i далi в дослідженні ми вдаватимемося до понятійних опозицій *абсолютний/диференційований* (простiр) та *стратегiя/тактика* (процес). Прикладом застосування такого iнструментарiю є робота Паскаля Гiлена “Задiяння спiльного мiста: на перетинi мистецтва, полiтики i громадського життя”. Запропоновану де Серто опозицію *простiр/мiсце* Гiлен поєднує з опозицією *стратегiя/тактика* i окреслює диференційовану схему мiста вiд “монументального” до “справедливого” [108]. Тут “тактика” вже не прив'язана до особистостi: груповi тактики — це низовi iнiцiативи перетворень мiського середовища, де громадськi простори стають мiсцями загальної дiї i творчостi, ресурсом розвитку i взаємодiї мешканцiв (Рис. 2.3). Згаданi категорiї аналізу мiського простору придатнi, щоб трактувати участь мiсцевих мешканцiв як необхідну умову для формування *рамок мiсця*, а цi, своєю чергою, розкривають iдентичнiсть *району-сусiдства* [51].

Теорiя рамок (iдентичностi) мiсця та її вплив на дослідницькi методи.

Робота Дебори Мартiн ““Рамкування мiсця”” як його творення: район-сусiдство як основа для органiзацiї й активiзму” поєднує ряд категорiй: *мiсце* — *сусiдство* (локальна спiльнота) — *активiзм*. Дослiдниця пов'язує сусiдство з мiсцем через “мотивуючий наратив” (*motivating discourse*), який з'являється при осмисленнi *рамок мiсця*, коли об'єднання мешканцiв органiзовуються в *сусiдство*⁴¹.

Сусiдська iдентичнiсть стає об'єднуючою рамкою мiсцевої спiльноти. Мартiн визнає *мiсце* та *сусiдство* рiзними, але пов'язаними соціальними

⁴¹ Такi органiзацiї : “...сприяють формуванню районної-сусiдської iдентичностi, яка приховує соціальнi вiдмiнностi, такi як етнiчна приналежнiсть та клас, серед жителiв. [Органiзацiї] роблять це, описуючи фiзичний стан району i повсякденний життєвий досвiд мешканцiв» [51, р. 730].

опозиційні категорії

простір

“диференційований простір”

за Анрі Лефевром

Суть: підкреслювати відмінності.
Привітний до відмінностей та проти уніфікації.
Підтримуваний спільнотою.
Простори привітні для життя мешканців.
Історія сприймається як підґрунтя розвитку.
Природа сприймається невід’ємною частиною простору

процес

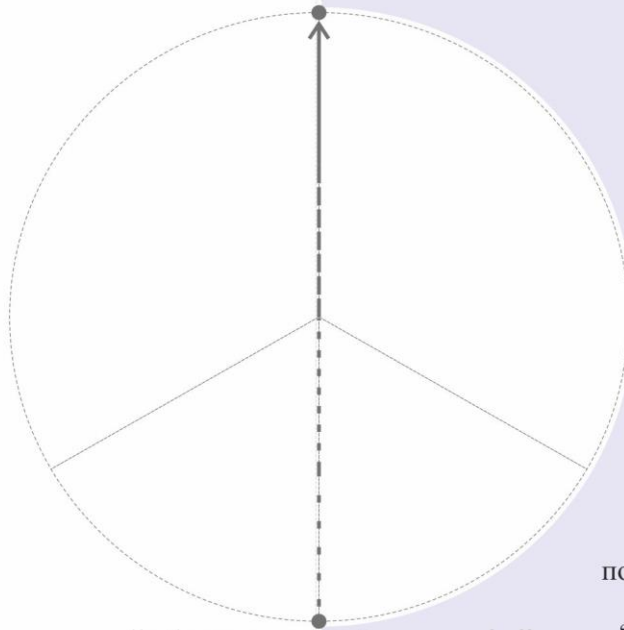
“колективні тактики”

за Паскалем Гіленом

пов’язані з місцями загальної дії і творчості мешканців;
простір розуміється як спільний ресурс розвитку і взаємодії мешканців;
використовують спротив та імпровізовану творчість груп або осіб;
питання змін в локальному просторі не мають розглядатися без його мешканців, структури влади та експертне середовище не мають привілеїв у цих рішеннях.

“диференційований простір”

продукується спільнотою за рахунок “колективних тактик”

“абстрактний простір”

продукується владою за рахунок “колективних тактик”

за Анрі Лефевром

Суть: бути простором влади.
Тяжкіє до однорідності, до усунення існуючих відмінностей чи особливостей.
Підтримуваний бюрократією.
Визначається відступом природи; великими порожніми просторами — державними й військовими площами, схожими на парадні майданчики; комерційними центрами.
Історію відчують як ностальгію.
Природа сприймається як фон.

“абстрактний простір”

за Мішелем де Серто

пов’язані з інституціями та структурами влади, які є “виробниками” простору;
передбачають місце, яке можна чітко окреслити як власне (*propre*) і яке таким чином служить основою для формування відносин з будь-чим зовнішнім і відмінним від нього;

використовують “дрібні” технічні процедури, що діють на і через деталі, перерозподіляючи дискурсивний простір так, щоб зробити його засобом загальної “дисципліни” (нагляду);
“мікрофізика влади” привілеює виробничий апарат (той, котрий виробляє “дисципліну”).

“стратегії влади”

Бінарні категорії спектральної моделі — “абстрактний” та “диференційований” простір

2.3

конструкціями локального рівня⁴². Міркуючи про нечіткість ідеї *району-сусідства*, Мартін звертається до питання його фізичних меж, бо всяке сусідство соціально конструюється в певний час у певному місці, але при тому не є фіксованим. По відношенню до соціальних інститутів *сусідство* стає певною протиположністю⁴³. Низовий рівень колективної політики означає, що його цілі відмінні від ухвалених згори органами влади. *Сусідство* вибудовується навколо колективних цінностей, переконань і потреб змін у конкретному місці, як це можна побачити в практиці “рамкування місця”. Рамки — це колективні організаційні наративи, продумані і оперті на локальні культурні цінності [109], однак рамки колективної дії (*collective-action frames*) не є фіксованими і внутрішньо строгими, вони можуть містити суперечності і змінюються з часом [110]. Дебора Мартін застосовує до аналізу *рамок місця* підхід Девіда Сноу і Роберта Бенфорда (щодо “рамок колективної дії”)⁴⁴.

Дослідниця використовує поняття “мотиваційні рамки” (*motivation frames*), “діагностичні рамки” (*diagnostic frames*) і “прогностичні рамки” (*prognostic frames*) для того, щоб проаналізувати організаційні наративи про місцевий контекст. При тому, «[м]отиваційні місцеві рамки мають відсилати до повсякдення, яке досвідчують мешканці у своєму районі (як-от, особливі місчинки чи обставини),

⁴² «Місце є одночасно і місцем функціонування соціально-економічних процесів, і теж забезпечує “підґрунтя” для повсякденного життя й досвіду. У цьому ‘сенсі повсякдення’ місце як територіально обмежений житловий квартал (фізично — залізницями, дорогами чи водними каналами, або ментально — соціальними уявленнями) втілює концепцію сусідства...» [51, р. 731-732].

⁴³ «Хоча вони часто діють в рамках чинної політичної структури, організації району-сусідства формально не є частиною призначеного або виборного органу, а часом вони явно кидають виклик структурам урядування. Районні організації взаємодіють з чинними політичними інститутами і вимагають від них послуг, тоді як ті прагнуть визначити колективні політики на рівні, відмінному від місцевого самоврядування» [51, р. 732].

⁴⁴ «рамки колективної дії складаються з трьох чинників: мотиваційного, що визначає спільноту, яка діє колективно; діагностичного, що укладатиме проблему та її причину; і прогнозу рішення, що передбачає колективну дію. Таким чином рамки колективної дії виражають або визначають спільноту людей, котрі ідентифікують певну проблему і тих, на кого вона ще може впливати, те, як ця проблема виникла і що конкретно треба зробити, аби її вирішити чи виправити» [51, р. 736].

аби мешканці самі охоче признавались до спільних місцевих рис» [51, р. 737]. Якщо “мотиваційні рамки” важливі як спосіб самовизначення локальної спільноти у відношенні до спільного місця, то “діагностичні” і “прогностичні рамки” (як такі, що визначають проблему і пропонують шлях її вирішення) важливі, щоб показати *сусідство* (спільноту) як дієву силу, що має вплив на процеси просторового розвитку. Разом з тим не слід забувати і про аналіз місцевої спільноти як пасивної. Погляд Мішеля де Серто на *тактики* мешканців, які дозволяють їм або *споживати* простір відповідно до прийнятих правил, або *порушувати* правила, пропонує осмислювати спільноту теж зі сторони *споживачів простору*, або колективної ідентичності, що не пов'язана з конкретним місцем і не потребує розвивати простір, задовольняючись *споживанням* у своїх буденних практиках.

До впливу *сусідства* на просторовий розвиток звертається Квінтін Бредлі в роботі “Планування району і вплив ідентичності місця на житлове будівництво в Англії”⁴⁵. Бредлі розглядає громадські групи й сусідство як складові багатовимірної концепції місця (в просторовій діалектиці Анрі Лефевра), що її Дебора Мартін також означає як *рамкування місця* з конфліктом щодо знань і влади. Перспектива дослідника показує, що: «[з]алучення місцевих районних груп та громадських організацій до просторового планування виглядає [...] як політична боротьба не лише за цінність і значення місця, а й за соціальні відносини, які прописані в місці» [54, р. 7]. А змобілізовану до планування протестних акцій громадськість Бредлі трактує в контексті планування сусідства й процесів місцевого розвитку: «Районне планування каже, що існує конфлікт щодо значущості місця і щодо соціальних відносин, прописаних через ринок житла, де панують спекулятивні будівельні практики» [54, р. 21]. Таким чином *рамки місця* визначають просторові практики, які своєю чергою визначають політику розвитку.

⁴⁵ Він каже: «Громада покликається на місце кожного разу, коли повстає проти планів новобудови, і численні наукові дослідження підтверджують, що прив'язаність до місця та ідентичність місця є рушійними чинниками місцевого екологічного й громадського активізму. Аналіз суб'єктивних факторів локальної ситуації, їх інтерпретація і застосування місцевими спільнотами допомагає глибше розуміти мотивації, що спонукають городян брати участь у політиці планування» [54, р. 3].

Політику, яка має функціонувати на відчутті місця й громади, а не навпаки [54]. Значення місця невід'ємно пов'язане з ідентичністю громади й соціальними відносинами. Відтак планування розвитку визначено так: «Вибір конкретних місць для житла, специфікацію розбудови та політики, які регулюють реалізацію, доступність і співвідношення з місцевими потребами, оцінюються і обґрунтовуються з урахуванням цих рамок ідентичності місця» [54. р. 22]. Це, на думку Бредлі, має сприяти узгодженню локальних цінностей та загальних вимог розвитку міського простору. Розглянутий дослідником вплив ідентичності місця на житлове будівництво в Англії є важливим прикладом, бо включає категорії, які будуть використані далі, в підрозділі 3.2: локальне місце (*диференційований простір*); активізм/органічний процес (*групові тактики*); локальна спільнота (*сусідство*). Відтак можемо перейти до окремих бінарних опозицій при розгляді трансформацій локального простору.

Дослідження структури міського простору і характерних особливостей архітектури. Щоб систематизувати бінарні категорії і їхні характеристики, зведемо їх у таблицю (курсивом виділено авторські слова) (Рис. 2.4).

Ці протиставлені категорії ми застосуємо для комплексної *спектральної* моделі, яка допоможе розташувати конкретні досліджені середовища (тобто місцеві спільноти у відношенні до їхнього простору) в координатах *локальне-глобальне*. Про переваги змішаних методів Френсіс Мерґс-Раппорт каже так: «Тріангуляцію слід розглядати як тривимірну модель. Для того щоб краще розуміти дані (їх форму, обсяг і под.), їх слід осмислювати як багатовимірний концепт, а не просто сукупність даних, що в поєднанні творить більш чітку і повну картину» [111, р. 222]. Тож при аналізі даних нашого дослідження, зібраних за допомогою різних методів, особливу увагу було приділено перегуку і збігу даних. Це відповідає також «внутріметодному» (*intra-method, within-method*) підходу⁴⁶, який запропонувала

⁴⁶ «...дані можна перехресчувати на різних етапах дослідження, щоб перевірити достовірність висновків. Коли різні дані ведуть до одного висновку, це посилює дослідницькі результати» [111, р. 222].

опозиційні категорії — спільнота

“сусідство”

за Деборою Мартін і Квінтіном Бредлі

є дієвою силою, що має вплив на процеси просторового розвитку;

залучені до політичної боротьби не лише за цінність і значення місця, а й за соціальні відносини, які прописані в місці;

колективна ідентичність, що приховує соціальні відмінності, такі як етнічна приналежність та клас, гендер і релігія;

формально не є частиною призначеного або виборного органу, а часом явно кидають виклик структурам урядування;

вибудовується навколо колективних цінностей, переконань і потреб змін у конкретному місці, як це можна побачити в практиці “рамкування місця”.

“споживачі простору”

за Мішелем де Серто

незацікавлені впливати на зміни;

є “споживачами” або “порушниками”, діють відповідно до просторів або проти них, використовуючи “тактику”;

колективна ідентичність, що не пов’язана з місцем і не потребує розвитку простору;

ігнорують владу, але не опонуючи їй

використовують “просторові практики” у процесі тимчасового привласнення простору — рухом пішохода, не потребуючи при цьому щось змінювати у просторі;

не спираються на колективні цінності, розуміння колективної власності та відповідальності відсутнє.

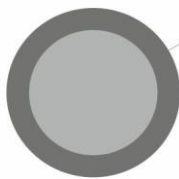
“сусідство” —

вибудовується навколо колективних цінностей, переконань і потреб змін у конкретному місці.

реальна
конфігурація локальної
спільноти

“активізм” — громадські об’єднання які беруть на себе відповідальність за локальний простір

атомізована спільнота —
“споживачів простору”

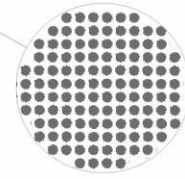

“автохтонне сусідство”

стійке до змін, не потребує розвитку, послуговується традиційними технологіями відтворюючи традиційні цінності, господарчі практики та способи життя

“сусідство”

приховує соціальні відмінності, такі як етнічна приналежність та клас, гендер і релігія та є дієвою силою, яка має вплив на процеси просторового розвитку

“споживачі простору”

не стійкі до змін перебуваючи в безперервному переозначенні, не спираються на колективні цінності “споживаючи” простір.

Бінарні категорії спектральної моделі — “автохтонне сусідство” та “споживачі простору”

2.4

Сьюзан Бредлі для врахування збігів даних в рамках одної методології [112]. При застосуванні “внутріметодного” підходу, як зазначає Метґс-Раппорт, отримуємо перехресні дані з різних етапів дослідження.

Відтак наша *спектральна* модель, згідно з якою кожен приклад буде розглянуто в площинах *простір-спільнота-процес*, має підсилити отримані результати.

2.3. Групова ідентичність спільноти як необхідна складова аналізу міського простору.

Якщо вище аналізувались внутрішні рушійні сили і фактори змін у міському середовищі, то тепер слід визначити сили зовнішнього впливу. Крім того задля уникнення зайвої двозначності необхідно конкретизувати поняття *ідентичність*, адже його застосовують по-різному і до місця, і до спільноти, і навіть до способу життя та досвіду, як-от “міська ідентичність” (*urban identity*), “сільська ідентичність” (*rural identity*). Зауважимо, що “міська ідентичність” у роботах Марко Лаллі [113], Девіда Гарві [114], Девіда Уззелла [115], Шерон Зукін [116], Даніеля Беланче [117] та “сільська ідентичність” у роботах Барбари Чінг (B. Ching) [118], Елісон Алкон [119] та Джанет Фітчен [120] визначаються через “ідентифікацію місця” (*place identification*), яка своєю чергою пов’язує “самоідентичність” (*self-identity*) з “ідентичністю місця” (*place-identity*) за Гарольдом Прошанським [121]. Тому надалі категорію *ідентичність* будемо застосовувати виключно до місця, а для групової ідентичності (спільноти) використовуватимемо поняття “культурна модель ідентичності” (*cultural pattern of identity*) та “етнічна/національна модель ідентичності” (*ethnic/national pattern of identity*) і їх похідні.

Тактичні історичні розвідки, трансформації простору і зміни групової ідентичності мешканців. Звернення до історичного дослідження в кожному випадку мало свою логіку. Якщо тематичне дослідження у Хошиміні (колишній Сайгон) потребувало попереднього ознайомлення з його історією і етапами розвитку міського простору, то у випадку Білого Бору така розвідка була скоріш

наслідком, продовженням виявленої теми. Зрозуміло, етнографічний погляд і спостереження на місці швидко дають виразну картину, окреслюють теми і напрями подальшої роботи. Але безпосереднє сприйняття міського простору не дає розуміння причин, умов і характеру його змін. Так само перші враження про міську спільноту потребують додаткових досліджень і тлумачень, здійснених у ширших часових рамках. Це також важливо, коли маємо намір відобразити етапи трансформації простору на картах (підхід прийнятний в теорії архітектури) і для обґрунтування висновків.

Оскільки ми визначились з опозиційними категоріями простору, спільноти й процесів боротьби за простір і впливу на його трансформації, варто розглянути категорії, що визначають характер групової ідентичності містян. Пропоновані Загоркою Голубович поняття “культурна модель ідентичності” та “етнічна/національна модель ідентичності” здаються тут логічними з погляду:

«...ототожнення із власною культурою та осмислення власного способу життя у даному соціокультурному середовищі, адже йдеться про переконання чи можливість вибору у світлі таких багатовимірних явищ, як клас, статус, професія, стиль чи символічна зв'язок» [73, р. 26].

Ці два поняття, безумовно, відрізняються, бо ідентичність на культурній основі відкрита до *переосмислення* (*re-conceptualization*) і може мати різні форми, а ідентичність на етнічній основі може зазнати *перевизначення* (*re-identification*) як взірцева модель колективного життя [73]. В нашому випадку ці категорії не творять опозицію, адже культурно обумовлена ідентичність може включати і етнічні ознаки⁴⁷. Дослідниця враховує дві зовнішні сили, що впливають на колективну ідентичність. З одного боку, національна держава і її «нав'язування гомогенізації людей як головного принципу державної політики» [73, р. 33]. З

⁴⁷ Голубович каже: «...можна сказати, що культура дає зразки “способів життя” (і для колективного, і для індивідуального); а також способи чи типи мислення і віри, окрім спільних досвідів і ціннісних рамок. Тим не менш, оскільки культура є різноманітною, сама ідентичність може мати різні форми не тільки в різних культурах, але й в індивідуальних і колективних виявах, а також в контексті досвідчування наявних способів життя» [73, р. 31].

другого, це вплив “Нового світового порядку” (“*New World Order*”) і наддержавної бюрократії, які, на думку Голубович, прискорюють конфлікт ідентичності⁴⁸. Відтак Загорка Голубович звертається до “європейської ідентичності” (*European identity*) і аналізує її з “уніфікаційної” точки зору — як стандартизацію за однією безперечною адміністративною моделлю ЄС, тобто європейську ідентичність як результат зовнішнього впливу наддержавної бюрократії. Зосередженість на такому “подвоєнні” сил зовнішнього впливу є зрозумілою в контексті її роботи, та здається немало відволікає увагу на деякі інституції. Втім, загальна причина кризи ідентичності, на думку Голубович, пов’язана скоріш з розумінням розвитку виключно як економічної моделі⁴⁹.

Якщо причина в редукуванні цінностей через глобальні підходи, то суспільства/локальні спільноти можуть «або зберігати свої традиційні культурні ідентичності, або асимілювати свій спосіб життя за єдиною моделлю» [73, р. 37]. Відтак, коли йдеться про підлаштування під єдину модель, робочою категорією можемо прийняти колективну ідентичність, що будується на культурі споживання. А що недоцільно застосовувати до ідентичності абстрактних чи загальних визначень, вдамося до формулювань, запропонованих Кірсі Нінімакі — “споживча/споживацька ідентичність” (*consumer identity* [122]) і Аароном Агувія — “ідентичність споживачів” (*consumers' identity* [123]), як таких, що описують вплив культури споживання (про який міркують і Лефевр, і де Серто, і Голубович). Ця робоче поняття також базується на культурі, як і “культурна ідентичність”, тільки на культурі споживання, як її трактують Дон Слейтер [124] і Ерік Арнолд [125]. В

⁴⁸ «З глобалізованим Світовим порядком проблема стає все гострішою не тільки в теоретично-філософському сенсі, але і в реальному житті громад та їхніх громадян. Це пов’язано з тим, що основна створена наддержавами модель глобалізації вимагає уніфікації і відверто нехтує існуючі різниці (географічні, культурні, індивідуальні), що різко контрастує із сучасними потребами до розмаїтих форм і самовизначення індивідів і суспільств/культур» [73, р. 34].

⁴⁹ «Коли всі ідеї стандартизовані під парасолькою маркетингової/споживчої конкуренції, а всі цінності виражені в рамках утилітарних принципів (поза мораллю), задля вигоди прибутку і зростання економічного капіталу [...] і коли весь розвиток зводиться лише до однієї-єдиної/економічної моделі раціональності, люди і громади позбавляються нових бачень і альтернатив» [73, р. 36-37].

контексті нашого дослідження також важливо підкреслити зв'язок “ідентичності споживачів” з “плинним суспільством” (*liquid society*) Зигмунта Баумана, котре перебуває в процесі постійних змін і для якого характерна несталість і невизначеність [126] (Рис. 2.5).

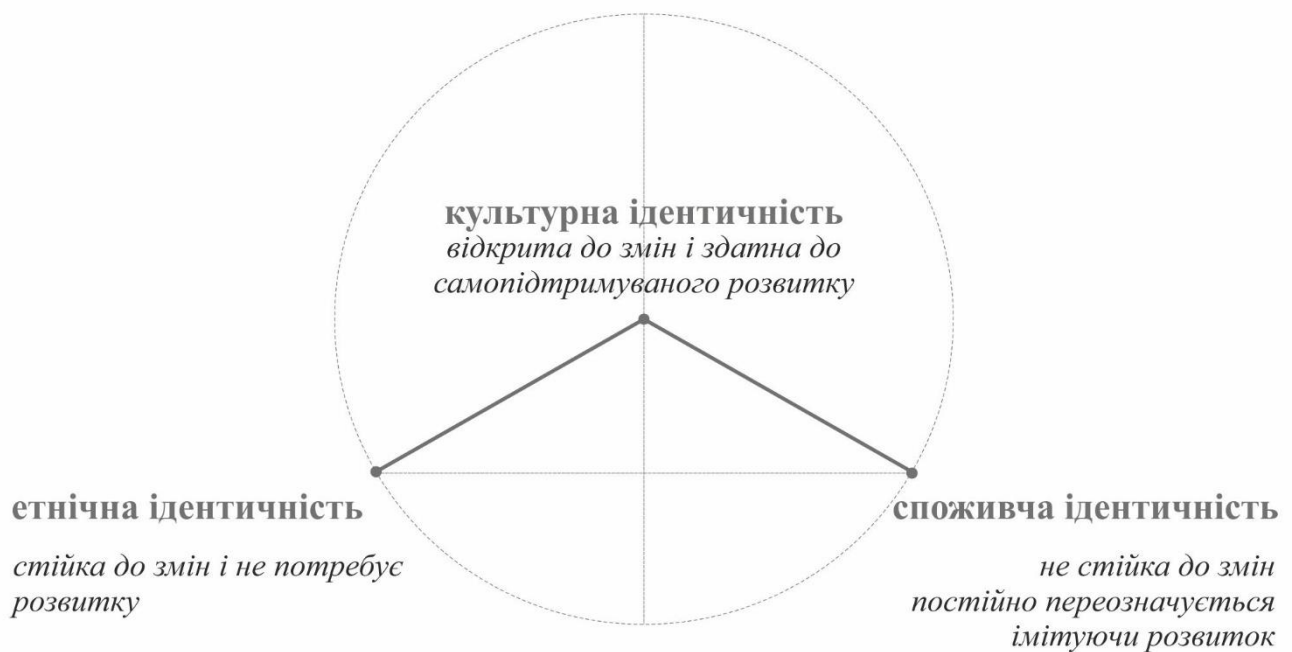
Взаємовплив локальної спільноти і міського середовища. Зміни в локальному середовищі легко зауважити, коли співставляємо різночасові міські плани — порівняльний аналіз добре показує, що і як змінюється в міському середовищі. А от інтерпретація змін буває дуже відмінною. Дискусія Шерон Зукін [116, 127] і Алана Летема [128, 129] щодо оцінки сучасних трансформацій міських просторів не тільки демонструє протилежні погляди на одне й те ж явище, але виводить на категорію “публічної культури” (*public culture*) з її динамічним характером. Попри спокусу пояснити розбіжності авторів їхніми лівими й ліберальними поглядами, звернімося до аргументів. Шерон Зукін аналізує зміни міського простору як наслідок впливу сил (видимих і невидимих), що формують міський досвід, і, зокрема, витіснення бідних містян з середмістя та споживацьке привласнення простору⁵⁰. Розвиток міст Зукін бачить як просування ліберальної риторики капіталізму засобами глобалізованого урбанізму⁵¹. Дослідниця вбачає проблему в естетиці глобального урбанізму, що відображає його споживацьку культуру. Говорячи про *справедливість* і *різноманітність* у міських процесах,

⁵⁰ «Впродовж цього довгого півстоліття, з різким прискоренням в останні 30 років, міська реконструкція витіснила найбільш бідних жителів з центральних кварталів на віддалені окраїни столичного округу, влаштувавши натомість високі офісні вежі, розкішне житло і великомасштабний культурний благоустрій. Це “масштабування” забезпечило візуальні образи і програмний наратив для мало не всеосяжної риторики зростання...» [127, р. 543].

⁵¹ «...медійні образи “добрих” міст накручували все поважніший зв'язок між капіталом, державою і новим міським середнім класом — між інтересами інвесторів, чиновників і споживачів. [...] Ясно, що медійні образи й смаки споживачів змащують колеса глобального урбанізму, закріплюючи владу капіталу й держави в просторах наших особистих бажань, переконуючи нас, що споживання автентичного міста — це про естетику і аж ніяк не стосується влади» [127, р. 551].

модель та ознаки групової ідентичності

етнічна ідентичність	культурна ідентичність	споживча ідентичність
(за Загоркою Голубович) стійка до змін; відкрита до “перевизначення”; має лише своє колективне вираження, якому всі підпорядковуються.	(за Загоркою Голубович) відкрита до змін; відкрита до переосмислення; визнає існування індивідуальної/унікальної ідентичності та колективної/спільної ідентичності.	(за Зигмунтом Бауманом) перебуває в постійних трансформаціях; неявна плинність і невизначеність суспільства впливає на постійну самокритику споживача; (за Кірсі Нінімакі) конструюється через зовнішні стимули (сміслові заміщення); (за Доном Слейтером) є результатом споживання, а не традиції.

Бінарні категорії спектральної моделі — “етнічна ідентичність” та “споживча ідентичність”

2.5

вона вважає, що модель розвитку має бути зосереджена не тільки на капіталі та державі⁵².

Втім Шерон Зукін розмірковує про роль містян у процесах розвитку, не наводячи прикладів їхньої участі. Місто розглядається як об'єкт, дещо підлаштований під дослідницьке бачення. Схоже, реальне місто здається дослідниці не таким цікавим, як його концептуальна модель. Проговорення ідей справедливості та права на місто ніби відірване від практичних способів їх втілення, а відтак стає дещо риторичним. Повертаючись до (окресленої в першому розділі) моделі сталого розвитку та її впровадження, зауважимо, що осмислення реальних процесів і місць вимагає конкретики. До такої "чіткості в конкретиці" (Коена-Апгофа) вдається Алан Летем у своєму просторовому дослідженні новозеландського Окленда. Він починає з розгляду полярних підходів учасників (планувальників, урядових груп, міських активістів) і теоретиків міського розвитку⁵³. Летем не відкидає багатьох деструктивних тенденцій в міському розвитку і старається неупереджено розібратись у характері міських змін останнього часу. Дослідження не оминає і міської культури, яку автор розглядає в динамічному розвитку і в контексті нових міських просторів. Стосовно урбаністичного ентузіазму дослідник вживає поняття "міський ренесанс" (*urban renaissance*), відсилаючи до звіту британської урядової комісії "Urban Task Force" під керівництвом Річарда Роджерса [130]⁵⁴.

⁵² «...модель сучасних міських змін повинна бути зосереджена не лише на капіталі й державі, але і на медійній владі і смаках, і не лише на транснаціональних елітах і маргіналізованих соціальних групах, але й на місцевих культурних підприємцях, котрі перетворюють смак до споживання автентичного на матеріальні продукти і простори» [127, р. 551].

⁵³ «Сучасна міська теорія позначена поділом. Практики міських політик, проектувальники, архітектори і муніципальні адміністратори за останні два десятиріччя знову загорілися ентузіазмом і вірою в міське життя, як і насправді значна кількість простих городян. Можна було б очікувати, що міські ліві критики заповзятливо скористаються цією нововідкритою міською дійсністю. І справді, цей розхвалений міський ренесанс був жорстко розкритикований академічними урбаністами, зокрема тими, хто працював в рамках політичної економії...» [128, р. 1699].

⁵⁴ «...перевідкривання й плекання відчуття громадської та громадянської культури є наріжними елементами у плеканні згуртованості громади, а також при забезпеченні майданчиків для об'єднання

Летем аналізує зростаючий інтерес до міста і благ міського життя на відрізненні “нової громадської культури” (*new public culture*) від “давнішої громадської культури” (*older public culture*). Оскільки просторові зміни є наслідком змін у традиційній міській культурі, академічна урбаністична критика з позицій політичної економії, коли міський розвиток зводиться суто до творення функціональних квазіпублічних просторів, є просто надто абстрактною і нехтує конкретикою всякого окремого випадку, приймаючи за рушійні сили тільки державні чи наддержавні інститути і ринкову економіку. Така критика, на думку Летема, не допускає впливу локальної спільноти на міський розвиток і зводить її роль просто до споживання простору. Однак важливо прагматично сприймати повсякденні просторові можливості. Досліджуючи простори Окленда, де — хоч місто і не є ідеальним урбаністичним прикладом — він вказує на особливість поєднання культур⁵⁵. Відтак Летем аналізує зміни у просторі на протиставленні конкретної (новозеландської) міської культури з теоретичними узагальненнями лівої критики.

Дискусію з Шерон Зукін Летем продовжує разом з Ріганом Кохом у статті “Про важку роботу з засвоєння громадського простору” [129]. Звертаючись до слів Зукін:

«...дикіші місця переходять на новий естетичний рівень з відкриттям “Старбаксів” чи інших нових кав'ярень. Смаки, на яких основуються ці нові простори споживання, є сильними, бо виштовхують вкорінених мешканців з їхньої зони комфорту, поступово відкриваючи місця, що

розмаїтих груп, з яких складається суспільство. І цей ентузіазм не обмежується планувальниками і урядовими комісіями» [128, р. 1700].

⁵⁵ «...на Джервуа-Роуд ще діє торговий ряд, самоанські методистські та англіканські церкви досі збираються недільними ранками, а по вечорах можна бачити строкату публіку, що прогулюється тут зі своїми собаками, як і десятки років тому, — та назагал причиною цього було не жваве сходження всіх тих розмаїтих груп, які прибували на Роудс. Публічна культура Роудс виникла радше через поширену етику зичливої толерантності, мінімальне й зазвичай добродушне сприйняття і принагідний інтерес до різноманітності інших, а також через всяке показне вихваляння відмінностей. Все це не було б нічим особливим, якби не куцість традиційної міської культури Нової Зеландії та оця її відкритість на появу цілого ряду справді емансипованих просторів...» [128, р. 1718].

підтримують їхній спосіб життя, для життєвих підпор іншокультурній спільноті» [116, р. 4],

Кох і Летем розмірковують про ужитий нею образ “засвоєння/одомашнення/приручення” (*domestication*) для автентичного публічного простору і зіставляють його з такими словами, як дисциплінування, порядок, гомогенізація, безпека, контроль, замирення та комерціалізація, визнаючи в цих процесах загрози сучасному публічному простору, який втрачає історичну автентику суспільного життя. Однак, погоджуючись з фактом небезпечних тенденцій, Кох і Летем тлумачать “засвоєння” під іншим кутом зору⁵⁶. Маючи на оці альтернативні підходи до “засвоєння” з культурної антропології, дослідники пропонують трактувати його не як форму нав'язування чи примусу, а як «культивування цілого спектру інтимних відносин між людьми та іншими формами життя, витворами і середовищами» [129, р. 13]. За приклад наводять посилання на Тіма Інгольда, який осмислює сприйняття природного середовища мисливцями-збирачами — не через експлуатування, а як діалог і співдію [131].

Тож, роздумуючи над таким висновком Шерон Зукін, яка протиставляє засвоєнню простору його (різнозначну) автентичність⁵⁷, Кох і Летем вказують на важливість розуміти реалії міського середовища і доходять своїх висновків:

«Однак ми також вважаємо, що в урбаністичних дослідженнях спостерігається тенденція перебільшувати повсюдність і злагодженість цих сил. В багатьох працях про міський громадський простір бажання

⁵⁶ «...хочемо підкреслити, що засвоєння можна — і, ми доведемо, необхідно — осмислювати радше по-іншому. Бо недобре в багатьох громадських просторах якраз те, що їм бракує певних засвоювальних якостей. Тобто вони не можуть забезпечити відчуття довіри, зручності чи приязності, здатних привабити розмаїту спільноту до проживання» [129, р. 10].

⁵⁷ «Вимога бачити чи реалізовувати автентичність — це не лише морально висока вимога; це культурний важіль витребування простору. Коли ця вимога збігається з риторикою політиків про зростання, вона стає потужним засобом переміщення [людей]. Однак якби її вдалося долучити до нової риторики автентичності, що відкидає всякий фундаменталізм, це стало б платформою для широких об'єднань і зупинило б переростання й переміщення. Щоб цього досягти, ми маємо політизувати значення автентичності і включити право пускати коріння, моральне право жити і працювати в просторі, а не просто споживати його» [127, р. 552].

пов'язати великі наративи про суспільне життя з занепокоєнням від можливості щось втратити означає, що автори схильні проочувати чимало з того, що фактично відбувається у публічних просторах» [129, р. 19].

З іншого боку, дослідники вказують на те, що «абстрактні високоглядні політики стають більшою чи меншою мірою дискутованими, оскаржуваними і адаптованими — або, як ми кажемо, пристосованими — до реальних обставин» [129, р. 18]. Реальні обставини, котрі мають вплив на локальне середовище, можна добачати через конкретні знаки, або “артефакти”. Саме до таких “*видимих*” і “*невидимих*” артефактів ми звернемося далі.

“Видиме” і “невидиме” у міському просторі. Про просторові практики, незалежні від прийнятих і унормованих, свідчать певні знаки, чи артефакти. У своїй книзі “Міські видимості та невидимості” португальський дослідник Рікарду Кампос вивчає прояви іншості в протестних інтерпретаціях міського середовища — у прихованих повідомленнях і “семіотичному партизанстві” [133]. Його підхід корелює з поглядом Мішеля де Серто на рутинні тактики як елемент творчого спротиву. Він трактує місто як результат розмаїтих “творчих операцій”, що витворюють колективну територію прожиття внаслідок зіткнення місцевих факторів та ідеологічних поглядів на місце. Місто є простором комунікації, воно динамічно змінне у своєму вигляді, піддатливе під впливи і зазнає постійних пластичних операцій, аби мати *більш привабливий* вигляд (це перегукується з думками Шерон Зукін про естетичне покращення “диких місць”). “Естетизація” і “патримоніалізація” (*patrimonialização*) роблять з міста туристичний об’єкт. На створення міста-образу працює також “видовищність” (“*espectacularização*”) подій. Однак цей збірний видимий образ міста свідчить також про те, що в ньому стає невидимим, приховується, закамуюфлюється, виводиться з соціального існування⁵⁸.

⁵⁸ «Зосередьмося на невидимості як стані. Це може статися цілком спонтанно, через випадок, а може бути й наслідком соціальних дій з глибоким символічним підтекстом. Невидимість може свідчити про накинуті

Про видимість Кампос говорить як про стратегії “унаочнення”, що розширюють права й можливості спільнот, буквально і метафорично: «*Винести на світло* означає не згоджуватись з негативністю того, що повинно [примушене] бути прихованим, означає заперечувати, що це щось є потворним, зломисним чи чужим» [133, р. 55]. “Невидимість” теж можна стратегічно чи тактично застосовувати, аби уникнути (насильства) очей інших⁵⁹. Такі приватні простори є певною опозицією просторам влади, що завжди були “постановочними”, як зазначає Жорж Баландьє [134]. “Постановочність” виражається в цілому арсеналі засобів, що мають potwierджувати існуючі логику й структури, визначаючи їх природними та безперечними. *Видимість*, за його словами: «...передбачає дії соціальних суб'єктів з найбільшою владою, націлених на інституціоналізацію певних практик, що мали б підтримувати їхній статус-кво; відтворення соціальних структур і освячення ідеологій, на яких вони опираються» [133, р. 58]. Кампос пропонує так класифікувати “видимість”: по-перше, це “офіційні ідеологічні мови” (дуже подібно до “абстрактного простору” Лефевра [9]), тобто економічна, політична, релігійна, моральна тощо; по-друге, це “мови регулювання, нагляду і дисциплінування” (подібно до узагальненої “дисципліни” у Фуко [107] і до того, як характеризує стратегії влади де Серто [72]); і по-третє, “мови бажання, спокуси і видовища” (подібно до того, що говорить Зукін про медійне висвітлення і смаки споживачів [131])⁶⁰.

умови, спричинені якимись соціальними правилами чи структурами (певними політико-соціальними контекстами чи символіко-культурними обставинами) [...] Ми знаємо, як за різних історично-політичних кон'юктур деякі етнічні групи не тільки були переслідувані, але й “робились невидимими” чи то через їх фізичне знищення й вимушене переміщення, чи то через скупчування на периферіях поза очима більшості» [133, р. 55].

⁵⁹ Йдеться про випадки, коли: «з різних причин люди і групи створюють особисті простори для гуртування і для невидимості. Причини бувають різні — від потреби усамітнитись у своєму просторі до втечі від небажаних очей. Мені цікаво тут подумати про невидимість як стратегію деяких груп, що хочуть вийти з-під нагляду влади чи домінуючої спільноти» [133, р. 56].

⁶⁰ Про ідеологічні мови Рікарду Кампос каже: «міський ландшафт і включені в нього об'єкти формуються найбільш владними соціальними агентами, що зміцнює їхній авторитет і матеріалізує те, що є ідеологічною опорою такого порядку. Міський ландшафт наповнюється численними матеріальними прикладами, які нагадують нам не лише про існування влади в усі часи, але й про міру її впливу на суспільство. Політичні,

“Невидимість” свідчить про протилежне, вона «включає дії, які часом стають формами опору чи підриву режимів видимості, а часом використовуються для протистояння гегемонним ідеологічним смислам» [133, р. 58]. Географію видимості характеризують “шляхетність місць”, виражена у багатстві споруд “матеріальність” і “широта” фізичного представлення численних установ. Пам’ятники і протегована історична спадщина, на його думку посвідчують інституціоналізацію історичного наративу⁶¹. Мови бажання, спокуси й видовищ дослідник пов’язує з культурою споживацтва (цю групову “ідентичність споживачів” ми раніше описали в опозиції до “етнічної ідентичності”)⁶².

“Невидимі” дії⁶³ Кампос вважає способом протидії гегемонії владних і споживацьких режимів видимості. Це форми творчості, спонтанності або опору (подібні, у де Серто, до тактичних дій “порушників” владних “стратегій” у міських середовищах), які проривають впорядковану й регульовану систему міського життя. Дослідник розглядає такі прояви *невидимого* у місті як “семіотичну партизанську війну”, що підриває владу домінуючих соціальних інститутів і комерційної комунікації. В підсумку, фізичний простір міста — це обширний і багатогранний ландшафт, що відображає людське розмаїття і свідчить про агентів,

релігійні та економічні інститути проявляються за допомогою ряду видимих апаратів, і їхня велич буквально передає, як вони формують і окуповують ландшафт» [133, р. 59].

⁶¹ «також посвідчують інституціоналізацію сформованого панівними групами історичного наративу, витлумачуючи, що для нації зараз вважається погодженими цінностями. У цих випадках ми стоїмо перед пам’ятниками національним героям, історичним подіям чи суспільним цінностям, що мають гуртувати колективний дух. [...] Будь-яке посягання на цю спадщину вважається соціально і законно агресією» [133, р. 59].

⁶² «Споживання зараз стало чинником не тільки емоційних, але й культурних зв’язків та ідентичності [...] Місто саме по собі стає значною мірою відображенням цього споживацького суспільства, вмістилищем брендів, продуктів і уяви. Заповнені рекламою вітрини, білборди, громадський транспорт і будівлі відображають цей стан» [133, р. 64].

⁶³ «Ці форми можуть бути більш чи менш виражено політичні. Я не маю на увазі, що всі вони мають явний і свідомий політичний аспект, адже бувають і більш розважальні чи естетичні цілі. Однак і ці цілі, позаяк вони відбуваються у полі протистояння, скасування чи підваження встановленого порядку, задіюють політичний вимір, який годі нехтувати» [133, р. 65].

що діють у місті і для міста⁶⁴. У дослідженні урбаністичних середовищ такі прояви “іншості” є реальним артефактом, що поглиблює дослідницьку проблематику. Далі ми подивимося, як категорію “невидимого” можна використовувати в тематичних дослідженнях.

2.4. Особливості отримання та обробки даних

Пошук невидимого в польових дослідженнях. Як приклад такого пошуку наведемо дослідження міського середовища, здійснене на майстерні “Мурали Дніпра” 15-23 вересня 2016 року⁶⁵. Цей воркшоп проводився на замовлення муніципалітету і місцевої спільки архітекторів з метою сформувавши стратегію щодо муралів у місті. По суті, завдання стосувалося “постановочного” виміру влади за Жоржем Баландье [134], оскільки місто схотіло “засвоїти” мурали через офіційне погодження, окрім того вони є швидким у виконанні і відносно недорогим способом зміни середовища. Спершу робоча група мала знайти в середмісті місця для муралів, але учасники розширили аналіз і вирішили виявити вже існуючі місця художньої комунікації в просторі. Теренове дослідження опиралося на кілька припущень: одне, що в просторі вже існують місця мистецької дії (цю діяльність можна спостерігати в локалізованих “творчих операціях”, про які говорить Рікарду Кампос [133]); друге, що існують відмінні від містопланувальних повсякденні маршрути (“просторові практики” мешканців Мішеля де Серто [72]), або, як їх ми характеризували, “мурашині стежки”, де існує значна вірогідність знайти прояви “творчих операцій”. Відтак, якщо трактувати громадські простори за Паскалем Гіленом [108] як місця загальної дії і творчості, ми припустили, що слід шукати

⁶⁴ «простір широких вимірів, де живе велика кількість людей різного походження і з різними особливостями. Тому фізичний простір міста — це обширний і багатогранний ландшафт, що відображає людське розмаїття і свідчить про агентів, що діють у місті і для міста. Місцевість нам повідомляє. Місцевість — це містилице символів, відкрите для очей мешканців. Якщо існують більш владні агенти, що впливають на простір і змінюють його, то, зрозуміло, і менш владні не позбавлені такої можливості. І в полі видимості розігруються культурні ідентичності, символічні конфлікти, естетичні висловлювання тощо» [133, р. 69-70].

⁶⁵ Воркшоп «Мурали Дніпра». Архітектурний фестиваль «Міста України» Громадська група. [Електронний ресурс] Режим доступу <https://www.facebook.com/groups/677404975759288/posts/677437049089414/>

“протопростори”, де творчі дії вже відбуваються. І ці дії мають “знаходитися” на маршрутах, які ухиляються від “дисциплінування” (за Фуко [107]).

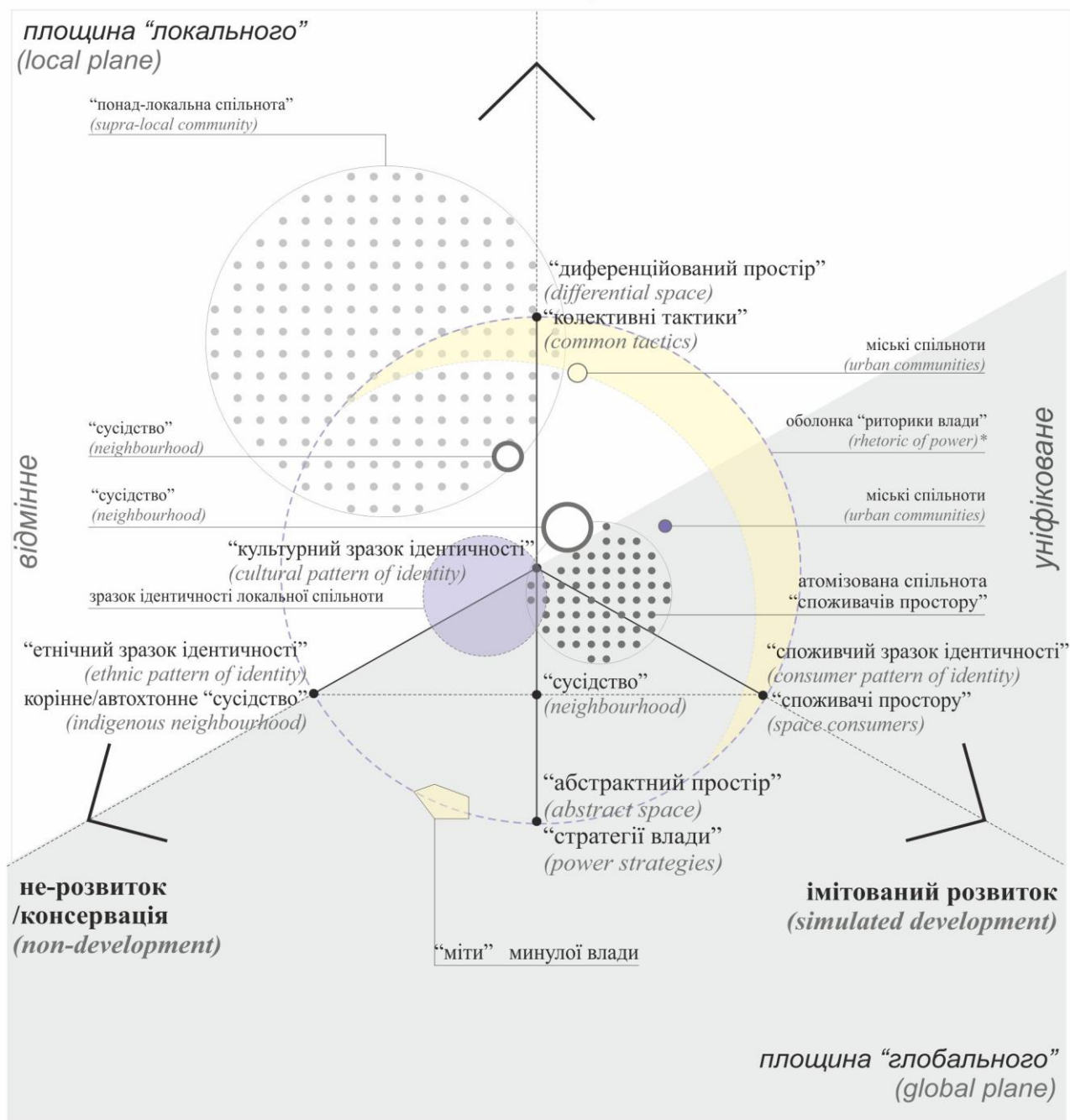
Команда поділилася на три групи, які стартували з одного місця, при тому рухалися не “фронтальними” кварталами, а довільними “мурашиними стежками”, вишукуючи прояви вуличного мистецтва й повідомлення, які мали системний характер. Загальною метою було визначити місця “семіотичного партизанства”. Кожна з груп мала свою ціль: знайти відкриті простори для інсталяцій; вияснити, як використовуються дахи для повідомлень та арт-об’єктів; виявити серед занедбаних і понищених просторів місця для мистецьких заходів. Користуючись методом спостереження “невидимого”, групи складали своєрідні “уявні карти” вуличного мистецтва, з яких згодом, вкупі з розшифровкою та фотодокументацією, було створено власне карту дослідженого простору (Додаток В).

Метод *налаштування* дослідника на прояви незвичного/відмінного і пошук їх повторення у міському просторі, пошуки чогось не визначеного на початку дослідження, але такого, що має системний характер, можна назвати “детальним скануванням міста”. У Дніпрі цей метод дозволив побачити прояви “невидимого”, форми “семіотичної партизанської війни”, що підривають силу панівних соціальних інститутів і комерційної комунікації. Згодом цей метод було використано в тематичному дослідженні міст Хошиміну і Харкова.

Міждисциплінарний характер дослідження та особливості використання даних. Дослідження локального простору, як зазначено раніше, складається з різних типів даних. Кожен тип має свої особливості, характер, переваги і недоліки при дослідженні архітектурного середовища. Окремі характеристики простору, локальної спільноти та процесів “продукування” простору та рушійні сили що впливають на його розвиток можна звести в загальну модель (Рис. 2.6). По відношенню до сталого розвитку виділено вектори “сталого розвитку”, “не розвитку\консервації” — там спільнота та простір відтворюють традиційні способи та “імітації розвитку” — з нескінченним переозначенням.

модель простір-спільнота

сталий/самопідтримуваний розвиток
(Sustainability)

* Wallerstein I.M. European universalism: The rhetoric of power. - The New Press, 2006.

Загальна модель дослідження простору, локальної спільноти та процесів
"продукування" простору та рушійних сил що впливають на його розвиток.

2.6

Висновки до другого розділу

1. Огляд наукових досліджень збіжних за темою та постановкою завдання дозволив визначитись з *методологічним прецедентом*. При пошуку методологічних прецедентів було застосовані такі критерії: це має бути архітектурне дослідження, воно має корелювати з концепцією сталого розвитку і мати «відкритий» характер, дозволяючи змінювати тактику відповідно до отриманих нових даних. На основі методологічного прецеденту визначено початкове питання дослідження: як групова ідентичність формує архітектурне середовище і формується в ньому? Яке було розвинуте через такі ключові питання:

а. Як характер місцевої спільноти впливає на міський простір і як характер заміщеної спільноти впливає на архітектурне середовище?

б. Наскільки чітка локалізація спільноти (її «ареал») необхідна для трансформації конкретного простору?

с. Який об'єднуючий спосіб життя дозволяє спільноті ідентифікувати себе зі своїм простором/місцем?

2. Аналіз літератури з методів архітектурних досліджень показав, що якісні дослідження дозволяють добре аналізувати трансформації міського простору завдяки тому, що ставлять акцент на «природних обставинах» місця; застосовують різні тактики для створення цілісного образу досліджуваного явища; мають динамічний характер. Оскільки проект починається з припущень, які визначають тип даних, для формування початкових (стартових) гіпотез був застосований абдуктивний метод. Визначено наступний порядок дослідження: спочатку висуваємо припущення, яке потребує спостережень і контакту з об'єктом в його «природних обставинах». Включене спостереження вишукує прояви «іншості», які мають системний характер. Дослідження доповнюють відшукування історій про місце та архівні пошуки. Далі послідовно аналізуються дослідницькі «опорні точки» з багаторазовим поверненням до історій та архівів, а також топографічні й планувальні дані. Повтори дозволяють щораз чіткіше виявити, *що і як саме* в місцевій ідентичності впливає на локальне архітектурне середовище або зазнає його впливу. Встановлено що кожен з типів даних, використаних у тематичних дослідженнях архітектурного середовища, має свої особливості, характер, переваги і недоліки. Сукупність різних даних надає повнішу картину дослідження.

3. Визначено межі застосування базових термінів та термінологічний апарат дослідження. Конкретизовано поняття «ідентичність», оскільки його застосовують по-різному і до місця, і до спільноти, і навіть до способу життя та досвіду (як-от «міська ідентичність», «сільська ідентичність»). Надалі це поняття застосовуватиметься виключно до місця, а для характеристики групової ідентичності мешканців використовуватиметься поняття «модель ідентичності».

4. Розроблено модель аналізу міського простору побудовану за принципом «спектральної» моделі яка поєднує характеристики простору, процесів, та типу ідентичності місцевої спільноти. Для систематизації полярних категорій визначено таблицю їхніх узгоджених характеристик. Тож просторові характеристики розглянуто як опозицію «абстрактного простору», який є продуктом бюрократизованої влади, і «диференційованого простору», відкритого до відмінностей і продукованого локальною спільнотою. Для аналізу просторової взаємодії містян і влади використовується опозиція стратегія/тактика. Тип ідентичності місцевої спільноти визначається за трьома категоріями: «етнічна ідентичність», «культурна ідентичність» та «споживча ідентичність». За характером відповідальності за місце і відповідно впливом на нього «сусідство» виступає як об'єднавча рамка локальної спільноти. Опозиційною є категорія «споживачів простору». Міська культура розглядається в динаміці розвитку та у відрізненні «нової громадської культури» від «давнішої громадської культури». Розроблену модель аналізу локального простору використано в подальших розділах дослідження.

5. Обґрунтовано, що в дослідженні архітектурного середовища фізичні прояви «іншості» є реальним артефактом, який поглиблює дослідницьку проблематику. Тож визначено, що налаштування дослідника на прояви незвичного/відмінного і пошук їх системного повторення у міському просторі можна вважати важливим напрямом аналізу постійних дій з визначення права окремих груп на місто. Апробацію методик просторових досліджень – наведено у п'ятому розділі.

Результати другого розділу дисертаційної роботи висвітлені в публікації автора: [135].

РОЗДІЛ 3.

ВПЛИВ ГРУПОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА МІСЬКИЙ ПРОСТІР

Тепер погляньмо, як місцева спільнота впливає на конкретний простір і що відбувається, коли частково чи повністю змінюються корінні жителі. Приклад повної зміни, як сказано в другому розділі, потрібен, щоб побачити виразну міру культурного впливу спільноти на міське середовище. На тлі історичних заміщень міських спільнот в Україні пропонувані далі можна вважати характерними і за динамікою, і за міграційними процесами.

“Продуктування” простору на прикладі польського міста Білий Бір

Дослідницька мотивація. Це тематичне дослідження розпочато у 2019 році з повідомлення про наймолодшу будівлю, занесену до реєстру пам'яток архітектури Західнопоморського воєводства Польщі. Греко-католицька церква Різдва Богородиці в місті Білий Бір, освячена у 1997 році, всього через двадцять п'ять років була визнана пам'яткою архітектури. Цей факт цікавий подвійно. По-перше, він дещо підважує думку Рікарду Кампоса про те, що історичну (інституалізовану) спадщину формують колективні цінності суто панівних груп, адже греко-католицьку церкву етнічної меншини важко віднести до загальних цінностей католицької (громади) Польщі. По-друге, визнання пам'яткою будівлі модерного періоду якось не вкладається в логіку збереження історичних об'єктів, властиву пам'яткоохоронній діяльності. Ці обставини спонукали взятися за цей випадок. А теренові спостереження та інтерв'ю з мешканцями міста і приїжджими до нього поглибили і скоригували дослідження.

Якщо спочатку планувалося дослідити, як корінні українці з південної Польщі перенесли свою культуру до Помор'я, то після інтерв'ю з ними, зокрема з прочанами, які традиційно з'їхалися з різних місцин краю на храмове свято, напрям пошуків змінився. Напівструктуровані інтерв'ю з вірянами спонукали заглибитись в історію. З розмов випливало, що обране для церкви місце було не випадкове і

пов'язане, вочевидь, з діями переселенців, що звели тут у 1957 році ще першу, тимчасову церкву. З “малих історій” родин, розділених під час акції “Вісла”, стало зрозуміліше, як розселяли у Помор’ї депортованих українців, а також як по-різному визначають люди свою національність. Також дуже дивно було почути від власника готелю, в якому ми зупинилися, і представника польської більшості Білого Бору, про відсутність німецького цвинтаря у колишньому померанському місті, при тому нам було відомо, що старий єврейський цвинтар зберігся. Про увагу польської спільноти до свята Різдва Богородиці та її участь в урочистостях української громади свідчила маленька деталь: ми не бачили господині нашого невеликого готелю (польку) у день свята (за словами її чоловіка, вона була на святковому ярмарку); а що це храмове свято білобірці загалом усім містом сприймають як своє, свідчила і присутність місцевого телебачення, і виступ мера перед урочистостями. Ще більше місто стало зрозумілим, у порівнянні його святкового життя з буденним. Показовим було й архітектурне порівняння: новий польський костел за архітектурою і будівельними матеріалами з першого погляду був подібний до церкви Різдва Богородиці, що підтвердилося згодом з джерел. Також прикметно, що аналіз місцевої історії наприкінці дослідження не виявив суттєвих розбіжностей зі спостереженнями *in situ*.

Важливим висновком польового дослідження стало те, що місцевий простір, користаючись лефеврівським поняттям, “продукує” не-класова (у неомарксистському розумінні) спільнота. Це, своєю чергою, вилилося в гіпотезу про масштабовану спільноту місця — тобто наявність понадлокальної спільноти українців з Помор’я та діаспори поряд з локальним “сусідством” Білого Бору, — всіх тих, хто відчуває відповідальність за це місце. Припущення про рамки спільноти, задіяної в трансформаціях місця, допомогло в подальшому краще зрозуміти і своєрідне просторове змагання двох різних групових ідентичностей (української та польської) та їх конкуренцію за відсутності протистояння, а подекуди й спільний спротив владі.

Теоретичний контекст. Якщо міський простір впливає на формування групової ідентичності, то цілком вірогідним є і зворотній вплив місцевої спільноти при творенні нових міських просторів. Порівняймо, як розуміють вплив влади на міське середовище Анрі Лефевр [9], Мішель де Серто [72] і Паскаль Гілен [108]: Лефевр міркує про поле рушійних сил, що “продукують” простір, де Серто зосереджується на опозиційних тактиках містян, а Гілен сприймає ці тактики як своєрідний ресурс розвитку міста і взаємодії мешканців. Попри різні дослідницькі завдання, де Серто і Лефевр визнають, що міський простір твориться або державою (де Серто), або бюрократією (Лефевр). В обох випадках створенному простору приписується універсальність і анонімність. Так чи інак дослідники вважають роль держави домінуючою у “продукуванні” простору. Увага до влади є зрозумілою, втім філософські підходи не вичерпують всієї взаємодії агентів такого *продукування* (пригадаймо дискусію “академічних урбаністів” в особі Шерон Зукін [107] з дослідниками практичних трансформацій міського простору Кохом і Летемом [129, 132]).

Схоже, що на перший погляд струнка система “держава/бюрократія — локальна спільнота”, де одні домінантно “продукують” простір, а інші його “споживають” (чи інтерпретують), є дещо спрощеною. Такої опозиції достатньо, щоб ідентифікувати міський простір, але її замало, щоб врахувати всі реальні чинники. Бувають обставини, як-от віддаленість від державного апарату чи слабкість місцевої адміністрації, коли простір починає “продукуватися” недержавною силою. А *інша* рушійна сила, як твердить Квінтін Бредлі, спричиняє «мобілізацію громадськості для планування протестів, але, що важливіше, зосереджує увагу на практичному плануванні громади, яка опирається у своїй доказах і цілях на своє місце» [54, р. 21]. Оскільки одне з ключових питань нашого дослідження звучить “як саме характер заміщеної (неавтохтонної) спільноти впливає на міське середовище?”, розгляньмо трансформації міського простору в контексті впливу різних культур та тактик локальної спільноти. Вплив колективних

дій української та польської громад на міський простір описано автором деінде в контексті права різних груп населення на місто [136].

“Стирання” Бальденбурга. Якою була довоєнна забудова західно-прусського міста Бальденбург⁶⁶, можна побачити з архівних фотографій сім’ї Бесс, зроблених під час візиту до рідного міста у 1935 році. На них, крім звичних на той час мотивів — церков, садиб і корчем, зафіксоване досить щільне міське середовище традиційного німецького містечка (Рис 3.1)⁶⁷ Будинки середмістя двотриповерхові (частково фахверкові), вузькі бруковані вулиці здебільшого з хідниками (зі сходами на перепадах рельєфу), є електрична мережа та водогін. Крім євангелістської кірхи і католицької церкви місто має невелику синагогу (єврейську громаду було знищено під час голокосту у 1938 році [137]). Компактний характер центру помітний і на мапі 1936 року, де можна нарахувати більше 30 кварталів. Середмістя мало типову структуру (за Холмським правом)⁶⁸: прямокутну ринкову площу і правильну планувальну сітку вулиць. Забудова передмістя розвинута вздовж основних шляхів. Між середмістям на північному заході та залізничною станцією на південному сході виділяється район міжвоєнної садибної забудови з розташованою навпроти триповерховою школою. На 1939 рік Бальденбург населяло 2292 мешканців (переважно німці, а також нечисленні поляки і кашуби⁶⁹).

Як повідомляє офіційний веб-сайт міста й комуни Білого Бору, місто, що донедавна було важливим пунктом оборони Німеччини, 26 лютого 1945 року було

⁶⁶ Baldenburg

⁶⁷ «Сім’я Бесс відвідує Балденбург у 1935 році. Старший син фермера Карла Хелькевіса, Карл Генріх Фердинанд Бес, навчився м’ясної справи в Бальденбурзі близько 1880 року, став господарем і відкрив на ринку власний магазин за адресою Töpferstrasse 93. Два сини та дві дочки його дітей перед Першою світовою війною поїхали до Берліна. Обидва сини також навчилися м’яснику і швидко знайшли роботу під’їзних у великому місті. Пізніше вони почали займатися бізнесом для себе і спочатку продавали свої товари на щотижневих ринках, а пізніше у власних магазинах. У 1935 році, коли вони досягли певного рівня процвітання, вони відвідали своє рідне місто. На цей час її батько вже був мертвий. Один - або один - з родини фотографував, менше звичних на той час мотивів, церков, садиб та корчм, а також не дуже привабливих куточків маленького західно-прусського містечка.» <https://hoelkewiese.de/Nachbarorte/Baldenburg.html>

⁶⁸ «за Хелмським правом»

⁶⁹ «Кашуби, група людей, що проживають в Гданському Помор’ї та східній частині Західного Помор’я, нащадки східної гілки балтійських західнослов’янських племен.» <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3921048>

Прогулянка від Флісштрассе до ринку.*

Дорогою на ринок, міст через річку.*

Руссгассе: вид зверху.*

Верхня ділянка Бергштрассе.*

15 березня 1945 р. Радянська Армія в Білому Борі.**

1939, Євангельська церква, Бальденбург.**

Реконструкція просторового “стирання” західно-прусського міста Бальденбург.

3.1

повернене⁷⁰ до Польщі зруйнованим на 80%. Перераховуються також знищені будівлі й підприємства: *«церква, дві лісопильні, цегельня, готель, пошта... Небагато старих будинків пережили воєнні руйнації, забудову навколо ринку зруйновано повністю»*⁷¹ Твердження, яке пов'язує “стирання” міста і знищення промислових підприємств з бойовими діями, має певні розбіжності зі спогадами очевидців. Немає жодних підтверджень бомбардувань міста. Місто перейшло під контроль Червоної Армії без суттєвого спротиву нечисленних німецьких частин⁷². Факт стрімкого захоплення міста (без затяжних позиційних боїв) підтверджують і радянські⁷³, і німецькі⁷⁴ джерела. Місцеві мешканці, покидаючи місто вночі, не згадують руйнувань або пожеж⁷⁵. Натомість, повернувшись до міста у червні, бачать його зруйнованим^{76[12]}. Ситуацію дещо прояснює єдине архівне фото цього часу від 15 березня з палаючою кірхою на другому плані. Слід наголосити, що на той момент, місто другий тиждень контролюють радянські військові, і воно перебуває поза межами бойових дій.

Нищення захопленого міста перегукується зі спогадами місцевих жителів про нічний підпал сусіднього міста Бубліц⁷⁷ трасуючими боеприпасами (так само через тиждень після його захоплення)⁷⁸. Вочевидь, основні дії зі “стирання” середмістя

⁷⁰ «26 лютого 1945 року Білий Бор, зруйнований на 80 %, повернувся до Польщі». Офіційний сайт міста та гміни Білий Бір https://www.bialybor.com.pl/strona/menu/9_historia

⁷¹ «Були зруйновані: церква, два лісопильні, цегельня, готель, пошта... Від війни вціліло кілька старих будинків, будівлі навколо площі повністю зруйновані.» https://www.bialybor.com.pl/strona/menu/9_historia

⁷² Егон Гізе: «Отто Гізе підготував до втечі візок, запряжений конем. Але за кілька днів до російського вторгнення він був задіяний у Фолькштурмі, щоб захистити танкову перешкоду... Після першого гарматного пострілу він покинув барикаду і повернувся додому без травм». <http://freepages.rootsweb.com/~pommerninterestgroup/genealogy/Menu/Vertreibung.html>

⁷³ «Під час наступу війська фронту (2-го Білоруського) на території Померанії заволоділи містами Шлохау, Штегерс, Хаммерштайн, Бальденберг, Бубліц — важливими вузлами комунікацій та сильними опорними пунктами оборони німців, ...» <https://Ognev.livejournal.com/1446410.html>

⁷⁴ «26.02.45: Між Нойштеттіном і Коніцем проникнення ворога у вузький простір» Schramm, P. E. (1962). "Die Niederlage 1945" - Aus dem Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. dtv: München.

⁷⁵ Ільза: «Ми саме збиралися спати о 1 годині, як прийшов наказ, що за годину повинні виїхати з міста...А потім знову почався обстріл. Коли я вийшла назовні, я подивилась навколо по головній вулиці в 200 метрах від мене, проїжджають перші російські танки. Стріляли з кулеметів... Протитанкові загорода на виїзді з міста ще не були знищені...» <http://freepages.rootsweb.com/~pommerninterestgroup/genealogy/Menu/Vertreibung.html>

⁷⁶ «Напочатку червня, коли на вулицях стало безпечніше, ми з мамою повернулися до мого рідного міста Бальденбург. Бальденбург також був повністю зруйнований. Через віконні отвори в руїнах було видно кінець міста». ibid

⁷⁷ Stadt Bublitz

⁷⁸ Ільза: «Наступної ночі росіяни підпалили місто трасуючими боеприпасами. У нашому будинку налили бензин і підпалили. Ми сподівалися, що зможемо врятувати зимовий сад... Зимовий сад не горів. Надворі ми побачили жакливе видовище. Усе навколо нас горіло. Іскри бризнули в нічне повітря, а навколо кружляли

Бальденбурга відбувалися з початку березня до кінця травня — в час, коли в місті урядуює радянська військова адміністрація (власне польська адміністрація з'являється тільки в червні⁷⁹). Є спогади місцевих мешканців (заміського селища Ландек⁸⁰) про спустошення міського цвинтаря Червоною Армією, а потім мародерами⁸¹. Їхній цілеспрямований характер підтверджує і вибірковість руйнувань. Передмістя біля залізничного вокзалу, школа і міський суд (який згодом нові мешканці пристосували під початкову школу), костел, що знаходився за квартал від кірхи, і навіть прибутковий будинок (вул. Щецинська, 2⁸²) з вбудованим двосекційним бункером⁸³ (як і більшість оборонних укріплень), залишилися на диво неушкодженими, а от вся історична частина міста зникає. Відтак прикметно, що до знищення всіх нагадувань про “погану історію” додається свідоме артикулювання тези про “запеклі бойові дії” в історії про зникнення міста. Цей міф цілком перегукується з міфом про повне знищення Бреслау⁸⁴ виключно під час облоги⁸⁵.

Тож польська адміністрація застає у 1945 році спустошене місто зі “зниклими” підприємствами⁸⁶ внаслідок нищівного ставлення радянських військ до німецької

люди, яких ганяли бездомними вулицями. Багато людей шукало притулку в нашому погребі та в оранжереях». <http://freepages.rootsweb.com/~pommerninterestgroup/genealogy/Menu/Vertreibung.html>

⁷⁹ «У Бальденбурзі мені спочатку наказали працювати на польського мера, країна потихеньку полонізувалась, а потім мене привезли в російську комендатуру, де я мала працювати в пральні, іноді на кухні, в полі чи в комендатурі». *ibid*

⁸⁰ Руйнування Ландека (руйнування ферм, які належать місту, але не знаходяться в самому місті)

⁸¹ Сімон Нойман: «Кладовище спочатку спустошила Червона армія, а потім, за словами Густава Грусевського (колишній Брайтенфельде), вони порушували спокій померлих і шукали цінності в гробницях. Людська гідність — чи мертва, чи жива — ігнорувалась, не моргнувши», <http://freepages.rootsweb.com/~pommerninterestgroup/genealogy/Menu/Vertreibung.html>

⁸² ulicy Szczecineckiej nr 2

⁸³ «Ця будівля є цікавим і рідкісним прикладом маскування укриттів на Поморській стіні. За його глухими вікнами знаходиться двосекторний бойовий бункер, який заповнює майже весь перший поверх будівлі. Нині бункер є частиною приватної будівлі» https://fotopolska.eu/Pozycja_Pomorska_-_Bialy_Bor_Dwusektorowy_schron_bojowy_S.5?map_z=13&f=1077661-foto

⁸⁴ Breslau

⁸⁵ «Росіяни продовжили варварський акт руйнування міста, підпалювання цілих районів і підриву частково вцілілих будівель. І так через чотири дні після капітуляції частина фондів університетської бібліотеки згоріла, а кілька днів по тому вибух знищив вежу церкви Святої Марії Магдалини і знаменитого Мосту відьом». https://podroze.onet.pl/polska/dolnoslaskie/zniszczenia-wojenne-wroclawia-i-odbudowa-miasta/hwb2qnd?utm_source=podroze.onet.pl_viasg_podroze&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automatic&srcc=ucs&utm_v=2

⁸⁶ «Росіяни також розпочали масштабне пограбування міста. Забирали заводське обладнання, інструменти, побутову техніку, меблі, залізничні колії, твори мистецтва». <https://podroze.onet.pl/polska/dolnoslaskie/zniszczenia-wojenne-wroclawia-i-odbudowa->

присутності. Такі дії з “мнемонічного обезголовлювання” [138] створювали чисте поле для конструювання нових соціальних ідентичностей повоєнними комуністичними державами [139]. Селекція і стирання “міської пам’яті”⁸⁷ — інструменти владних стратегій, націлених на відверту (притаманну тоталітарним режимам) модифікацію колективних спогадів, де в не було місця колишнім мешканцям. Ми не маємо підтверджень офіційній інформації про те, що німецька громада залишила місто під час бойових дій. Вона не збігається ні зі спогадами мешканців Бальденбурга⁸⁸, ні зі спогадами мешканців сусіднього села Хьолькевізе⁸⁹. Реконструкція міського простору станом на 1947 рік (з розміщенням на сучасному кадастровому плані топоплану Бальденбурга 1936 року) дозволяє побачити стан тогочасної міської забудови і просторові наслідки дій радянської військової адміністрації (Рис. 3.1). Зміни відбулися в рамках пропагандистської програми “Відновлених територій”⁹⁰, яка представляла державну стратегію з легітимізації нового територіального розподілу⁹¹.

Формування нових місцевих громад (з “витісненням” німців) складалося з кількох етапів і пов’язане з групами людей, що заселили ці землі. Аналізуючи основні групи, Юзеф Буршта⁹² [141] вказує такі: корінне польське і кашубське населення

miasta/hwb2qnd?utm_source=podroze.onet.pl&utm_medium=referal&utm_campaign=leo_automatic&srcc=ucs&utm_v=2

⁸⁷ «Місця пам’ятають, і вони це роблять через свої пам’ятники, архітектурний стиль своїх будівель, написи на стінах тощо» [140]

⁸⁸ Ільза каже: «Напочатку червня, коли на вулиці стало безпечніше ми з мамою поїхали в моє рідне місто Бальденбург

назад. » <http://freepages.rootsweb.com/~pommerninterestgroup/genealogy/Menu/Vertreibung.html>

⁸⁹ «Після того, як вранці 26 лютого 1945 року російські танки ненадовго зайняли Гелькевізе, одразу після їхнього від’їзду, більшість жителів села втекла на північ пішки або в легких фургонках і зібралася на найвіддаленіших фермах Гелькевізера, а саме Лемберг і Мількенкамп. Кілька старших мешканців наважилися залишитися в селі... Усіх інших наздогнали росіяни між Столпом і Лауенбургом і попросили повернутися, вони повернулися в село після 10 березня». Втекти і повернутися "

<https://hoelkewiese.de/Krieg,%20Flucht,%20Vertreibung/Flucht%20und%20Rueckkehr.html>

⁹⁰ Ziemię Odzyskaną

⁹¹ На думку Марії Левицької, “зсув Польщі на захід” і зміна довоєнних кордонів означали «масові міграції людей, вигнаних зі своїх міст, містечок і сіл, зокрема поляків, українців, німців, котрі мешкали там поколіннями. Спустошені міста і містечка зазнали докорінної зміни населення, коли нові мешканці заволоділи будинками колишніх жителів» [139]

⁹² Józef Burszta

(присутнє у спогадах колишніх німецьких мешканців^{93 94}) поселенці з “центральної” Польщі; прикордонні мешканці з Любліна, Ряшева та Підляшшя; репатріанти з земель, що відійшли до СРСР; поляки, що повернулися з інших європейських країн; та переселенці внаслідок операції “Вісла”. Заселення краю відбувалося хвилями, першими з’явилися переселенці з сусідніх польських сіл та міст, а в травні 1945 року починають з’являтися репатріанти зі східних прикордонних земель⁹⁵ (Східних кресів, що після війни увійшли до складу СРСР). Третя хвиля складається з мешканців центрально-східної Польщі (в основному це робочі мігранти, [142]). Люди, переміщені до Білого Бору в ході операції “Вісла”, були четвертою — останньою компактною хвилею поселенців^l на Західних землях [143]. В дослідженні ми специфічно виокремлюємо другу й четверту хвилі як такі, що відбулися в примусовому порядку переселення. При тому концепція репатріації, по суті, не є відповідною щодо примусового переселення [144] мешканців зі Східних кресів, які фактично втратили свою батьківщину [145]. А термін “переміщення” не надто добре відповідає примусовому переселенню українського населення південно-східної Польщі на Західні території, адже не вказує на насильний характер дій [146], [147]. Фактично обидві групи складаються з громадян родом із земель колишньої Польської Республіки, що відійшли за воєнним розподілом до Радянського Союзу, і примусово переміщених (на той час державою з обмеженим суверенітетом^{96 97}) на Західні землі⁹⁸. Загальною рисою, яка

⁹³ Ільза каже: «Ми з полепшенням почули, що російські війська зупинилися, і нарешті тітка відправила додому двох поляків з возом шукати худобу»

<http://freepages.rootsweb.com/~pommerninterestgroup/genealogy/Menu/Vertreibung.html>

⁹⁴ «Вальтер Бесс прийняв мудре рішення того вечора: він віддав свої дві рушніці молодому поляку, який тоді на нього працював, з наказом сховати їх» http://hoelkewiese.de/Allgemeines/Hoelkewiese_Chronik.pdf

⁹⁵ Kresów Wschodnich

⁹⁶ «У ситуації, про яку йдеться, післявоєнного періоду на «Відновлених територіях», рамки пам’яті також створюються владою в новому державному організмі, в країні з обмеженим суверенітетом.» [148, s. 260]

⁹⁷ «Варто також наголосити, що в період, коли ще тривала війна, усі рішення, у тому числі політичні представники Польського комітету національного визволення, ухвалювали всі рішення за згодою чи під диктат свого східного сусіда. на РКWN - ген Микола Булганін [17, с. 45–59] Цей документ складається з 60 пунктів, розділених на VIII розділи: 1) Про порядок відселення та розподілу землі; відомості та податки; 3) Про порядок повернення та приймання сільськогосподарських продукції з евакуйованих господарств; 4) Про порядок і розміри видачі надбавок; 5) Про порядок вилучення майна переселенцями; 6) Про порядок складання опису майна, залишеного переселенцями; 7) Про порядок вилучення майна переселенцями; організація 8 / Уповноважені та представники [17, с. 45–59]. У документі вказуються крайні терміни розпочнеться 15 жовтня 1944 р. і закінчиться 1 лютого 1945 р. [18, с. 45–59]» [144, s. 137]

⁹⁸ Ziemie Zachodnie

поєднувала всі групи переселенців, за Марією Левицькою [139], було спільне відчуття непевного майбутнього⁹⁹ і, схоже, саме це найбільше вплинуло на тривале і суперечливе формування нової локальної спільноти. В цьому контексті прикметною видається ужиткова назва краю — “польський Дикий Захід”, зі зрозумілих причин некорисна для комуністичної влади [149]. Втім, на відміну від офіційного міфу “Повернутих земель”¹⁰⁰ ця назва схоплює реальні обставини повоєнного часу, відображаючи, з одного боку, хаос і “закон сильніших”, що панував на Західній і Північній територіях, а з іншого — можливість творити щось нове з нуля [149, s 10-11]. Тож, на початковому етапі маємо тримовну (польська, німецька і згодом українська) багатоетнічну спільноту, з якої формується власне сусідство. Подальший розгляд спільних дій (з просторової відбудови Білого Бору) польської та української громад навряд чи можливий без урахування того, як ці спільноти балансували між ідеями однаковості та відмінності [150, s 60]¹⁰¹

Стратегії влади щодо міського простору зі стиранням “міської пам’яті” збіжні з процесами асиміляції повоєнним режимом національних меншин — тим, що Тімоті Снайдер [151] означив як вирішення українського питання в повоєнній Польщі. Твердження Яна Пісулінського¹⁰² [152, s 7], що оцінка дій тодішньої польської влади стосовно українців і лемків залишається предметом бурхливих дискусій серед істориків, є актуальним і досі. Саму по собі військову операцію “Вісла” (якщо не заглиблюватись у визначення — одні польські історики вважають її етнічною чисткою [146], інші злочином тоталітарного режиму [147]) в рамках цього дослідження можна трактувати як соціальну стратегію з конкретною метою та

⁹⁹ «Після цього у поселенців з’явилося відчуття невизначеного майбутнього: особливо в західних землях Польщі панувала віра в те, що територіальні зміни не є остаточними і що не варто вкладати гроші в нинішній будинок. Ці почуття не могли бути зменшені масові пропагандистські зусилля післявоєнних комуністичних сил» [139, s. 209]

¹⁰⁰ Ziemie Odzyskane

¹⁰¹ «Різні способи, якими місцеві жителі «творять плуралізм», демонструють постійне балансування громад між ідеями однаковості та відмінності, а також неоднозначні результати цього процесу. Незважаючи на діяльність численних мешканців і політику місцевих лідерів, які применшують релігійні та етнічні розбіжності, місцева екуменізм виявляється дуже крихкою.»

¹⁰² Jan Pisuliński

інструментарієм. Якщо метою акції було стирання національної ідентичності і “переформатування” людей під вимоги унітарної держави, то її, схоже, було досягнуто. Під час цієї операції було примусово переміщено 140 000 українців, проте за даними останнього перепису 2002 (MWW PG, 2002) року лише 27 000 польських громадян визнають себе українцями. Куди зникли інші 113 тисяч (без урахування демографічних змін)? Чи вони перевизначили свою ідентичність і усвідомили себе поляками?

З іншого боку, тиск влади призводить до консолідації репресованих подій [153], і відбувається зворотний ефект. Витіснені спогади транслуються молодшим поколінням у вигляді сімейних міфів без їх критичної оцінки та корекції [139, s 210], підсилюючи тим етнічну ідентичність. До того ж, соціальні експерименти завжди стикаються з непередбачуваними обставинами. Так, невдовзі після початку депортацій виявилось, що переміщене населення не може бути розселено відповідно до вимог міністерства повернутих територій Польщі (РМ МЗО, 1947). Тому місцева влада стала порушувати ці вимоги. У 1950 році в містечку Білий Бір живе вже 775 мешканців, — і це було одне з небагатьох місць у Помор’ї, де депортованих українців поселили, не розділяючи родини¹⁰³.

Самозбереження етнічних громад та розбудова “сусідства”. Означивши тут операцію “Вісла” як соціальну стратегію, ми не можемо не звернутися до соціальних тактик, аналізованих Мішелем де Серто [72], який пов’язував поняття “стратегії” зі структурами влади (наш випадок), а “тактику” із творенням вільного простору особистості. Жоден орган управління не володіє абсолютним контролем, тому у простих людей є безліч можливостей як ігнорувати нав’язані владою ритуали. Більшість практик не потребує зухвалої поведінки: наприклад, греко-католик може молитися і в католицькому храмі, не зрікаючись своєї конфесії; різдвяну ходу дітей з колядками важко назвати порушенням адміністративної заборони на переміщення. Не дивно, що українська спільнота зберегла родинні

¹⁰³ «Саме на цей факт у бесідах звертали увагу прочани на святі Різдва Богородиці, власні родини яких були розділені.»

зв'язки, традиції і своїх “значущих інших” [154]. Втім на початку подібні дії викликали невдоволення польської громади¹⁰⁴, яка з недовірою ставилася до нових мешканців. Причиною цього був не тільки безпосередній досвід війни (коли деякі поляки були свідками або учасниками польсько-українських етнічних конфліктів), а й стереотип про українських розбійників, сформований офіційною пропагандою [155, s 139]. Зі спогадів переселенців з півдня Польщі (які, крім загальної категорії “поляк”, розрізняли ще кашубів¹⁰⁵ і поляків з-за річки Буг¹⁰⁶), постає образ двох груп, що спершу підтримували взаємну дистанцію, яка наприкінці 1950-х років починає слабшати [143, s 66].

В цей період українська громада зберігає свою традиційну ідентичність, хоча й не має достатніх ресурсів для свого відновлення. Усі її подальші кроки направлені на відбудову інституцій. Десятиріччя з 1947 до 1957 року можна вважати періодом самозбереження етнічної ідентичності, яка сама по собі є стійкою до змін і спирається на мову, релігію і традиції [74]. Так, відновлення освіти українською мовою відбувається майже одночасно зі створенням греко-католицької парафії Різдва Пресвятої Богородиці, яку в Білому Борі засновано 1957 року, — перша українська початкова школа відкривається у 1958 році. Прагнення української громади до освіти на рідній мові дещо прояснюють свідчення людей, які до

¹⁰⁴ «Як я вже згадував, більшість моїх співрозмовників наголошували, що стосунки з сусідами-польськими після депортації були якщо не хорошими, то принаймні без конфліктів. Проте в наративах були твердження, які, на мій погляд, свідчили про те, що польське населення не любило переселенців з операції «Вісла» та в ситуаціях, коли переміщені особи виявляли свою культурну іншість та прихильність до релігії та інших елементів. На українську ідентичність польська сторона відреагувала негативно і рішуче, виявивши свою неприязнь до такого типу поведінки» [143, s. 64-65] s 64-65

¹⁰⁵ «Тут були кашуби, він уже помер. Були такі паркани, і ще один з Хойнице, теж кашубський, і вони, блядь, ходили під вікнами, я їх слухав, тут світить лампа. Я подивився туди, вони стоять біля вікна. Він одягнув пов'язку ORMO, і вона була там»

«Так, на вокзалі був Кашуб, Якош, Якош, записався. Ну, вкрали ми там яблука, я вкрав яблука і вони пішли, і все було добре. Якось ми тихенько повернулися зі школи десь через місяць, а він мені каже: «Ти українець, я тебе вб'ю». Я кажу: «Давай! Ми боремося. Але я був сильніший за нього, повалив його на землю, потім кинув на нього: «Ну і що? Ти мене зараз вб'єш?» — «Як я люблю Бога, ти страшенно сильний, ти так мене перевернув. Я більше ніколи в житті не скажу тобі, що ти українець». "Це добре. Бо інакше б я...». А потім приніс мені помідори, щоб його не били» [143, s. 67]

¹⁰⁶ «Забужанські поляки (...). Як прийняли? Поляки боялися, що прийшли бандити (...). А потім за три місяці, десь так, він прийшов і було так: прийдуть наші сусіди. до нас і кажуть: «Бандити прийшли. Коли я прийду з сокирою, а мій син спав з рушницею в ліжку». Бо прийшли бандити. «А ви сюди не ходите? Ви нікого не вбиваєте». [143, s. 63]

переселення майже не користувалися польською за місцем проживання і знали її незначною мірою¹⁰⁷ [143, s. 67].

У стосунках із сусідами українці від початку обирають тактику, що виключає конфлікти, тактику відмови від конкуренції з польською громадою за місця і споруди в місті. Простір українці освоюють в основному за рахунок незайнятої території. Вірянам спадає на думку переобладнати зруйновану німецьку каплицю на околиці міста. За три тижні вони власними руками ремонтують будівлю, і 10 листопада 1957 року відбувається урочисте благословення нової церкви за участю понад 500 парафіян. Церква освячується в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці і стає першим греко-католицьким храмом в Помор'ї. Повертаючись до поняття “релігійної культури”, нам слід зазначити, що вона рівним чином була визначальною і для польських переселенців на “Західних землях”, так що подекуди партійна влада була змушена просити церкву відправити парафіяльного священика до того чи іншого міста, аби переселенці не покинули його¹⁰⁸.

У цей час міський ландшафт суттєво не змінюється, можна тільки констатувати втрату щільної міської забудови (традиційної для німецьких міст) (Рис. 3.1). Мешканців в місті залишається вкрай мало. Значною мірою на сприйняття нового місця впливає відчуття непевності, адже всі групи переселенців спочатку вважали своє перебування тут тимчасовим і цей період важко назвати часом розвитку.

Етап інституалізації та спільних дій місцевих громад. Час з 1958 по 1991 рік був інституалізаційним етапом групової ідентичності переселенців з південно-східного регіону (української громади). Тут важливо визначити ареал нашої спільноти. Обмежитися українською громадою Білого Бору недоцільно, бо навряд

¹⁰⁷ «Слід також зазначити, що розповіді переселенців, особливо з Бещадських гір та околиць Сянока, свідчать про те, що ці люди знали польську мову лише в обмеженій мірі. Лише одиниці знали польську мову на батьківській землі і в незначній мірі. До депортації в місцевих громадах українська мова широко вживалася в місцевих варіантах, а крім того, нею часто вживалися місцеві поляки та євреї (Kosiek 2016). Польську мову знала меншість, переважно ті, хто мав контакт з польською освітою, що не було поширеним навіть у незалежній Першій Польській Республіці.» [143, s. 67]

¹⁰⁸ «Іноді траплялися нечувані ситуації – партійне начальство просило Церкву прислати в те чи інше місто польського пароха. Інакше переселенці залишили б його, а нових було б важко знайти...» <https://podroze.onet.pl/ciekawe/ziemie-odzyskane-jak-polacy-zasiedlali-poniemieckie-tereny-po-ii-wojnie-swiatowej/cpijn9n>

чи всі 500 вірян, присутніх на святі Різдва Пресвятої Богородиці у 1957 році, жили лише в ньому. Стосовно групової ідентичності тут правильніше казати про українську спільноту Помор'я або північних регіонів сучасної Польщі в цілому, не обмежуючись мешканцями Білого Бору. Є сенс вивчати розвиток локального міського простору в контексті культурної ідентичності всіх людей, переселених під час операції “Вісла”, це важливо і при аналізі відновлених інституцій групової ідентичності. Наприклад, школа з викладанням українською мовою фактично була інтернатом (мала гуртожиток). З огляду на особливості тогочасної шкільної освіти в Польщі (початкова школа мала шість років навчання) діти з різних місць довгий час жили разом. А отже, початкова школа ставала ґрунтовним місцем “вторинної соціалізації” і формування ідентичності, а також джерелом загальних, спільних спогадів. Наполегливі зусилля української громади відновити освіту рідною мовою означали її сильне прагнення до інституалізації. Можливість цього навчання була лише першим кроком української спільноти, наступним мав стати повний освітній цикл (початкова школа — середня школа — ліцей), щоб готувати також і вчителів. Такі соціальні тактики збереження етнічної ідентичності є цілком зрозумілим опором тим обмеженням, які нав'язує держава, і знаходяться в площині свободи совісті [156].

Етап інституалізації характеризується переходом до групових соціальних тактик. Хоч політичні зусилля, спрямовані на розчинення української меншини після 1956 року, послабились, і навіть попри те, що Колегія Міністерства внутрішніх справ Республіки Польща визнала репресії проти українського населення жорстокими і помилковими [157], — варто говорити, скоріше, про зміну форми і засобів державного тиску. Так, держава ніби й не заперечувала проти створення української початкової школи, яку в 1961 році було названо на честь Тараса Шевченка (на його 200-ті роковини), але при тому могла не виділяти коштів на ремонт будівлі чи взагалі закрила школу через поганий технічний стан. Освіту українською спочатку перенесли в початкову школу № 1, потім в комплекс економічних і сільськогосподарських шкіл, який, однак, закрили 1982-го року.

Стратегія непрямого тиску здавалася досить ефективною, але бюрократи недооцінили спільноту, котра, як сказано вище, складається не тільки з української меншини Білого Бору. Відразу після закриття Технічного інтернату був створений соціальний комітет з його відновлення. У 1983-му будівлю школи відновлено, а в 1989-му — оновлений інтернат. Настільки важливими були спільні дії (кооперація) спільноти переселенців з південно-східних районів Польщі у розбудові Білого Бору (поза державними програмами міського розвитку).

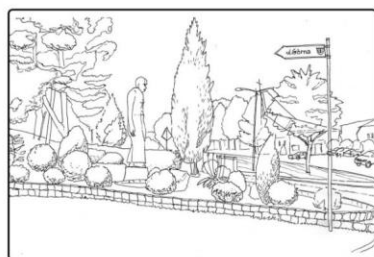
Відтак, мова йде про широку громаду етнічних українців Помор'я. Про що свідчить і факт, що свято Різдва Богородиці збирає в той час найбільшу кількість паломників — близько 6000 людей з земель від Щецина до Гданська і від Гожова до Зеленої Гури. Мобілізаційні можливості і рівень координації настільки значної спільноти були досить високими. Публічний розголос освітньої проблеми в невеликому містечку призвів до того, що до числа донорів долучилися українські діаспори Канади і США. У 1999 році в результаті державної освітньої реформи в Білому Борі діє вже повноцінний шкільний комплекс імені Тараса Шевченка з навчанням українською мовою, що включає шестирічну початкову школу, трирічну середню школу і трирічну середню школу-ліцей.

Слід зазначити, що міський простір Білого Бору змінювала не лише українська меншина. З огляду на роки зведення католицького храму Пресвятої Богородиці королеви Польщі 1984-2000 рр і використанні недорогі будівельні матеріали цілком імовірно, що це будівництво було результатом аналогічної групової соціальної тактики. В ті часи, на думку авторів видання “Архітектура VII дня”, будівництво храмів у Польщі відбувалося коштом і силами місцевих громад і було проявом опору тоталітарній владі [158].

1958-1991 рр. можна вважати часом формування нової міської морфології Білого Бору (його культурного ландшафту і архітектурного середовища), при тому що влада і міські спільноти зовсім по-різному ставляться до міського простору і мають різну мету (Рис. 3.2). Якщо ми врахуємо “постановочний” характер влади [134], це означає, що владні дії зі зміни простору мають на меті його впорядкування

і конструювання ландшафту. При цьому використовується цілий арсенал засобів, що утворює дані логіку й структури, і для їхнього успішного функціонування необхідно, щоб їх сприймали природно і беззаперечно [133, р. 58]¹⁰⁹. Але якщо, згідно з Рікарду Кампосом, міський ландшафт сповнений безлічі матеріальних свідчень, які нагадують не тільки про присутність влади, а й про її вплив на суспільство [133, р. 59], то що саме є такими свідченнями для Білого Бору? Автори видання “Архітектура VII дня” звертають увагу на незвичний темп будівництва багатоповерхового житла у Польській народній республіці, особливо за часів Ярузельського [158]. Щодо цього питання класики марксизму неодноразово вказували на трансформації забудованого середовища як на інструмент формування нового соціально-економічного життя. Так, Енгельс говорив про переваги орендованого багатоквартирного житла перед односімейними будинками, оскільки останні мають небажану “прикріпленість до місця” [159]. Не дивно, що такі “урбаністичні” тези збіглися з близькими до марксизму ідеями “CIAM” (Міжнародного конгресу сучасної архітектури), а ті, своєю чергою, були суголосні тому, як на місто дивився Йосиф Сталін [160, с. 97]. Відтак будівництво у повоєнній Польщі багатоповерхового житла мало скоріш символічний, аніж утилітарний характер. На думку Баландьє, *«прояви влади не ладнають з простотою. Їх, як правило, характеризують грандіозність чи показність, декор чи пишність, церемоніал чи протокол»* [134, р. 25]. Матеріальними свідченнями влади у Білому Борі можна вважати кілька п'ятиповерхівок, побудованих досить у випадкових місцях. Вони не зовсім узгоджуються з планувальною структурою містечка і виглядають радше демонстрацією модерності (принад нового життя). Влада зосереджується над переформатуванням міста в цілому, зводить нові будівлі (загалом стандартний містечковий набір з ресторації, магазину, клубу та зупинки міжміського транспорту) на візуальних осях планувальної структури і

¹⁰⁹ «У випадку, який нас стосується, цікаво згадати, що гегемоністська культура виражається різними способами, а саме через упорядкування фізичного простору та фабрикацію ландшафту. А влада завжди була, як зазначає Balandier [134], «інсценована». Для цієї постановки важливо використовувати цілий арсенал, який підтверджує існуючі логіки та структури, і для успіху їх необхідно визнати природними та беззаперечними»

Сквер на перехресті вулиць Слупської та Горної

Костел Пресвятої Діви Марії Королеви Польщі.

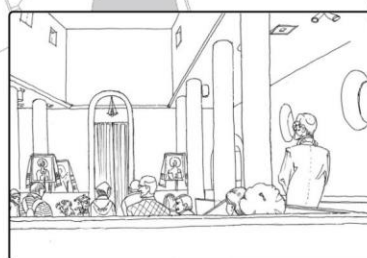

Пам'ятник Тарасу Шевченку.

Багатоповерхові будинки післявоєнного періоду (1960-1990 рр.) на вулиці Дворцовій.

0 0.1 0.3km

Церква народження Пресвятої Богородиці.

Сквер на перехресті вулиць Слупської та Горної.

Сквер на вулиці Слупській з постаментом від пам'ятника імператору Фрідріху Вільгельму III (1770-1840).

Реконструкція просторового розвитку міста Білий Бір з 1958 і донині.

3.2

перетворює за рахунок багатоповерхівок просторовий каркас міста. Будівництво багатоповерхових житлових будинків по вулиці Двірцевій зміщує міський центр на схід, за межі середмістя колишнього Бальденбурга (Рис. 3.3). Загалом колишня щільна міська забудова стає подібною до передмістя. Українська меншина розвиває свій окремий район на околиці, не артикулюючи свою присутність у загальному просторі міста. А з появою пам'ятника Тарасу Шевченку перед гуртожитком української школи-ліцею в 1991 році вже можна говорити про початок формування комплексу освітніх установ і публічних просторів. І хоча будівлі комплексу — це рядова, чи типова архітектура пізнього функціоналізму, структура сформованих просторів подібна скоріш до кампусу (університетського містечка). Польська громада, своєю чергою, формує публічний простір біля костелу Пресвятої Богородиці й навколишніх скверів. З цього моменту розпочинаються просторові зміни, зумовлені новою реальністю польської держави (Рис. 3.3).

Відмінність масштабу спільноти і “продукованого” нею простору.

При аналізі двох конкурентних — польської та української — громад у міському просторі, звернімося до громадського простору як арени постійних змагань і перемовин за Кохом-Летемом [129]. Права різних груп на місто відбиваються у трансформаціях міського простору. Але слід зазначити, що спільнота та район-сусідство є хоча і близькими, проте далеко не тотожними поняттями. В нашому випадку сусідство Білого Бору складається принаймні з двох спільнот (української і польської), які задіяні у змаганнях за публічний простір. Схоже, що їхні спільні дії щодо стратегій влади мають опозиційний характер, але метою цього дослідження є радше зрозуміти їхній масштаб. Порівнюючи дві церкви (і відповідно дві частини міського простору) — Пресвятої Богородиці королеви Польщі¹¹⁰, збудовану в 1984-2000 роках, та Різдва Богородиці¹¹¹, збудовану в 1991-1997 роках (в окремих джерелах 1992-1997), ми можемо збагнути характер (і

¹¹⁰ Kościół pw. NMP Królowej Polski

¹¹¹ Cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogarodzicy

П'ятиповерхівка
вул. Спортова 7.*

3-поверхова забудова по вул. Дворцовій*

П'ятиповерхівка
вул. Дворцова 29*

* джерело: <https://www.google.com.ua/maps/@53.897371,16.8412159,16.75z?hl=ru&authuser=0>

просторові артефакти міту
про "жорсткі бойові дії"

фрагменти жилової забудови
часів "реального соціалізму"

Односекторний бойовий
і спостережний бункер (B.6)**

Житловий будинок на вул. Щецінека No2,
в який об'єднано двосекторний
бойовий бункер з двома входами.**

Двосекторний бойовий бункер **

Пасивне укриття (B.2) - гараж
на протипожежній ділянці.**

** джерело: https://fotopolska.eu/Pozycja_Pomorska_-_Bialy_Bor_Dwusektorowy_schron_bojowy_S.5?map_z=18&f=1056368-foto

Основні елементи (складові) міського простору.

3.3

величину) спільнот, що їх створили. Обидві церкви будувалися приблизно в один і той же час, в період активного церковного будівництва в ПНР, але для кращого розуміння слід звернутися до рішень II Ватиканського Собору (1962-1965 рр.) з реформи церкви. Автори видання “Архітектура VII дня” Ізабелла Чіхоньська, Кароліна Попера і Куба Снопек кажуть про особливості такого будівництва стосовно місцевої громади так:

«На відміну від державних інвестицій, просторові рішення, що їх ухвалює парафія, мають докорінно низовий характер. [...] Значення місцевого священика виросло ще після II Ватиканських реформ — після того, як собор запровадив децентралізацію та принцип, що парафіяльний костел має бути передусім домом спільноти вірян» [158, s. 97].

Парафіяльні церкви будувались у так званій “господарчій системі”¹¹² і цей евфемізм означав, що парафіяни вкладали не тільки власні кошти й постачали матеріали, а й долучалися до будівництва¹¹³. Зважаючи на особисту участь місцевих мешканців, строки і процеси будівництва залежали від такого ресурсу, як їхній вільний час. Якою б високою не була мотивація, за відсутності вільного часу будівництво рухається неквапно. Шестиденний робочий тиждень існував впродовж майже цілої ПНР, і цей парадокс декларованої та офіційної лівої ідеології було усунено тільки внаслідок страйків і спротиву профспілок¹¹⁴. Виглядає дивним, що лівий постулат про п'ятиденний робочий тиждень польські робітники мусили виборювати всупереч волі соціалістичного уряду. Можливо, ця невідповідність має відношення саме до “реального соціалізму” [161], [162] у його відмінності від соціалізму теоретичного, на яку звертав увагу Лефевр¹¹⁵ [9]. Так чи інакше з 1981

¹¹² systemie gospodarczym

¹¹³ «Цей витончений евфемізм означав, що інвестор будував будівлю цілком власноруч. Він брав участь у закупівлі матеріалів, доставці їх на місце храму та виконанні частини – чи навіть усієї – роботи. Масова, особиста участь у Також часто дарували сировину чи елементи обладнання. Таким чином, кожен елемент залежав від самовідданості парафіян: форма кошторису, чисельність бригади та наявність інструментів, машин і матеріалів». [158, s. 8]

¹¹⁴ «Дводенні вихідні, якими ми їх знаємо сьогодні, не набули чинності до кінця 1980-х років. Тим не менш, одним із досягнень «Солідарності» було те, що поляки мали набагато більше вільного часу» [158, s. 15]

¹¹⁵ «Щодо соціалізму - або, скоріше, щодо того, що сьогодні так соромливо називають соціалізмом» [9]

року громадяни Польщі отримують додатковий ресурс для реалізації спільних справ у громадському просторі¹¹⁶. Якщо порівняти строки будівництва польського та українського храмів, вони суттєво різняться. Костел Пресвятої Богородиці будувався 16 років — з 1984 по 2000 рр., а церкву Різдва Богородиці звели всього за 8 — з 1991 по 1997 рік. Судячи з того, що за останнім переписом національних меншин 2002 року (MWWPG, 2002) у громаді Білого Бору¹¹⁷ українцями визнали себе 560 осіб (10,6%), вочевидь, в будові брала участь значно більша спільнота (SGU, 2016), де білобірців власне була лише невелика частка.

Непрямо це підтверджує і авторство розглянутих церков. Складна конфігурація формальної й неформальної архітектури, яка виникла внаслідок кооперації місцевих мешканців (що характерно для часу великого церковного будівництва), тут була радше ситуативною. По селах невеликі костели будувалися повністю без дозволу і без архітектурного проекту, натомість в містах костельні проекти проходили повний дозвільний цикл і їх розробляли кваліфіковані фахівці¹¹⁸ [159]. Наразі мені не вдалося знайти, хто був автором костелу Пресвятої Богородиці, збудованого польською спільнотою, що не є надто дивним для “краю світу”. Ані на сайті парафії, ані на сайті міста немає даних про авторів храму. Натомість відомі автори церкви Різдва Богородиці — це видатний митець-богослов Юрій Новосільський і архітектор Богдан Котарба. Що спонукало професіоналів працювати у цьому віддаленому районі і створити храм значної мистецької вартості? Його складно сконфігурована формально-неформальна архітектура свідчить ще про таку закономірність, як відповідність високого мистецького рівня авторів-виконавців культурному рівню замовників¹¹⁹. Навряд чи десята частина

¹¹⁶ «Здобувши нарешті вільні суботи, робітники присвятили велику частину цього часу важкій фізичній праці — будівництву церков».[158, s. 16]

¹¹⁷ gminy Biały Bór

¹¹⁸ «На будівництві церков переплітаються елементи формальної та неформальної архітектури – у різних конфігураціях, залежно від конкретної ситуації. Наприклад, у сільській місцевості Перемишльської архієпархії десятки невеликих церков були зведені повністю без дозволу, с. Храми будувалися там незаконно, найчастіше без архітектурного проекту, шляхом масового переїзду, іноді всього за 24 години. Тим часом у промислових містах діяло правило, що проекти церков проходили повний, багатоетапний дозвільний процес. Їх проектували висококваліфіковані архітектори і будівельники, творці державної архітектури». [158, s. 22]

¹¹⁹ «Кожний орден має свою ідентичність, що впливає з його внутрішньої структури. Точно визначений завжди приваблює строго визначену, відібрану публіку, яка формує спільноту. Наприклад, домініканці,

громади Білого Бору (українська меншина) організувала б і втілила такий проект самотужки. Вірогідно, співпраця авторів храму в Білому Борі була зумовлена важливістю місця для всієї спільноти переселенців з південно-східної Польщі. Аналізуючи те, як розвивається громадський простір довкола двох білобірських храмів, можемо стверджувати, що його творить не клас (за Лефевром) і не влада (за де Серто). Обидва простори створені внаслідок кооперації як мешканців самого містечка, так і більшої за масштабом спільноти українців Помор'я. В обох випадках будівлі храмів не одразу впадають в око, що відповідає намірам влади приховати їх¹²⁰. При тому простір біля костелу Пресвятої Богородиці включає і пам'ятки (або їх фрагменти) як попереднього періоду (часів Бальденбурга), повоєнних років (пам'ятник Червоній Армії), так і сучасні.

Змінений простір і групові ідентичності.

Простір навколо церкви Різдва Богородиці не кидається в очі зі сторони головних вулиць, — вище вже згадано про характерний для української меншини підхід у формуванні простору, не відразу помітного (Рис. 3.4). Саму церкву приховано за шкільним комплексом і спортивним майданчиком на краю містечка, на межі з північними просторами. Невелика, вона розташована на порожній, незабудованій ділянці зі значною площею. За церквою, на віддалі, ховається будинок прочан. Шкільний комплекс важко назвати витвором архітектури, — побудований у співпраці місцевої громади й української спільноти з-закордону, він виглядає скоріше буденно. Навіть пам'ятник Тарасу Шевченку, діагонально відвернений від вулиці і прикритий алеєю, не відразу впадає в очі.

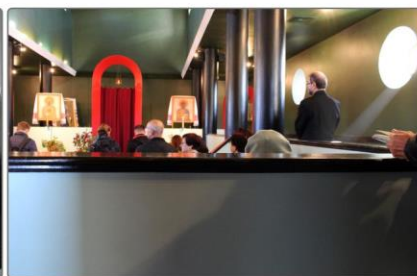
Центром тривалого формування простору стає, здавалось би, невелика споруда, здатна, однак, об'єднати тисячі людей в один святковий момент. В будень простір

тісно пов'язані з наукою, збирають навколо себе інтелект. Самі ченці – освічені – вони завершують богословські та філософські студії Часто мають попередню освіту або вже здобули освіту в монастирі Плануючи нові храми, вони виявляють велику довіру до архітекторів і художників. Ставлячись до них як до експертів у своїй професії, ченці залишають їм широке приміщення Для самовираження ідентичність домініканців приваблює відомих художників. Було звичайною практикою вибирати церкви, побудовані релігійними орденами, для організації конкурсів». [158, s. 24]

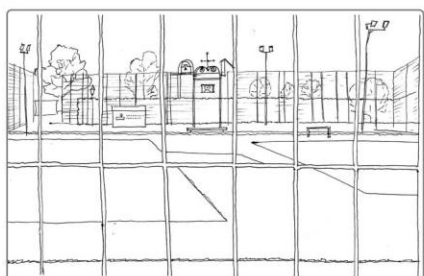
¹²⁰ «Бажання будівельників акцентувати храми в просторі було прямо пропорційне наміру влади їх приховати». [158, s. 17]

Біля пам'ятника Т.Г. Шевченко

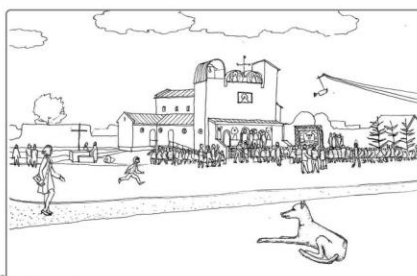
Ранкова служба

Простір зовнішньої служби.

Зелена брама перед церквою.

Місце богослужіння під відкритим небом, пам'ятне місце – пам'ятник переселеним до Білого Бору під час акції «Вісла».

Простір історичної частини Білого Бору.

Простір перед костелом (колишній німецький цвинтар).

Простір перед ліцеєм.

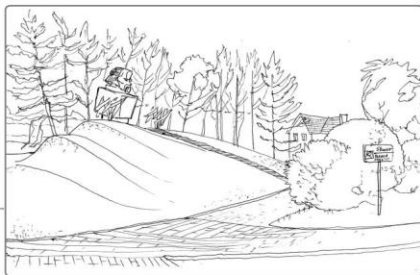
Простір навколо церкви Різдва Богородиці.

3.4

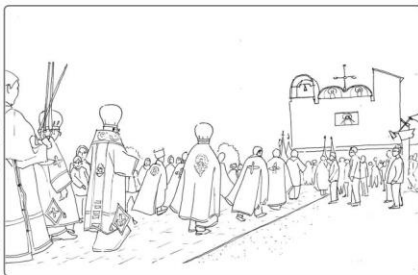
сприймається зовсім інакше. Його сенс, структура і характер впливу розкриваються цілком тільки в час свята Різдва Богородиці: майданчик між початковою школою та інтернатом стає людним ярмарком, а велику доти порожню площу навколо церкви заповнюють тисячі паломників з усього Помор'я. Значущий для невеликого містечка, цей самобутній фестиваль української культури стає подією, коли в певний момент парафіяльна церква “розсуває свої межі”, перетворюючись на великий відкритий храм, що єднає величезну кількість вірян (Рис. 3.5). Важливо, що ця подія має значення для всіх мешканців без поділу на українську і польську громади (за національною ознакою). Цей факт непрямо підтверджує думку про відновлення місцевого сусідства як форми соціальної реальності, втраченої при примусовому переміщенні з рідних земель¹²¹. Центром тривалого формування простору стає, здавалось би, невелика споруда, здатна, однак, об'єднати тисячі людей в один святковий момент. Важливо, що ця подія має значення для всіх мешканців без поділу на українську і польську громади (за національною ознакою). Цей факт непрямо підтверджує думку про відновлення місцевого сусідства як форми соціальної реальності, втраченої при примусовому переміщенні з рідних земель.

Ми бачимо нечастий випадок безконфліктного співіснування різних соціокультурних груп містян на одній території за відсутності спільної історії в минулому. Обидві переселені громади, польська і українська, починали в рівних умовах, маючи достатньо вільного простору для самовираження. Вони конструюють свою ідентичність, закорінюючи свою культуру в просторі і використовуючи для цього власні ресурси, і розвивають Білий Бір, вважаючи це своєю місією. Результат цих колективних практик залежить від доступу до ресурсів [164, р. 469], які напряду пов'язані не тільки з вільним часом людей і громадськими коштами, а й з мережею солідарності, коли до справи залучаються значно більші (понадлокальні) спільноти. Створюючи простори активної участі, місцеві

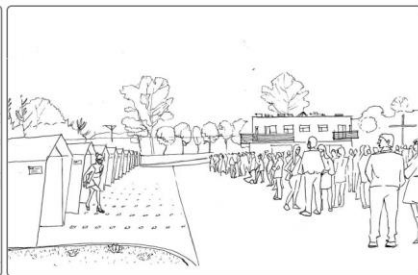
¹²¹ «Як я вже згадував, ця стаття базується на десятку розмов і показує лише фрагмент спогадів про сусідів та соціальну реальність людей, які проживали на той час на польсько-українському кордоні». [163, s. 47]

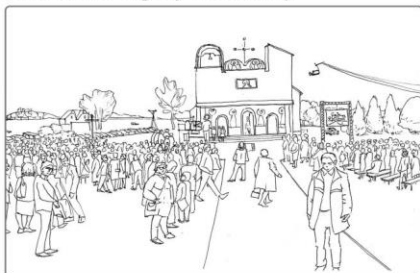
Простір офіційних заходів,
Пам'ятник Тарасу Шевченку.

Хресна хода.

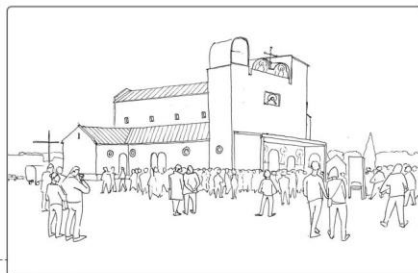
Зовнішні кабінки для сповіді прочан.

Простір зовнішньої служби.

Зовнішній іконостас.

Місце богослужіння під відкритим небом,
пам'ятне місце – пам'ятник переселеним до Білого Бору під час акції «Вісла».

Ярмарок розташований на
майданчику між ліцеєм і гімназією.

Простір української освіти –
біля входу до ліцею.

Вільне місце для
автомобілів прочан.

Простір
перед святом

Простір
у час свята

Простір навколо церкви Різдва Богородиці на свята.

3.5

мешканці формують альтернативні способи приналежності і спільного життя [164, р. 468]. Це справжні “незалежні простори”, в межах яких люди спілкуються, святкують, грають і діляться — у спосіб, який не є ні комерційним, ні ієрархічним [165, р. 36]. Колективна участь — незважаючи на значну кількість неоплачуваної й “невидимої” роботи — у творенні важливих для громади справ стає одним із радісних і корисних вимірів міського життя, даючи чуття причетності до місця. З часом вона переростає у неповторну ідентичність місця [166, р. 310].

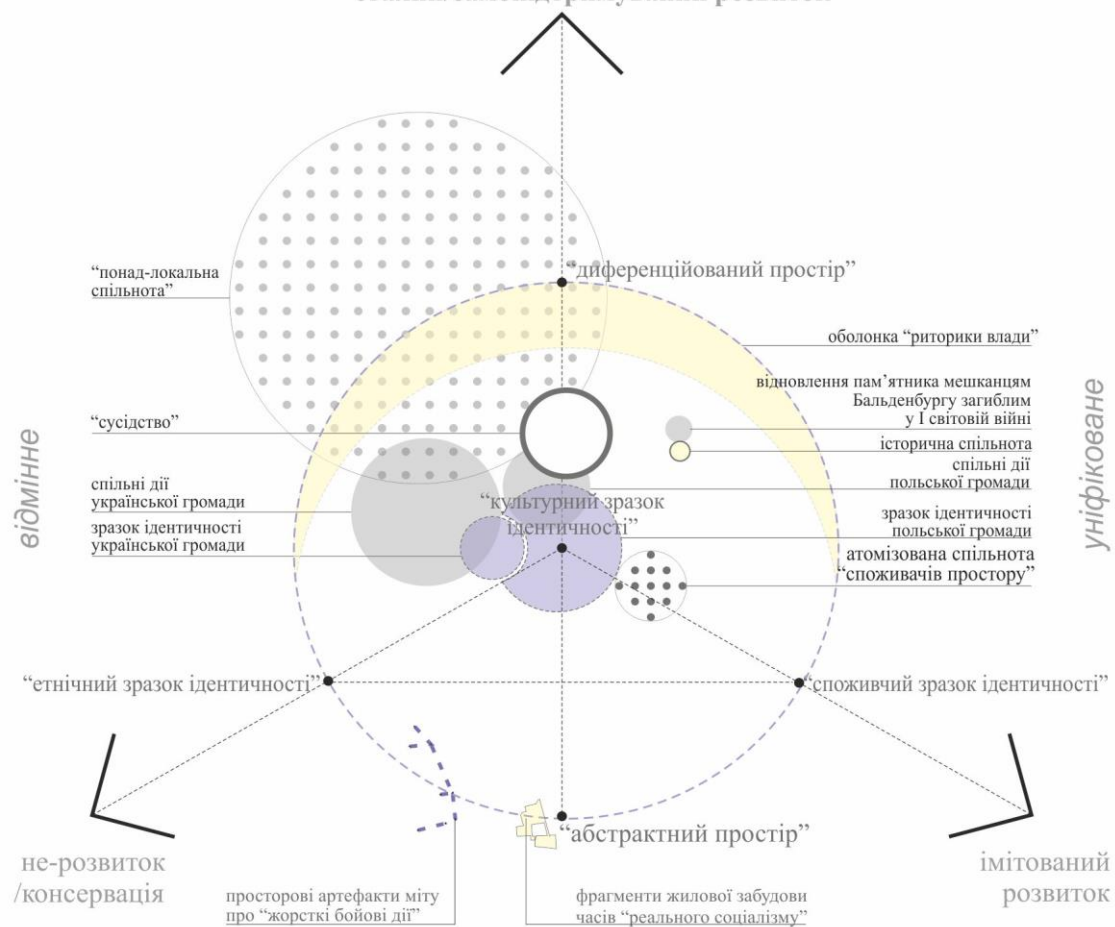
Якщо сприймати простір як постійно конституюваний та оскаржуваний через соціальні відносини [164, р. 469], можна побачити, як трансформуються опозиційні тактики містян [108] у спільних діях з реконфігурації простору. На відміну від владних стратегій котрі без ідеологічного підживлення втрачають своє значення для місця (продовжуючи існувати як непов’язані фрагменти), тривала робота громади над зміною міського простору спроможна створити нову ідентичність місця навіть у змінених обставинах. Розуміння характеру просторових трансформацій цього тематичного дослідження ми отримуємо застосувавши аналітичну модель сформовану в другому розділі (Рис. 3.6). Можна висувати, що просторовий розвиток цього невеличкого польського містечка відбувається у векторі сталого (самопідтримуваного) розвитку.

3.4. Деконструкція міського простору зі зміною групової ідентичності. Просторові трансформації Хошиміна в контексті міграційних процесів.

Зміни в середовищах українських міст можна краще і наочніше розуміти, якщо порівнювати їх з аналогічними трансформаціями у світі. У вітчизняній архітектурній теорії до порівняльного аналізу традиційно залучають європейські міста, приймаючи урбаністичний розвиток країн євросоюзу за своєрідний еталон. Вочевидь, більш відповідним було б порівнювати подібне з подібним, без огляду на місце розташування. Однак при тому зводити аналіз суто до постсоціалістичного або постколоніального дискурсу не є доцільно, на що звертає увагу Карін Віст.

сталий/самопідтримуваний розвиток

Модель простору міста Білий Бір (характеристика локальної спільноти, процесів та рушійних сил що впливають на його розвиток).

3.6

Вона також каже: «Загальна проблематика подібності-відмінності, яку формулює порівняльне дослідження, завжди відображена в напрузі між універсалізацією (пошуком загальних правил) та індивідуалізацією (порівняльних підходах, що наголошують на різниці)» [98, р. 831]. Авторка підкреслює, що аналіз простору в містах Центрально-Східної Європи зазвичай містить виразне або неявне порівняння з західними моделями просторової організації міст [98] або ж з ідеальними моделями, як про це каже Роберт Борегард [167]. Тому порівняння міст зі схожими умовами розвитку видалося мені більш логічним. Обрати для тематичного дослідження архітектурне середовище Хошиміна (колишній Сайгон) я вирішив через певну подібність його розвитку (точніше, наслідків — поступової зміни міської морфології та втрати автентичної забудови) до деяких українських міст. Поштовхом стала одна суперечка у соціальній мережі “Фейсбук” про зміни в архітектурно-історичному середовищі Львова між опозиційними групами, де умовні “традиціоналісти” відстоювали збереження автентичної субстанції середмістя на противагу умовним “модернізаторам”, що прагнули перетворень за європейськими взірцями. (Здається, такі полярні позиції стосовно міських змін не є рідкістю скрізь.) В цій суперечці саме зміни в Сайгоні наводилися як негативний приклад впливу некорінних мешканців на історичне середовище. Принагідно згадувались відмінні спосіб життя (лефеврівська просторова практика) новоприбулих і відсутність навичок при “користуванні” містом. З огляду на значну заміну місцевого населення, яку описує Джим Хаус [168], вплив ринкових відносин на розвиток міста згідно з Майклом Вайбелем [169] та суміш “формального” й “неформального” у міських практиках Хошиміна [170], місто видалося доволі відповідним для порівняльного аналізу. На додачу є обставини, цілком суголосні з вітчизняними: *перехід від адміністративно-командної системи до ринкових відносин; значні міграційні процеси і збільшення числа міського населення; невизначеність у питаннях власності на землю та відсутність прозорої кадастрової інформації; інтервенція нової забудови у середмістя; пріоритет “модерності” і “вітринних проєктів” у міському плануванні; поява протестних рухів з захисту історичного середовища від стихійної чи планової забудови.*

Тут слід проаналізувати “інтервенцію” заміщеної спільноти, яка не має відношення до початкового творення простору і проживає його у власних, відмінних практиках. Іншість просторових практик означає, що слід дослідити таку спільноту у природних для неї умовах, дослідити “норму” буденних практик і просторову організацію її звичаєвих поселень. Я починав дослідження Хошиміна з припущення про заміну “міського” населення — “сільським”. Щоб зрозуміти “норму” останнього, його просторові структури і характер повсякдення, необхідно було провести ще й додаткове польове дослідження, яким став аналіз селища рибалок Кієн Гіанг.

Початковий аналіз міського середовища (середмістя) Хошиміна.

Дослідження змін архітектурного середовища Хошиміна у січні 2020 року було зосереджене на середмісті. Детально розглянуто кілька історичних кварталів в окрузі Нгуєн Тай Бінх Першого району міста. Окрім того спостереження велося в округах Бен Тхань і Бен Нге Першого району з прилеглими до них Шостим округом Третього району та Дванадцятим округом Четвертого району. Дослідження складалося з двох етапів. На етапі “знайомства” сформувалися загальні враження від міського середовища і розуміння масштабу його змін. Після аналізу просторової структури рибальського селища Кієн Гіанг настав етап “деталізації” — збору даних для “густого опису”. Час спостереження збігся з новорічними святами (за місячним календарем), тож можна було спостерігати “використання” міського простору у буденному житті і на свята. Визначення ступеня впливу “сільського” життя нових мешканців на трансформації міського простору Хошиміна було детально описане в роботі автора “Вплив селян-мігрантів на міський простір (Хошимін- Ган Дау) [171].

Ця частина Хошиміна була сформована в колоніальну добу і має планувальну структуру подібну до більшості європейських міст. Для забудови характерна строката суміш класичної архітектури 19 сторіччя з міжвоєнною архітектурою і зразками повоєнного модернізму. Внаслідок численних інфраструктурних проєктів (наразі завершується будівництво першої гілки метро) середмістя справляє

враження нескінченного будівельного майданчика. Агітаційні стенди з партійними гаслами нагадують, що ви у комуністичній країні. Хаотичний рух і величезна кількість моторолерів (існує навіть послуга таксі-моторолера) на міських вулицях відображені на плакатах і картинах як певний символ міста. Так само як і колишня назва — Сайгон, яку вживають частіше за сучасну. Впадає в око своєрідна зверненість до часів республіки В'єтнам, виражена у фотографіях сайгонських вулиць 1950-70 років — стріт-фото переповнюють не тільки численні готелі, а й будь-які приміщення, від перукарень і кафе до музеїв. Ця присутність архівних фото з буденного життя нагадує перевідкриття досоціалістичного “золотого віку”, як описує Карін Віст [98]. Перенасиченість рекламою та мерехтіння динамічного освітлення фасадів нових будівель робить вулиці середмістя подібними до Харкова або ж Дніпра. Подібними є і занехаяність історичної забудови, і фрагментування цілісної картини міста, і завузькі, а місцями відсутні хідники. Хошимін не надто зручне місто для піших прогулянок. Підхід до збереження архітектурної спадщини скоріш демонструє увагу до певних будівель-“ікон”, ніж до рядової забудови. Якщо в русі вулицею історичне тіло міста сприймається ще доволі цілісним, то спостереження з дахів демонструє нескінченні надбудови, своєрідну міську “пікселізацію”, де життя снується ніби на кількох просторових рівнях. Рух автівок і більшою мірою моторолерів — дуже активний і хаотичний. Останні рухаються, не обтяжуючи себе виділеною транспортною смугою, а спокійно виїжджаючи на хідники або ж пішохідні переходи. Хідники середмістя і магістральних вулиць нагадують нескінченну приватну парковку моторолерів і “вільний простір” для приготування й споживання вуличної їжі або для торгівлі. Громадський транспорт ніби існує, на вулиці Хам Нгі облаштований сучасний автобусний термінал (муніципальний), який у порівнянні з подібними зупинками українських міст не видається надто заповненим. Більшість автобусних зупинок в середмісті інтегровані в перші поверхи забудови (наприклад, приватний VIP-автовокзал і не одразу впадають в око. Зранку місто активно прибирають, але надто чистим його не назвеш. Значні площі середмістя виокремлені із загального тіла огорожами. Зазвичай це або урядові, або освітні будівлі. Міські сквери доглянуті, тільки якщо

вони є частиною музею або установи. В інших випадках це доволі занедбані безлюдні простори. Зранку можна помітити поодиноких людей, що бігають, велосипедів на диво небагато і ними пересуваються здебільшого літні люди. До шуму міського руху увечері додається спів вуличних караоке і звуки міста стають голоснішими. Відносно тихо тільки вранці.

Особливості трансформації міського простору можна умовно звести до двох процесів. Перший — *зростання* міста — простежується в змінах силуету середмістя. Місто не просто виростає на певну кількість поверхів. Зростання у висоту супроводжується поглинанням історичної мережі вулиць і змінами в морфологічній основі простору. Кожна висотна будівля поглинає один або кілька кварталів старого міста. Хмарочоси створюють вузли концентрації руху, роблячи мережу вулиць 19 сторіччя недоцільною декорацією. Але це сприйняття з точки зору пішохода. Спостереження з дахів дає відчуття, що існує два шари забудови, де перші-другі поверхи створюють деяку видимість “історичного”, але геть не домінують у просторі (Рис. 3.7).

Другим процесом є *інтервенція* нових функцій у фізичне тіло міста, де форма вже не є значущою, а стає лиш “обставиною” і своєрідним ресурсом. Інтервенцію ілюструє відреставрована будівля центрального поштового відділення 1891 р., де суто поштова функція майже непомітна. Торгівля сувенірами потроху захоплює будівлю. Наочним проявом інтервенції також є будинок 42 на вулиці Нгуєн Хю. Житловий будинок у стилістиці повоєнного модернізму, де колись мешкали високопоставлені чиновники і американські військові після падіння Сайгона отримав нових мешканців (частину квартир передали робітникам верфі). З часом будинок перетворився на туристичний центр, де поряд з квартирами з'явилося більше 30 незаконних кафе і магазинів. І хоч постійно з'являються повідомлення про їх виселення, кількість комерцій тут не зменшується¹²². З часом будинок став

¹²² [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://theculturetrip.com/asia/vietnam/articles/exploring-saigons-incredible-cafe-apartment/>

вулична торгівля на вулиці Ле Лой

вуличний рух на перехресті на вулиць Ле Лой та Хуан Тук Кханг

вуличний рух на вулиці Хам Нгі

сучасний автобусний термінал (муніципальний) на вулиці Хам Нгі

вулична торгівля на вулиці Фан Чу Трінь

приватна автостанція на вулиці Нгуєн Тай Бінь

мапа Сайгону 1968 р.

Пікселізація історичної частини міста - панорама з даху готелю "The Hammock Hotel Fine Arts Museum"

Початковий аналіз міського середовища (середмістя) Хошиміна.

3.7

туристичною принадою¹²³, його називають навіть хіпстерським притоном¹²⁴. Втім комерційна функція є радше закономірною з огляду на витіснення містян з середмістя. Вайбель зазначає, що «у внутрішніх районах середмістя Хошиміна зафіксовано значне зменшення щільності населення між 1989 і 2005 роками у зв'язку зі зростаючим попитом на перетворення житлових приміщень у бізнес-площі...» [172, р. 62]. Ці зміни, на його думку, аналогічні до тих, що відбуваються в китайських містах. Ущільнення середмістя можна пояснювати недостатнім контролем чи слабкістю місцевої влади або скупченням капіталу в міському центрі, та, схоже, це пояснює більше обставини, за яких модерне життя вторгається в історичне середовище. Що означає це вторгнення, не так очевидно (Рис. 3.8).

Повертаючись до кампосівських категорій “видимого” і “невидимого” в міському просторі, припустимо, що це викликано якоюсь потребою. Про “виставлене на показ” Рікарду Кампос каже, як про «щось, що об'єктивується з моменту, коли воно стає видимим. Зробити щось видимим — означає дати йому об'єктивне існування (зробити його “об'єктом”)» [133, р. 55]. Видимість, на його думку, завжди є позицією відношення, де хтось показує щось (про себе) іншим. Видиме і невидиме в міському просторі пов'язане з тим, що в практиці просторового планування називається *формальним* і *неформальним*. Міський простір Хошиміна наочно це відображає. Формальне планування базується на управлінні територією і закріплене в нормативній базі, сукупності законів і урядових норм. Це, за Майклом Вайбелем, поле офіційного впливу для реалізації проектів розвитку. Втім чинні формальні практики планування є не єдиною обставиною змін в міському середовищі.

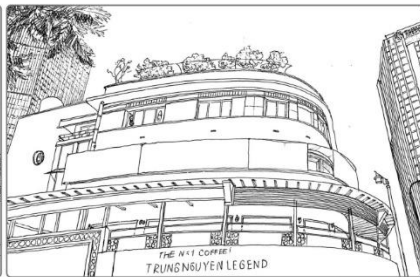
Зміни особливо помітно саме в середмісті. Просторове виростання і своєрідні будівельні перегони, хто зведе найвищу будівлю Хошиміна, демонструє хмарочос

¹²³ [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.asialifemagazine.com/vietnam/42-nguyen-hue/>

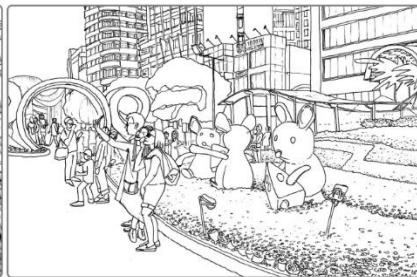
¹²⁴ [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.nostalgicnow.com/42-nguyen-hue-street/>

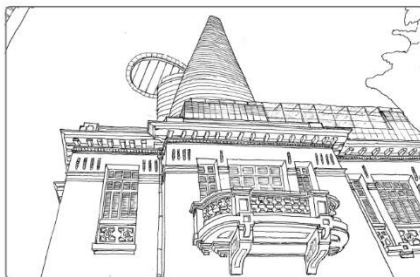
Силует міста з даху готелю

модерністська будівля 68-70 на вулиці Донг Ду

Пішохідна вулиця Нгуєн Хює / на свята

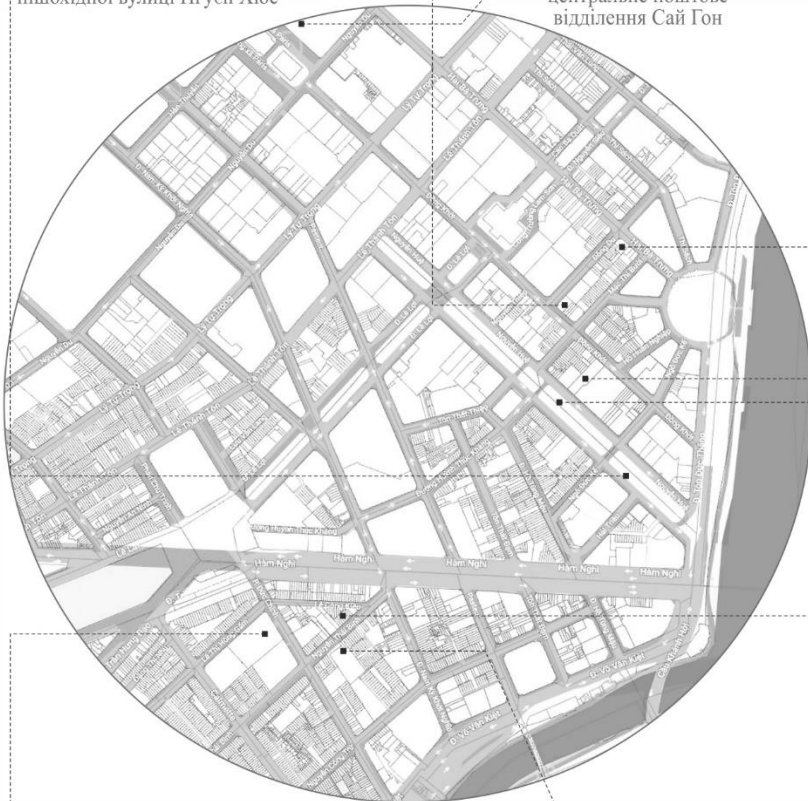
Фінансова вежа "Bitexco" з боку пішохідної вулиці Нгуєн Хює

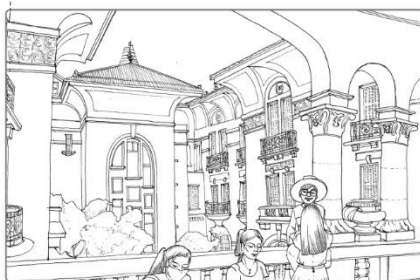
інтервенція нових функцій
центральне поштове
відділення Сай Гон

Житловий будинок на розі
вулиць Хай Ба Чрунг та
Донг Ду

інтервенція нових функцій
будинок 42 на вулиці Нгуєн Хює

Музей образотворчого мистецтва
міста Хошимін

внутрішній двір житлового будинку 47-57
на вулиці Нгуєн Тай Бінь

будівля парафіяльної церкви
Нотр-Дам де Хоа Бін

Інтервенція нових функцій у фізичне тіло міста.

3.8

фінансової вежі “Bitexco” в окрузі Бен Нге Першого району. Завершена у 2010 році ця 68-поверхова споруда залишалася найвищою до зведення у 2018-му 81-поверхового хмарочосу “Орієнтир 81” у 22 окрузі району Бінътхань. Вежа “Bitexco” є важливим прикладом у розгляді формальних практик, оскільки будівництво такого значного об’єкту вимагало відповідності нормативному полю. З технічної точки зору побудувати хмарочос у середмісті суттєво складніше, ніж на вільній території. Оскільки раціональних підстав тут небагато (а витрати мають бути більші), має працювати інша логічна причина. Що пояснить таку настирливість? Чому саме середмістя? Схоже, йдеться про “видимість” і ствердження нових гравців у міському просторі. Те саме стосується інфраструктурного проекту першої гілки міського метро, що також пролягає через середмістя. Ця “видимість” має, вочевидь, власний символізм. Входження до клубу “міст із метрополітенем” є не тільки мотиватором, а й вочевидь символізує модерний розвиток міста і країни: з одного боку, будівництво відповідає усім міжнародним рекомендаціям, а з другого, метро має зробити цей шумний та доволі недружній до пішоходів простір гармонійним.

Важливо, що тут ми говоримо не про необхідність розвитку міського транспорту як таку, а про місцеву реалізацію глобальних тенденцій. “Формальне” в просторовому розвитку орієнтоване на глобальні процеси, і “видимість” націлена на демонстрацію відповідності (бути в колі успішних міст). Модерність і зміни вважаються безумовними цінностями. Середмістя має змінюватись відповідно до світових взірців.

Видиме і формальне в середмісті Хошиміна каже про одного з найпотужніших соціальних агентів, що, згідно з Рікарду Кампосом [133, р. 59], формують і окуповують міський ландшафт (міський простір) (Рис. 3.9). Підкреслена невідповідність вежі “Bitexco” до її оточення, тобто до колоніальної забудови середмістя, наводить на думку про грандіозність та показність як видимі прояви влади (за Баландьє [134, р. 25]). Це прояв влади економічних інститутів, наочна демонстрація зростання економіки В'єтнаму. Політичні інститути в

Палац Незалежності

Народний суд міста Хошимін

Фінансова вежа "Bitexco"

Загальна наукова бібліотека міста Хошимін

Адміністративні інституції в будинках колоніальних часів

Публічний простір - Пішохідна вулиця Нгуєн Хює в буденний день та на свята

Видиме і формальне в середмісті Хошиміна.

середмісті можна визначити по закритій (вилученій з загального міського простору) території та охороні. Це переважно будівлі колоніального періоду. Неагресивні до оточення, вони демонструють радше спадковість влади: муніципальні департаменти, військові частини, комісаріати і банки розмістились у будівлях колишніх колонізаторів (своєрідна магія місць влади). У цьому контексті цікава доля колишньої резиденції президента Республіки В'єтнам — тепер Палац Незалежності, завершеної у 1966 році за проектом архітектора Нго В'єт Чета. Хоча зали Палацу час від часу використовуються для партійних і державних прийомів та проведення значних міських подій, це відносно доступне місце, можливо, тому що стало туристичним об'єктом. Але парк, у якому він розташований, — так само вилучений з загальноміського простору. Якщо загальною рисою просторів влади у середмісті є закритість, що проявляється в обмеженому доступі, то в проектах, які реалізуються за рахунок спільних або виключно іноземних інвестицій, відмежування від міста набуває іншої форми. Майк Дуглас та Лілінг Хуанг, описуючи, як міжнародні забудовники реалізують амбітні проекти нових районів Хошиміна, означають ці квартали як закриті і збудовані виключно для заможного середнього класу [173, р. 2-4]. Найбільші з них, Фу Мі Хунг та Чу Тхім, фактично будуються як місто в місті, відокремлюючи і привласнюючи громадський простір. Дослідники пов'язують таке привласнення з процесами глобалізації. Це й справді важливий чинник, але не єдиний. Тут слід перейти до *неформального* в практиках просторового планування та до його проявів у середмісті.

Неформальна практика планування, за Вайбелем, відбувається в разі небажання міської адміністрації належно діяти або через її самоусунення від процесів планування. Крістоф Ван Ашше виділяє у просторовому плануванні потенційно формальні встановлення: плани, політику, закони (в нас кажуть “нормативне поле”, “будівельні норми”) та неписані правила, що впливають з традиції чи узгодження інтересів [174, р. 659]. Втім, зазначає він, всі вони можуть ставати неформальними (або мертвими в разі непрацюючих норм). Писані устами (планувальні норми) стають “мертвими”, коли не здатні адаптувати альтернативні

(як правило, неформальні) норми. Детальний аналіз забудови кількох кварталів середмістя Хошиміна дозволяє побачити ці прояви *неформального* в просторі. На додачу до неконтрольованого і хаотичного зростання поверховості тут треба відзначити ущільнення внутрішнього простору житлових кварталів та привласнення громадського простору. Ці прояви важко (або й неможливо) віднести до діяльності міжнародних забудовників або до впливу муніципальних органів чи міжнародних організацій. Місто безперервно (щоденно) деконструється здебільшого його мешканцями. Зміни можна би пов'язувати з міграційними процесами та заміною корінного населення. Якщо це так і місто змінюється під впливом нових мешканців (як гіпотезовано вище, вихідців з сіл), то ми мали б зауважувати прояви відповідного способу життя і зіставну подібність до просторової організації традиційних поселень. Для доведення або спростування припущення слід проаналізувати, які саме просторові особливості відповідають “сільській” ідентичності.

3.5. Аналіз просторової організації комуни Ган Дау (о. Фукуок, провінція Кієн Гіанг, В'єтнам).

Приклад для порівняння мав відповідати кільком критеріям. По-перше, це мало бути стале поселення з достатньо довгою історією. По-друге, морфологічна основа селища мала відповідати його природному розвитку (не мати регулярного планування, характерного для колоніального періоду і нових анклавів “глобалізованого світу”). По-третє, сусідство мало бути виражене просторово. Таке селище я знайшов у північній частині острова Фукуок (Рис. 3.10).

Сталість цього поселення відзначається незмінним упродовж вже кількох сторіч промислом — більшість жителів тут рибалки. Підказкою про час його виникнення є храм Нгуєн Трунг Трюк, названий на честь антиколоніального військового командира (Нгуєн Трунг Трюк, 1837-1868) і збудований у 1882 році на місці його останньої битви. Отже, селище виникло не пізніше першої половини 19 сторіччя. Забудова, як і в українських селах, розгортається вздовж доріг та понад

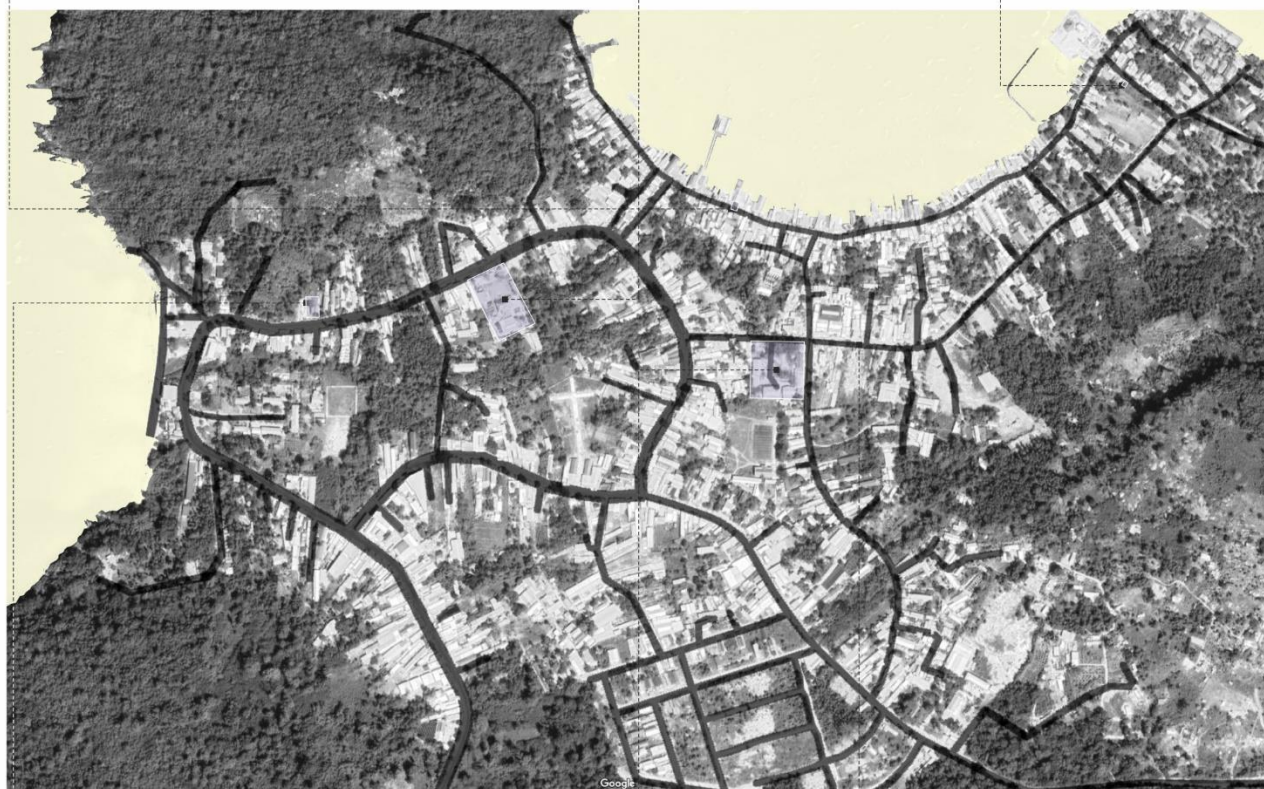
вівтар Тонг Тхієн
перед будинком / у фор-зоні
будинку

Храм Нгуєн Трунг Трук

вівтар Тонг Тхієн
перед будинком / у спільному
просторі

післявоєнна житлова забудова

Народний комітет комуни Гань Дау

Dt 45 шосе Кай - Гань Дау

Загальна просторова характеристика селища Гань-Дау

3.10

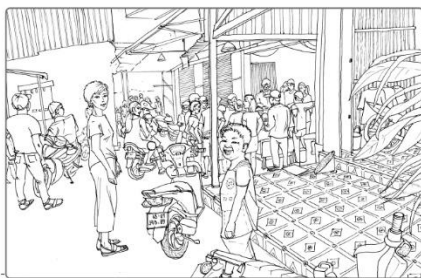
бухтою. Навколо храму є вуличне кільце, що охоплює також маленький аеродром і стелу, присвячену мученикам антиколоніального спротиву (Bia tưởng niệm xã Gành Dầu)¹²⁵. Увагу привертає вулиця вздовж бухти, яка має ознаки селищного центру, оскільки і вдень і вночі тут, на відміну від інших вулиць, вирує життя. Це ділянка близько 650 метрів з обмеженим рухом транспорту (тільки для моторолерів) і фактично є пішохідною, з основною мережею доріг вона поєднується через видовжений сквер. Візуально це найщільніше місце, де вряди-годи виринають другі лінії забудови. Вулиця сформована будинками з різних періодів минулого сторіччя (від міжвоєнного до сучасних). Регулярне планування з'являється тільки в південній частині селища і, судячи з відсутності забудови, призначене для нових ділянок під майбутній розвиток. У північно-східній частині також є ознаки нового будівництва — готельного комплексу, але загалом міський ландшафт відповідає сталому історичному поселенню. Хідники є тільки на кільцевій вулиці, але й там вони влаштовані радше спорадично (поблизу зупинок). Місця влади і пам'яті не вилучені з загального простору, а скоріш артикульовані брамами. Вуличне освітлення і новорічні гірлянди виникають тільки подекуди. Помітною ознакою селища й хуторів є відсутність парканів, їх можна побачити тільки біля готелів. Ринкова торгівля розгорнута вздовж доріг і має радше вигляд скупчень. Неодмінним атрибутом кожного житлового будинку є вітвар, зазвичай розташований біля входу, але буває і в буферному просторі “вітальні” або ж на вільній ділянці через дорогу. Місцині властиве відчуття спільного (нерозділеного) простору, найбільш відчутне на пішохідній вулиці вздовж бухти. Самої бухти майже не зауважуєш за першою лінією будинків, що також є причалами та елінгами рибальських лодок. Її можна помітити або крізь крамниці першого поверху, або в єдиному вільному проході, що через міст веде до ресторану на палях. Житло строкато переривається торговельними ятками і майстернями. Простір вулиці теж

¹²⁵ Народний комітет комуни Дуонг То провів церемонію інавгурації стели в пам'ять про героїчних мучеників комуни Дуонг То. (13:55 | 22/12/2020) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://phuquoc.kiengiang.gov.vn/Trang/TinTuc/ChiTiet.aspx?nid=1617&chuyenmuc=200>

пульсує, то звужуючись до трьох-чотирьох метрів, то розширюючись курдонерами, де видно другу і третю лінії забудови. Незвичною ознакою звичайного житлового будинку є відсутність стіни у вітальні, яка візуально (і фізично) поєднана зі спільним простором вулиці. У сучасних будинках цього вже немає, з'являються розсувні двері, але при цьому самі будинки трохи зсуваються вглиб від вуличного фронту, залишаючи невеликий простір форзони для вівтаря. В спеку вулиця накрита з різних боків тентами, які згортають щовечора. Весь час тут нуртує життям. Якщо зранку і вдень це торгівля й постійний рух, зустрічі (з обов'язковою бесідою) місцевих мешканців та шкільна малеча, що при зустрічі весело вигукує "Хелльо", то вечірнє життя геть інше, але таке ж насичене. Звечора місцеві збираються у спільних просторах або ж у *вітальнях* задля ігор. Щось схоже на лото. Любов до караоке, яку помічаєш ще в Хошиміні, виражається суто в особистому співі. З огляду на вузький фронт ділянки співуни змагаються у гучності, адже часом знаходяться зовсім поряд. При тому майже не чути жіночого співу. Схоже, поки чоловіки виливають душу, жінки готують вечерю (Рис. 3.11).

Цілісність спільного простору, здається, має підґрунтя в особливостях місцевої спільноти. Нгуен Бінь Фуонг Тао, досліджуючи значення народних вірувань у житті острівних рибалок, звертає увагу на тісний зв'язок останніх з громадою¹²⁶ [175]. Якщо означувати цю спільноту між запропонованими в другому розділі опозиціями ідентичності — *етнічною* та *культурною*, то на перший погляд йдеться радше про етнічну. Хоча деякі висновки з дослідження і описи місця свідчать також про появу і культурної ідентичності. По-перше, спільнота не цілком етнічно однорідна. Згідно зі статистичними даними Народного комітету району Фукуок у 2010 році, більшість мешканців складають в'єтнамці (95%), але крім них є близько двох відсотків китайців, один відсоток кхмерів і ще два відсотка представників інших етнічних груп [175, с. 64]. По-друге, це своєрідна

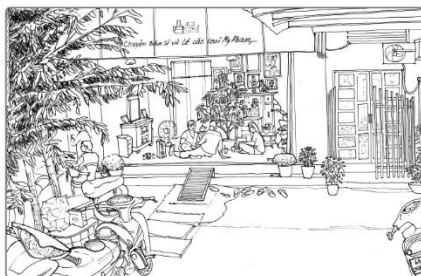
¹²⁶ «...вони тісно тримаються спільноти, не поділяючи одне одного на першого та другого, але завжди діє правило: "Перші приходять та обирають наступних". Ця традиція заснована на оригінальній сільськогосподарській культурі, яку рибалки вивозили на нові землі. У повсякденному житті, особливо в час риболовлі на морі, прихильність людей, що працюють за тією ж професією, стоять в одному човні, поклоняються богу... є дуже необхідною потребою. » [175, с. 70-71]

вечірні розваги у спільному просторі

торгова вулиця вдень

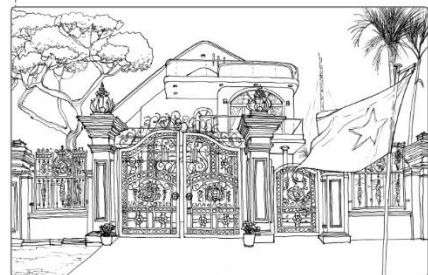
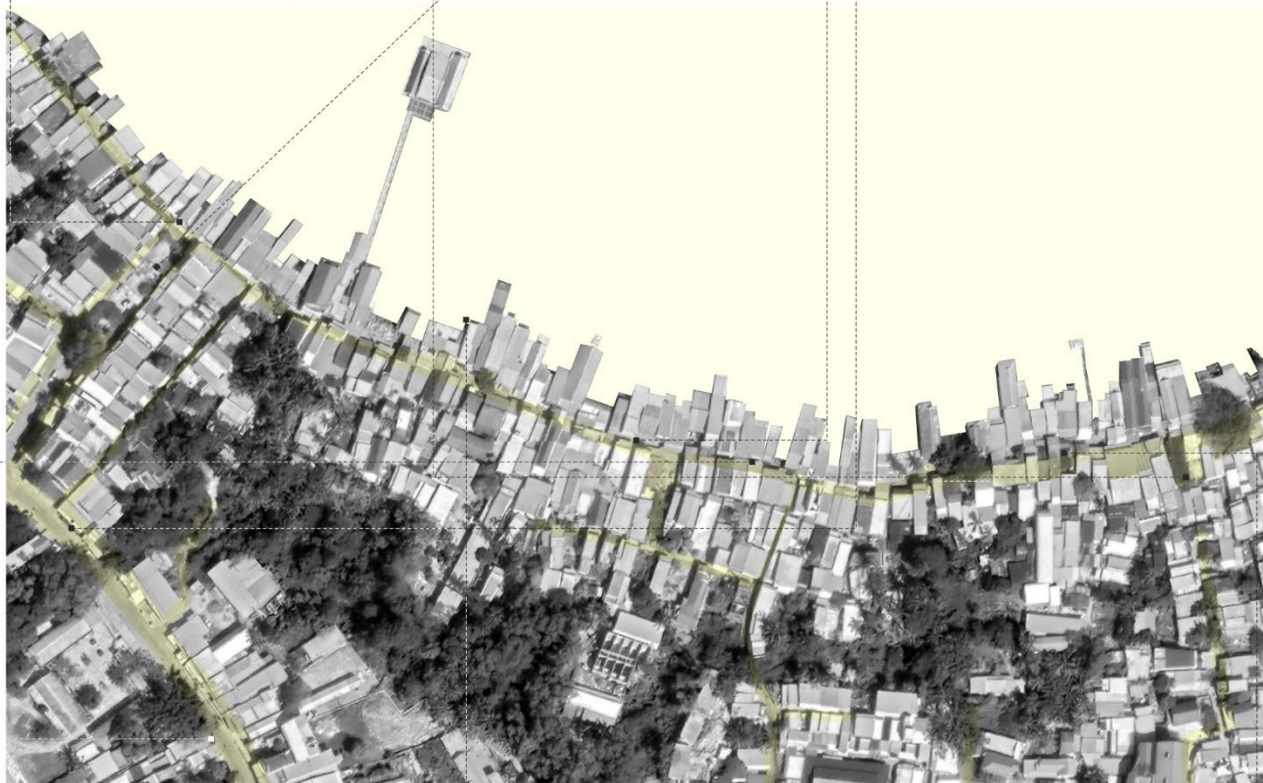
вечірні розваги в приватному (не відьєднаному від вулиці) просторі

гра в лото у спільному просторі

приватний простір не відьєднаний від вулиці

сучасна забудова / Dt 45 шосе Кай - Гань Дау

внутрішня вулиця з боку бухти

внутрішня вулиця вдень

Детальні характеристики простору та буденних тактик місцевих мешканців.

3.11

синкретичність тутешніх вірувань. Люди поклоняються: рибі Онг (киту), Матері та Богині, богу-володарю священного царства села, що має спільну природу як патріарх нації, Духу / дядьку, що пов'язані з морем і природою, національним героям острова (як-от згаданому вище Нгуєну Трунг Трюку) та мученикам антиколоніального спротиву, відомому полководцю часів пізньосхідної династії Хань та генералу трьох королівств у Китаї Куан Конгу, учню Будди предку Хює Куанг Дай Де. Ця строката суміш богів, духів і героїв, здається, демонструє відкритість до “переосмислення” (*re-conceptualization*), характерного для культурної ідентичності, як описує Загорка Голубович [73]. На думку Нгуєна Бінь Фуонг Тао: «Народні вірування рибалок Фукуока визначаються поклонінням Туї Лонг Тхань Мау, Кім Джао Тан Ну, Ба Кау, Ко Сау... є результатом міжкультурного обміну багатьох класів в'єтнамських, чамських, кхмерських та китайських мешканців» [175, с. 71]. І третім властивим саме культурній ідентичності проявом можна вважати те, як місцева спільнотою дбає про збереження довкілля, наприклад, бореться з пластиком сміттям¹²⁷.

Спробуймо осмислити це місце через бінарні опозиції (визначені в другому розділі) стосовно простору, спільноти і процесу. В першому випадку це скоріш “диференційований простір” (за Лефевром [9]), що підтримується місцевою спільнотою — простір, привітний до *відмінностей* і не схильний до *уніфікації*; простір, де природа є невід'ємною частиною, а спільна історія — підґрунтям розвитку; простір, привітний до мешканців. Спосовно спільноти, це скоріше “сусідство”, що будується навколо колективних цінностей, переконань і потреб змін у конкретному місці (за Мартін [51]). Нас не має вводити в оману відсутність протестного руху (характерної ознаки сусідства в його відносинах зі структурами урядування). Якщо боротьби за простір немає, то й прояви активізму не є обов'язковими. І стосовно процесів це місце характеризують радше “колективні

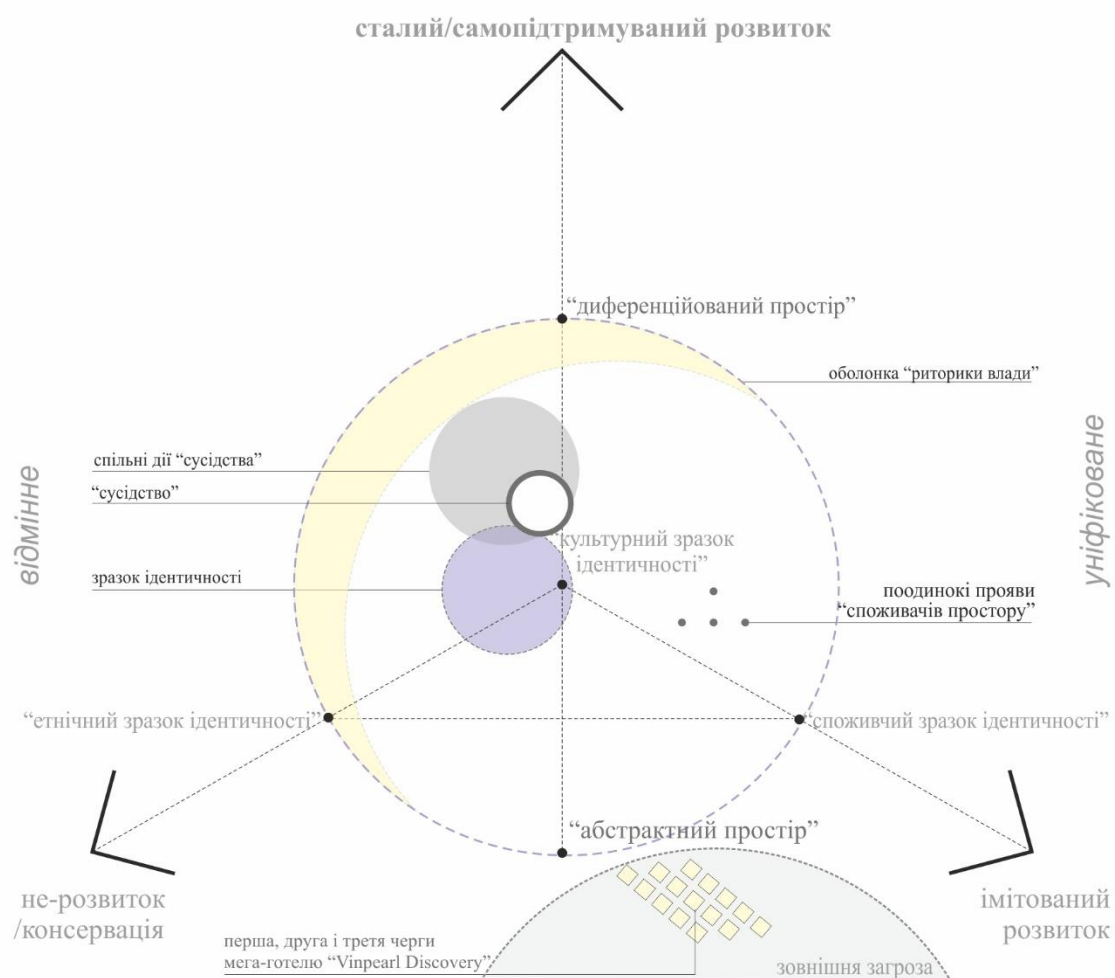
¹²⁷ Районна спілка провінцій Фукуок (м. Кієн Гієн) розпочала процес боротьби з пластиковими відходами. (08:54 | 21/06/2019) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://phuquoc.kiengiang.gov.vn/trang/TinTuc/200/818/Huyen-doan-Phu-Quoc--Kien-Giang--da-to-chuc-le-ra-quan-chong-rac-thai-nhua..html>

тактики”, пов’язані з місцями загальної дії і творчості мешканців, де простір розуміється як спільний ресурс розвитку (за Гіленом [108]).

Тут ми маємо визнати, що початкова гіпотеза про вплив сільських мешканців на міський простір Хошиміна, коли вони стають містянами внаслідок міграційних процесів, не знаходить підтвердження. Люди, які, за словами Тао, «спираються на рівні й добровільні відносини, не змагаючись за свої титули чи інтереси» [175, с. 71], усвідомлюють вагу спільного простору і спільної відповідальності за нього, тож не можуть бути причиною чи призвідцями “деконструкції” середмістя. Такою рушійною силою має бути щось інше (тимчасом невидиме і неозначене). В комуні Ган Дау ми знаходимо деякі підказки про існування цієї сили, яка ставиться до простору по-іншому, ніж місцева спільнота. З півдня до меж селища підбираються перша, друга і третя черги мега-готелю “Vinpearl Discovery”, який у своїй однорідній забудові і відтвореній у його межах штучній природі цілком відповідає лефеврівському “абстрактному простору”. У “диференційованому просторі” комуні присутні ще не домінуючі, але вже досить помітні прояви іншості (відмінне ставлення до простору) (Рис. 3.12). Це нові житлові будинки, що чітко відокремлюють власний простір зі спільного і окреслюють приватні фізичні межі, — садиби, що привласнюють громадський простір. Тож можна припустити, що існує своєрідна [анти]спільнота “споживачів простору” (за де Серто [72]) зі “споживацькою ідентичністю”. І те, як ця [анти]спільнота змінює простір, більше подібно до змін, що відбуваються в Хошиміні. Слід повернутись у сайгонське середмістя, аби перевірити нове припущення і ще раз спробувати зрозуміти характер змін його середовища.

3.6. Зміни в міському середовищі Хошиміна і прояви іншості.

При ближчому порівнянні просторової динаміки традиційного рибальського селища Ган Дау з урбаністичним середмістям Хошиміна стають краще зрозумілими їхні відмінності і подібності, а відтак це дозволяє включити в опис просторових змін “приховані прояви іншості” — прояви “невидимого”, за

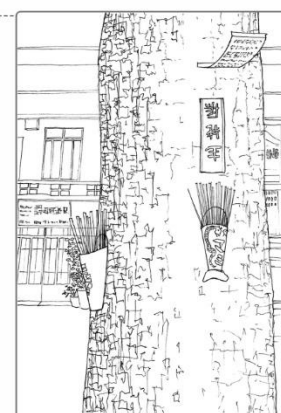
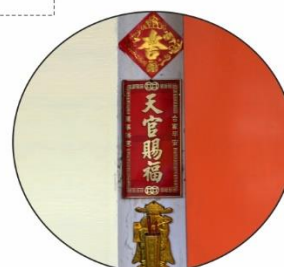
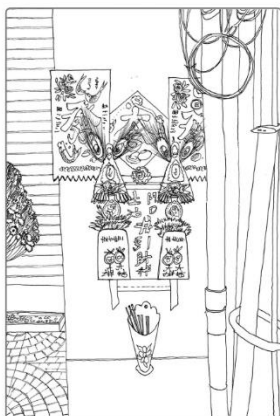
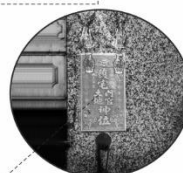

Модель простору селища Гань-Дау (характеристика локальної спільноти, процесів та рушійних сил що впливають на його розвиток).

3.12

Кампосом. Нове дослідження було проведене у двох кварталах округу Нгуєн Тай Бінь Першого району Хошиміна, що стали дослідницькими “опорними точками”. Спостереження почалося з пошуку віттарів, помічених у рибальському селищі. Ця важлива ознака суспільного життя не могла просто так розчинитися в просторі, якщо тільки, звісно, містяни не стали раптово атеїстами. Детальне обстеження периметру кварталу, обмеженого вулицями Нгуєн Тай Бінь, Фо Дюк Чінь, Дж. Нгуєн Конг Тру та Кальмет, показало, що віттарі присутні і тут, але в дещо іншому форматі. Якщо в Ган Дау віттар є самостійним елементом (щось подібне до катедри), що організовує навколо себе простір, то в місті він більше схожий на натяк, малий за розміром (нагадує половинку червоного відерця) і розташований не на видноті. Поставлений зазвичай внизу біля входу, іноді притулений до ринв, а подекуди почеплений на деревах поблизу. Проте, хоч і малопомітний, доволі частий елемент вуличного простору. У кварталі мені вдалося знайти їх близько двадцяти (Рис. 3.13). Ці невеличкі віттарі сусідять з оголошеннями про послуги, хіпстерськими наліпками та іншими проявами “семіотичного партизанства”. Слід зазначити, що буддизм тут не єдина релігія. Модерністська будівля парафіяльної церкви Нотр-Дам де Хоа Бін, розташована на вулиці Нгуєн Тай Бінь, свідчить про існування католицької громади. Парафія, що виникла у 1955 році, зараз складається з 50 китайських і 250 в'єтнамських вірян. Вочевидь, католицька громада колишнього Сайгона зменшується, свідченням чого є той факт, що на час будівництва церкви (зведеної в 1971 році) в парафії налічувалось 650 осіб, тож за 50 років кількість вірян скоротилася вдвіч¹²⁸. Будівля церкви не виділяється у просторі вулиці (як і малі буддистські жертівники), трохи відступаючи від її фронту. Розпізнати храм можна тільки ввечері, коли на її фасаді вмикається неоновий хрест. Загалом неонове світло — характерна риса католицьких церков Хошиміна. Неонове світло, що прикрашає скульптури в інтер'єрі церкви, вихоплюється і назовні, з'являючись на фасадах і капличках. Таке оздоблення

¹²⁸ Сайгонська архієпархія [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.giaoxugiaohovietnam.com/SaiGon/01-Giao-Phan-SaiGon-DucBaHoaBinh.htm#L%C6%B0%E1%BB%A3c%20s%E1%BB%AD%20Gi%C3%A1o%20x%E1%BB%A9>

Прояви “невидимого” — детальне обстеження периметру кварталу, обмеженого вулицями Нгуєн Тай Бінь, Фо Дюк Чінь, Дж. Нгуєн Конг Тру та Кальмет.

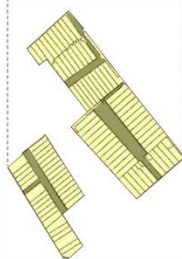
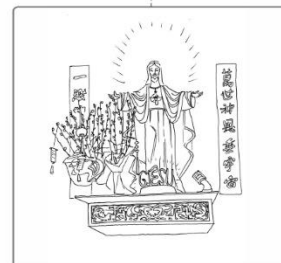
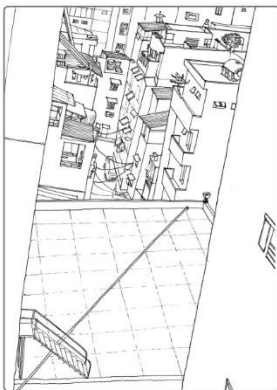
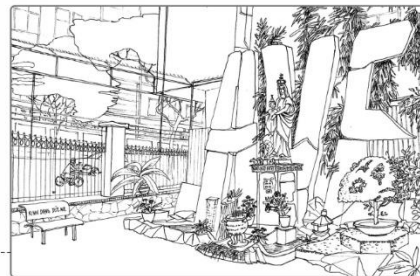
3.13

виглядає дещо химерним, але, здається, цілком відповідає локальному різноманіттю як цінності католицької віри (пригадаймо описані в першому розділі рішення II-го Ватиканського Собору). Іслам також присутній в цьому “густо замішаному” міському просторі. Хоча три мечеті середмістя навряд чи є прикладом його експансії в сучасному світі. Це скоріше відбиток історії міста — колишнього центру торгівлі Індокитаю. Так, мечеть Аль-Рахім була побудована малазійськими вірянами у 1885 році. У 2009-му її було реконструйовано, тому зрозуміти вік храму можна, тільки уважно придивившись до колон на фасаді і в інтер’єрі. Ця споруда теж є артефактом багатонаціонального характеру міської спільноти. Завершуючи огляд візуальної картини середмістя, ми маємо повернутися до карт із планами Сайгона з колоніального періоду і до світлин буденного міського життя 1950-70-х років. Вони є важливими в контексті прихильності місцевих мешканців до (означених Карін Віст [98]) досоціалістичних “золотих часів”, як і щодо повсякчасного використання містянами топоніму “Сайгон”. Якась частина міста продовжує жити в наративах про маленьке французьке місто — “азіатський Париж” (“*Asian Paris*” [176, р. 5]) чи “Перлину Далекого Сходу” (“*Pearls of the Far East*” [177, р. 17]), що закріпились в історичних описах його колоніальної історії.

Повернемося до сусіднього житлового кварталу, обмеженого вулицями Нгуєн Тай Бінь, Нам Ки Хой Нгія, Дж. Нгуєн Конг Тру та Фо Дюк Чінь. Цей квартал було обрано для дослідження з огляду на його внутрішні вулиці і провулки (як невід’ємну частину його морфології) і фізичну доступність до заглиблених ліній забудови. До того ж квартал зберіг житлову функцію на відміну від інших кварталів першого округу. Він не потрапляє до числа “золотих локацій” (*golden lands* — кварталів, які згідно з новою стратегією середмістя цілком передані приватним забудовникам під реконструкцію і нове будівництво) і його не дозволено повністю змінювати [177, р. 24]. Це “звичайний” міський квартал, один з багатьох, про які Марі Жибер каже: «“звичайні” квартали, попри свої розмаїті історичні траєкторії, мають спільну рису — дуже високу щільність населення і багатофункціональність» [178, р. 536].

Досліджуваний квартал, попри всю свою “звичайність”, цікавий саме з огляду на численні повороти в його розбудові. Простір включає будинки з різних історичних періодів. Це і згадана вище мечеть Аль-Рахім з 1885 року, і фрагменти рядової забудови колоніального періоду (зазвичай двоповерхові будинки), помітні по всіх вулицях, що обмежують квартал, а подекуди і в ньому; і забудова міжвоєнного періоду (1919-1939), що з'являється по фронту вулиць Фо Дюк Чінь та Нгуєн Тай Бінь; повоєнний період (1945-1975) залишив на згадку житловий будинок 47-57 на Нгуєн Тай Бінь, який, зважаючи на конструкцію автентичних вікон і об'ємне рішення, можна віднести до післявоєнного модернізму 50-70 років (схоже, що у 1970-х ці три дев'ятиповерхових житлових блоки, підняті на пілонах над дворовим простором, були найвищою будівлею кварталу) (Рис. 3.14).

Ця періодизація не зовсім збігається з поданою Нго Мінь Хунгом, де всі ці періоди об'єднані в один загальний (1859-1975), але, якщо зважати на розроблені генеральні плани міста (Коффіна 1862 р., Ернеста Ебрара 1923 р. і Черутті 1942 р.), які він наводить [157, р. 17], вона видається більш відповідною щодо стратегічних змін просторового розвитку Сайгона. До наступного періоду (1975-1986) можна віднести семиповерхову офісну будівлю по вулиці 194 Дж. Нгуєн Конг Тру. Період з 1986 року і до нині, який пов'язаний з політикою економічних реформ Дой Мой [176, р. 17-18]), фактично змінює південну частину кварталу по вулиці Дж. Нгуєн Конг Тру. Середня поверховість зростає до 10 поверхів і забудова фактично втрачає житлову функцію. Характерною для цього періоду стає найвища, на даний час, у кварталі чотирнадцятиповерхова офісна будівля за адресою 192 Дж. Нгуєн Конг Тру. Вона поглинає всю західну сторону внутрішньоквартального провулку, прилягаючи до житлового будинку 47-57 на вулиці Нгуєн Тай Бінь і фактично розтинаючи квартал. Фрагменти багатоповерхової забудови з'являються по фронту вулиць Нгуєн Тай Бінь і Фо Дюк Чінь. Можна сказати, що історичні просторові повороти втілюють у забудові цього кварталу зміни планувальних підходів за останнє сторіччя. Тут маємо погодитись з Марі Жибер, яка звертає увагу на невідповідність цієї строкатої і фрагментованої забудови до уявлень міської влади

Детальне обстеження житлового кварталу, обмеженого вулицями Нгуєн Тай Бінь, Нам Ки Хой Нгія, Дж. Нгуєн Конг Тру та Фо Дюк Чінь.

3.14

про сучасність [178 р. 536]. Тож слід розглянути провулкові міські нетрі, непомітні стороннім¹²⁹.

Просторовий опис варто почати з вулиць і хідників по зовнішньому фронту кварталу, з яких розбігаються ці видимі й невидимі провулки. Кожна з обмежуючих квартал вулиць має свій характер, темп і насиченість життя, а розпочати можна з Нгуєн Тай Бінь як найактивнішого простору, зокрема для транспорту. Якщо раніше згаданий сучасний автобусний термінал на вулиці Хам Нгі не видався аж надто заповненим, то тутешнє життя невеликих фірм-перевізників (аналог українських маршруток) виглядало дуже жвавим. Щоп'ятнадцять хвилин з'являється мікроавтобус, висаджує пасажирів, заповнюється новими і зникає. Навколо крутяться кілька операторів, що домовляються і допомагають вантажити речі. VIP-автовокзал "Ноа Mai" у 83 будинку відрізняється від сусідніх крамниць і майстерень тільки стійкою реєстрації та стільцями для очікування і складається з двох кімнат на першому поверсі, розташованих у сусідніх будинках. На відміну від нього служба таксі Тоан Танг у будинку 23 по вулиці Нгуєн Тай Бінь більш подібна до маленького автовокзалу з залом очікування, але так само розміщується у двох кімнатах. Навколо цих двох локацій відбувається постійний рух. Люди прибувають і виїжджають з середмістя. Ця активність породжує інші — від купи яток з вуличною їжею до численних мототаксі, що очікують на хідниках. Реальна організація публічного транспорту Хошиміна дещо відрізняється від тої, якою намагається виглядати. Вона подібна до кровоносної системи, де з великих транспортних вузлів людина потрапляє у маленькі автостанції середмістя і продовжує рух до свого місця призначення вже на мототаксі. Цей спосіб переміщення не зорієнтований на піший рух, і це, можливо, якось пояснює не найкращий стан хідників у місті. Тож, простір вулиці Нгуєн Тай Бінь наповнений

¹²⁹ на думку дослідниці: «Провулки — це стільки слідів і тривких слідів зірваних історичних коренів Хошиміна, поміж плануванням і стихійним розвитком. Їхні розмаїті умови створення, їхнє розташування, а також морфологічна організація і соціально-економічний профіль поєднуються з оновленням відрізаних міських траєкторій в час реформ...» [178, р. 535].

купою *операторів*, які: зустрічають і відправляють приїжджих, доправляють на короткі відстані на мототаксі, готують вуличну їжу, торгують квітами або будь-чим, стежать за численними парковками моторолерів та беруть плату за паркування, ремонтують, зазивають до ресторанів, співають під караоке. Ще сюди слід додати літніх “охоронців простору”, завжди готових пояснити, що це приватна територія і ви небажаний гість. Туристи, що прогулюються вулицями, — єдині незадіяні у буденних клопотах. На відміну від Нгуєн Тай Бінь інші вулиці, що обмежують квартал, мають більш спокійним вигляд, а забудована офісами вулиця Дж. Нгуєн Конг Тру виглядає безлюдною пусткою. Деякої жвавості вулиці Фо Дюк Чінь надає початкова школа Хай Мінь, хоча школярі і локалізовані у шкільному дворі. За три будинки від неї можна потрапити в один з провулків.

Зовні провулки іноді підкреслені брамами (що було характерною рисою публічних просторів у рибальському селищі), а частіше мають тільки інформаційний знак з номером кварталу та інформаційно-заохочувальні написи. Перший з провулків справляє враження вузької бічної вулиці, на якій темп міського життя уповільнюється. Перші поверхи так само зайняті офісами маленьких фірм. Простір — доступний і доглянутий, і, судячи з усього, сприймається мешканцями як спільний. Багато дерев у горщиках роблять цей вузький простір дружнім і охайним. Друга лінія забудови стриманіша за першу і щодо реклами, і щодо однакової поверховості будинків, та справляє більш цілісне враження. Провулок у північній частині квартала, що починається біля 23 будинку по вулиці Нгуєн Тай Бінь, складається з двох частин. Вузький і більше подібний до заднього двору простір поміж стін будинків першої лінії завершується будистською капличкою, і за рогом перетворюється на охайну, доглянуту житлову вулицю з кількома невеликими крамницями. Цей простір також справляє враження спільного, і водночас саме в ньому з'являються ознаки “іншості”, помічені в Ган Дау. Перед житловими будинками з'являються огорожі. Окремі забудовники починають відділяти свій приватний простір зі спільного (що не є характерним ні для міського, ні для сільського способу життя).

Поряд знаходиться ще один простір, важливий в рамках дослідження. Це двір житлового будинку 47-57 на вулиці Нгуєн Тай Бін. Його можна означити як житловий комплекс, що складається з трьох блоків з 9-10 житловими поверхами, які об'єднані коридорами і підняті над внутрішнім двором на пілонах. Фактично будівля накриває двір, спускаючись у нього сходовими клітками. Очевидно важливою трансформацією цього простору є те, що в наш час він сприймається виключно як апартаменти під винайм¹³⁰. Зміна житлової функції на фактично комерційну непрямо підтверджує помічене Вайбелем значне зменшення щільності населення внутрішніх районів середмістя, що відбулося між 1989 та 2005 роками [172]. Зменшення локальної спільноти (сусідства) не може не впливати на суспільний простір, що втрачає відповідальних за нього людей. Зараз спільний простір подібний радше на величезну парковку моторолерів, через яку до сходових клітин протискуються тимчасові мешканці. Невеликі інтегровані в перший поверх крамниці не є успішними на вигляд, і простір загалом не назвеш доглянутим. Він скоріше є погіршеною версією вуличного, і йому пасує визначення “нічийний”. Він не належить повноцінно ні тимчасовим орендарям, ні приватним підприємствам, що захопили місце у своїй черговій інтервенції. Якщо повернутись до поняття відповідальності спільноти за своє місце, окресленому у другому розділі, — то тут не видно сили, що взяла б на себе таку відповідальність. Це місце ніби зависає у часі і просторі. Можливо, тут проблема в масштабності збудованого комплексу, можливо, у “зникаючому” сусідстві, але факт, що саме великі, багатоповерхові житлові будинки є в цьому кварталі особливо занедбаними.

Якщо ми спробуємо визначити структуру середмістя через бінарні опозиції, то вималюється дещо складніша картина. Це місце охоплює протилежні прояви в усіх категоріях. Просторово це радше *диференційований простір* за Лефевром, що перебуває в лещатах “абстрактних просторів” з різних періодів міського розвитку

¹³⁰. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:

<https://www.google.com/search?q=chung+c%C6%B0+47-57+nguy%E1%BB%85n+th%C3%A1i+b%C3%ACnh+qu%E1%BA%ADn+1&oq=Chung+c%C6%B0+47-57+Nguy%E1%BB%85n+Th%C3%A1i+B%C3%ACnh&aqs=chrome.3.69i57j35i39l2j0i19j0i19i22i30l2j69i60.7.576j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

(що тяжіють до “однорідності і усунення існуючих відмінностей чи особливостей” [9]). Прояви *формальної* практики планування за Вайбелем [170] помітні на перший погляд, тим не менш їх недостатньо, аби окреслити квартал в цілому. Прояви *неформальних* практик це підважують. Квартальний простір при цьому сприймається скоріше як “ніякий”, жодна з практик не є переважною. Місцева спільнота має складну структуру. *Споживачі простору* (що ігнорують владу не оппонуючи їй, за Мішелем де Серто [72]) зосереджені на вулицях і в орендованих приміщеннях. Їхня колективна ідентичність не пов'язана з цим місцем і не потребує його розвивати. Натомість *сусідства* (за Квінтіном Бредлі [54]), які гуртуються навколо провулків, демонструють відмінне ставлення — опікуються місцем і відчують відповідальність за спільний простір (щоправда, він обмежений територією провулка).

Стосовно процесів — як міський простір змінюється, — *стратегії влади* (що виробляє “дисципліну” у формі організованих просторів, за де Серто [72]) помітні у трансформаціях забудови на вулицях Фо Дюк Чінь з першої половини 20 сторіччя (колоніальна адміністрація) та Дж. Нгуен Конг Тру з періоду реформ після 1986 року (міське врядування). Якщо в першому випадку забудова міста відповідно до європейської моделі формується вздовж вулиці (на відміну від традиційної “південної” забудови з вузькими фасадами), то в другому випадку житлова функція замінюється під приводом модернізації і демонстрації успіхів економіки на багатоповерхові офісні потреби. Але при цьому квартал не втримує цілісності. “Виробництво” простору офіційними інституціями (“формальними” практиками планування) не тільки не охоплює його “внутрішнього тіла” (провулків), а й поступається “колективним тактикам” (за Паскалем Гіленом [108]) у просторі вулиць Фо Дюк Чінь і (більшою мірою) Нгуєн Тай Бінь, які стають *місцями загальної дії*. Відбувається інтервенція нової функції в існуючу забудову. Простори провулків, своєю чергою, виступають як спільний *ресурс розвитку і взаємодії мешканців* (локальної спільноти), при тому вони демонструють здатність до самоорганізації і відтворення локальної спільноти, на що звертає увагу Марі Жибер [178].

Групова ідентичність місцевої спільноти є дуалістична. Оператори вуличних просторів, тимчасові мешканці кварталу і локальна бізнес-спільнота виявляють скоріше *споживацьку ідентичність*, яка, за Доном Слейтером, «є результатом споживання, а не традиції» [124]. В той же час мешканці внутрішніх житлових просторів (провулків), відтворюючи планувальні структури (в дещо змінених формах) і традиційну соціальну організацію південних міст, демонструють радше *етнічну ідентичність*. Можна припустити, що спільнота Хошиміна виявляє загалом зразки *споживацької ідентичності*, що базується на *етнічній*, яка поєднує різні етноси міста (Рис. 3.15).

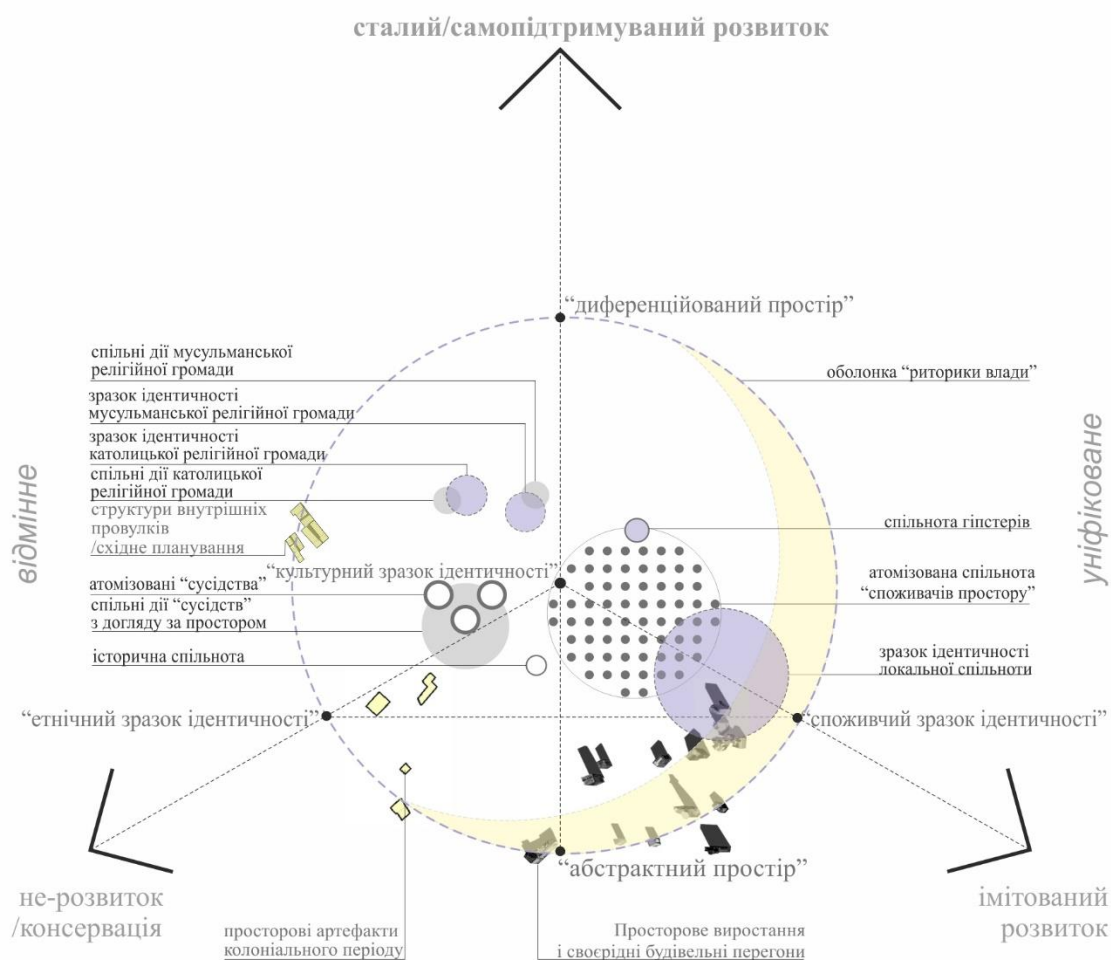
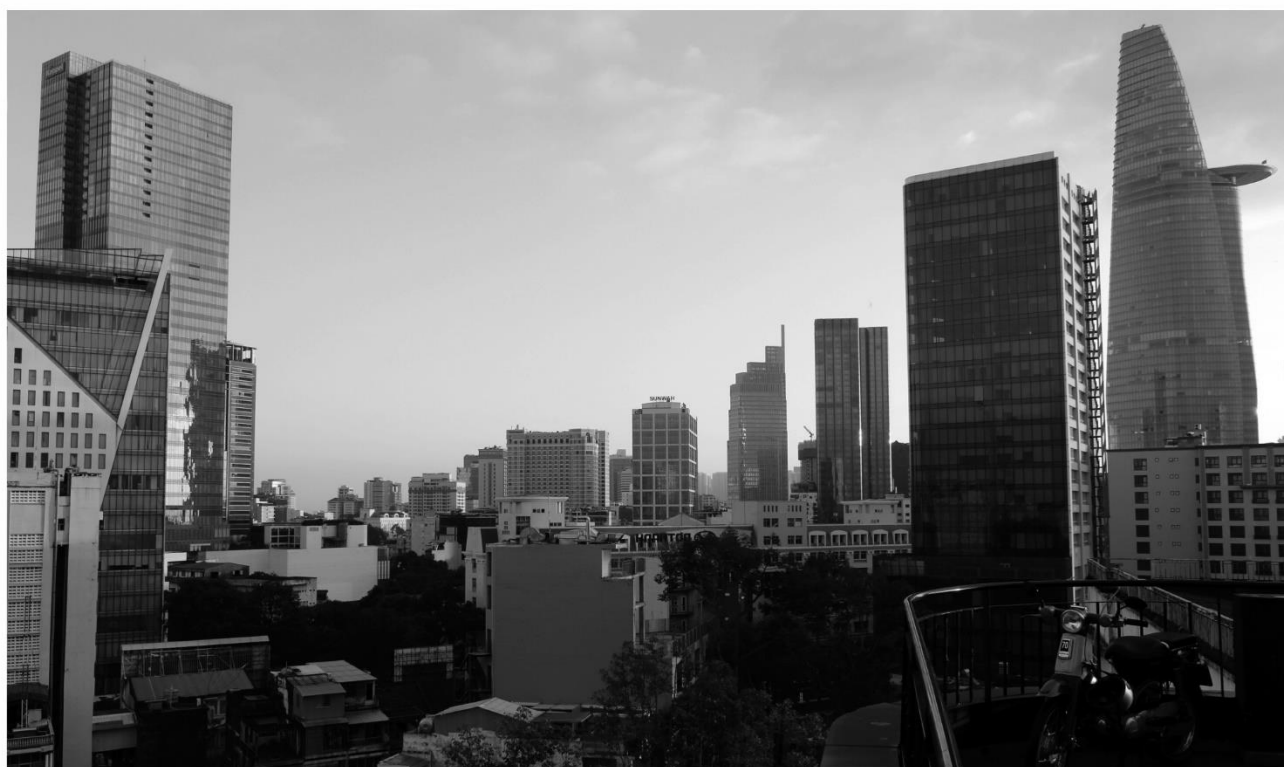
3.7. Подібності в міських трансформаціях Хошиміна та українських міст

Нагадаємо, що початково вибір прикладів для порівняння ґрунтувався на тій ідеї, що процеси заміщення міських жителів сільськими при зміні адміністративно-командної економіки в ринкову є подібними в різних місцях. Під час аналізу змін в міському середовищі Хошиміна і в просторовій організації селища Ган Дау знайшлися додаткові аргументи. Частина збігів базується на спостереженнях, інша — на теоретичному осмисленні змін.

При порівнянні з українськими містами можемо провести певні аналогії. Перший збіг зауважуємо в модернізаційній риторичі міської влади Хошиміна і українських муніципалітетів. Так, на думку Марі Жибер “модерність” стає гаслом міської влади¹³¹. Така риторика проголошує певні цінності розвитку, але її аналіз дозволяє побачити, як по-різному розуміють “сучасне”¹³². “Наздоганяння”

¹³¹ «“Модерність” (hiện đại) стала гаслом міської влади міста-провінції Хошимін: скажімо, вона є лейтмотивом генерального плану 2008 року і виправдовує всі проекти міського розвитку й реновації, без неї нічого реально не визначається і не розглядається. Сучасність, яку проповідує влада, переважно нафантазована і беззмістовна, бо відмовляється від стихійного й некерованого міського розвитку, як це і було в останні десятиліття» [178, р. 22].

¹³² «Насправді йдеться не про нововведення, як мало б впливати з поняття “модерність” [“modernité”], а про “наздоганяння” якихось міжнародних стандартів, які нібито уособлюють сучасність чи навіть “цивілізацію” (văn minh) — ці два слова завжди згадуються в промовах В'єтнамської влади. Швидкість міських змін, що сталися в країні після реформ “Відновлення”, значною мірою пояснює це спільне відчуття входження в нову фазу модернізації, тобто у винятковий час міських змін, що викликає у відповідь соціальні зміни і зміну міських практик» [178, р. 22].

Модель простору середмістя Хошиміну (характеристика локальної спільноти, процесів та рушійних сил що впливають на його розвиток).

3.15

міжнародних стандартів свідчить про пріоритет глобального. Розвиток має дати можливість долучитися до “успішних країн”, а відтак ідентичність місця не тільки стає неважливою, а й шкідливою для “чарівного нового світу”. Про це кажуть і теоретики. Так, Цзімін Чжу (Jieming Zhu) звертає увагу на ситуацію фрагментованого землеволодіння у Хошиміні і пропонує нову форму майбутнього міста [179]. Висотні будинки з невеликою площею забудови, на його думку, мають збільшити відкритий громадський простір і зупинити “несправне” використання міських земель, яке він пов'язує з нестійкими формами (хаотичною, нерегульованою забудовою) в місті, що є результатом (майже) приватизації земельних ділянок (Закон про землю 1993 року). Ця робота цікава подвійно: по-перше, тим, що вказує на недосконалість нормативного поля стосовно планування; по-друге — демонструє, що архітектурна теорія зосереджується на прогнозах і продукуванні “ідеальних”, на думку автора, моделей розвитку. (Принагідно кажучи, саме фрагментоване землеволодіння і маленькі приватні чи орендовані ділянки все більшою мірою впливають на планування міст в Україні.) На іншому полюсі уявної дискусії перебуває Марі Жибер, яка — із властивою географічній теорії увагою до місця — виступає з адвокацією існуючих міських форм. Дослідниця звертає увагу на високу щільність і компактність “неформального” будівництва навколо провулків, яка стримує зростання міст. Провулки вона вважає певною (відповідною ідентичності місця) альтернативою до домінуючих в наш час моделей урбанізації. Вона каже: «Вивчення територіальної перебудови навколопровулкових кварталів дає можливість завершити їх, аналізуючи зміни міської буденності в процесі метрополізації» [178, р. 536].

Бачення інших — різних шляхів міського розвитку і увага до місця, його пріоритетності перед теоретичними моделями важлива для нашого дослідження. Досвід просторового розвитку Хошиміна і його теоретизування досить показові щодо процесів, які ще не відбулися в українських містах. При тому мантра про залучення іноземних інвестицій в міський розвиток останнім часом незмінно виникає в риториці центральної влади і мерій. Таке залучення вважається безперечним “благом”, ціллю і доказом успішності влади, означає сучасну

модернізацію і долучення до глобальних цінностей. Проте реалізація таких значних проєктів (а фактично нових міст) з повними чи частковими іноземними інвестиціями, як-от “Південний Сайгон” демонструє, на думку Майка Дугласа та Лілінг Хуанг, виокремлення цілих районів з міста і процеси серегації відносячи цей процес до утопічного планування¹³³ [173]. Слід зазначити, що такі процеси вже відбуваються в наших містах і без зовнішніх інвестицій. Орієнтованість нових районів виключно на “середній клас”, на нових, “інших” мешканців веде до питання: якщо середній клас вважається ресурсом зростання міст та економіки в цілому, то чи не є він вичерпним? Або переінакшимо для контексту нових будівництв: чи існують гарантії наповнення нових міст? чи відповідає кількісне зростання “середнього класу” масштабам нового будівництва? Досвід *нездійсненого* на наших теренах, але *бажаного* розвитку є тут не менш важливим, ніж порівняння подібних процесів.

При порівнянні урбаністичних змін в Хошиміні та українських містах знаходимо ще паралелі, особливо в прикладах інтервенції в простір існуючих будівель нових функцій. Так, вже згадане переозначення багатоповерхових житлових будинків 42 на вулиці Нгуєн Хю, та 23 на вулиці Нгуєн Тай Бінь веде до аналогії з українськими випадками одразу в двох площинах. По-перше, це недостатньо прописана законодавча база (в частині відповідальності власників квартир за загальний стан будинку) і відсутність дієвих механізмів його догляду й повноцінної експлуатації, що не дає відчувати і розуміти цей простір спільним, а робить його скоріше ресурсом для оренди, аніж житлом. По-друге, загальне ставлення суспільства до будівель між- та повоєнного модернізму. Несприйняття їх як цінності і спільного добутку. Великі модерністські будинки схожі на контейнер чи оболонку з чарунками (багатоповерхові етажерки), а мали б бути просторами самовиявлення. Аналогічно складним є і характер міського життя з

¹³³ Дослідники звертають увагу на подібності в таких проєктах: «Всі ці проєкти мають спільні риси, що стосуються не лише фізичного планування, але й багато чого можуть сказати про тип суспільства, який вони уявляють у цих продукуваних просторах. Говорячи про те, як вони створюють місто і суспільство нового типу, вони долучаються до довгої історії ідей про місто, що подаються як грандіозні рішення існуючих міських негараздів і тим вписуються в сферу утопічного планування» [173, р. 8-9].

його багатьма шарами, подекуди дуже відмінними одне від одного. Один і той же публічний простір незрідка виявляється місцем співіснування різних субкультур. Звідси практичний скепсис щодо спроб зводити різноманіття до спрощених моделей при просторовому плануванні. Застосування “найпрогресивніших” практик планування часом призводить до протилежного результату.

Але найважливішим зі збігів, що визначають просторовий розвиток міст В’єтнаму та України, є строкате спільне поле *формальних* і *неформальних* практик у плануванні (про що говорить Вайбель [172]). Ван Ашше звертає увагу на особливості сприйняття цих понять:

«У дослідженнях розвитку, політик, в екологічних дослідженнях, в економіці та в інших галузях і дисциплінах дискусії часто обертаються навколо позитивних і негативних сторін формальності і неформальності, при цьому одна сторона вважає, що неформальність — це природний спосіб організації речей, а формальність звичайно є пригноблюючим винятком в історії» [174, р. 654].

Інакше кажучи, в теорії ці поняття вже мають емоційне забарвлення, і, якщо піти далі, зведення усіх планувальників під *шкідливою* гомогенною категорією “ми”, як каже Леоні Сандеркок, зовсім не дивує [180]. Якщо відкинути риторичний запал урбаністичних досліджень, то діалектика взаємодії *формального* та *неформального* у плануванні міст України видається недостатньо описаною, особливо в контексті ідентичності місця та збереження його характерних рис. Цю взаємодію ми розглянемо в четвертому розділі.

Висновки до третього розділу

1. Розглянуто приклади взаємовпливу місце - спільнота в контексті міграційних процесів. Встановлено, що в випадку заміщення населення простір переформатовується згідно з просторовими практиками і способом життя нової спільноти. Простір може змінюватись і перевизначатися повністю або частково. Ані міський, ані сільський спосіб життя не виключають розуміння цінності спільного простору. Втім це розуміння вибудовується у процесі взаємодії

сусідства, так само як і відчуття спільної відповідальності. Також визначено, що носієм ідентичності місця може бути локальна спільнота з *етнічною* або *культурною* груповою ідентичністю. На відміну від цих двох спільнот з ознаками *споживацької ідентичності* сприймає місце і простір як ресурс виокремлення чи привласнення або як ресурс для реалізації власних потреб не спираючись на ідентичність місця.

2. Аналіз просторового розвитку міста Білий Бір (Польща) показав, що: «продукування» простору не є виключною прерогативою влади. Рушійною силою цього процесу може бути локальна спільнота або навіть її частина (національна меншість). Втім «ареал» задіяної у «продукуванні» простору спільноти може бути ширшим за місце, де відбуваються зміни, за умови її локалізованої відповідальності.

3. Встановлено, що архітектурне середовище конкретного місця (локусу) яке відповідає *просторовим практикам* та *культурній нормі* місцевих мешканців, є більш ефективним ресурсом просторового розвитку за загальноприйняту (глобальну) модель. Риторика *сучасності*, *наздоганяння* міжнародних стандартів і навіть втілення *цивілізаційних* моделей вигадує і використовує виключно влада. Локальна спільнота спільними діями трансформує простір або через його часткове привласнення чи захоплення, або через адвокацію свого права на простір — активізм (*неформальні просторові практики*).

4. Дані отримані з наведених вище прикладів трансформації архітектурного середовища змінили напрямок дослідження. В подальшому розгляді трансформації архітектурного середовища аналізуються через діалектику впливу на нього *формальних* і *неформальних* просторових практик. Визначено, що в контексті самопідтимуваного розвитку вони не можуть бути суто *добрими* або *поганими*, їх слід розуміти як *дієві* або *недієві*. Будучи ареною постійних дій з визначення права окремих груп на місто, громадський простір не обов'язково є генератором конфліктів.

Результати третього розділу дисертаційної роботи висвітлені в публікаціях автора: [136, 171, 181].

РОЗДІЛ 4.

ВЗАЄМОДІЯ “ФОРМАЛЬНОГО” І “НЕФОРМАЛЬНОГО” В МІСЬКОМУ ПЛАНУВАННІ

Дані отримані з наведених в попередньому розділі прикладів трансформації архітектурного середовища змінили напрямок дослідження. В подальшому розгляді трансформації архітектурного середовища аналізуються через діалектику впливу на нього формальних і неформальних просторових практик. Визначено, що в контексті самопідтимуваного розвитку вони не можуть бути суто добрими або поганими, їх слід розуміти як дієві або недієві. Будучи ареною постійних дій з визначення права окремих груп на місто, громадський простір не обов'язково є генератором конфліктів. Цей розділ про зміни в просторовому середовищі міста останнього часу складається з двох частин. У першій ми проаналізуємо, як при відновленні парку “Грабник” у Рівному на його міський простір впливали практики участі, а саме *неформальні* практики планування, як їх описує Майкл Вайбель [170] і Крістоф Ван Ашше [174] і появу яких ми розглянемо в контексті змін у чинному законодавстві України. Друга частина побудована на спостереженні в місті Харків і аналізує вплив *формальних* практик планування на міський простір. Ми спробуємо зрозуміти місце і вплив *сусідства* (або його замітника) у процесах середовищних змін. Тематичні дослідження та узагальнення з третього розділу використаємо як порівняльні приклади.

4.1 Взаємовплив формальних і неформальних просторових практик (в контексті тематичних досліджень Білого Бору та Хошиміну)

Повернення громад до теми міського простору. Якщо громадський простір є ареною, де різні групи весь час реалізують своє право на місто [129], слід обдумати, як це відбувається. Звісно, арена постійних змагань і переговорів не обов'язково означає, що йдеться про протистояння. Приклад Білого Бору з неконфліктним “продукуванням” простору польською та українською громадами це підтверджує — тут не побачимо протиборчих посягань чи претензій на міський

простір, а радше змагання конкурентних громад зі взаємним визнанням права кожної на місто (за Девідом Гарві [182]). Це також означає, що академічні теорії не передають всієї палітри міських трансформацій — як показує білобірський випадок, на віддаленій території влада не є сильним чинником змін, і державні резони не домінують в міському просторі. А вплив глобальних торговельних мереж помічаєш хіба на заправках (мереж) “Total” та “Orlen” і в кількох супермаркетах “Biedronka” та “Lewiatan”. Тим не менше містечко не виглядає занедбаним. Тихим, з провінційним ритмом, непоказним — так, але не занепадаючим. Місцева спільнота не тільки змінює міський простір, а й опікується ним.

Таку турботу про місце навряд чи слід пояснювати через поновлене відчуття громадської культури, як каже Річард Роджерс [130], або урбаністичним ентузіазмом, про який говорить Алан Летем [128]. В Білому Борі культура спільного набута, а не поновлена чи перевідкрита. Нові жителі живуть не так, як жили їхні предки. Розуміння спільного простору твориться у взаємодії сусідства і у відчутті спільної відповідальності за нього.

Важливо підкреслити, що ця відповідальність не стосується нової архітектури чи офіційного міського проектування. Немає зв'язку між проектуванням (чи перепроjektуванням) міського середовища і відчуттям відповідальності мешканців за нього. Відповідальність не конструюється, її усвідомлюють і набувають у взаємодії. Це йде врозріз з модерністськими стратегіями розвитку і їхньою вірою в неунікний вплив “правильного” середовища на процеси міської взаємодії. Цікаво, що такі стратегії не оперують поняттям спільноти, а локальне сусідство вважається радше перешкодою для змін, що мали б забезпечити процвітання і справедливість для (абстрактних) людей. І так уже майже сто років на шляху до невловного процвітання. Зрозуміло, чому Мішель де Серто звертає увагу на мету раціонального “виробництва” простору і на усунення іншості, будь-яких вад, здатних її скомпрометувати [72]. Коли, як він каже, перевага надається прогресу (часу), простір як такий зникає з поля зору.

Спільні дії мешканців стосовно простору є важливими. Саме про це говорить Дебора Мартін, коли окреслює активність сусідства. Вона каже: «...паралельно з тим, що колективна дія відкрита до розмаїтих впливів і та чи інша група потребує щось оскаржити, існує своєрідна визначеність щодо колективної дієвості чи спільності, що [загалом] спроможна вирішити проблему» [51, р. 732]. Квінтін Бредлі визначає спільні дії як політичну боротьбу «не лише за цінність і значення місця, а й за соціальні відносини, які воно передбачає» [54, р. 236]. Приклад Білого Бору, звісно, є дещо відмінним. Тут, строго кажучи, йдеться про “продукування” простору спільнотою, а не про привернення уваги до місця чи про співпрацю з владою, що займається плануванням. Громада змінює своє міське середовище за власний рахунок і власним трудом. Про це слід згадати, коли ми аналізуватимемо спільні дії в українських прикладах. Важливим є й те, що відповідальність і опіка за свій простір не зникає після його “створення”. Схоже, що локальні стратегії розвитку, де є взаємодія з місцевою спільнотою, природно орієнтуються на формування в ній *відповідальності за своє місце*. До цього поняття ми ще не раз повернемося.

Ясно, що навіть у випадку Білого Бору міський простір змінюється не тільки за рахунок “неформальних” практик. Повоєнна модерна забудова на вулиці Двірцевій — прояв якраз “формального” проектування, спроба надати маленькому містечку урбаністичного вигляду. Отож, оскільки в кожному просторі знайдемо прояви *локального і глобального* та поєднання *формальних й неформальних* практик, логічно буде розглянути складне переплетення останніх у просторовому розвитку українських міст. Але перед тим вкажемо на деякі його подібності з трансформаціями середмістя Хошиміна.

Прояви формальних і неформальних практик у міському просторі. Якщо порівнювати зміни в архітектурному середовищі Хошиміна і просторовий розвиток у вітчизняних містах, годі оминати сферу “утопійного” планування, про яке кажуть Майк Дуглас і Лілінг Хуанг [173]. Ця “формальна” практика муніципальної влади і планувальників у В’єтнамі і в Україні досить подібна в тому, як розуміється мета

просторового розвитку. “Утопійне” планування виникає з модерністського та технократичного раціонального розуміння прогресу, що не обмежений у своєму впливі на містян. Прогресу, що (за Марі Жибер) цивілізує і має змінювати місцеву спільноту. Розвиток за такою логікою — це приведення “недосконалих” міст у відповідність до загальносвітових взірців глобальної модерності, котра є доказом успішності в конкурентних перегонах міст. Так, “сучасність” стає ключовим словом у риториці міської влади Хошиміна [178]. Середовище незалежно від його стану визнається незадовільним, тож має бути змінене. Розвиток — у його повній модернізації. Долучення до “сучасності” потребує “інноваційного проектування”. На межі сторіч “інновація” стає черговим “модним словом” в академічній теорії планування¹³⁴.

Здається, поєднання “інновації” з “проектуванням” починають сприймати мало як не єдиний можливий засіб міського зростання і розвитку. Ця віра в силу такого собі маркетингового “ребрендингу” міста, що перевизначає і опирається на нові заманливі уявлення про місто — ще один потужний засіб для економічного зростання. Це перевизначення (або переназивання) напряду пов’язуються з залученням зовнішніх інвестицій, які при тому мисляться невичерпними. Але прикметною залишається закономірність, що *осучаснення* міста вважають підґрунтям економічного розвитку. “Сучасність” (звісно, та, що улягає глобальним критеріям) є шляхом до економічної вигоди і розвиненого світу.

Поняття “сфера утопійного планування” Дуглас і Хуанг використовують при аналізі будівництва іноземними корпораціями нових міських районів (з огляду на плановану кількість мешканців — фактично нових міст), зокрема в Хошиміні [173]. Омріяне більшістю українських мерій залучення зовнішніх інвестицій в міський

¹³⁴ Як стверджує Аспа Господіні: «Як показує вся історія міських форм, дизайнерські новації в міському просторі — чи то нові архітектурні форми, чи то містопроєктувальні схеми — з’являються як результат економічного зростання міст і/або країн. А з епохою економічної глобалізації й європейської інтеграції починає відбуватися, схоже, зворотний процес: інноваційні проєктувальні схеми починають — і то умисне — використовуватися як потужний засіб для економічного розвитку міст» [183, р. 30].

розвиток, схоже, вже має для себе приклади (як і наслідки) реалізації. В чому ж тут утопічність і який її зв'язок з *формальними* практиками в осучасненні міста?

Ван Ашше виділяє в просторовому плануванні (в полі формального) політику, закони, плани і неписані правила як офіційні інститути [174]. Він каже: «Плани можна взяти з полиці при новому політичному контексті, вони можуть тратити або здобувати довіру і вплив на ухвалення просторових рішень, і те саме стосується законів і політик, що впливають на просторову організацію» [174, р. 659]. Плани розвитку заходять у політику через певну візійність або цінності, і вони завжди є полем уяви для того, що мало б відбутися, якимось наміряним простором. Вони вибудовуються з огляду на якусь ідеальну, абстрактну модель, яку годі реалізувати в повному обсязі і яка тому є утопічною. На думку Вайбеля: «державна влада сприймає мегаполіси країни як вітрини, що демонструють сучасний В'єтнам глобалізованому світу» [184, р. 38]. Просторова політика полягає у створенні привабливої назовні візії — країни в “модерній оболонці”. Принада, що не обов'язково відповідає дійсності. Нові райони уособлюють дві утопії:

«“Приватопії” видно в «закритих громадах [gated communities] — гетто достатку, що підважують ідеї громадянства, суспільної приналежності і взаємопідтримки». “Вироджені утопії” — щось на кшталт «нібито щасливого, гармонійного й неконфліктного Діснейленду, виведеному поза “реальний” світ “зовні” з тим, щоб втішити і заспокоїти, розважити, вигадувати історію і плекати ностальгію за якимсь міфічним минулим, увічніювати фетиш спільнотної культури, але не критикувати її» [185, р. 167]» [184, р. 10].

І одна, і інша утопія представляє “міське видовище як товар”. Ці нові райони стараються втілити ідеальний світ споживання, тож вони відділяються від живого міста. Фактично це окремі міста в місті з власною адміністрацією, охороною, розвагами і фізичними межами, що не допускають сторонніх. Але попри це вони існують в строкатому оточенні міста з усім його життям і *неформальними* практиками. Це й не дивно, бо, як зазначає Марчело Бальбо фізичне планування

замислювалося для міста розвинених країн, а зовсім не для здебільшого “нелегального” міста Третього світу¹³⁵.

Суміш *формальних* і *неформальних* практик в просторовому розвитку Хошиміна нагадує зміни, які спостерігаємо і в українських міст¹³⁶. Тож, звертаючись до комплексного характеру локального міського простору та діалектики *формальних* і *неформальних* просторових практик, важливо розглянути можливі форми їхньої взаємодії. Тут можуть стати в нагоді “стратегії міського планування” (SUP), раніше згадані в контексті взаємодії з місцевою спільнотою. Стратегічне планування аналізує і враховує участь громади та приватні ініціативи як основу для міської співпраці. Участь вважається пріоритетом і критерієм, за яким визначається доцільність і ефективність планованих дій.

Стратегічне міське планування як різновид управління. Погляньмо на це питання крізь еволюцію поглядів одного з авторів поняття “локальні стратегії розвитку” Мануеля Кастельса. Нагадаю, що воно з'являється у спільній праці Хорді Борха і Мануеля Кастельса “Місцеві та глобальні: управління містами в епоху інформації”, виданій у 1998 році [39]. “Сила ідентичності” 2011 року [187] дозволяє порівняти зміни в баченні Кастельса Відповідаючи на питання “що змінилося з того часу?”, він узагальнює траєкторії міських рухів за чотирма типами. Про один каже так:

«По-перше, у багатьох випадках міські рухи з їхніми ідеями, агентами та організаціями були інтегровані в структуру і практику місцевого

¹³⁵ «Генеральне планування занадто повільне: його строки несумісні з темпами росту більшості міст Третього світу [...] генеральне планування рідко переймається тим, чого коштують його рішення, або звідки беруться ресурси: зрештою, фізичне планування замислювалося для міста розвинених країн, а зовсім не для здебільшого “нелегального” міста Третього світу» [186, р. 23].

¹³⁶ Подібність бачимо, зокрема, в наведених Крістофом Ван Ашше прикладах, де держави не діють відповідно до заявлених принципів, а демократичне представництво і верховенство закону, як правило, недосконалі. Ось зауваження, яке легко застосувати до українського випадку: «Серед іншого, це означає, що приватні інтереси мають можливість приховуватись за державним інтересом і що піддержані формальні інституції можна інтерпретувати, використовувати, обирати, комбінувати і задіювати так, щоб ухилитися від визнаних процедур чи закривати очевидні недоліки» [174, р. 658].

самоврядування, прямо чи опосередковано, через диверсифіковану систему участі громадян і розбудову громади. Цей вектор, хоч він і скасовував міські рухи як джерела альтернативних соціальних змін, суттєво зміцнив місцеве самоврядування...» [187, р. 65].

Ця думка про локальні стратегії просторового розвитку перегукується зі спостереженням Ван Ашше стосовно просторового планування, коли «механізми неформального координування формалізуються через переведення ситуативних зібрань чи неформальних мереж в організовану діяльність, через перетворення їхніх принципів і процедур у політики і правила» [174, р. 660]. Таким чином питання місця, що його артикулює сусідство (локальна спільнота), вводиться в нормативну площину *формального*¹³⁷. Для інших траєкторій міських рухів, за Кастельсом, характерний пошук контролю над простором, що свідчить про захисну реакцію на посягання планувальників чи влади. Громада діє у відповідь на порушення її права на простір. Це виливається і в екологічні рухи, і в об'єднання локальних спільнот (задля колективного виживання) зі створенням власної «держави соціального забезпечення», і навіть в банди (як в Латинській Америці) як основну форму об'єднання, роботи й самобутності мешканців конкретного місця [187]. Поле *неформальних* практик здебільшого не буває порожнім. Місцеві громади, на думку Кастельса,

«...утворені завдяки колективному чину і бережені в колективній пам'яті, є особливими джерелами ідентичностей. Але ці ідентичності, в більшості випадків, є захисними реакціями проти пут великого безладу і неконтрольованої, швидкої зміни. Вони будують пристанище, а не рай» [187, р. 67].

Захисний характер засвідчує парадокс *нав'язаного* розвитку (з його економічним імперативом), що потребує нескінченних і часом контраверсійних змін.

¹³⁷ Втім він також застерігає: «Найголовніше, ми б радили планувальникам, котрі аналізують конкретну систему планування або ситуацію, не забувати, що сукупність офіційних встановлень (планів, політик, законів) може бути ефективною лише завдяки неперервному діалектичному зв'язку з неформальними встановленнями» [174, р. 662].

Таким чином, спричинені змінами в міському середовищі низові рухи спочатку визначають своє місце і його важливість, а згодом, ідентичність цього місця вбудовується в нормативне поле, так само і як механізми координації з локальною спільнотою вбудовуються у *формальні* практики планування. Стратегії (міського) планування характеризуються постійною взаємодією між офіційними/формальними та неформальними практиками (міськими рухами). Це процес, де «інституції переосмислюють одна одну, в розумінні соціальних систем взаємного спостереження Нікласа Лумана [188]» [174, р. 663]. Мета цього процесу — *узгоджений баланс між владою та локальною спільнотою (сусідством) щодо форми й характеру просторових втручань, в їхній відповідності місцю*.

Можливо, саме тому Тім Маршалл, розглядаючи стратегічне міське планування на прикладі “Барселонської моделі”, вважає його різновидом управління: «...реальність полягає в тому, що планування в Барселоні було динамічно пов'язане з розробкою політики щодо відродження, економічного сприяння та управлінських процесів» [189, р. 299]. І далі: «Стратегічне планування по-барселонськи означало таке собі містобудівне корпоративне планування довкола головних цілей економічного розвитку, з певними соціальними та екологічними завданнями» [187, р. 306]. Отже, стратегічне міське планування признали різновидом управління щодо конкретного міського середовища, існуючого *de facto* (і відповідно, потребуючого управління, а не перепланування). Розвиток місця визначають його *формальні* і *неформальні* просторові практики, в тому числі *практики участі* (залучення спільноти до процесів планування).

Практики участі в міському плануванні. В Україні практики участі спільнот в міському плануванні не надто поширені і є більше винятком, ніж правилом, бо все ще не існує налагодженої взаємодії *влада-суспільство* на місцевому рівні. З одного боку, сама їхня поява вже є доброю знаменницею для непростих стосунків влади і місцевих спільнот. З другого, приклади застосування *неформальних* практик свідчать про їхнє проблемне узгодження з офіційним плануванням. Раніше, в огляді наукових праць періоду “просторового повороту”

ми вже згадували такі нові академічні поняття, як “етапи громадянської участі”, “проформа”, “суспільна влада” [6]; “самодопомога” та “участь” [7, 10]. Поняття участі¹³⁸ в полі міського розвитку запровадив Джон Тернер, говорячи про передумови відновлення в місцевих громадах їхнього права на самовизначення [10]. У трохи пізнішому дослідженні Тернер зосередився на тому, як місцеві (окремі особами, домогосподарства і громади) можуть ефективно використовувати наявні ресурси [190]. Аналогічні пропозиції стосовно малих поселень, де практики участі розглядаються як ресурс розвитку, сформулював Роберт Чамберс [191, 192]. Одночасно з появою поняття “участі” виникає і його критика. Так, основні конфлікти між демократичною участю і професійним досвідом, а також проблеми залучення громади до прийняття рішень, описує Едмунд Берк [193]. Про загрозу участі для “проформи” — суто поверхових чи символічних дій задля видимості рівності — говорить Шеррі Арнштейн [6], а пізніше вона аналізує можливі маніпуляції результатами планування в контексті практик участі [194].

Питання участі переходить в комунікативну теорію міського планування (зосереджену на залученні зацікавлених сторін) Джудіт Іннес [195] і Петсі Гілі [196]. Джудіт Іннес і Девід Бугер досліджували, як подолати розрив між теорією і практикою в різних формах спільного планування [197], а протиріччя між комунікативною теорією планування і реальним життям аналізувала Петсі Гілі [198, 199], і теж Бугер та Іннес [200]. Про академічну критику участі Габріель Арболеда каже так: «Практика участі і критична теорія співіснували майже півстоліття. Однак принципи практики майже не зазнали змін, хоч би якою нормативною чи палкою була критика» [201, р. 195]. Також, висновує він, учасницький підхід є внутрішньо обмеженим, і його слід вважати проміжним підходом до спільнотного активізму.

¹³⁸ Він, зокрема, акцентує на економічній доцільності такої участі: «Коли мешканці контролюють головні рішення і можуть вільно докластися до проектування, будівництва чи управління свого житла, то і сам процес, і створене таким чином середовище сприяють індивідуальному й соціальному благополуччю. А коли люди не мають ні контролю, ні відповідальності за ключові рішення в житловому процесі, то обставини мешкання здатні стати перешкодою для особистої реалізації та навантаженням для економіки» [10, р.].

Від початку і дотепер критика зосереджувалася на характері громадської участі (як це впливає на прийняття рішень) та органічності (причин участі). На тому, яким є її вплив на просторовий розвиток міст по шкалі від видимості (“проформи”) до реальної “громадської влади”. Але коли міські географи переймаються впливом спільноти на планування, то у планувальників виникає зустрічне проблемне питання — хто саме представляє інтереси громади?¹³⁹ Таке досить неоднозначне бачення переваг і загроз практик участі в міському плануванні, мабуть, і змушує Арболеду говорити про обмеженість цих практик у взаємодії влади і місцевої громади [201].

Втім деяка контрверсійність аж ніяк не заперечує позитивний характер інтеграції міських рухів у структури міського самоврядування, про що говорить Кастельс [207]. Як показують приклади, йдеться радше про уважний аналіз того, як місцева спільнота представлена в практиках участі, і про причини протестних міських рухів. Також, звісно, коли осмислюємо практики участі, важливою стає тема відповідальності спільноти за власний простір.

4.2. Від спільних дій (кооперації) до практик участі.

Проект відновлення парку Грабник в місті Рівне я разом з Марією Бліною вже розглядав деінде в контексті впливу містобудівної моделі “міста саду” на локальну спільноту [208], але він так само важливий для аналізу міських рухів і їх “введення” в площину *формальних* планувальних практик. Це процес, дотичний до

¹³⁹ Ось, як каже про це Ван Ашше: «Цілком ймовірно, що учасницьке планування дає більше повноважень організаціям, які не обстоюють суспільних інтересів [185, 203], і підриває неквапний розвиток інститутів політичного представництва [204, 202]. І слід додати, оскільки колективна воля не є і не може бути заявленою волею конкретної кількості осіб, присутніх на політичній арені (включно з ареною планування), необхідна певна форма представництва» [174, р. 662]. Дослідник не певен, чи вдасться подолати недосконалість певних інституцій за допомогою безпосередньої участі містян: «Можна було б припустити, що безпосередніше залучення більшої кількості голосів до просторових рішень чіткіше окреслить плюси і мінуси існуючої інституційної матриці [220]. В деяких випадках це і справді працює, але в інших більше безпосередньої участі здатне закріплювати формальні/неформальні конфігурації, що їх більшість населення сприймає як несправедливі чи неефективні ([185, 206, 187])» [174, р. 662].

соціальної мобілізації, за Кастельсом [187]¹⁴⁰. Тож важливо зрозуміти подальші трансформації цієї незрідка нетривалої форми об'єднання локальної спільноти.

Хронологія подій і трансформації міського руху¹⁴¹. В липні 2016 року міський голова Рівного оголосив під час ефіру на “Радіо Трек” про наміри віддати частину території парку біля Палацу дітей та молоді під будівництво аквапарку. Учасники подій починають відлік спільних дій по збереженню парку саме з цього моменту. Втім, якщо аналізувати цей міський рух як реактивний (викликаний посяганням міської влади на спільний простір), то для розуміння застосованої владою стратегії слід починати з 2009 року. Саме тоді парк означили як “занедбаний”, а отже такий, що потребує будівництва спортивних та дозвіллевих об'єктів, з передачею ділянки приватному інвестору через аукціон¹⁴². На той час усі розуміли, що йдеться про парково-рекреаційну зону і аукціон є єдиною можливою формою передачі території в довгострокову оренду (Рис. 4.1). І того ж року за рішенням міськвиконкому розробили й затвердили проект землеустрою для відведеної під будівництво ділянки. Фактично парк поділили на дві частини. Це перший крок у довгостроковій стратегії влади, де спочатку міський простір вилучається під будівництво об'єктів спортивно-дозвіллевого характеру, а далі рішення міськвиконкому йому змінюється, звісно, з об'єктивних причин цільове використання землі. З самого початку таку стратегію супроводжує офіційна

¹⁴⁰ «...в багатьох випадках, незалежно від явних досягнень руху, саме його існування ставало значущим, і то не лише для учасників руху, а для громади в цілому. І не лише впродовж його активного (зазвичай, короткого) життя, але й для колективної місцевої пам'яті. [...] це творення сенсу є присутньою складовою міст в усій історії, адже витворене середовище і його сенс будуються в конфліктному процесі поміж інтересами й цінностями протилежних соціальних суб'єктів» [207, р. 64].

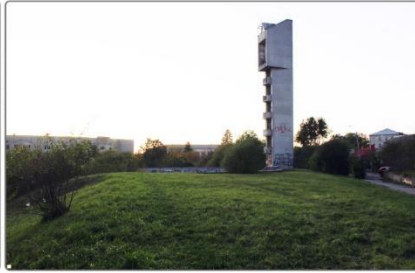
¹⁴¹ Oksana Maiboroda 18.11.2018 Проект відновлення парку біля ПДМ (на Грабнику) хронологія розвитку подій. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:
<https://www.facebook.com/notes/798074981025778/>

¹⁴² Тетяна Коваль 12.03.2009, 14:11 Занедбаний парк стане центром дозвілля? OGO.UA-Рівненський інформаційний портал. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:
https://ogo.ua/articles/view/2009-03-12/16410.html?fbclid=IwAR3cU8tNoRsieKkqvqHz-QNkq1dQw2ncRZAc47e6Kgax0_sGBJe2Q8kySoc#.V9B_9J9gHqB

Будівлі парку Грабник станом на 2019.

Палац дітей і молоді.

факельна вежа.

Дитяча художня школа.

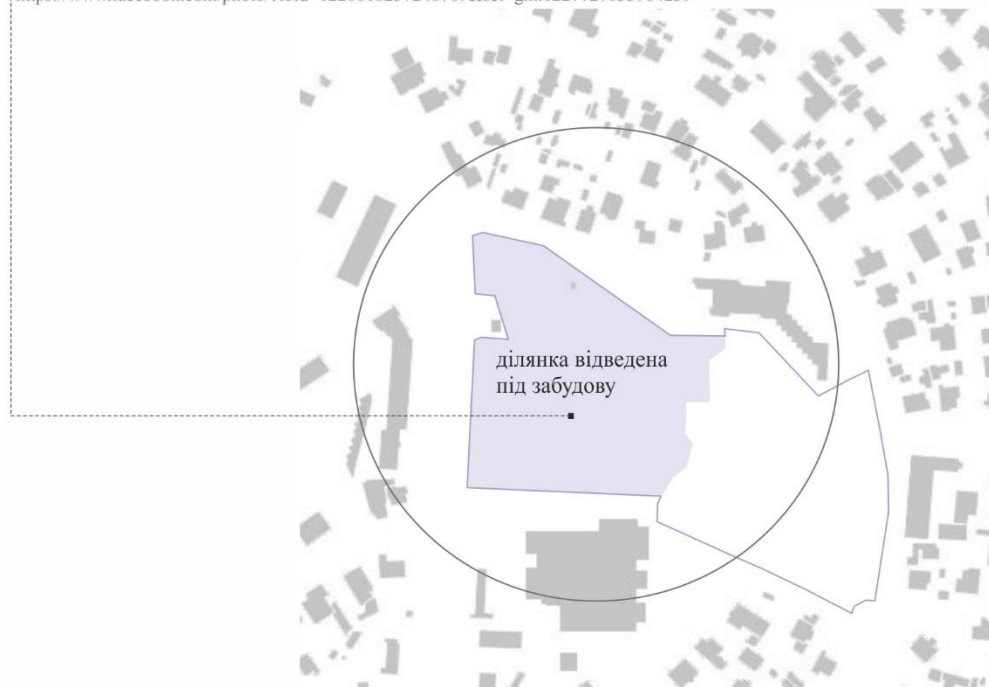

** джерело:

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=1228018237248769&set=gm.1227727033904239>

Тези влади :

парк означено як “занедбаний”, а отже такий, що потребує будівництва спортивних та дозвіллевих об’єктів, з передачею ділянки приватному інвестору через аукціон

- ○ ○ міські спільноти
- ○ ○
- ○ ○

○ “сусідство” за Деборою Мартін і Квінтіном Бредлі

спільноти та об’єднання:

“Сад історій в Рівному”
осередок партії “Сила людей”
екологічна спільнота “Ecosclub”
неурядова організація “INFOHUB”
“Рада реформ Рівного”
“Громадянська мережа ОПОРА / Рівне”
“Платформа взаємодій “Простір”
“Urban Form”
місцева спільнота

Заперечення містян:

Парк належить містянам і можливе лише його відновлення (в соціальній мережі “Facebook” створюється група для обговорення варіантів відновлення парку і координування заходів активістів задля збереження рекреаційної зони)

Тези влади та заперечення містян стосовно намірів забудови частини території парку Грабник.

4.1

риторика про “занедбаність” вилученої території й переваги майбутнього “розвитку”.

Інформація про заплановане будівництво аквапарку в парку, що з’явилася влітку 2016 року, викликала обурення містян¹⁴³. Вже 1 серпня місцева екологічна спільнота “Сад історій в Рівному” виносить на публічне обговорення свою позицію зі збереження парку¹⁴⁴. У соціальній мережі “Facebook” створюється група для обговорення варіантів відновлення парку і координування заходів активістів задля збереження рекреаційної зони¹⁴⁵.

Кастельс, узагальнюючи різноплановий і творчий характер спільних дій щодо місця, пропонує, щоб:

«міські рухи (процеси цілеспрямованої соціальної мобілізації, організовані на певній території і орієнтовані на урбаністичні цілі), зосереджувалися на трьох основних типах цілей: міських вимогах до умов життя й колективного споживання; утвердженні місцевої культурної ідентичності; та здобуванні місцевої політичної автономії й громадської участі» [187, р. 64].

“Покинута земля”, за словами рівненського міського голови Володимира Хомка (таке визначення парку він дав під час одного інтерв’ю) отримала потужну адвокацію серед різноманітних спільнот. Ця адвокація не обмежилася толоками рівнян, які заходилися прибирати парк, і впродовж 2016 року парк крок за кроком

¹⁴³ Автор: OGO.ua 03.08.2016, 13:20 У центрі Рівного планують збудувати аквапарк: що думають рівняни OGO.UA-Рівненський інформаційний портал . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://ogo.ua/articles/view/2016-08-03/78401.html?fbclid=IwAR0htzJ5aqb2yplHbMgydp9LEUttouuvwYltXte8w1KrYcvITPI1-xl4Y-M#.V6VeOXt_22M.facebook

¹⁴⁴ 01.08.2016 Позиція громадської ініціативи з озеленення міста Сад історій в Рівному. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1221781514498791/permalink/1221824284494514/>

¹⁴⁵ Анастасія Боднарська 22.04.2020 - 14:08 Як парку на Грабнику в Рівному дали «друге дихання» і до чого тут аквапарк . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://krapka.rv.ua/2020/04/22/yak-parku-na-grabnyku-v-rivnomu-daly-drugye-dyhannya-i-do-chogo-tut-akvapark-foto/?fbclid=IwAR3x4kctpTVLMxmETo3Zji3FdJOiD4w9QrBWSmqpkQHgFluihhGzlkq5Scc>

повертається в життя громади саме як простір спільної творчості (за Гіленом [108]). Це і “Осінні карнавали” — майстер-класи від творчої спільноти волонтерів “Базілік”¹⁴⁶, і спортивні тренування з панкратіону на відкритому повітрі¹⁴⁷, і святкування дня барабанщика, і навіть з’йомки музичного кліпа в парку¹⁴⁸ (Рис. 4.2). На підтримку збереження парку виступає рівненський осередок партії “Сила людей”¹⁴⁹. До дискусії про аквапарк долучається екологічна спільнота Рівного “Ecoclub”¹⁵⁰. В жовтні ініціативні мешканці подають на міську програму громадського бюджету три проекти з відновлення парку, місцева спільнота підтримує їх флеш-мобом¹⁵¹. Проекти перемагають, отримавши фінансування і вже у грудні за участі неурядової організації “INFOHUB” відбувається публічне обговорення шляхів реалізації проекту¹⁵².

Наступного року ситуація розвивається у трьох площинах. Місцева спільнота продовжує толоки з прибирання парку. Неурядові організації організовують

¹⁴⁶ 16.09.2016 Осінні Карнавали в парку ПДМ. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1221781514498791/permalink/1261272777216331/>

¹⁴⁷ Андрій Лісничук разом з Olena Lisnichuk і Назаром Костецьким. 13.06.2016 спортивні тренування з панкратіону. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1054986581214711&id=100001101384514

¹⁴⁸ Рівне : Суспільний форум 14.10.2016 6 жовтня - День барабанщика в парку ПДМ, кліп групи “Ot Vinta” . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/rivne.forum/permalink/976290322513123/>

¹⁴⁹ Сила людей Рівне 02.08. 2016 р. Сила людей Рівне підтримує збереження парку біля Рівненського міського палацу дітей та молоді . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/sylalyudeyrv/posts/952276324898323>

¹⁵⁰ Ecoclub 10.08.2016 дискусія щодо спорудження аквапарку на місці справжнього парку . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://www.facebook.com/groups/EcoclubRivne/permalink/10157283346860084/?comment_id=10157292876300084¬if_t=group_comment¬if_id=1471006965132070

¹⁵¹ 05.11.2016 фото-флешмоб на підтримку парку Грабник. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1221781514498791/permalink/1308671535809788/>

¹⁵² INFOHUB 15.12.2016 Р. О 10:30 UTC+02 – 12:00 UTC+02 Відновлення парку на Грабнику. Обговорення реалізації проекту. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/983750775064265/>

спільні дії містян

“Осінні карнавали” —
майстер-класи від творчої спільноти

спортивні тренування з панкратіону
на відкритому повітрі

святкування дня
барабанщика

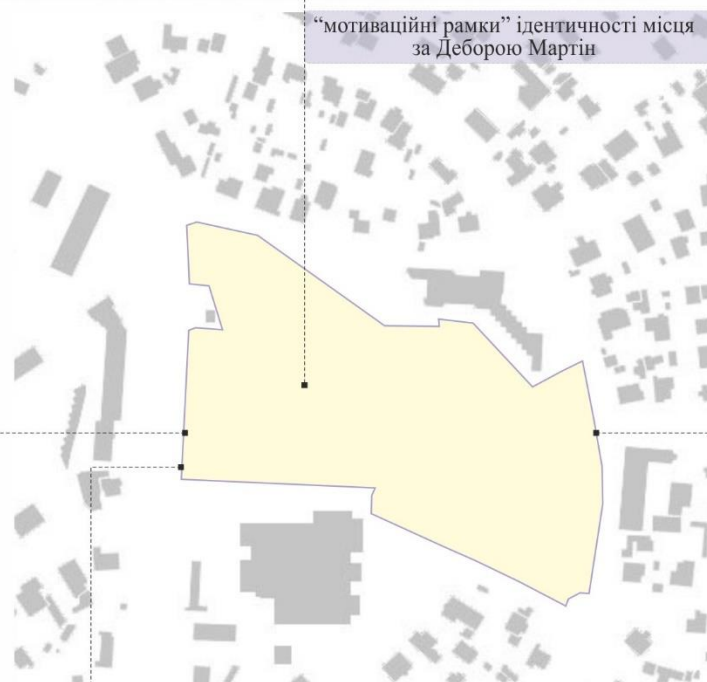
толоки з прибирання парку

з'йомки музичного кліпа

флеш-моб

участь містян в прогнозуванні майбутнього

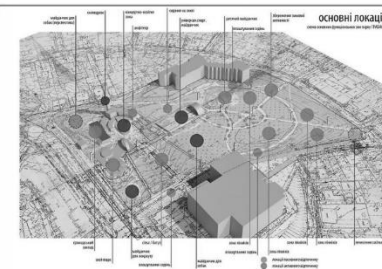
“прогностичні рамки” ідентичності місця
за Деборою Мартін

стартова концепція розвитку парку 1.

стартова концепція розвитку парку 2.

фінальна концепція

Парк Грабник — “мотиваційні рамки” та “прогностичні рамки” ідентичності місця
за Деборою Мартін.

проведення “URBAN FEST. RIVNE 2017”¹⁵³, а Палац дітей та молоді, з метою привернення уваги до цього простору, проводить флешмоб “ПаЛаЛаЛац 2017”¹⁵⁴, в якому беруть участь близько тисячі дітей. Восени “Kavasutra”, Палац дітей та молоді та “Сад історій” в Рівному за підтримки міської влади і бізнесу проводять в рамках “Urban Form” (урбаністичної ініціативи рівнян) в парку міський пікнік¹⁵⁵. В політичній площині, об’єднання громадських організацій “Рада реформ Рівного” починає тиск на місцеву владу, щоб парку повернули його землю і скасували рішення 2009 року¹⁵⁶. В площині планування — для вироблення концепції відновлення парку ініціативна група проводить воркшоп “Парк у Палаці дітей і молоді — курс на відновлення” за участю рівненських архітекторів і міських планувальників^{157 158}. В результаті були запропоновані кілька концептуальних ідей розвитку парку і представлені громадськості під час жовтневого міського пікніка.

У січні-лютому 2018 року “Рада реформ Рівного” (платформа для об’єднання громадських організацій і спільнота) та “Громадянська мережа ОПОРА / Рівне” (спільнота) організовують публічні консультації, підтримані громадськими організаціями “Платформа взаємодій “Простір” і “Urban Form”, з подальшого обговорення й деталізації концепції парку, участь у яких взяли представники

¹⁵³ INFOHUB 13.05.2017 Р. О 12:00 UTC+03 – 14 ТРАВ. 2017 Р. О 23:00 UTC+03 URBAN FEST. RIVNE 2017. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://www.facebook.com/events/160946174433003/?post_id=171305166730437&view=permalink

¹⁵⁴ UA: Рівне 01.06.2017 Флешмоб "ПаЛаЛаЛац 2017". . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/suspilne.rivne/videos/1852864515032844/>

¹⁵⁵ 21.10.2017 Міський пікнік у Рівному Парк на Грабнику біля ПДМ. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/1405013279597874>

¹⁵⁶ Рада реформ Рівного 17.05.2017 Звернення: “Щодо термінового вирішення земельних питань задля успішної реалізації проектів громадського бюджету стосовно відновлення парку біля Палацу дітей та молоді (ПДМ)”. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/RRRivne/posts/61191823899754>

¹⁵⁷ Oksana Maiboroda 03.07.2017. воркшоп - парк біля ПДМ: курс на відновлення. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1221781514498791/permalink/1583871484956457>

¹⁵⁸ 08.07.2017 початок дводенного воркшопу з розробки концепції розвитку парку. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1221781514498791/permalink/1589827194360886/>

міської влади, адміністрація Палацу дітей і молоді, представники музичної школи № 2, архітектори, автори суспільних проєктів, представники громадських організацій, жителі району, а також преса¹⁵⁹. Всі мешканці мали змогу ознайомитися з робочою концепцією онлайн або на інформаційних стендах у Палаці дітей і молоді, “INFOHUB” і “Платформі взаємодій “Простір”, де також пройшли публічні обговорення. У результаті була створена робоча група¹⁶⁰ з розробки фінальної концепції парку. Робоча група в лютому-березні провела п’ять засідань із обговоренням ідей про кожен із паркових зон, і надалі було погоджено основні етапи робіт. При тому місцеві мешканці продовжують догляд за парком, відбуваються також інші спільні події, на кшталт “Відкритого діалогу. Зелені зони міста: безпека людей та дерев”, яку організують “Сад історій в Рівному”, патрульна поліція Рівненської області і “Платформа взаємодій “Простір”¹⁶¹. Триває розробка проєктної документації (“Майстерня МОСТ”), проєкти проходять повторну держекспертизу лише у 2019 році¹⁶². Через три роки від початку подій проєкт переходить у стадію практичної реалізації (Рис. 4.3).

У 2019 році толоки¹⁶³ та використання простору для міських фестивалей¹⁶⁴ вже є усталеними практиками. На цей час реалізовані лише перші 2 етапи проєкту громадського бюджету через довготривалий (впродовж майже 3 років) процес

¹⁵⁹ 19.02.2018 Р. О 18:00 UTC+02 – 20:00 UTC+02 Громадське обговорення концепції парку на Грабнику. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/1850803594944572/>

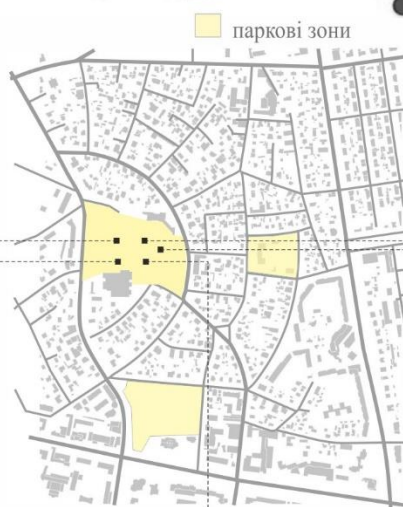
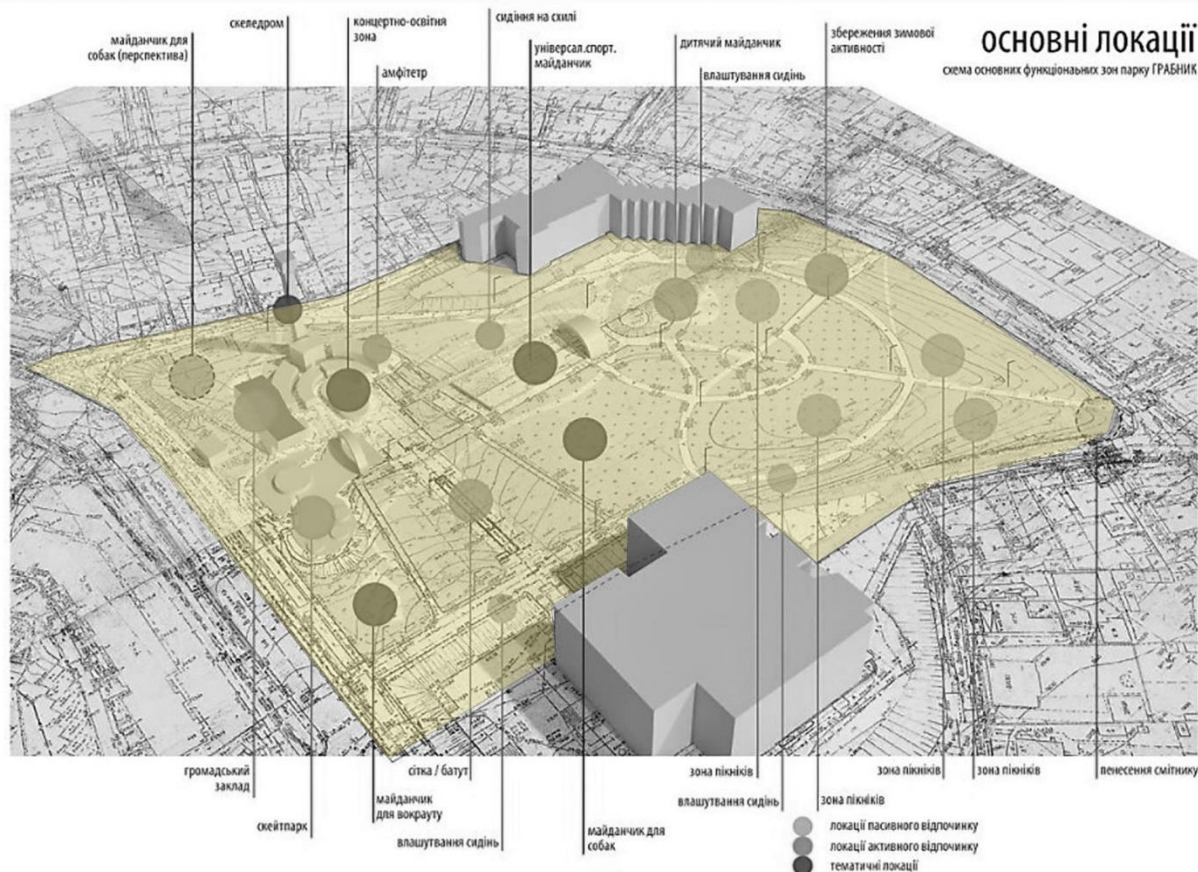
¹⁶⁰ До її складу увійшли жителі району, представники влади, представники Палацу дітей і молоді, музичної школи № 2, громадських організацій, архітектори-урбаністи й автори громадських проєктів.

¹⁶¹ 27.04.2018 Р. О 14:00 UTC+03 – 16:00 UTC+03 Відкритий діалог. Зелені зони міста: безпека людей та дерев. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/1648559228593287/>

¹⁶² МОСТ 07.10.2019 Парк на Грабнику: мрії починають втілюватися. Розпочалася реалізація проєктів громадського бюджету. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/notes/347766006498884/>

¹⁶³ РЕНОМЕ 19.04.2019 14:00 UTC+03 – 18:00 UTC+03 Толока у парку ПДМ. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/571985323298185/>

¹⁶⁴ 25.08.2019 10:00 UTC+03 – 18:30 UTC+03 Майстерня Міста, Фестиваль містотворення. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/377818839549517/>

Парк Грабник — процеси відновлення.

4.3

виділення землі, вибору розпорядника, підрядників та отримання технічних умов. В частині парку обладнане тверде покриття із забезпеченням безбар'єрного доступу, по транзитних напрямках відновлені освітлення і водовідведення. Хоча, в умовах постійного зменшення фінансування остаточно завершення проекту викликає серйозні сумніви^{165 166}. В ході опитування населення після реалізації перших проектів громадського бюджету ініціативна група звернула увагу на змінене сприйняття парку. З небезпечної, занедбаної, нікому не потрібної території він поступово стає парком і центром району¹⁶⁷. Також парк лишається спільним простором для проведення міських пікніків і акцій¹⁶⁸.

Інтерпретація подій в теорії участі. Спочатку проаналізуємо характер і рівень участі. Участь локальної спільноти, спричиненої стихійним реактивним рухом людей, можна охарактеризувати як органічну, на протиположність до “індукованої” участі, організованої міським управлінням. Послугуючись підходом про “етапи участі” Шеррі Арнштейн [6], можемо говорити про найвищий рівень впливу громадян у нашому прикладі міського планування. Тут немає двозначності, властивій “проформі”, що свідчить про перерозподіл впливу на процеси міського розвитку між міською адміністрацією та локальною спільнотою. Разом з тим, цей приклад підтверджує ті проблеми, про які говорять Ольга Левицька і Вікторія Запотоцька у своєму дослідженні впливу практик участі в Україні [209]; виходячи з результатів соціологічного опитування, які ініціативна група провела на етапі

¹⁶⁵ 9.05.2020 громадський проект № 89 Будівництво алеї в парку на Грабнику. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://rivne.pb.org.ua/projects/89?fbclid=IwAR3MYje_cs9OqlBPrf-jE_Qr-KK6NSLkVkWnki7M-Wp-6YoFe-uJrdYWv8k

¹⁶⁶ інформаційний потік Рівне 14-11-2020 18:09 Рівненський парк біля ПДМ планують відремонтувати за 1,2 млн гривень . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://www.infopotik.com.ua/rivnenskyj-park-bilya-pdm-planuyut-vidremontuvaty-za-12-mln-gryven/?fbclid=IwAR2Mab-m5ubPsVxbwDgWpE_2MqKvDeCm3gZrYYSOYytXgIMnrSXZHDrHQU

¹⁶⁷ Зміни дозволили місцевим жителям частіше й більшою мірою використовувати парк. Він стає бажаним і цінним для них місцем: останнім часом усе частіше в парку з'являються молоді батьки з візочками, мешканці, що вигулюють собак або займаються фізичною активністю на свіжому повітрі чи просто гуляють.

¹⁶⁸ 25.09.2020 ECOactivity в парку на Грабнику. На підтримку Кліматичного страйку. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/633955803943703>

досліджень¹⁶⁹, для відповідей більшості респондентів виявилися характерними такі проблеми: неповне розкриття місцевих проблем, концентрація уваги на деталях і відсутність комплексного бачення проблеми, невинуватено завищені очікування. Очевидно, залучення до опитувань жителів віддалених районів дещо вуалювало реальні потреби місцевої спільноти. Особливо це проявилось в строкатій картині запропонованих розваг (функціонального наповнення парку). Слід зазначити, що запити жителів паркового району були більш прагматичні в порівнянні з побажаннями мешканців з інших районів (атракції, фонтани тощо), і базувалися на природних потребах безпеки, доступності й догляду за місцем. (Оскільки тут є відсилання до статті Левицької і Запотоцької, слід застерегти, що більшість з наведених прикладів ними стосується радше громадської кооперації навколо конкретного простору і неформальних практик, що більше подібні на випадок Білого Бору).

Характер громадської участі в Рівному можна трактувати з різних перспектив. Так, є своєрідний перегук з розвитком учасницьких процесів у Великій Британії, що їх легалізував “Закон про локалізм” від 2011 року¹⁷⁰; як і в українському законі “Про співробітництво територіальних громад” від 2014 року¹⁷¹, тут засвідчується зміна відносин держави й місцевої спільноти. Створюється поле взаємодії для різних формальних і неформальних конфігурацій, і «[ц]ей контекст зумовлює, за якими правилами мінятимуться правила гри. При демократії можна очікувати, що варіантів трансформації буде більше, аніж в інших

¹⁶⁹ Парк ПДМ, опитування користувачів парку 2017. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://drive.google.com/file/d/0BxtvnZ3OqFQIT2hjeUtPaGc0OWM/view?fbclid=IwAR3MpYiUkFp%20iWx7zWZcwHhC3QceYoZmcqE-lA7THeqfK-fLoVi-c01Fy0jo>

¹⁷⁰ DCLG (2011) *Localism Bill: neighbourhood plans equalities impact assessment*. London. Department of Communities & Local Government [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/6042/1830054.pdf

¹⁷¹ ЗУВБР (2014) *Закон: Про співробітництво територіальних громад*. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

політичних системах, але навіть правила зміни правил є частиною формальних / неформальних конфігурацій» [174, р. 663].

Можна визнати запровадження в Україні в 2016 році громадського бюджету як своєрідну зміну правил взаємодії влади й спільноти. Відтак наш випадок варто порівнювати зі створенням мереж та досягненням участі, про які кажуть Ненсі Холман та Івонна Ридін [210], а наслідки впливу місцевої спільноти на практику міського планування з тим, що аналізують Бен Клиффорд і Марк Тьюдур-Джонс [211], — таке порівняння свідчить, що:

«Застосування практик участі у Великобританії зосереджено на виявленні локальної специфіки, відмінних характеристик і цінностей місця, які згодом закріплюються в локальних стратегіях планування (Bradley 2017); тобто участь локальної спільноти спрямована не на обговорення окремих проектів, а на формування стратегії планування в контексті прив'язаності до місця. За такого підходу переконання містян і їхнє розуміння місця є конструктивною й унікальною інформацією, що визначає рамки локального планування» [208, р. 7].

Зміну рівненської конфігурації формального/неформального помітно в процедурі планування. Спочатку, фахівці створюють дві проектні пропозиції відновлення парку^{172 173}, що стають основою для діалогу з громадою, а фінальна візія¹⁷⁴ виникає вже як наслідок перемовин між усіма залученими сторонами (за участі місцевої влади). Такий порядок розгляду важливий, бо робить вплив місцевої спільноти на кінцевий результат дієвим. Оскільки, згідно з Квентіном Бредлі, «складні емоційні зв'язки між людьми й місцем означають, що плани зі зміни конкретного середовища можуть сприйматися як загроза особистій автономії

¹⁷² Початкова концепція 1 оновлення парку Грабник, Рівне 2017. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://drive.google.com/file/d/0B3PQgqxy2_NTbDBTV2hjcUFnU00/view

¹⁷³ Початкова концепція 2 оновлення парку Грабник, Рівне 2017. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://drive.google.com/file/d/0B3PQgqxy2_NTb15cldDV2F6MjQ/view

¹⁷⁴ Остаточна концепція оновлення парку Грабник Рівне 2018. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://drive.google.com/drive/folders/1_YAgjTAAMBVAfDnUbbWrKNYThEffmuki

або ідентичності» [54, р.236], це означає, що вироблення прийнятного рішення шляхом інтеграції широкої та різноманітної бази знань стає одним із критеріїв ефективної участі, як це визначають Грег Браун і Шон Йонг Вей Чін [212]. Тож «зняття протиріч між учасниками планування і включення потреб і запитів, релевантних для розвитку місця, у проєкті розвитку парку “Трабник”, відповідають критерію ефективності» [208, р. 8]. Щодо формальних/неформальних практик планування слід відзначити, що: «планувальники можуть допомогати у виборі і реалізації форм планування, ефективного в конкретному (екологічному, культурному, політичному, економічному) контексті і здатного наближати громаду до бажаної просторової організації» [187, р. 658]. Курс на реновацію вже існуючого об’єкта можна вважати показником ефективної участі. Реновація — прийнятна форма розвитку там, де вже сформована ідентичність місця. Тож ідентичність стає наріжним каменем в адвокації паркового простору в Рівному. В дискусіях парк “Трабник” весь час означається як “історичний”, і ця деталь потребує додаткового екскурсу в історію місця.

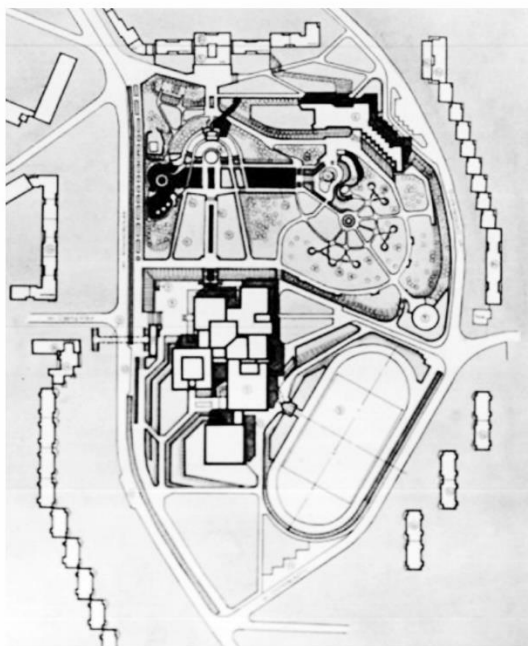
Пам’ять місця. Тут слід повернутися до “дискусії щодо спорудження аквапарку на місці справжнього парку” на мережевій сторінці рівненського “Екоклубу”. Вона важлива, бо відповідає лейтмотиву “модерності” і в риториці міської влади Хошиміна (за Марі Жибер [178]), і в риториці міської влади Рівного. Більше того, така візія суспільного блага в “модернізації” міста має підтримку серед частини мешканців¹⁷⁵. В ній прикметне визначення парку як “занедбаної частини” (просто території — ресурсу розвитку), де саме місце позбавляється своєї

¹⁷⁵ Ось як висловився про це рівненський журналіст Віталій Голубев під час дискусії у фейсбуці: «Тільки бізнес здатний змінити обличчя цієї занедбаної частини центру Рівного. За бюджетні гроші нічого там радикально не змінять. Я — за те, щоб зрівняти цей так званий “парк” з землею і побудувати там будь-що, хоч базар, хоч багатоповерхівку — але щоб у цей куточок Рівного вдихнути життя, а не тільки собачі екскременти. [І нижче в коментарі:] Можна було б залишити половину цієї території, більше половини, а частина могла б принести певні кошти, якщо винести її на конкурс чи просто віддати інвестору з жорстко прописаними умовами благоустрою на благо громади міста» Ecoclub [10.08.2016](https://www.facebook.com/groups/EcoclubRivne/permalink/10157283346860084/?comment_id=10157292876300084¬if_t=group_comment¬if_id=1471006965132070) дискусія щодо спорудження аквапарку на місці справжнього парку. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: https://www.facebook.com/groups/EcoclubRivne/permalink/10157283346860084/?comment_id=10157292876300084¬if_t=group_comment¬if_id=1471006965132070

суб'єктності. Якби всі сприймали місто суто як територію (сукупність ділянок), що підлягає осучасненню, то владна риторика, може, і була б логічною. Проте навіть контroversійне вживання і міською владою, і активістами категорії “модерності” ускладнює проблему відновлення якихось стандартів, що уособлюють сучасність. Для міської влади будівництво аквапарку приватним інвестором — це наздоганяння стандартів успішних українських міст. Для екологічної спільноти й активістів міського руху сучасність уособлюють європейські стандарти збереження паркових зон і наздоганяти треба ставлення до публічних просторів Європи, а взоруватися — на свіжі приклади такого ставлення в містах України. Може видаватися, що ця битва за візію і значення “модерності” розгортається поза громадою, чиє право на простір намагались оскаржити, і вона грає роль пасивного глядача.

Ключовим словом цих розбіжних візій “модерності” і як наслідок його широкої підтримки серед мешканців виступає саме *відновлення*. Що ж відновлюється? Рухаймося часом у зворотньому напрямку. 2002 рік — посадка дерев на День землі. Учні й педагоги Екологічної школи Палацу дітей та молоді в кооперації з трестом зеленого господарства і місцевими лісництвами висаджують нові дерева¹⁷⁶. Тобто вже щонайменш за 14 років до початку руху з відновлення парку *існує спільнота, що опікується парком*. У 1970-80-х роках збудовані: “Палац піонерів і школярів” (архітектор М. Чабак), “Дитяча музична школа на 460 учнів” (арх. М. Чабак, М. Шолудько), “Дитяча художня школа” (арх. М. Чабак) [213] (Рис. 4.4). Саме ці установи тепер долучаються до спільних дій з привернення уваги до “Габника” і надалі входять до робочої групи з відновлення парку. У 1950-60-х роках це парк імені М. Хрущова, місце проведення обласних сільськогосподарських виставок. В повоєнні роки до 1953-го — парк імені Сталіна. В довоєнні — парк імені польського президента І. Мостицького. Тож парк,

¹⁷⁶ Екологічний центр ПДМ 15.05.2020 Парк "Молодіжний". 2002 рік. Посадка дерев на День Землі. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1740113416305654/permalink/2563501683966819/>

повоєнна планувальна пропозиція 1970-80 років

паркові зони

пропозиція 1970-80 років на існуючій
планувальній схемі району Грабник

архівні фото парку 1970х років*

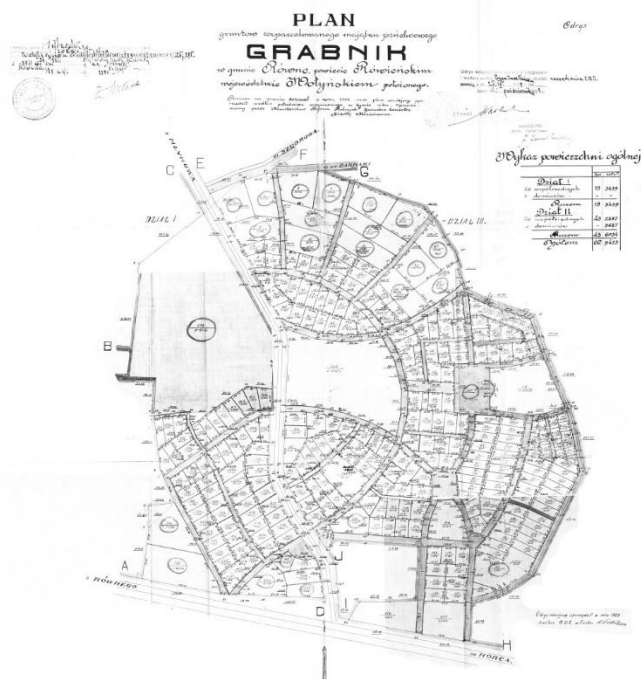
Пропозиції з просторового розвитку району Грабник 1970-80 років.

відкритий у 1933 році, цілком справедливо називати *історичним* — його історія триває більше 80 років. Парк живе і в світлинах, і в спогадах багатьох рівнян, тому спроба міської влади назвати його *занедбаною ділянкою* є вкрай невдалим запереченням реальності. Це повертає нас до тези Мануеля Кастельса: «творення сенсу є присутньою складовою міст в усій історії, адже витворене середовище і його сенс будуються в конфліктному процесі поміж інтересами й цінностями протилежних соціальних суб'єктів» [187, р. 64]. А що тоді пояснить появу значущого сенсу тут — що вплинуло на виокремлення цього конкретного місця з міського тіла?

Можливо, деяке пояснення початків Грабника знайдемо в планувальній схемі 1926 року [214]. Хоч ця геодезична схема ділянок (подібна до сучасного кадастру) стосується насамперед землекористування, вона дає достатньо інформації про просторовий каркас району. Радіальне розташування вулиць, орієнтованих на вільні зони парків, досить точно співвідноситься з популярною на той час моделлю “міста-саду” Ебенізера Говарда [215]. Цей житловий район (зведений на вільних, незабудованих землях) відрізнявся від інших районів Рівного за своїм просторовим малюнком і, схоже, зберіг цю свою особливість надалі впродовж історичних міських змін. Тобто місце набувало свого значення не так завдяки межам, як завдяки відмінній просторової організації (Рис. 4.5).

4.3. Трансформації Грабника, характеристики спільноти, процесу і простору.

Зважаючи на заміщення жителів району Грабник (після 1944 року), можемо припустити певну асиміляцію або залученням цим простором нових мешканців. Можливо, це має відношення до визначеного Кастельсом парадоксу зростання місцевої (на основі місця) ідентичності, де: «Було створено значення та ідентичність: мій район, моя громада, моє місто, моя школа, моє дерево, моя річка, мій пляж, моя каплиця, мій мир, моє оточення» [187, р. 65].

планувальна схема 1926 року

планувальна структура району Грабник станом на 2022.

відкриття міського парку імені президента Ігнація Мосціцького, 1933 р.*

в 1950х роках парк імені М. Хрущова**

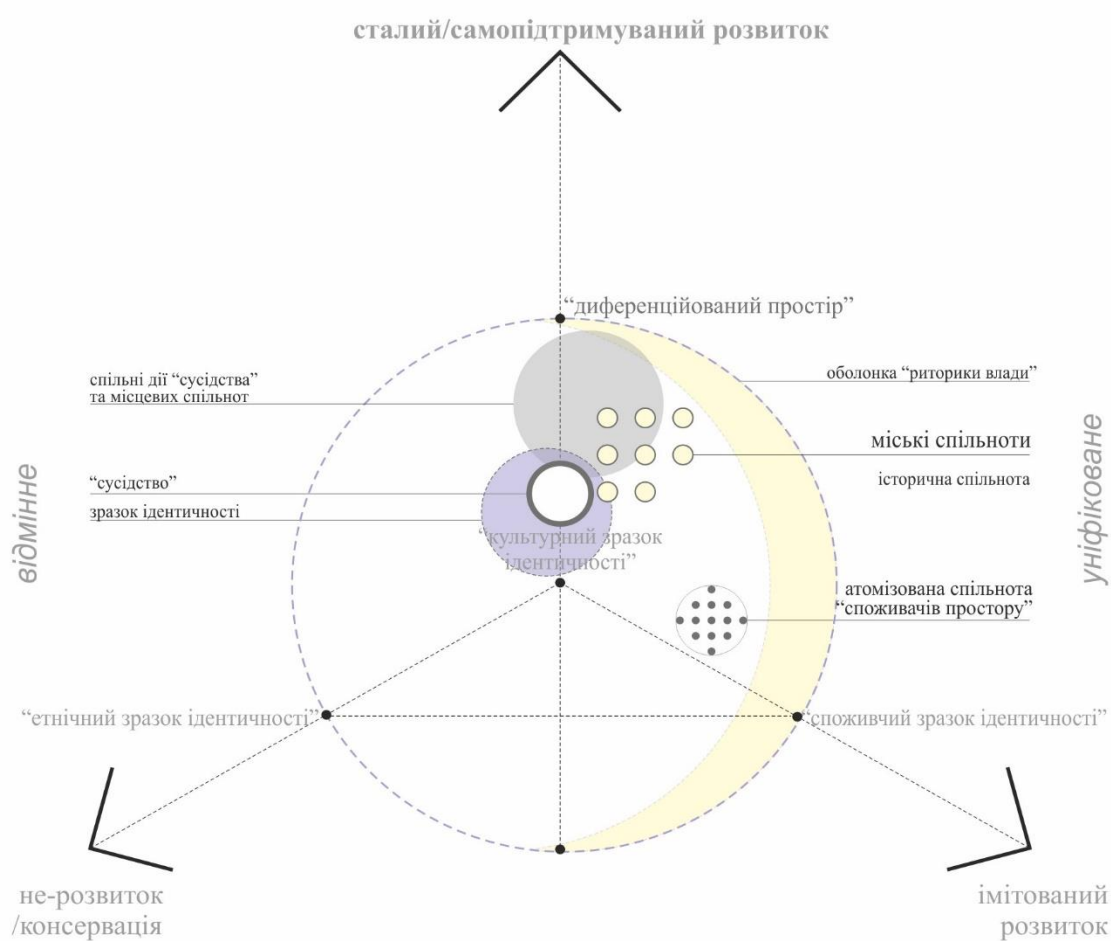
Порівняння планувальної структури району Грабник (станом на 2022) зі стартовим плануванням 1926 року.

4.5

Аналізуючи ознаки місцевої групової ідентичності в контексті розглянутих спільних дій, можемо визначити її як *культурну ідентичність*. Відкритість місцевої спільноти до переосмислення свого спільного простору і його змін, участь різних груп (від спортсменів до волонтерів) у його адвокації свідчить про визнання як колективної, так і спільної ідентичності (за Голубович [73]). Хоча дискусія в “Екоклубі” і результати опитування свідчать також про наявність іншого типу ідентичності, що базується (за Доном Слейтером [124]) на культурі споживання (в тому числі споживання простору) і є союзником міської влади в просуванні ідей “модерності”. Стосовно простору, спільноти й процесу Грабник можна визначити як: “диференційований простір” (за Лефевром [9]), що підтримується місцевою спільнотою, — простір, привітний до *відмінностей* і не схильний до *уніфікації*; простір, де природа є невід’ємною частиною, а спільна історія — підґрунтям розвитку; простір, привітний до мешканців і гостей; простір, наповнений проявами іншості та *семіотичним партизанством* (за Кампосом [133]);

більшою мірою “сусідство”, що розвивається навколо колективних цінностей, переконань і потреб змін у конкретному місці (за Мартін [51]); *сусідство*, що не обмежується мешканцями садиб Грабника, а поширюється на педагогів і учнів дитячих закладів, а також на мешканців сусідніх багатоповерхівок;

з огляду на різнобарвну картину протестів проти привласнення спільного простору це місце характеризують радше “*колективні тактики*”, пов’язані з місцями загальної дії і творчості мешканців, де простір розуміється як спільний ресурс розвитку (за Гіленом [108]); міський рух, що з часом трансформувався у співпрацю влади, навчальних інституцій (музична школа та Палац дітей і молоді) та місцевої спільноти, що посилює місцеве самоврядування (за Кастельсом [187]) (автори Громадського проекту відновлення парку “Грабник” Оксана Майборода і Зураб Кантарія стали депутатами місцевої ради Рівного) (Рис. 4.6).

Модель простору району Грабник (характеристика локальної спільноти, процесів та рушійних сил що впливають на його розвиток).

4.6

4.4. Просторові трансформації середмістя у Харкові (1991-2022).

Харківське дослідження ґрунтується передовсім на моєму власному досвіді проживання й роботи в середміських кварталах, на спостереженнях міського життя в різний час і в різних місцях середмістя (на просторових практиках), а також на аналізі планувальних змін на мапах і в кадастрі (на даних по земельних ділянках). Інформація про землеволодіння тут важлива для інтерпретації позірно непов'язаних між собою змін у середовищі. Ван Ашше звертає увагу на те, що: «в дослідженнях розвитку (та екологічних дослідженнях) концепція здобутих прав розширила дослідницьку сферу з урахуванням фактичного доступу до ресурсів» [174, р. 659]. В архітектурно-планувальному дослідженні ми можемо досягти більшої *чіткості через конкретику*, коли враховуватимемо ініціаторів просторових змін. Тут важливе і те, як інститут власності впливає на правила просторового розвитку (формальні планувальні практики), і ефект “першого правила” (прецедента) в конфігурації формальних і неформальних практик просторового розвитку. Окрім того, це дозволяє зрозуміти, як організований доступ до (земельних) ресурсів у країнах з перехідною економікою¹⁷⁷.

Загальна характеристика процесу просторового розвитку. Розгляньмо розвиток п'яти кварталів харківського середмістя, розташованих обабіч вулиці Пушкінської. З заходу це квартал, обмежений вулицями Гіршмана, Алчевських (колишня Артема, — *до перейменування назви вулиць передавали російською*), Свободи (кол. Иванова) та власне вулицею Пушкінською. Зі сходу розташовані між вулицями Манізера (кол. Красина), Політехнічною та Гуданова чотири квартали, розділені вулицями Максиміліановською (кол. Ольминского), Багалія (кол. Фрунзе) та вулицею Мистецтв (кол. Краснознаменная). Ця група кварталів, розташованих між двох Генеральних Консульств — Республіки Польща на заході (вул.

¹⁷⁷ Як каже Ван Ашше: «Владу і розподіл активів ніколи відтак не слід виключати з картини. Як потужно засвідчив приклад країн з перехідною економікою, від початкового доступу комуністичних еліт до ресурсів залежали і перехідні процеси, і вибрана формалізація з її наслідками, і сила нових законів та політики» [174, р. 659].

Алчевських, 16) та Російської Федерації (вул. Максиміліановська, 22) на сході, — наочно демонструє зміну риторики та зразків наслідування у просторовому розвитку Харкова (Рис. 4.7).

1990-ті важливі з огляду на перші випадки відчуження громадського міського простору та роль приватних інвесторів в очах міської адміністрації. Міська влада віддає у довгострокову оренду підвали житлових будинків (першої лінії забудови) з подальшим дозволом облаштувати вхід з вулиці за рахунок зменшення ширини хідників. Перші такі передачі громадської власності в персональне користування супроводжує наратив про занедбаність підвальних площ і потреби у відповідальному власнику. Інша лінія розвитку полягає у передачі зупинок міського транспорту приватним особам з умовою ремонту хідника та облаштування навісу в зоні очікування. Цей характерний для 90-х років спосіб залучення приватного капіталу для вирішення міських проблем призводить до того, що хідники біля зупинок звужуються, а поряд з гібридними кіоско-навісами з'являються інші кіоски, куди перебирається торгівля з доживаючих свій вік колишніх державних магазинів. За рахунок громадського простору вибудовується лінія торгівлі, залізаючи на міську зелень. З часом до такої міської інтервенції долучаються нові власники квартир, викуплених на перших поверхах житлових будинків. В ході покрокового придбання житла (спершу зміна цільового призначення, далі дозвіл на виконання окремого входу, потім довгострокова оренда прилеглої території, і врешті забудова максимально можливої площі житлового двору) з'являються численні агенти, що привласнюють публічний простір. Кожен з них претендує на частку спільного в обмін на зобов'язання доглядати за “своєю” (направду спільною) частиною хідника або двору. Окрему групу становлять власники тимчасових споруд (*кіосків*), які, маючи своїх “патронів” у владних структурах, отримують простір в оренду взагалі без будь-яких зобов'язань перед містом (такий собі феодалний принцип надання васалам земель у користування). Слід відзначати, що всі ці процеси, хоч би і затягнуті в часі, відбуваються законно. Кожне привласнення спільного простору є підтверджене рішенням демократично

1997 . зменшення доступного міського простору . 2021

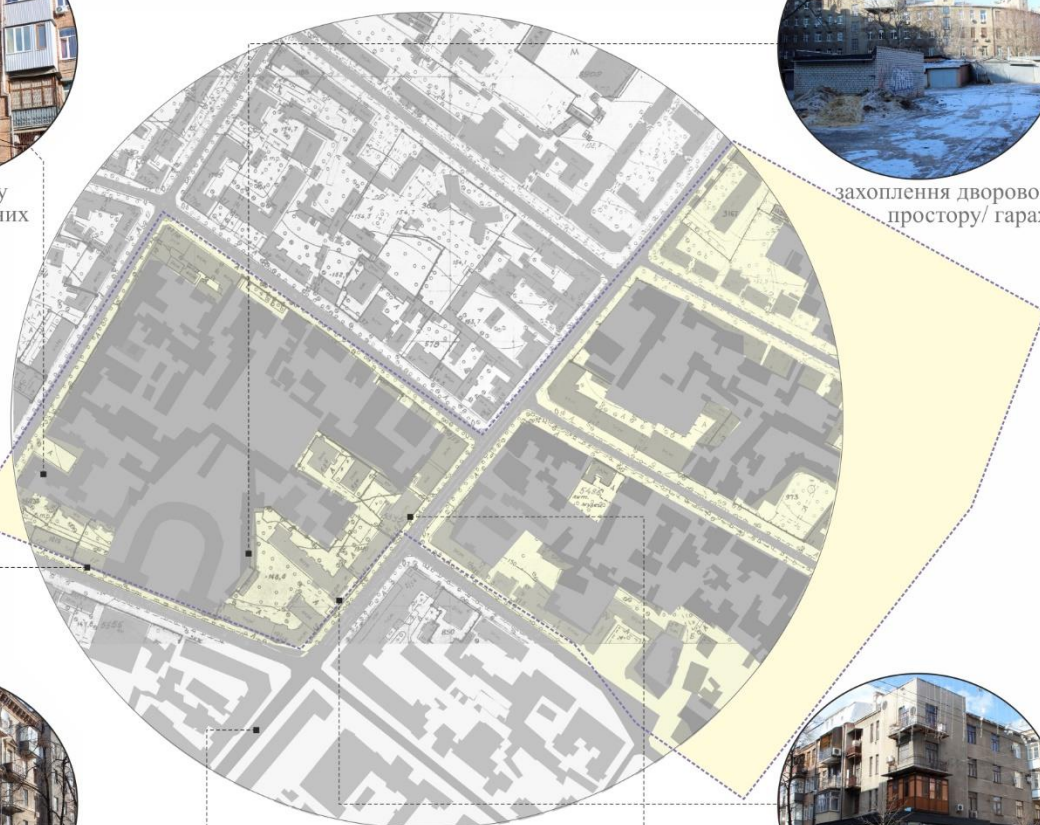

захоплення простору
прибудовою утеплених
балконів

захоплення дворового
простору/ гаражі

зона
дослідження

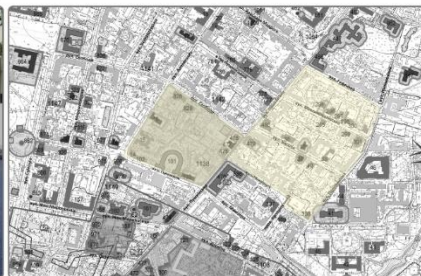
захоплення простору хідників
прибудовою вітрин магазинів

захоплення простору хідників
прибудовами магазинів

реконструкція вул. Пушкінська
до Євро 2012

локація дослідження на ІАОП міста

студентське свято біля фармакадемії

Загальна характеристика просторового розвитку середмістя Харкова (процес зменшення доступних просторів).

4.7

обраної влади (міськ- або райвиконкомом). Це час *прецедентів*, які надалі поширюються на все середмістя, роздрібнюючи та зменшуючи його. Поки інтереси інвесторів зосереджені на центральних вулицях і зупинках транспорту, внутрішній простір кварталів живе звичайним трибом, зберігаючи наскрізні зв'язки (місц. жарг. *сквозняк* — у Харкові так називали наскрізний прохід через квартал), тож в цій частині місто зберігає свою цілісність. Що ж до сусідства, то це початок міграційних процесів. Середмістя покидає численна єврейська громада, виїжджаючи спочатку до Ізраїлю, а потім до Німеччини. В цей же час сюди перебираються успішні підприємці (вочевидь, потребуючи підтвердити цим власну “значущість” — *видимість*, за Кампосом). За відсутності будівництва нового житла (в достатньому обсязі) ремонти на ринку вторинного житла переживають справжній бум, що також супроводжується захопленням простору (за рахунок добудови балконів). Ці дії нових мешканців теж відбуваються у цілком законному полі з виконанням проектної (конструкторської) документації і погодженнями у відповідних міських органах (зазвичай районної архітектури). Втім захоплення повітряного простору виглядає меншим злом в порівнянні з епохою будівництва гаражів, адже нові мешканці мали вже одну або кілька автівок¹⁷⁸.

Оскільки окупація громадського простору тимчасовими спорудами триває більше десяти років, він стає максимально незручним і асоціюється у містян (виборців) з неспроможністю місцевої влади впливати на міський розвиток. Віра у “дбайливого підприємця” (відповідального власника) замінюється надією на “міцного господарника” (мера), якому небайдуже на стан міста. Виникає запит на відповідальність та дієвість (в тому числі на медійне формування такого відчуття у містян).

Для міської влади “вікно можливостей” відкривається під час підготовки до проведення “Євро 2012” з футболу, коли місто отримує незвично великі кошти на розвиток інфраструктури. З вулиці Пушкінської зникає трамвайна колія,

¹⁷⁸ Гаражне будівництво так само відбувається законно і покроково: заява інваліда з проханням виділити місце під гараж — передача прав власності (або продаж). З часом гаражі захоплюють дворовий простір.

відновлення дорожнього покриття з заміною інженерних комунікацій відбувається у незвично короткий термін у 2011 році. Усунення одного з видів міського транспорту викликає жваву дискусію, яка ґрунтується на уявленні про середмістя як житловий район, але це вже мало відповідає дійсності¹⁷⁹. У середмісті відчувається втрата постійних мешканців (це в дечому подібне до відміченого Вайбелем суттєвого зменшення у 1989-2005 рр. щільності населення у внутрішніх районах середмістя Хошиміна [184]). Міська влада декларує боротьбу з тимчасовими “кіосками”, більшість з яких просто переміщується з середмістя до “спальних” районів. Переміщення кіосків, у свою чергу, загострює неочікувану проблему зникнення у середмісті продовольчих магазинів (витіснених кіосками, які перебравшими на себе місцеве продовольче забезпечення). Гастрономи, відкинуті просторовими змінами у другу лінію, занепадають, перетворюючись або в місця під оренду, або в магазини одягу й взуття, гордо іменовані “бутіками”. Загалом, зміна функціонального призначення прокочується середмістям хвилями, де розквіт бутіків змінюється аптеками, а ці, своєю чергою, поступаються місцем салонам краси і “барбершопам”. Цілком влучно розглядати ці хвилі в концепції пов'язані Зигмунта Баумана про “плинне суспільство” (*liquid society*), котре перебуває в процесі постійних змін і для якого характерні несталість і невизначеність [126].

На початку 2010-х ресурс перших поверхів основних вулиць (Пушкінська, Свободи, Алчевських) було вичерпано, і процеси привласнення простору переходять на бічні вулиці (Гіршмана, Максиміліанівська, Багалія, Мистецтв) та у внутрішній простір колишніх житлових кварталів. Забудова ущільнюється за рахунок численних 3-4 поверхових будівель або надбудови існуючих. Торгівельні приміщення, що опинились у другій лінії забудови, змінюють власників і переформатовуються в кафе. Цікавою виявляється доля простору, свого часу

¹⁷⁹ Можливо, через це зникнення трамваю не призводить до негативних наслідків, втім додаткові смуги руху не зменшують перевантаженості транспортної мережі (бічні смуги заповнені припаркованими по всій вулиці машинами).

окупованого тимчасовими спорудами, — кіоски зникають поступившись двоповерховим (цього разу капітальним) будівлям. Сюди ж слід додати функціональну зміну других поверхів житлової забудови на основних вулицях і перших поверхів житлових дворів, окупованих тепер невеличкими офісами. Будь-яка окремо розташована споруда стає основою для нового будівництва, і саме в цей час остаточно зникають наскрізні пішохідні шляхи через міські квартали. Незабудованим залишається тільки простір установ, але і його відокремлено від спільного простору огорожами. Внутрішній простір кварталів подрібнюється і фрагментується. У цей період додатковим ресурсом розвитку стають також дахи будинків¹⁸⁰. В кожному з досліджуваних тут кварталів приватні особи щось надбудовують цілком в законному полі і з виконанням відповідної проектної документації. Я умисне підкреслюю легальний характер численних втручань у міський простір з подальшим його привласненням (внаслідок початкового доступу до ресурсів обмеженого кола людей), оскільки це важливо при аналізі формальних практик¹⁸¹. Після 2012 року поживається ремонт фасадів на основних вулицях, що створює привабливу зовнішню картину. Звісно, практика оновлення фасадів є швидким і не надто затратним способом міської влади продемонструвати свою увагу до міста і його розвитку. На завершення розгляду цього періоду слід згадати про відновлення діяльності ЖЕКів з догляду за містом.

4.5 Збіги і розбіжності з просторовим розвитком Хошиміна.

В попередньому розділі ми вже наводили паралелі в просторовому розвитку історичної частини українських міст та Хошиміна. Це — неконтрольоване, хаотичне зростання поверховості, ущільнення житлових кварталів, обмеження вільного доступу до окремих ділянок і привласнення спільного простору. Скоріш

¹⁸⁰ Їх захоплюють після дедалі частіших пожеж (винуватцями яких визнаються, звісно, безхатки), і далі черговий інвестор добудовує мансардний поверх, беручи таким чином на себе догляд за дахом.

¹⁸¹ як каже Ван Аппше: «ні офіційні, ні мертві [*несуспільні і непрозорі*] установи не можна вважати такими, що безумовно приносять найбільше суспільне благо, як це прийнято в громаді. Формальні встановлення як те, що повинно регулювати взаємодію, не обов'язково представляють собою узгоджений баланс між зацікавленими сторонами...» [174, р. 656].

за все, це загальні риси трансформацій міського архітектурного простору, характерні для країн з перехідною економікою. Але конкретні особливості наших змін відрізняються від в'єтнамського прикладу. Вочевидь, відмінність зумовлюють саме місцеві конфігурації формального й неформального в планувальних практиках. Порівняймо приклади через визначені Ван Ашше основні теми планування (*planning topics*): права власності (*property rights*), роль планів і планувальників (*role of plans and planners*), роль організацій (*role of organizations*) та участь *насупроти* представництва (*participation vs. representation*) [174].

Право власності, на перший погляд, досить легко простежити по публічній кадастровій карті харківських кварталів¹⁸², але більша її частина є білою плямою. Оформлені офіційно ділянки складають від 20 до (в кращому випадку) 40 відсотків площі розглянутих кварталів. Характерною особливістю є те, що це або ділянки нової забудови, або адміністративних (не всіх) будівель, або ж гаражів чи кіосків. Житлова забудова середмістя не має визначених меж, і це може свідчити про судові оскарження чи спроби привласнення землі через невизначеність типу її власності. Ми вже згадали, що будь-яка окремо розташована споруда стає майданчиком для подальшого будівництва. Такі землевідведення (відповідно до габаритів будинку) або прибудови свідчать про вдаль, для нового власника, завершення законних/формальних процедур привласнення простору. Відносно планування й розвитку відтак задаються нові правила, оскільки навколо споруди (відповідно до державних будівельних норм) вступають в дію обмеження, що унеможливають просторовий розвиток прилеглих ділянок. Ця невидима фрагментованість простору в площині прав власності не має жодних збігів з кадастровим планом Хошиміна, де відсутні білі плями і є незначне відрізання (окупування на певний час) вулиць і внутрішніх ділянок. Для Хошиміна характерні великі (об'єднані) ділянки установ та багатоповерхівок вздовж основних вулиць і невеликі внутріквартальні

¹⁸² Публічна кадастрова карта України. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://map.land.gov.ua/?cc=4034537.7162534604,6446616.158978647&z=16&l=kadastr&bl=empty&marker=4033127.796516575,6446676.44394736>

приватизовані ділянки, об'єднані навколо провулків (традиційне “південне” планування, за Жибер [178]. Така розірваність (перфорованість) міського тіла безпосередньо впливає на планування, яке, на думку Ван Ашше, «може бути більш чи менш обмежене конкретними конфігураціями формальних/неформальних прав власності, іншими словами, може мати більшу чи меншу силу змінювати територію» [174, р. 660].

Роль планів і планувальників (у міському плануванні) можемо визначити в нашому випадку як інструмент реалізації намірів інвестора відповідно до чинних будівельних норм і затверджених міською владою планів і зонування. Ця роль не стосується планування, що «стає більш прийнятним для інших [його] агентів як спосіб координації інтересів, вирішення проблем і досягнення цілей громади [216]» [174, р. 660]; і це можна пов'язати як з браком громадянських традицій, так і з характером міського планування, сформованого за адміністративно-командної системи. Просторовий розвиток харківського середмістя регламентується генеральним планом зі змінами, затвердженими у 2019 році в частині зонування¹⁸³, і планувальними обмеженнями історико-опорного плану¹⁸⁴. Згідно з генпланом, середміські квартали — це громадська зона, де можлива 100-відсоткова забудова території будівлями висотою до 100 (!) метрів по межі червоних ліній у відповідності до охоронних зон історико-опорного плану (Рис. 4.8). (Слово “регламентується” дещо не відповідає стану, коли дозволено все.) Конкретне планування визначають вже містобудівні умови та обмеження, які видає орган виконавчої влади (міська архітектура). За таких умов право на простір, цільове призначення ділянки і містобудівні умови та обмеження є прерогативою міської бюрократії. Прикладом недієвості генерального плану міста є, наприклад, застосування обмежень історико-опорного плану. На території розглянутих

¹⁸³ Зонінг Харкова. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:

<https://drive.google.com/drive/folders/1F4SlgR4ikfuQgB3Dr38SKnD2up3hC4zQ>

¹⁸⁴ Харків-ІАОП-Істор-ареал-2000. . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:

<https://drive.google.com/drive/folders/1HAw8uEz9dppZpohVGRn96PO5K6zyLFeV>

щоденні процеси зростання
забудови середмістя

ущільнення забудови середмістя

		будівель та споруд у метрах	забудови земельної ділянки	щільність населення в межах житлової забудови відповідної житлової одиниці (кварталу, мікрорайону)	від об'єкта, що проектуються, до червоної лінії, існуючих будинків та споруд	зони пам'яток культурної спадщини, меж історичних арейалів, зони регулювання забудови, зони окопорованого ландшафту, зони археологічного культурного шару, в межах яких діє спеціальний режим їх використання, охорони, зони об'єктів природно-заповідного фонду, прибережні захисні смуги, зони санітарної охорони)	транспорт, зв'язку, інженерних комунікацій, відстані від об'єкта
1	2	3	4	5	6	7	8
Г	Г-1	впосою до 100,0 метрів *	100%	—	По межі червоної лінії, відповідно до державних будівельних норм	Відповідно до діючого законодавства, історико-архітектурно го опорного плану	відповідно до державних будівельних норм
	Г-2						
	Г-3						
	Г-4						
	Г-5						
	Г-6						

обмеження забудови середмістя згідно чинному зонінгу

Неконтрольоване зростання поверховості, ущільнення житлових кварталів
середмістя (у відповідності до чинного регламенту забудови).

4.9

кварталів знаходиться 19 пам'яток історії та архітектури місцевого значення, лише 12 з яких мають охоронні зони, з яких, своєю чергою, в кадастрі оформлена лише 1 ділянка. Показовим прикладом недієвості формальних практик є житлова дев'ятиповерхівка за адресою вул. Свободи, 36а (ділянка в комунальній власності), визначена в історико-опорному плані як дисгармонійна (можливо, через висоту будівлі в історичному ареалі) на всуціль забудованій ділянці. Цього (2021) року на сусідній ділянці завершується будівництво чергового житлового будинку, що має вже 11 поверхів (ділянка у комунальній власності). Пікантність ситуації в тому, що цей квартал, обмежений вулицями Гіршмана, Алчевських та Свободи, визначено в опорному плані зоною регулювання забудови. Знову ж таки, на міській землі відповідно до зонування і всупереч історико-опорному плану, але в цілком законно відбувається чергова забудова. Важко не визнати історико-опорний план міста “мертвою” інституцією. Якщо за таких умов впроваджувати поняття “ідентичності місця” в сферу охорони пам'яток, то напевно це буде надійним кроком для збереження просторової самобутності середмістя.

Роль організацій в просторовому плануванні стосується взаємодії бізнесу з іншими суб'єктами просторових практик. В випадку Харкова маємо ситуацію, яку Ван Ашше описує так:

«Якби власники бізнесу були також чиновниками, планування було б або мінімальним, або могло бути підлаштоване під їхні інтереси [...]. Якби бізнес сприймав офіційну владу як ворога, то вони б частіше вдавалися до неформальних домовленостей, щоби придбати і нерухомість [...]. Тоді неформальність зливається з незаконністю» [174, р. 661].

Для досліджуваних кварталів, однак, це не так суттєво (крім будівництва багатоповерхівок на розі вулиць Пушкінської і Свободи), можливо, через задрібність ділянок для корпоративних ігор. Більшою мірою на просторовий розвиток середмістя впливають малий бізнес і нові колективні власники квартир житлового фонду. Дії останніх характерні тим, що вони вдаються до судочинства задля легалізації незаконного будівництва. Оскільки воно не може залишитися

непоміченим, вони домагаються згоди від органів архітектурно-будівельного контролю вже після початку робіт. Маємо випадок незаконного будівництва з подальшим його визнанням і введенням в експлуатацію, з підтвердженням права власності в судовому порядку. Таким чином питання просторового розвитку переносяться до царини судової влади.

В Хошиміні інтервенції у спільний простір відбуваються дещо інакше. Неофіційна торгівля, яку Вайбель називає “окупацією” громадського простору [217], залишається наразі тільки в переходах метро, перетворившись на уніфіковану мережу підземних кіосків. Спроби міської влади формалізувати торгівлю під землею, втім, мало пов'язані з поверненням спільного простору — вона просто опікується надання оренди, де місця (в міському інфраструктурному просторі) під господарчу діяльність розуміються як ресурс. Про це свідчить і (відносно нова) практика видачі в оренду під рекламу вузлових станцій метро (повністю) — вони втрачають свою суб'єктність, перестаючи бути громадським простором і стаючи активом міського бюджету. Яскрава вулична торгівля і вулична їжа відновлюються в середмісті лише на свята (а зазвичай це торгівля квітами). Наслідки системної боротьби міської влади з “економікою хідників” (*pavement economy*) або “сільськими звичаями в міському ландшафті” (*ruralisation of urban landscape*) відчутні на центральних вулицях, але на бічних і в провулках щороку з'являються нові заклади вуличної їжі. В Харкові працює інша логіка, і формальні практики тут переважно використовують для привласнення громадського простору з іншою метою — не для самостійної діяльності, а як ресурс для подальшої задачі в оренду і своєрідну форму інвестицій. Простір стає товаром, що є ознакою “абстрактного” простору за Лефевром [9].

Аналіз *видимого* (як наслідок формального планування) в Харкові і Хошиміні засвідчує, з одного боку, їхні відмінності в офіційній риториці, а з іншого демонструє подібність в її беззмістовності і нафантазованості (за Жибер [178]). Просторові практики міської влади об'єднані певною *ідеальною моделлю* розвитку (парадигмальний підхід), без урахування некерованих процесів в ньому. В обох

випадках йдеться про *цивілізаційне наздоганяння*, а розбіжність є суто в обраних взірцях просторового розвитку.

Квартали для харківського дослідження не випадково були вибрані як розташовані між генеральними консульствами Польщі та Росії. Це спроба прояснити амбівалентність влади у виборі шляхів розвитку, а в контексті *цивілізаційного наздоганяння* — вибір конкретних образців для наслідування. Повертаючись до показності як видимого прояву влади у місті (Баландьє [134]), маємо уважно розглянути декорації (чи ширму, що прикриває мікрооперації зі щоденного привласнення громадського простору) центральних вулиць і публічних місцин. Риторика міської влади цікава тим, як вона звертається до нафантазованої ідентичності Харкова, сприймаючи місто радше як ресурс — територію. Таке сприйняття помітне в “Концепції розвитку міста Харкова (моделі перспективного розвитку міста)”¹⁸⁵, де власне місто залишається поза розглядом. Більшу частину цього (офіційно затвердженого) документа присвячено обґрунтуванню необхідності створення Харківської агломерації з подальшим збільшенням територій. Медійна політика влади, навпаки, будується на відчутті місця. Передвиборчий слоган чинної влади “*Нам тут жити*”, як і використання суперлятиву “*перша столиця*” звернено саме до місцевої (харківської) ідентичності. Про словесну фантазійність тут свідчить як те, що для слогану використали назву книги *Нам тут жити* харківського письменника-фантаста Андрія Валентинова¹⁸⁶, так і те, як оперують “*багатовіковою*” історією відносно молодого міста (яке отримало магдебурзьке право лише у 1787 р.). Тим не менш взаємодія влади з харків’янами вибудовується на формуванні відчуття міської особливості (відмінності) насупроти інших міст України. Причому взірцем стають

¹⁸⁵ Концепція розвитку міста Харкова (модель перспективного розвитку міста) . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:

https://docs.google.com/document/d/1RhXQNF_nKmQaIZAE2_BoY3PJ89DIR36M/edit

¹⁸⁶ Главное 04.09.2010 Нам здесь жить! [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:

<https://glavnoe.ua/articles/a4018>

часи соціалізму і колишня метрополія. Це не дивно, адже більшість гостей Харкова в період 2010-2013 рр. приїздили з Росії (місто є великим транзитним вузлом), і за прикладом Москви тут конструювалася своя фантазійна версія “золотих часів” — соціалізму. Зрізають старі дерева, що візуально розширює простір центральних вулиць; висаджують однолітні квіти (їх кілька разів замінюють впродовж року); міняють опори міського освітлення, на яких теж навішують імпровізовані клумби; місто прикрашають численними пам’ятниками, що також мають досить відносний зв’язок з реальною історією. Втім вся ця вистава існує тільки на основних магістралях і в парках, хоча, на думку колишнього міського голови Геннадія Кернеса, мала б поширитись на все місто¹⁸⁷.

Ще один супрелятив, “*Найбільша площа в Європі*” (майдан Свободи) стає ареною загальноміських видовищ. Тут є певна схожість з Хошиміном у тому, як використовуються головні публічні майданчики міста. Будь-яке свято, від Масляної до Дня визволення Харкова, супроводжується зведенням грандіозної декорації з залученням значних коштів з міського бюджету. Схильність місцевої влади влаштовувати публічні “місця свята” не є новою — Анастасія Боженко, досліджуючи формування міського способу життя у Харкові на зламі XIX та XX сторіччя, вказує на аналогічні тенденції [218]. Старанно підфарбовані основні вулиці перетворюються на стаціонарну декорацію, де великі дорослі дерева поступово замінюються невеличкими “цивілізованими” деревами. Фарбування фасадів основних вулиць триває й нині, вже більше десяти років просуваючись від середмістя до житлових районів. З початком російської агресії влада дещо змінює вектор наслідування зі східного на західний, націлюючись на прозахідних

¹⁸⁷ «Усі місця масового відпочинку харків'ян крок за кроком впорядкують, як того вимагають жителі міста. Усі території без винятків — Баварію, ХТЗ, Салтівку — кожен мікрорайон. [...] Я відразу попереджаю підприємців та власників будівель: ми будемо робити це разом. Ніхто не повинен залишатися осторонь. Це наше місто, нам тут жити» фіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету 23.02.2012 Геннадій Кернес: Усі місця відпочинку харків'ян упорядкують. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/gennadiy-kernes-usi-mistsya-vidpochinku-harkiv-yan-uporyadkuyut-12315.html>

харків'ян. Кожна частина багатошарової міської спільноти отримує свою форму громадського простору. Сад Шевченка і парк Горького уособлюють “золоті часи” і фактично є парками культури і відпочинку, сквер “Саржин яр” — навпаки стверджує модерність і орієнтацію на сучасні простори, в житлових районах створюються парки “міських культур”. Асортимент міських просторів цілком відповідає запиту містян і тенденціям ринкової економіки на задоволення секторального попиту. Доволі цікава сегрегація просторів міста за “цільовою аудиторією”, втім, не відміння відчуження простору у місцевих мешканців. Кожен з парків обростає охоронними структурами, правилами та обмеженнями. Якщо звернутись до кадастрового плану, помітно, що крім зовнішньої регламентації простір парків перестає бути єдиним цілим — його перфорують мікро-ділянки привласнень і вилучень. Коли проектно-дослідницька група “Інший шлях” поєднала карту Харкова з його розподілом житла за вартістю з місцями основних реконструйованих парків, вона виявила закономірності їхнього розташування з районами найдорожчої нерухомості¹⁸⁸. *Відтак безупинне привласнення спільного загортають в оболонку значною мірою нафантазованих “епохальних” рис міста.* Ця вигадана конструкція супроводжується актами пропаганди (“підсилення”), аби міська спільнота краще сприймала зміни.

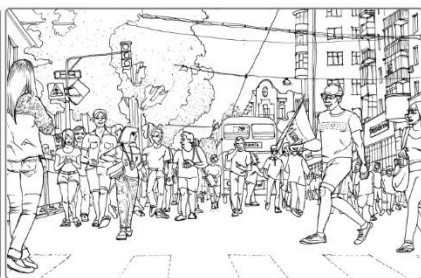
Тепер звернімося до теми участі (на противагу до представництва) в міському плануванні.

Локальна спільнота, взаємодія з простором. Про участь місцевої спільноти у просторовому розвитку багато каже те, як саме змінюються простір середмістя у спільних діях, де “запускаючим процесом” можна визначити ходу нідерландських вболівальників під час Євро-2012 (Рис. 4.9). По-перше, зміни слід проаналізувати через вплив міграційних процесів на склад локальної спільноти, по-друге — з'ясувати характер спільноти, яка займається адвокацією спільного простору. Чи можна її визначити як сусідство? Спробуймо розібратись в питанні “критичної

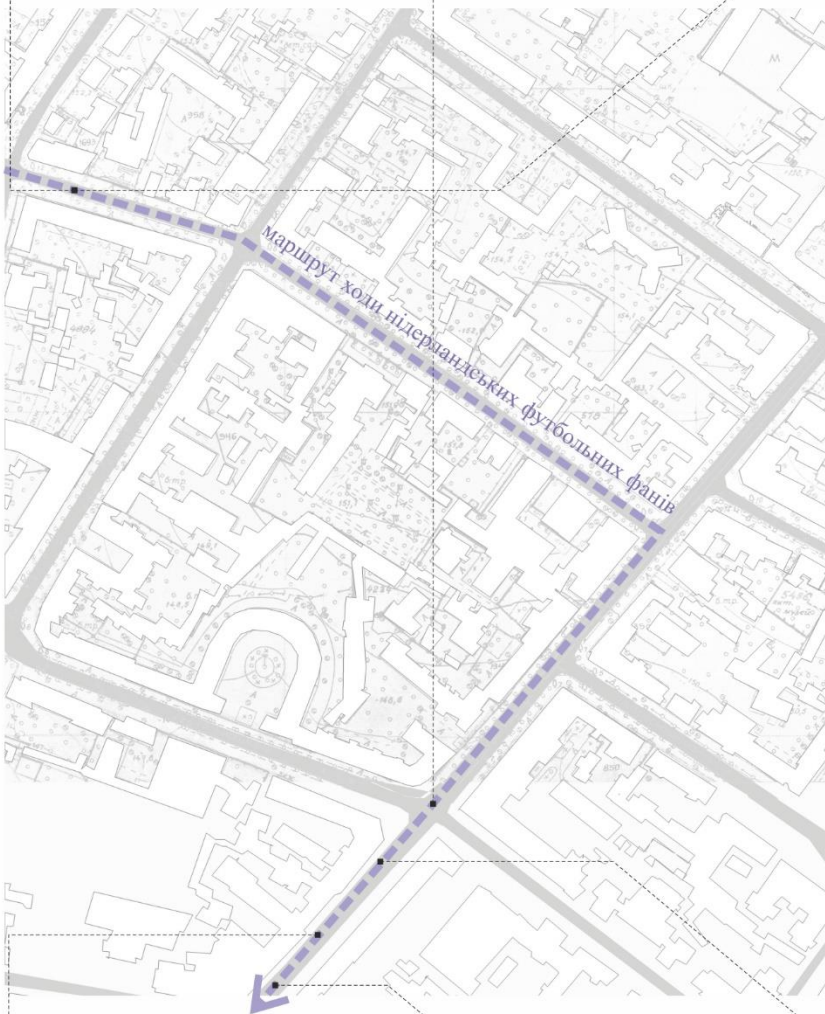
¹⁸⁸ Другой путь 11.10.2020. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/theotherway.kh/posts/2663273880599777>

перша хода

перша хода

фінальна хода

фінальна хода

“Запускаючий” процес освоєння публічного простору локальною спільнотою —
хода нідерландських фанів 2012 року.

4.9

маси” чи відсотку тих постійних мешканців, які переймаються ідентичністю місця в просторовому плануванні. Привласнення міського простору в просторово-часових і процедурних інтервенціях на прикладі міста Харкова, а також вплив міського простору на процес того, як різні групи заново відкривають і використовують різні частини міста було розглянуто автором в роботі “«Повернення» міста: спільні зусилля” [219]. Переміщення під час колективних дій – у сенсі відчуття, спонукання, руху – виходить за межі рутинних практик, впливаючи на місто та його сприйняття. Здається, що ці загальні ходи, урочистості та святкові заходи мешканців є їхнім внеском у процес «ренесансу міста» – відродження інтересу до міського способу життя. Оскільки громадські простори відображають історичну спадщину місцевих громад, розглядаються спільні трансформаційні дії, такі як «привласнення», «виробництво» та «управління» міськими просторами. У цій статті відстоюється практика одомашнення міського простору місцевою громадою, а також необхідність існування «міських лагун» – вільних (нерегульованих) територій міста, які використовуються як ресурси міського розвитку та взаємодії громадян (Рис. 4.10).

Тіло міста, звісно, неоднорідне, воно включає також і осередки занепаду (місц. “заброшки”) — місця поза увагою комунальників і міської влади, які, однак, грають важливу роль і є вільною територією комунікації і спільних дій городян. Парадокс в тому, що якраз (без)діяльність влади здебільшого і призводить до занедбаності цих місць, маючи на меті привласнення спільного простору. Це простори біля пам’яток історії та архітектури (зазвичай невеликих будівель), що згідно з охоронним законодавством не мають потенціалу для розширення і, як наслідок, інвестиційно непривабливі. Втім, якщо будівлю можна ввести до охоронного списку, то законно можна і вивести з нього¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Наприклад, з огляду на її знищеність: якщо відрізати її від міських мереж і залишити без догляду, її руйнація стає питанням часу. Для будівель-пам’яток стан закинутості став показовим, що так вирізняє їх на міських вулицях. Деякі просто виведені з експлуатації як пам’ятка історії місцевого значення (як-от по вулиці Пушкінській, 55 — ох. № 477) або пам’ятка історії національного значення (як-от по вулиці Свободи, 35 — ох. № 1142). Звичайна історична забудова по вулицях Свободи, 39, Пушкінській, 63, провулку Каплуновському, 12 — вже перетворилась на руїну. Усі ці ділянки — “сплячі” в очікуванні низки мікро-процедур з їх привласнення.

“Лукфест” - фестиваль вуличної їжі,
в Літмузеї

“Ніч музеїв” в Літмузеї

бар “Лакан” презентація альбому коміксів

Чега містян бажуючих допомогти
Харківському зоопарку 2014 р.

“Ніч музеїв” в “Худпромлофті”

“Самсобіфест” - фестиваль
вуличних культур 2021

день вулиці Мистецтв

“Лукфест” - фестиваль вуличної їжі

Спільні дії містян і локальних спільнот (та відповідні локації).

4.10

Ці простори харківського середмістя, мабуть, можна назвати, так само як у Рівному, “покинутою землею” або “занедбаною частиною” міста. Більше того, з численними знаками “семіотичного партизанства” вони візуально стали подібні до руїн амфітеатру в парку Грабник, але все ж це живий простір на відміну від пам’ятки історії місцевого значення з охоронним номером 477, що стоїть пустою. Поступуючому привласненню міського простору й обмеженню вільного доступу, здається, опираються тільки ці спільні осередки “продукування присутності” (Рис. 4.11). Такі островці вільного простору важливі для колективних дій і вдячного середовища взаємопідтримки, хоча, як каже Кастельс, це скоріше «причали, а не небеса» [187, р. 68].

4.6 Трансформації міського середовища, характеристика спільноти, процесу і простору.

Якщо ми спробуємо визначити простір розглянутих кварталів середмістя через бінарні опозиції, вимальовується дещо неоднорідна картина. Ззовні, в межах вуличного каркасу, це скоріше *абстрактний простір* (за Лефевром), але його “цілісність” обмежена оболонкою вуличних фасадів [9]. За тонкою оболонкою однорідності проступає строката конфігурація малих “диференційованих просторів” подекуди розірваних закинутими ділянками. Ця конфігурація значною мірою віддзеркалює суміш формальних і неформальних планувальних практик (за Ван Ашше [174]), результатом яких є фрагментація міського тіла на окремі непов’язані між собою ділянки.

Локальна спільнота має неоднорідний характер, кількості місцевих мешканців, сконцентрованих у багатоповерхових житлових будинках на бічних вулицях, недостатньо, аби вважати їх *сусідством* (за Квінтіном Бредлі [54]). В порівнянні з Хошиміном *споживачі простору* (ті, що ігнорують владу, не опонуючи їй, за Мішелем де Серто [72]) зосереджені не тільки на вулицях і в орендованих приміщеннях, а присутні майже в усіх кварталах включно з внутрішніми дворами, що так само сприймаються суто як ресурс. Таке споживацьке ставлення до міського простору має паралелі з Харковом початку минулого сторіччя, коли, на думку Анастасії Боженко, центральні вулиці

(Гамлет Зиньківський)

(Гамлет Зиньківський)
робота на "Даху світу"

(Діна Чмуж)

(Мігасов)

(Гамлет Зиньківський)

(Гамлет Зиньківський)

(Гамлет Зиньківський)

(Гамлет Зиньківський)

(Абрикос Абрикосовий)

(Діна Чмуж)

"зелені чоловічки" проєкт 2014 року
на вуличних сміттярках (Гамлет Зиньківський)

проєкт 2017 року до 100 річчя "Фонтана" Марселя Дюшана
(Гамлет Зиньківський)

"Продуктування присутності" в міському просторі.

4.11

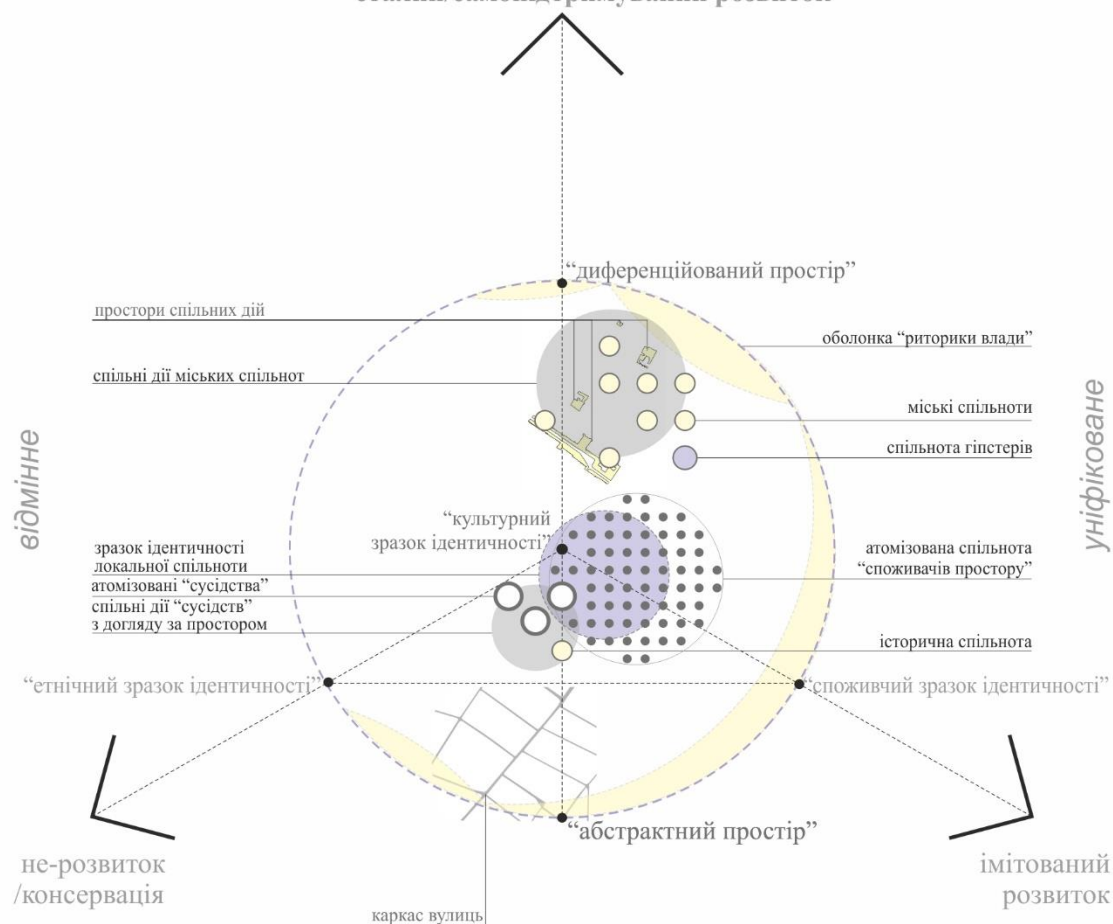
виступали «своєрідною ареною дії фланера, міського типажу німецького філософа Вальтера Беньяміна, героя модерного міста. Причому, фланерство стирало різницю у соціальному становищі» [218, с. 156]. Монолітний зовні *простір споживання* розривається руйнівними семіотичними діями міських партизанів, що, згідно з Кампосом, є проявами не лише естетичних, а й політичних вимог до громадського простору [133]. Так само, об'єднана відкриттям спільного частина міської громади демонструє відмінне ставлення до міста — опікуючись місцем і відчуючи відповідальність за спільний простір.

Стосовно процесів, що визначають зміни міського простору, — саме ця частина городян в союзі з арт-спільнотою стає джерелом “колективних тактик”, пов’язаних з місцями загальної дії і творчості мешканців, де простір розуміється як спільний ресурс розвитку (за Гіленом [108]). *Стратегії влади* (що виробляє “порядок” у формі організованих просторів, за де Серто [72]) обмежуються виключно фасадами центральних вулиць, не охоплюючи дворів та бічних вулиць. Ці стратегії значною мірою зосереджені на формуванні медійного образу “успішного” Харкова і відповідні ліберальній риториці капіталізму, де «медійні образи й смаки споживачів змашують колеса глобального урбанізму, закріплюючи владу капіталу й держави в просторах наших особистих бажань, переконуючи нас, що споживання автентичного міста — це про естетику і аж ніяк не стосується влади» [127, р. 551]. Ця оболонка не змінює (фізично) простір і будується на косметичних прийомах та просуванні утопічного образу міста. Натомість внутрішній простір кварталів трансформується через безперервні вилучення й привласнення під дією мікрооперацій влади за ширмою “мертвих” (Ван Ашше [174]) планувальних практик (Рис. 4.12).

Групова ідентичність місцевої спільноти, як і в Хошиміні, є дуалістичною, але має певні відмінності. Загалом переважає *споживацька ідентичність*, яка, за Доном Слейтером, «є результатом споживання, а не традиції» [124]. В той же час те, що частина місцевих мешканців об’єднується і спільно перевідкриває місто для життя (культуру спільного), свідчить про наявність *культурної ідентичності*. Отже, громада Харкова виявляє переважно зразки *споживацької ідентичності*, але

сталий/самопідтримуваний розвиток

Модель простору середмістя Харкова (характеристика локальної спільноти, процесів та рушійних сил що впливають на його розвиток).

4.12

разом з тим існує культурна меншість з відновленим відчуттям громадської культури, де міський простір сприймається як майданчик об'єднання груп (за Летемом [128]) з відмінною ідентичністю.

Характерною особливістю харківського випадку є існування контраверсійних міських утопій (візій міста), де поряд з нафантазованою і нічим не підтвердженою версією “успішності” Харкова, яку просуває міська влада, існує відмінне бачення міста його культурною спільнотою. У своїй книзі, яка так і називається — *Utopia*, Павло Маков каже так: «Наостанок я хотів би відзначити, що моє розуміння поняття *Utopia* між 1992 і 2005 роками відрізнялося від загальноприйнятого трактування як якогось неможливого майбутнього. Весь той час я сприймав утопію як те, що в нас насправді було, як сучасне, і досі відчуваю, що реальнішого за утопію ми не маємо» [220]. І здається, таке бачення робить відним харківську відмінність.

Висновки до четвертого розділу

1. Подальший порівняльний аналіз наведених прикладів з просторовим розвитком міст України показав, що серед не надто поширених практик участі саме *сусідство* (за наявності) виступає рушійною силою для адвокації ідентичності місця. Значення конкретного місця зростає внаслідок протесту проти спроб міської влади передати у приватну власність громадські простір і є своєрідною відповіддю на в'язаному розвитку (з його економічним імперативом).

2. Встановлено вплив законодавчих змін які закріплюють форми та практики участі містян у плануванні просторового розвитку. Йдеться про наслідки Закону «Про співробітництво територіальних громад» (Україна, 2014р.) та Закону «Про локалізм» (Велика Британія, 2011р.). Обидва спрямовано на розширення участі місцевих спільнот у процесах розвитку міст. Аналіз наслідків впровадження Закону «Про локалізм» в академічному дискурсі Великої Британії надає практичні приклади розгляду та інтерпретації впровадження практик участі в міське планування. Практики самоозначення місця локальними спільнотами Великої Британії надають можливість виокремити як ефективні форми взаємодії з

місцевими мешканцями, так і засоби впровадження у планування розвитку отриманих даних.

3. Аналіз просторового розвитку середмістя Харкова показав, що адвокація спільного простору може здійснюватися міськими спільнотами, непов'язаними з місцем. Офіційне просторове планування міська влада проводить через медійні образи «доброго міста», що характеризується певним «утопічним» або наміряним баченням цілей розвитку, представляючи «міське видовище як товар». «Утопічне» планування не обмежується до загальної риторики модерності й наздоганяння успішних міст. В деяких випадках міська влада націлюється на окремі групи (субкультури) з сегрегацією громадських просторів за споживчими симпатіями.

4. Встановлено, що офіційні плани щодо міського просторового розвитку на локальному рівні є радше «мертвими». Так, з огляду на реальну забудову середмістя Харкова помітна відсутність конкретних нормативних актів, що її регламентують. Відкритим залишається і питання узгодження просторового розвитку з унікальною ідентичністю місця.

5. Втім, незважаючи на негативні тенденції зменшення громадських просторів та втрати архітектурним середовищем цілісності, зростає суспільна увага до архітектурного середовища середмістя. Аналіз просторового розвитку Харкова доводить, що саме апеляція міських спільнот підносить значення місця. Виявлено, що архітектурне середовище середмістя сприймається місцевими мешканцями таким що відбулося (не потребуючи заміни у відповідності до чергових «прогресивних» взірців). В цьому випадку, просторовий розвиток визначається скоріш інтеграцією нової забудови в існуюче середовище, тому важливим є визнання локальних стратегій розвитку міського середовища різновидом управління, якими вони є *de facto*.

Результати четвертого розділу дисертаційної роботи висвітлені в публікаціях автора: [208, 219].

РОЗДІЛ 5.

НЕФОРМАЛЬНІ ПРАКТИКИ В МІСЬКОМУ ПЛАНУВАННІ

Цей розділ описує, як саме *просторові знання спільноти, агенти просторового розвитку та робота з ідентичністю місця* включаються до міського планування. На прикладі ініціатив дніпровської спілки архітекторів (під час загальноукраїнського фестивалю “Міста України”) розглянемо різні етапи такого залучення і покажемо, як взаємодія формальних і неформальних практик сигналізує про новий вимір міського планування через перемовини та узгодження. Підхід ґрунтується на розумінні міського простору як арени постійних дій різних груп за право на місто.

5.1. Передумови змін просторового планування в українських містах

В українському міському плануванні загалом почали активно *змінюватися пріоритети*. Традиційна розробка генерального міського плану і не менш тривале його затвердження спираються на методи, які на момент введення плану в дію здебільшого застарівають.¹⁹⁰ Також існують очевидні протиріччя між документами, розробленими за логікою адміністративно-командної системи в реаліях перехідної економіки, та концепціями (стратегіями) інтегрованого розвитку міст, що їх впроваджують урядові і неурядові організації з ЄС у громадах українських міст. Слід відзначити при цьому, що планування — як формальне, так і неформальне — вже сприймається через готовність до змін.¹⁹¹

¹⁹⁰ У попередньому розділі на прикладі Харкова ми вже розглянули спірну ефективність його генплану (в регламентній частині), оскільки там відсутні конкретні й чіткі обмеження щодо регулювання міської забудови.

¹⁹¹ Нідерландська дослідниця просторового планування Марліс Мейєр, наприклад, так: «Зміни також можуть бути розблоковані зовнішньою динамікою (або з іншого “рівня” планування): офіційна практика змінюється, коли стикається з практикою громад, і навпаки. Правила планування, встановлені владою, набувають нового значення після їх впровадження» [221, р.75].

Іншим важливим фактором стали *законодавчі зміни*, які зміщують центр ухвалення рішень на рівень локальних громад. Тут новацією є згаданий раніше Закон “Про співробітництво територіальних громад”, який, вкупі із впровадженням громадського бюджету в практику муніципалітетів, став своєрідним “вікном можливостей” для взаємодії влади й громади. Створюється відповідний контекст для зміни правил гри, де прозорість і підзвітність влади є нормою. Вплив суспільства на зміну планувальних практик демонструє приклад з відновленням парку Грабник у Рівному.

Поступовий *вплив місцевої громади* на планування має різні форми “соціальної координації” і “колективні тактики”. Іноді, як от у Рівному, рушійною силою стає “сусідство”, яке вибудовується навколо спільних цінностей і потреби міняти конкретне місце. У випадку перевідкриття міста в Харкові такою силою стала активність міських рухів у їхній складній конфігурації від гастро-ентузіастів до субкультурних спільнот — всі вони заявляють своє право на місто. З часом спільні дії городян можуть вилитися у співпрацю з муніципальною владою, а це посилить місцеве самоврядування, про що каже Кастельс [187]. Та навіть якщо колективні тактики не орієнтовані на залучення загальноміських ресурсів, вони не залишаються поза увагою влади. «Офіційне планування спирається на раціональні процедури, нормативні акти, але ще й на політичні амбіції, як от клієнтелізм та ідеалізм» [221, р. 75]. Цілком природно, що влада реагує на нові форми спільних дій городян. Інколи це банальне калькування заходів, започаткованих місцевими спільнотами (наприклад, “фестивалю їжі”), тільки вже “під патронатом мерії”. Інколи це використовують як інфопривід, коли місцевий активізм стає позитивним фоном для образу “успішного міста”.

Взаємодію влади і громад (у великих містах строкаті низові групи далеко не обмежуються сусідством) Марліс Мейер [222] розглядає в контексті “зв’язування соціального капіталу”.¹⁹² Це взаємодія, коли громада визначає сенсовність

¹⁹² Мова йде про закономірності згромадження (поєднання) соціального капіталу внаслідок взаємодії урядових і неурядових агентів планування: «Вулкок [223] пояснює це як зусилля вже добре пов’язаних груп,

просторових змін, а влада реалізує їх зі своїми повноваженнями, узгоджуючи зі спільнотою плани розвитку.¹⁹³ Проблеми недовіри до місцевої влади та відсутність чи обмеження доступу місцевих мешканців до інформації з просторового планування, про що в українському випадку говорять, зокрема, Ольга Левицька і Вікторія Запотоцька [209], свідчать про недостатній рівень “соціального капіталу”¹⁹⁴ Американський економіст Кеннет Арроу вважає, що «для багатьох суспільств, які відстають в економічному розвитку, властива з-поміж іншого відсутність взаємної довіри» [224, р. 26]. Втім, якщо абстрагуватись від економічного рівня цілої країни, стають виразнішими відмінності між рівнями соціального капіталу в громадах різних міст. Марліс Мейер і шведська дослідниця культурної географії й планування Йозефіна Сиссер звертаються до цих відмінностей в дослідженні депопуляції сільських поселень Нідерландів та Швеції. На їхню думку, «[у] громадах, де соціальний капітал добре розвинений, муніципалітети можуть покладатися на громадські ініціативи. Однак неформальне планування може бути проблематичним у громадах із низьким рівнем соціального капіталу» [222, р. 59].

Взаємодію офіційних та неофіційних практик планування варто розглядати через відповідне трактування влади. Так, американські дослідники містознавства і планування Джудіт Іннес та Девід Бугер, спираючись на ідеї іспанського соціолога Мануеля Кастельса, розвивають його думку про те, що в сучасному (“мережевому”)

що прагнуть взаємодіяти з ключовими агентами вищого рівня — тими, хто має доступ до ресурсів та формальних повноважень при ухваленні рішень. Здатність використовувати ресурси, ідеї та інформацію офіційних установ з-поза спільноти є ключовою функцією зв’язування соціального капіталу» [222, р. 62].

¹⁹³ Прикладом є громадське обговорення концепції рівненського парку на Грабнику. Організоване учасниками “Коаліції громадських організацій Рівного” обговорення просторового розвитку було підтримано, зокрема, агенціями Європейського Союзу і всеукраїнською громадською спілкою “Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ”, а згодом сформувалась робоча група з місцевих мешканців, представників муніципальної влади, місцевих навчальних закладів та громадських організацій. Див. Oksana Maiboroda 18.11.2018 Проект відновлення парку біля ПДМ (на Грабнику) хронологія розвитку подій. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/notes/798074981025778>.

¹⁹⁴ Майкл Вулкок відзначає: «За явної відсутності того, що все більше соціальних науковців називає “соціальним капіталом”, під яким переважно мають на увазі інформацію, довіру і норми взаємності/взаємодії, притаманні соціальним мережам, втрачаються, здавалося б, очевидні можливості для взаємовигідної колективної дії» [223, р. 153].

суспільстві теорія влади «рівнозначна теорії комунікаційної влади» [225, р. 5]¹⁹⁵. Підвищена комунікація офіційних і неофіційних планувальників так чи інак впливає на міський розвиток і поступовий відхід від “раціональної моделі”, яка була головною в теорії планування з 1960-х років.¹⁹⁶ Проте ефективне планування залишається пріоритетом, і неформальні практики відіграють тут різну роль, відповідно до соціального капіталу конкретної місцевої громади. Інакше кажучи, неформальні практики теж не є універсальними (як інструмент планування), а от імітація цих практик (у зумовлених чинним законодавством процедурах участі місцевих громад в ухваленні рішень) радше погіршує перспективи міського розвитку, нав’язуючи місцевій спільноті сторонні цілі.

5.2. Методи отримання якісних даних про міський простір

Останнім часом просторовий розвиток міста Дніпра демонструє приклад співіснування формальних (усталених) практик планування з низовими ініціативами місцевої архітектурної спільноти при проведенні різних заходів, зокрема організації архітектурних майстерень під час загальноукраїнського фестивалю “Міста України”. З одного боку, тут залишається традиційна модель планування міського розвитку з її формальними процедурами; з другого, з ініціативи місцевої спілки архітекторів, питання міського розвитку виносять у публічну площину.¹⁹⁷ Теми щорічного фестивалю обирає професійна спільнота. Оскільки фестиваль проводиться коштом міста і за сприяння влади, його

¹⁹⁵ «Владні відносини діють через комунікацію, що формує спільні розуміння влади — хто і що є владним. Норми і практики розвиваються через мережі і, відповідно, спрямовують процес і вбудовуються у такі інституції, як ринок. Ці розуміння і норми зумовлюють реакцію людей та установ на те, що вони вважають владою, а також на те, як це застосовується у відносинах. Влада невидима, вважається самозрозумілою, тому її можна вчиняти без явної дії або навіть без доказів її існування. Комунікація стає посередником в тому, як ці владні відносини вибудовуються і оспорюються. Таким чином, влада держави та влада комунікації стають нерозривно переплетені, формуючи одна одну та впливаючи одна на одну» [226, р. 201].

¹⁹⁶ Ця модель визначала планувальників як нейтральних аналітиків, ніяк не враховуючи при цьому політику, неоднозначність стану справ або конфлікти, оскільки ці речі не стосуються наукової логіки [226, р. 196]).

¹⁹⁷ Слід відзначити, що таке узгодження позицій професійної спільноти стосовно міського просторового розвитку з винесенням результатів (підготовлених проєктів) на публічне обговорення ще не дуже поширена практика в Україні.

результати можна пов'язати з медійною підтримкою образу “доброго міста”, аби закріпити у мешканців “потрібні” чи “правильні” ідеї влади про міський розвиток. Втім, якщо вийти за межі фуконіанської критики, можна помітити, що на кожному воркшопі йшлося не так про проекти міського розвитку, що вже втілюються, як про намагання осмислити майбутні виклики. Тому фестиваль можна трактувати як пошук спільної позиції містян, професійної спільноти та муніципальних органів щодо можливих сценаріїв розвитку міста. У наведених далі прикладах ідеться про залучене спостереження автора, який був наставником однієї з команд на майстернях 2016, 2018 і 2020 рр. Під час роботи в групах були напрацьовані методики з отримання якісних даних, що визначають унікальні властивості ділянки проектування.

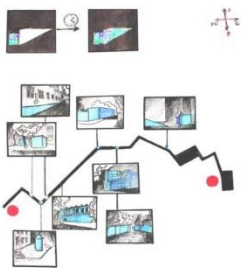
Так, для аналізу проявів просторових практик було використано *методику картографування місць мистецької дії*. Результатом стало дослідження міського середовища, здійснене на майстерні “Мурали Дніпра” 15-23 вересня 2016 року.¹⁹⁸ Цей воркшоп проводився з метою сформулювати загальну стратегію щодо муралів у місті. Завдання стосувалося “постановочного” виміру влади (за Жоржем Балансьє [134]), оскільки місто захотіло “освоїти” мурали через їхнє офіційне погодження, бо це швидкий у виконанні й відносно недорогий спосіб зміни середовища. Спершу робоча група мала знайти в середмісті місця для муралів, але учасники розширили аналіз і вирішили виявити вже існуючі місця художньої комунікації в просторі. Теренове дослідження опиралося на кілька припущень: перше, що в місті вже існують місця мистецької дії (які можна відшукати в локалізованих “творчих операціях”, про які говорить Рікарду Кампос [133]); друге, що існують відмінні від містопланувальних повсякденні маршрути (“буденні тактики” мешканців, за Мішелем де Серто [72]), або, як ми їх схарактеризували на майстерні, “мурашині стежки”, де існує значна вірогідність знайти прояви “творчих операцій” (Рис. 5.1).

¹⁹⁸ Воркшоп “Мурали Дніпра”. Архітектурний фестиваль “Міста України” Громадська група. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу:

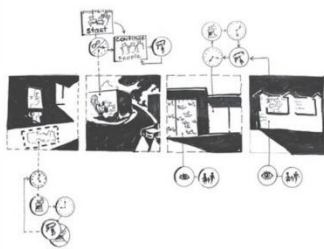
<https://www.facebook.com/groups/677404975759288/posts/677437049089414/>

маркування місць активності (загальна схема досліджуємої ділянки)

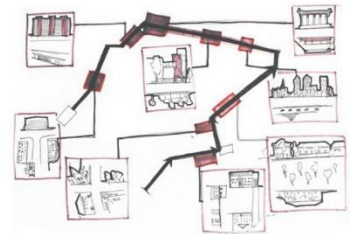
обговорення даних отриманих при дослідженні

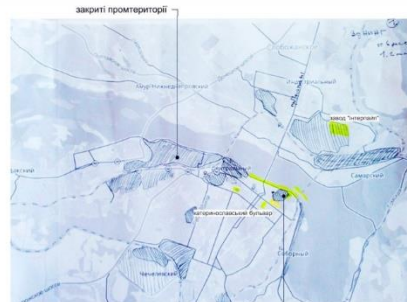
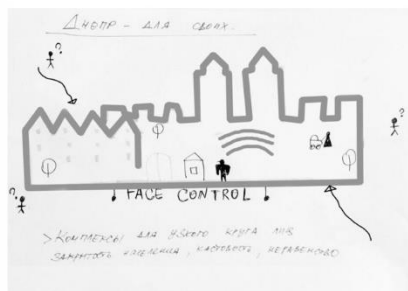
маркування місць активності (схеми)

прийом визначення місць активності локальної спільноти

маркування місць активності (схеми)

визначення зон з обмеженим доступом

Картографування проявів “творчих операцій” та територій з обмеженим доступом.

Трактуючи громадські простори, за Паскалем Гіленом [108], як місця загальної дії та творчості, ми припустили, що треба шукати “протопростори”, де творчі дії вже відбуваються. Ці дії мають “перебувати” на маршрутах, які “ухиляються” від “дисциплінування” (за Фуко [107]).

Команда поділилася на три групи, які стартували з одного місця, рухалися не вулицями, а довільними “мурашиними стежками”, вишукуючи прояви вуличного мистецтва й повідомлення, що мали системний характер. Загальною метою було визначити місця “семіотичного партизанства”. Кожна група мала своє завдання: знайти відкриті простори для інсталяцій; з’ясувати, як використовуються дахи для повідомлень та арт-об’єктів; виявити серед занедбаних і понищених просторів місця для мистецьких заходів. Користуючись *методом спостереження “невидимого”* групи складали своєрідні “уявні карти” вуличного мистецтва, з яких згодом, укупі з розшифровкою та фотодокументацією, було створено власне карту дослідженого простору. Отримані результати виглядають подібними до “ментальних карт” (за Кевіном Лінчем [1]), але на відміну від останніх вони складені зовнішніми спостерігачами, а не місцевими мешканцями (Дод. В).

Під час цього ж воркшопу інша команда (наставник Олександр Коротких, Вінниця) разом із відеоінтерв’ююванням місцевих жителів про проблеми міста (“Що ж потрібно місту Дніпру?”)¹⁹⁹ використала *методи картографування міських територій із обмеженим доступом*. Отримані дані важливі для розуміння фактичного стану й загальної доступності нових районів міста і підтверджують тенденцію до відокремлення та привласнення громадського простору під час розбудови нових житлових кварталів для заможного середнього класу.²⁰⁰ Варто

¹⁹⁹ Соціологічне опитування “Що ж потрібно місту Дніпру?” За результатами воркшопу “Муралі Дніпра”: команда ПРАВДА зняла відео-інтерв’ю з місцевими жителями про проблеми міста. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.fb.com/groups/677404975759288/posts/695345620631890>.

²⁰⁰ Це вилучення з міської тканини цілих районів подібне на описане Майклом Дугласом та Лілінг Хуанг [166] будівництво нових районів Хошиміну. Нові райони постають як місто в місті. Опис згаданої тенденції див. також у моїй статті “Вплив селян-мігрантів на міський простір (Хошимін — Ган Дау)” [Ilchenko, S. (2021). *The Impact of Migrant Peasants on the Urban Space (Ho Chi Minh City — Ganh Dau)*. *Urban and Regional Planning*, 6(4), 118. <http://www.urpjournals.org/article/242/10.11648.j.urp.20210604.12>].

наголосити, що команда наполовину складалася з міських активістів Дніпра, достатньо обізнаних щодо територій із обмеженим доступом.

У дослідженні міського середовища, здійсненому на воркшопі “Публічний простір” 5-10 листопада 2018 року, було використано *методику аналізу інформації та опитувань містян на форумах у соціальних мережах* (подібну до підходу Ігінйо Мора та ін. [227]) для визначення ціннісних ставлень місцевої громади. Ця частина дослідження мала на меті виявити, як місцеві мешканці бачать бажаний простір центральної площі. Оскільки крім локальної спільноти та влади (муніципалітету) реальний вплив на планування конкретного публічного простору мають також забудовники та орендарі прилеглих земельних ділянок, збір та аналіз таких даних проходив із використанням змішаної методики. По-перше, це *аналіз відкритих джерел (кадастрової карти)* для визначення власників прилеглих ділянок; по-друге, використання інформації від містобудівних рад, де наміри щодо забудови конкретних ділянок заявлені у формі тих чи інших проектів. Окрему групу аналізу становили ділянки, орендовані для перепродажу, і ділянки з невизначеною власністю, що перебували у процесі судового оскарження права власності або ж оренди. Такі неявні дані важливі для країн із перехідною економікою, адже можливість реалізувати проект просторового розвитку не залежить, як було за часів адміністративно-командної системи, винятково від міської влади. Плани розвитку мають спиратися і на зацікавленість власників або орендарів ділянок тією ж мірою, як і на підтримку місцевої громади. Так само важливими є дані про “сплячі” ділянки, набуті з метою перепродажу або оскаржувані у суді за право власності. Більшість таких ділянок “випадає” з загальної міської тканини, створюючи “міські порожнечі” (*urban voids*) — простори без розвитку. Тож право власності належить, згідно з Ван Ашше [174], до основних питань планування. Неявні дані щодо власності основних і прилеглих ділянок впливають на фінальне планувальне рішення. Якщо сприймати міське планування як процес перемовин та узгоджень, дані про права власності дають можливість залучити до проекту, за умови збіжних намірів, частину землевласників

(забудовників) як союзників, потім цю методику було використано в концепції розвитку кварталу по вул. Ливарній розробленій ДООНСАУ у 2021 р. (Рис. 5.2).

Оскільки майстерня “Публічний простір” відбувалася на базі локальних архітектурних майстерень, до складу яких були включені архітектори з інших міст і країн (фестиваль 2018 року був міжнародним)²⁰¹, то одним із його результатів стала співпраця двох команд (архітектурного бюро “Студія Ільченка” та архітектурної майстерні “Аліпов”) у розробці стратегії освоєння території Набережної Перемоги в м. Дніпро (Дод. Г). Ця містобудівна концепція була виконана у 2019-2020 рр. на замовлення Головного архітектурно-планувального управління департаменту по роботі з активами ДМР, і стала своєрідним прецедентом: забудова ділянки з боку річки Дніпро вимагала комплексного розуміння можливих наслідків. Саме в розробці цієї концепції на практиці було використано методику з оцінки права власності. *Методика аналізу неявного права власності* показала, що 41% ділянок, умовно закритих і розташованих на незабудованій території вздовж магістральної вулиці, перебуває в довгостроковій оренді. Тому проникність, видимість, безперервність і безпека були визначені основними пріоритетами планування. На підставі дослідження були сформовані такі проектні пропозиції:

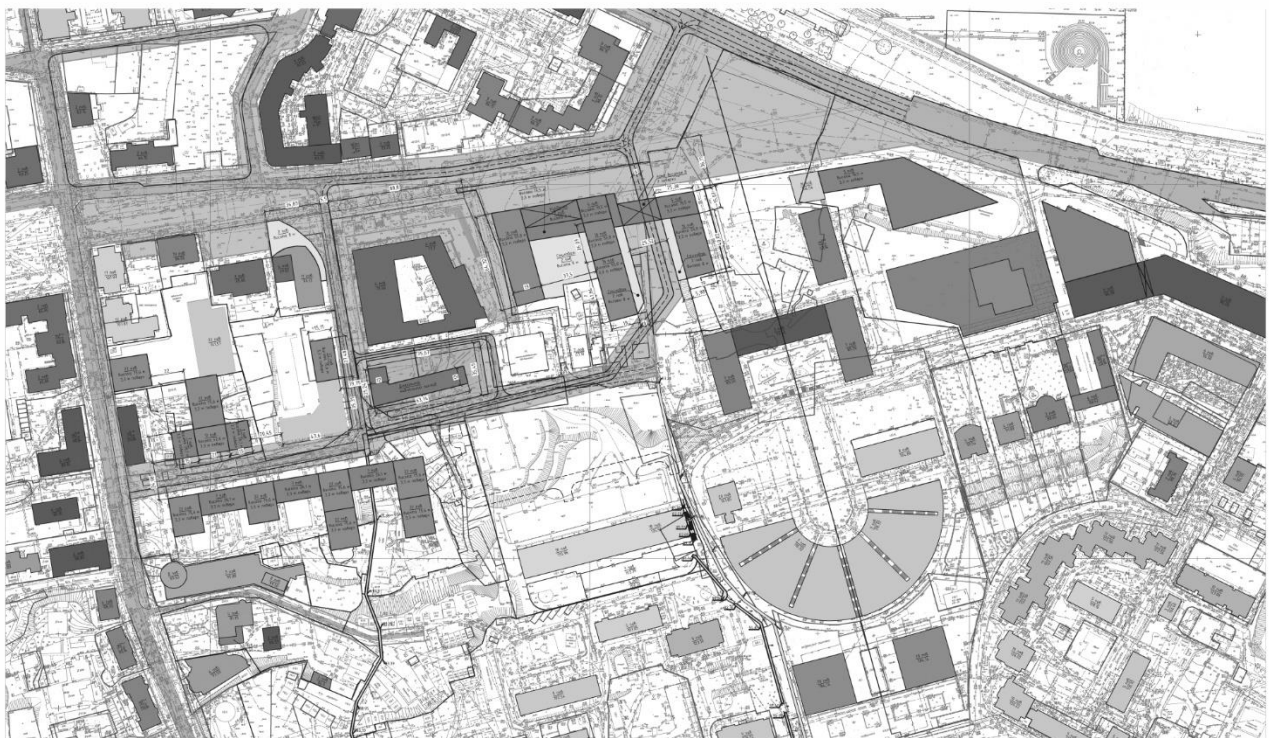
1. Зафіксувати існуючі відкриті зони без обмеження доступу для збереження й розвитку. Забезпечити цілісне сприйняття території як прибережної рекреаційної зони.
2. Сформувати регламент забудови територій як з обмеженням, так і з вільним доступом.
3. Створити пішохідну набережну вздовж усієї території, аби змінити сприйняття місця й пожвавити пішохідну активність.
4. Побудувати пішохідно-велосипедний міст для забезпечення зв'язку з існуючим житловим масивом.

²⁰¹ Центральний захід фестивалю “Міста України 2018” — воркшоп “Публічний простір”. «Причому одночасно будуть проходити дві його версії — професійна, і не менш цікава студентська. Трохи інформації про його зміст і цілі.» [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.fb.com/photo/?fbid=1819094458189787&set=a.780343775398199>

Концепції архітектурно-планувальної структури кварталу який обмежено вулицями Ливарна, узвіз Крутогірний, Володимира Вернадського, архітектора Дольника у місті Дніпро

об'ємна модель забудови кварталу по вул. Ливарній

планувальна схема кварталу по вул. Ливарній

визначення інтенцій основних "акторів" (забудовників)

Аніліз та узгодження інтенцій забудовників в просторовому плануванні (концепція кварталу по вул. Ливарній 2022).

Наведений приклад демонструє поступовий перехід від композиційного проектування до використання обмежень (регламентів) як базового засобу планування. З іншого боку, він свідчить про певну обмеженість інструментарію проектувальника: планувальний масштаб не дає можливості бачити маршрути людей, і рух основних споживачів простору залишається поза розглядом. У демонстраційних матеріалах для цього проекту ми були змушені використати люмінесцентні фарби, щоб промаркувати пішохідні й велосипедні шляхи. Це дозволило візуально врівноважити маршрути людей та машин на проектній пропозиції (Рис. 5.3).

Під час воркшопу “Globa.L park”, що відбувся в рамках програми “культурна столиця” 16-22 грудня 2020 р., метод картографування місць мистецької дії доповнили *методом картографування повсякденних просторових практик місцевих жителів*. Аналіз транзитних маршрутів мешканців використали для проектної пропозиції зі “зшивання” міської тканини на основі “зелених каркасів”. Планування міського парку відбувалося в загальноміському контексті з пріоритетом просторових зв’язків. Водночас було проаналізовано нематеріальні ознаки ідентичності місця, характерні саме для цього парку. Важливою складовою аналізу стали міські активності, що відбуваються в різні пори року впродовж тривалого часу. На цьому аналітичному матеріалі процесів, які були й залишаються невід’ємною особливістю цього місця, і вибудовувалася логіка фінальної, інклюзивної проектної пропозиції, яка включала існуючі міські практики та активності в нове планувальне рішення.²⁰²

Загалом, всі ці воркшопи, як і виконане в кооперації з локальною архітектурною майстернею практичне планування, так чи інак дотичні до планування міського розвитку з залученням неформальних практик. Аналіз просторових практик містян, місць їхньої спільної дії, як і виявлення основних

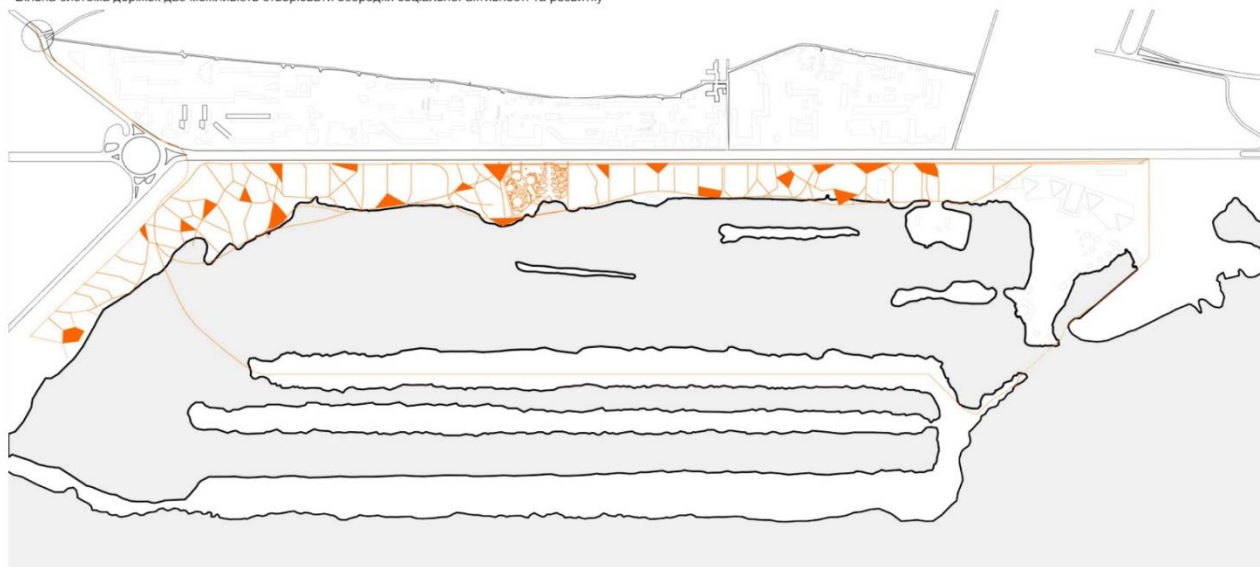
²⁰² Архітектурний фестиваль “Міста України”. Воркшоп 2020 “Globa.L park” Концепція реконструкції Парку ім. Лазаря Глоби, команда 5. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/677404975759288/posts/1844087612424346>.

social justice

Вільна система доріжок дає можливість створювати осередки соціальної активності та розвитку

environmental responsibility

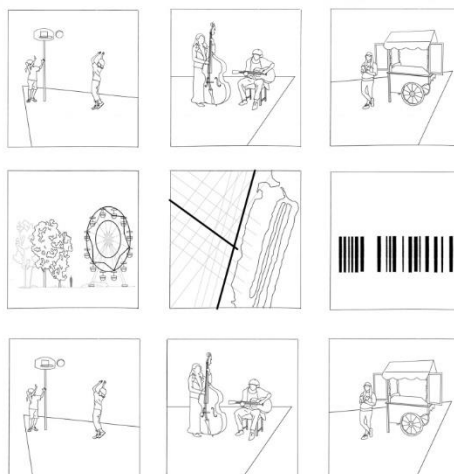
economic viability

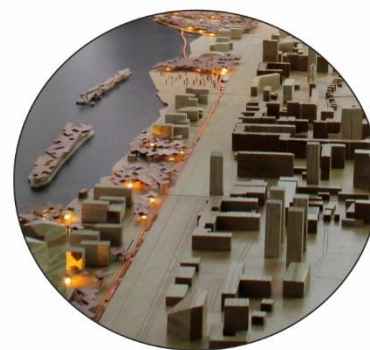
система пішохідних шляхів та зон спільноті на генеральному плані

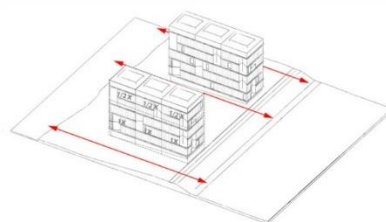
зони спільноті локальної спільноти та пішохідні шляхи на макеті

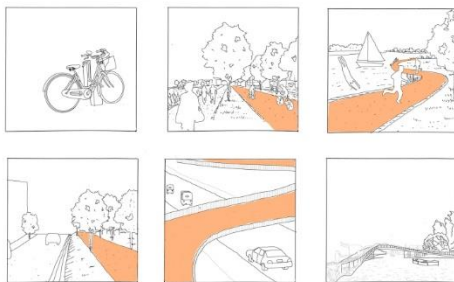
зони спільноті локальної спільноти - наповнення

зони спільноті локальної спільноти та пішохідні шляхи на макеті

базовий принцип організації забудови

зони спільноті локальної спільноти - наповнення

Стратегія освоєння території Набережної Перемоги в м. Дніпро (визначення просторів спільноті місцевих мешканців).

5.3

акторів (агентів) просторового розвитку, є виправданими в контексті останніх змін у просторовому плануванні. Втім як і питання доступності та зв'язку з “тілом” міста. Повертаючись до теми авторитетного знання, за Квінтіном Бредлі, можна погодитися, що «логіку розвитку можна привести в рівновагу з непрофесійними дискурсами, і що планування в його найбільш абстрактній концепції просторової практики все ж може викликати особливості місця» [228, р. 22].

5.3. Феноменологічна основа планування

Поступ професійного планування і його відкритість до неформальних практик зумовлюють потребу нових способів отримання якісних даних про місце проектування. Розуміння просторових практик містян, місць спільної дії, “міських порожнеч” і основних агентів просторового розвитку підвищують ефективність міського планування. Разом з тим, як свідчить приклад дніпровського фестивалю “Міста України”, важлива поетапність при осучасненні планувальних практик, адже зміни не відбуваються директивно і потребують часу на сприйняття професійною спільнотою і іншими учасниками просторового розвитку.²⁰³ Окрім того планування з залученням неформальних практик, які, на думку Квінтіна Бредлі [228], оприявнюють життєві знання про місце, загалом означає, що збільшується кількість *якісних даних*, які необхідно враховувати при плануванні міського простору.²⁰⁴ Такі дані суттєво наближують проектні пропозиції до свого об'єкта (місця планування).

²⁰³ Перша, міжнародна за складом, майстерня міста “Воронцовка” відбулася в листопаді 2011 р. Увага, вказана “зовнішніми” експертами до мешканців району (це важлива риса сучасного планування), поступово спонукає розуміти поділ міста в категоріях не *території*, а *місця*. Реновація міських районів доцільна тільки за умови нестворення проблем для мешканців, що суттєво відрізняється від планування за часів планової економіки. Відтак вже за сім років метою майстерні 2018 року стає саме активізація практичної співпраці між громадськістю, архітекторами та владою міста. «Планується, що ті рішення, якими повинні стати результати воркшопу, будуть перевірені на практиці, та в майбутньому стануть основою традиції співпраці у сфері розвитку урбаністичної тканини міста» ([Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://gorod.dp.ua/news/67386>).

²⁰⁴ «Просторове планування вже давно переймається включенням місцевих знань до [своєї] технічної раціональності [...]. Практика спільного планування означає, що розумову й емоційну прив'язаність до місця

“Раціональна модель” просторового планування змінюється внаслідок загального переходу від позитивізму до постпозитивізму і зміщення уваги від абстрактного простору до простору життєвого. Відтак змінюються не тільки формулювання дослідницьких питань і вибір аналітичних інструментів, на що, як вказують Лінда Гроут і Девід Ванг [100], впливає “вишколене мислення” (*school of thought*), але і планувальний світогляд, який стає ширшим. Трансформацію спричиняють критичне ставлення до абстрактного простору і посилена увага до місця (*emplacement*) як буттєвого становища людини — *життєвого місця*, яке філософи-феноменологи вважають фундаментальним у тому, що означає бути людиною [228, р. 5]. Для гайдеггерівського “буття-у-світі” (“тут-буття”, нім. “Dasein” [229]) простір і просторовість є умовами сприйняття, дії та пізнання [230]. Місце стає не тлом чи сценою, на яких ми виділяємося; натомість «люди і їхні світи цілісно переплітаються» [231, р. 11]. Квінтін Бредлі підкреслює важливість для просторового планування феноменологічних знань, які впливають із життєвого, а не абстрактного простору [228, р. 5].

Слід також пригадати застереження Борегарда про пастку парадигмальних порівнянь у міських дослідженнях, де аналіз реального простору підпорядковують тій чи іншій науковій теорії [167]. Така оптика, згідно з Кохом і Летемом [129], залишає поза розглядом реальні дії локальної спільноти з “освоєння” (*domestication*) громадського простору, його фактичний стан і характер. Взаємовплив спільноти і її місця неможливо виявити і якісно дослідити, спираючись лише на теорію — соціальну, політико-економічну чи економічну, бо місце як конкретна даність вислизає з академічних узагальнень. До того ж очевидно, що панівні у регіональній теорії економічні підходи вже не мають своєї колишньої сили. “Єретичний” сумнів стосовно нескінченного економічного

можна сприймати як норму, а між ринковою логікою і прагненням добробуту можна досягти бодай позірної рівноваги [...]. При такій інтеграції спосіб існування — феноменологію життєвого місця (*emplacement*) — включають в діалог зі способом пізнання — епістемологією планування [...]. Отримана таким чином сукупність просторових практик розширює планувальний “простір знання” [...], а заразом змінює сприйняття та матеріальне виробництво місця як об’єкта цього знання» [228, р. 4].

зростання, про що кажуть Бетсі Дональд і Мія Грей [212], відкриває вікно можливостей для зміни академічних підходів, у яких питання ефективності переважають над справедливістю.²⁰⁵

Коли Марчелло Бальбо [186] звертає увагу на те, що генеральне планування не відповідає тенденціям міського розвитку у третьому світі,²⁰⁶ йдеться насамперед про невідповідність “задуманого” планування фізичному. На його думку, міста третього світу є здебільшого “позазаконними” (*illegal*), і їхній розвиток визначають практики, відмінні від тих, що функціонують у розвинених країнах. “Західне”, або ж, в термінології автора, “промислове” місто визначає цілісно впорядкований простір — простір як однорідна структура, впорядкована і в цілому однакова в більшості розвинених країн.²⁰⁷ На противагу “промисловим” для міст країн третього світу характерна фрагментована структура, яка не лише є наслідком колоніального періоду, але й відповідає найжвавішому типу економіки в цих

²⁰⁵ «По-перше, кризи здатні делегітимізувати попередні підходи. Вони можуть підважити чинні рамки зрозумілого соціально-економічного світу і перервати чинні комунікативні наративи. Що і відбувається з явно економістськими підходами, які домінували в регіональній теорії впродовж останніх 30 років — підходами, які у своїх епістемологічних рамках наголошували на питаннях ефективності, а не справедливості. Звісно, тому автоматично пояснювальні чинні підходи і не матимуть надалі багато прихильників. По-друге, кризи допускають можливості для нових інтелектуальних конструкцій і підходів. Кризові часи здатні відкрити вікно для новаторських академічних підходів і наративів» [232, р. 304].

²⁰⁶ «Генеральне планування занадто повільне: його часові рамки несумісні із темпами зростання більшості міст третього світу; генплани базуються на середньо- та довгострокових прогнозах, тоді як для міст третього світу єдиними важливими є ті рішення, які втілюються негайно і контролюються просто; для підготовки і реалізації плану необхідні адміністративні й технічні навички, які нечасто наявні; генеральне планування рідко зважає на витрати для своїх рішень або джерела необхідних ресурсів — зрештою, фізичне планування замислювалося для міст розвинених країн, а зовсім не для в більшості своїй “позазаконних” міст третього світу» [186, р. 24].

²⁰⁷ «Західне місто складається з різних частин, які беруть участь у формуванні єдиного цілого. Міський простір виявляє багато часом гострих відмінностей, які тим не менше є складовими і творять однорідну за суттю просторову структуру. Базова інфраструктура однакою чином поширюється по різних районах міста, обслуговуючи їх усі за фактично однакових умов: школи, клініки, парки частіше у заможних частинах міста, але і в бідніших районах вони аж ніяк не відсутні. Промислове місто — це впорядковане місто, згідно з уявленнями про міський простір, по суті тотожними в Парижі, Мілані і Монреалі, а тепер і в Токію; тому індустріальне місто легко впізнати і передбачити, принаймні з типу “порядку”, характерного для європейської і американської культур» [186, р. 25].

країнах — неформальним економічним діяльностям.²⁰⁸ Міська фрагментованість у кожному випадку є різною, оскільки різняться локальні простори у складі того чи іншого міста.

«Неформальний простір — фізичний, а також економічно-соціальний — це насамперед локальний простір. Фрагментація є результатом умов, коли доцентрові сили [локального простору] є потужнішими, ніж [загальнонаціональні] сили відношення і об'єднання» [186, р. 28].

Фрагментований міський простір є тією характерною особливістю, яка змушує міняти підходи як у дослідженнях міста, так і при просторовому плануванні. А повертаючись до думок Кастельса [187] про парадокс збільшення місцево-орієнтованої політики у глобальному світі, а саме до різних проявів (сформованої по-різному) *ідентичності*,²⁰⁹ можемо стверджувати, що при змінах конкретного локального простору вона має радше конструктивний характер.

5.4. Ідентичність місця як складова міського розвитку

Згідно з Мануелем Кастельсом, трансформації міського простору слід розглядати через місцеві рухи, які, своєю чергою, напряду пов'язані з питаннями ідентичності місця. Дослідник стверджує, що творені смисли місця є засадничими для міста,²¹⁰ і при тому таке “продукування значення” реалізується в площині права

²⁰⁸ «Тим не менше, дуже мало уваги приділяється тому, як неформальні діяльності впливають на просторову структуру міста, спосіб його зростання, землевикористання, наявність (або брак) інфраструктури та послуг. Це досить дивно, враховуючи, що в більшості міст неформальні діяльності — не просто найдинамічніша частина економіки, вони єдині спроможні якось впоратися з великим і невпинним зростанням робочої сили в місті. Хоч ця тема і не досліджена як слід, досить очевидно, що окремі риси неформального сектору посутньо впливають на міське просторове планування. Фактично, фрагментація могла бути відповіддю на організаційні потреби неформальних діяльностей, а не просто наслідком неформального ринку житла й землі» [186, р. 29].

²⁰⁹ «Поставали смисли та ідентичність: мій район, моя громада, моє місто, моя школа, моє дерево, моя річка, мій пляж, моя каплиця, мій світ, моє середовище. Але це була захисна ідентичність, ідентичність заощаджень відомого проти непередбачуваності невідомого і некерованого. Опинившись беззахисними перед глобальним завихренням, люди закликали: що вони мали при собі і ким були, те стало їхньою ідентичністю» [187, р. 66].

²¹⁰ «Підсумовуючи результати своїх досліджень, а також дотичну літературу, я запропонував, щоб міські рухи (процеси свідомої соціальної мобілізації, організовані на конкретній території і орієнтовані на урбаністичні цілі) зосереджувались на трьох типах основних цілей: урбаністичних вимогах до умов життя й

на місто,²¹¹ яке заявляє місцева спільнота (і про яке каже Девід Гарві [182]). Тож спробуємо зрозуміти, що робить значущим конкретний простір, або чим є ідентичність місця.

Промовистим тут буде праця філософа Едварда Кейсі “Повернення на місце: до оновленого розуміння світу місця” [233] про спосіб, в який ми перебуваємо або переміщуємося в унікальному ландшафті, про нашу тілесність та орієнтацію на місці, про житло як втілення дому і про характерні особливості “диких місць”, які опираються присутності людини. Ця спроба збагнути, яке значення мають простір і місце в житті людини, стала важливим внеском до просторового повороту в сучасній філософії. Місце у Кейсі є “подією” не лише в просторі, але в часі та історії, де виконує роль сцени особистих та історичних подій,²¹² лишаючись, втім,

колективного споживання; утвердженні місцевої культурної ідентичності; і боротьбі за місцеву політичну автономію і громадську участь. В різних рухах ці три типи цілей поєднуються в різних пропорціях, і так само розмаїтими є результати їхніх зусиль. [...] Справді, я стверджував і стверджую, що таке продукування смислів є істотною складовою міст упродовж усієї історії, оскільки створене середовище і його значення конструюються через конфліктний процес поміж інтересами й цінностями протилежних соціальних суб'єктів» [187, р. 64].

²¹¹ До питань *належності* місця звертається і Квінтін Бредлі: він порівнює критику абстрактного простору у Анрі Лефевра [9] з тим, як Маркс характеризує абстрагування як процес відчуження. «Абстрагування простору свідчить не просто про вміння узагальнювати і мислити абстрактно. Ідея абстрактного простору нерозривно пов'язана з піднесенням капіталізму та еволюцією ліберального управління [...]. Це дозволило легітимізувати товаровиробництво і комерціалізацію. Логіку абстрагування застосували до людей і поведінок, як і до представлень простору, а відтак споживча вартість стала абстрактною обмінною вартістю, а продукти труда — товарами. В “Економічно-філософських рукописах 1844 року” Маркс схарактеризував це абстрагування як процес відчуження, коли «предмет, який виробляється працею, її продукт, протистоїть праці як якась *стороння істота*, як *сила*, не залежна від виробника» [...]. Цю критику абстрагування як відчуження застосував до просторового планування Анрі Лефевр у своїй засадничій праці “Продукування простору” [9]. Він доводив: практика містопланування матеріально продукує абстрактний простір, що робить його рівномірним, обмінним та планувальним» [238, р. 5].

²¹² «Ще більш промовисто те, що деякі нищівні явища цього століття спричинили, в післяшоковому так би мовити стані, відживлену чутливість до місця. Саме через здатність змести всі реальні місця з конкретної землі перспектива ядерного знищення загострює усвідомлення незамінності цих місць, їхнього унікального складу і невідтворюваної історії. Те саме стосується всякої руйнівної події, яка порушує супокій міст і міських районів. А найважливіше, мабуть, те, що накидання безвиразної місцеоднаковості в глобальному масштабі до такої міри, що часом незрозуміло, в якому ти місті, якщо дивитись на повсюдну архітектурно-комерційну однорідність багатьох міст, змушує людину прагнути до розмаїття місць, тобто до місцевідмінності, втраченої у світовій монокультурі, зрослій на західних (точніше, американських) економіко-політичних парадигмах. І це не лише про ностальгію. Живий потяг до місцевих особливостей — до чогось справді

продуктом суспільного творення. З цих думок починає своє дослідження прив'язаності до місця і Марія Левицька [234], пробуючи зрозуміти його особливості і те, що насправді є “локальним”. Авторка вказує на значний сплеск інтересу до місця,²¹³ і що про увагу до цієї природної умови людського існування (Гайдеггер [229], Туан [47], Сімон [235]) свідчить теж кількість емпіричних досліджень місця, і, зокрема, те, як урізноманітнилися підходи до отримання просторових знань з феноменологічної перспективи. Місце стає важливою дослідницькою темою не тільки з огляду на планування, а й у галузях психології середовища та людської географії. Так, уважні до різноманітності дослідники (як от географи і соціологи) починають розглядати місця, яким надають перевагу люди, через такі опозиції, як закриті / відкриті, однорідні / різнорідні, урбанofільні / урбанofобні, чи за типом соціального капіталу, про який вже згадувалося у першому підрозділі. Дослідники працюють також з різними масштабами прив'язаності до місця (як от дім, район, місто, регіон, країна тощо), що цілком суміжно з цариною просторових досліджень, про які йдеться в нашій роботі. Пізнавальними є і розвідки про взаємозв'язок фізичних і соціальних вимірів причетності до місця, дослідження опозиції місцеві / новоприбулі чи відмінностей між такими факторами прив'язаності, як “якорі” (що не дають піти з місця) і “магніти” (що ваблять до місця), і ін.

Втім в психології середовища відчутний брак теорії, яка б сполучала емоційну прив'язаність людей з фізичними вимірами місць. Ще у 1984 році Стівен Каплан [236] підкреслював: щоб зрозуміти відношення людей до місць, слід враховувати не тільки соціальні відносини й економічні фактори. Те, що дослідник називав “нематеріальними” фізичними характеристиками [236, р. 131], які впливають на прив'язаність людей до середовища, і про що як про сенс місця пише

“локального” чи “регіонального” — буває в таких щораз більш спільних переживаннях. Місце повертає відсічені сплюснені елементи — ідентичність, характер, нюанс» [233, р. XIII] .

²¹³ «...важливо вказати на інтригуючий парадокс: незважаючи на зростання кількості так званих не-місць [...], місця не тільки не втратили свого значення, але їхнє значення в сучасному світі насправді, схоже, зросло» [234, р. 209].

Левицька,²¹⁴ можна віднести до якісних даних, які задають нові перспективи в просторових дослідженнях. До того ж, така увага до якісних даних у середовищній психології корелює з методиками міських досліджень, описаними в другому підрозділі. Загалом поєднання кількісних та якісних даних стало відчутне в усіх галузях просторових знань.²¹⁵

З сенсом-значенням місця ми повертаємось до початків нашого дослідження і “просторового повороту” з його впливом на архітектурну теорію — від “Образу міста”, де Кевін Лінч [1] описує методи діагностики міста, і до пізніших досліджень міського простору Крістофера Александера [237] та Амоса Рапопорта [238] (авторів, на чий творах теж базується робота Левицької²¹⁶). Згадати про “просторовий поворот” змушує власне абстрактна модель довершеного міста, на якій побудована теорія архітектури в позитивістському науковому вишколі. Справді, якщо “Мова шаблонів: міста, будівлі, будівництво” [237] і “Характер порядку” [239] Крістофера Александера ще дотичні до теорії місця і зрозумілі в

²¹⁴ «Серед найкращих кандидатів [на фактори, які варто враховувати] Каплан запропонував картографічність та прочитуваність місця; масштаб, окремішність (*enclosure*) і просторову різноманітність фізичної обстановки; і узгодженість між людиною і цією обстановкою, тобто міру, до якої обстановка може сприяти особистим цілям і планам» [234, р. 218].

²¹⁵ Левицька, однак, вказує, що в дослідженнях про прив’язаність до місця ця дихотомія все ж діє більше на користь означування (“скільки”, *significance of places*), ніж сенсу (“що”, *meaning*; чи в термінології Кастельса [167] — значення місця). «Оскільки місця є якісними цілостями із комплексною натурою, їх неможливо описати засобами аналітичних, “наукових” концепцій. [Марк] Джонсон (2007) розуміє сенс (*meaning*) як втілений результат операцій, що відбуваються між організмом і середовищем: «...сенс — це не лише питання концепцій та пропозицій, він сягає образів, сенсомоторних схем, відчуттів, якостей та емоцій, які творять нашу сенсовну зустріч із нашим світом» [...]. Згідно з [Річардом] Стедманом [...], сенс місця є сполучною ланкою між фізичними властивостями місця та міцністю емоційних зв’язків із ним (прив’язаністю до місця). Щоб зрозуміти прив’язаність до певного місця, потрібно спочатку визначити його сенс» [234, р. 220-221].

²¹⁶ «[Алан Джейкобс (1999) і Амос] Рапопорт (1990) проаналізували фактори, які створюють “великі вулиці”, тобто вулиці, де пішоходи хотіли б ходити, а туристи фотографувати. [Кевін] Лінч (1960) ідентифікував риси визначні для розшифровки міста, а [Стівен] Карр, [Марк] Френсіс, [Лінн] Рівлін і [Ендрю] Стоун (1992) проаналізували фізичні властивості доброго громадського простору (майдани, міські площі). Однак, наскільки мені відомо, ці фактори ані не вивчалися як передвісники емоційного зв’язку із відповідними обставинами (наприклад, міста), ні як відправна точка для “теорії прив’язаності до місця”» [234, р. 223].

інших галузях просторових знань,²¹⁷ то розвиток принципів просторової організації (на всіх рівнях місць, які стоять за людським досвідом порядку, узгодженості та життя), які розробив у математичному підході Нікос Салінгарос [240, 241], повертає нас на позитивістські позиції. Ймовірно, це відбувається внаслідок загального тяжіння архітектурної теорії до абстрактних, ідеальних моделей, відчужених від реального простору (за Лефевром [9]) з унікальними місцями з виразною ідентичністю. Ідеальні моделі позбавлені механізмів включення в конкретну ситуацію і байдужі до ідентичності місця. Тому ці моделі мають сумнівний потенціал до реалізації, особливо в контексті “сталого розвитку” (як цілком невідповідні для локального застосування).

Конструктивною альтернативою для міських досліджень і планувальних практик може бути залучення феноменологічних методів з людської географії (галузі просторових знань, де почалися дослідження відчуття місця)²¹⁸. Девід Сімон [242] бачить цінність такого підходу у сполученні *конкретики* з *природою* досліджуваного явища, в даному випадку — з сенсом місця.²¹⁹ Але важлива і причина, через яку вдаються до феноменологічних методів і яка, на його думку, полягає в тому, що змінюється загальна оптика дослідження.²²⁰ Зміна оптики на

²¹⁷ «Мова шаблонів — це теорія місць. Нею описуються способи проектування міст, кварталів, будинків і “третіх місць”, таких як паби, площі, крамниці та автобусні зупинки, — все що сприяє створенню особливого духу (*genius loci*) місць і розвитку емоційних зв'язків з ними. Привабливість мови шаблонів для багатьох людей [...] полягає в тому, як вона описує бажані риси місць. Це мова інтуїтивно зрозумілих можливостей, функціональних властивостей, рис, які роблять стільці придатними для сидіння, будинки придатними для життя, а міста — придатними для прогулянок. Таким чином, мова шаблонів багата на емпірично спроможні передбачення, що заохочує дослідників із психології громад і місць піддавати їх суворим емпіричним випробуванням» [234, р. 223]).

²¹⁸ «Як відомо, дослідження відчуття місця почалися з географії людини; вони прийняли “вивчення місць” за визначальну рису своєї дисципліни [...] і в значній мірі спиралися на феноменологічну традицію, представлену Гайдеггером [...] та Мерло-Понті [...]» [234, р. 223].

²¹⁹ «Феноменолог звертає увагу на характерні прояви явища з надією, що ці прояви з часом вкажуть на більш загальні якості та особливості, які коректно описують природну суть явища в тій мірі, як його присутність і сенс відбиваються на житті і досвіді конкретних людей» [242, р. 159].

²²⁰ «Результатом кожного з цих досліджень, вважаю, є новаторський погляд поза загальноприйнятї перспективи й теорії, оперті на звичайну логіко-позитивістську позицію» [243, р. 190].

значення місця²²¹ зміщує увагу дослідників до “процесу” і осмислення речей (наприклад, освоєння міського простору [219]) через рух, з яким пов’язані також сенс місця і емоції місця. Тут Сімон вказує на важливість т.зв. “часопросторової рутини”²²² і “тілесного балету” (*body-ballet*), що вкупі стають “місце-балетом” (*place-ballet*), на якому засновується сенс місця і приналежність до ритму життя в місці: «Іншими словами, місце вимагає регулярності й різноманітності, порядку й змін. Місце-балет є одним із засобів, за допомогою якого місцю вдається втримати ці якості» [246, р. 163].

Свій огляд досліджень прив’язаності до місця Марія Левицька завершує перспективами подальших розвідок і виділяє тут три, на її думку, найбільш привабливі напрями. Перший стосується досліджень місця у широкому соціо-політичному контексті з «особливим фокусом на ролі, яку відіграють різні форми соціального капіталу у творенні емоційних зв’язків людей з місцями та у готовності діяти від імені місць» [234, р. 226].²²³ Цьому напрямку в нас відповідає *методика аналізу неявного права власності (та виявлення інтенцій основних агентів)*, описана в другому підрозділі. Другий напрям безпосередньо звертається до фізичної природи місць, до особливостей їхнього “відкритого” й “закритого” характеру.²²⁴ З цим напрямком розвитку просторових знань в нас збігається *методика картографування міських територій із обмеженим доступом*. «Третій

²²¹ Таким чином Туану [47] і Сімону [245] вдається створити концепцію місця як окремішнього, унікального, з чіткою власною ідентичністю і “генієм місця”, історично вкоріненого. Цей новаторський підхід до місця згодом увів у контекст архітектурної теорії Крістофер Александер у роботі “Характер порядку. Нарис про мистецтво будувати та природу всесвіту” [224], а її принципи були з ентузіазмом сприйняті феноменологами місця (зокрібно, тим же Сімоном [245]).

²²² Йдеться про сукупність автоматичної буденної діяльності, яка виконується в місці, як от керування автомобілем, чищення зубів, зустріч із сусідами тощо. Це поняття суголосне з “просторовими практиками” місцевих мешканців, за Лефевром [9], та “буденними тактиками” містян, за де Серто [72].

²²³ Цей напрямок має логічний зв’язок з дослідженням внеску різних форм соціального капіталу в міське планування, сконцентрованого на інституційному вимірі сталого розвитку: «Таким чином, процеси планування можуть доповнити уявлення останнього часу про сталий розвиток, який враховує урядування як четвертий присутній стрижень в четвірці базових підходів до сталого розвитку» [247, р. 212].

²²⁴ «Я старалась показати, що постійною темою у відповідній літературі є розрізнення між “закритим” і “відкритим” характером місць, і що їхнє співіснування у фізичному просторі досягається через різні принципи проектування об’єктів, будівель та міських просторів» [234, р. 226].

пропонований напрям орієнтований на процес і мав би бути націлений на з'ясування процесів, за допомогою яких люди формують свої значущі відносини з місцями» [234, р. 227]. Відповідним прикладом для нього в нас є *методика картографування місць мистецької дії*, націлена на відшукування проявів “освоєння” конкретного простору. Загалом дослідження просторових практик городян, місць їхньої спільної дії і виявлення агентів просторового розвитку, як і питання доступності та зв'язку локальних просторів з тілом міста, відповідають в нас на питання “що”, а не “скільки” і свідчать про успішне застосування якісних даних в аналізі міського простору.

Висновки до п'ятого розділу

1. Встановлено, що передумовами трансформації підходів в міському плануванні виступають: динаміка змін пріоритетів міського розвитку, законодавчі зміни які зміщують центр прийняття рішень до локальних спільнот, зростання впливу місцевої громади та її залучення (в явній чи неявній формі) до планувальних практик. Співіснування формальних (усталених) практик планування з низовими ініціативами громади та професійної спільноти формує запит на використання якісних даних в аналізі міського простору і як наслідок напрацювання методик їх отримання. Основні складові трансформації практик просторового планування (та просторових досліджень) визначено як: розуміння конкретного локального простору як відбувшогося, увага до намірів усіх агентів просторового розвитку, пріоритет процесів проживання простору над його формою.

2. Встановлено, що використання в плануванні реновації міських районів (бодай в його дослідницькій частині) не тільки кількісних, а й якісних даних суттєво доповнює просторові знання. Апробація методик визначення унікальних властивостей ділянки проектування показала, що аналіз неформальних просторових практик є джерелом включення місцевих знань у планування розвитку та розширення сфери даних визначаючих міський простір.

3. Підкреслено міждисциплінарний характер подібних досліджень який має бути узгоджений з визначеними критеріями територіальної та просторової цінності та

цілісності. Досліджень. де виробництво значення місця/фізичного простору є важливою складовою розвитку локального простору та має визначати стратегію розвитку останнього.

4. Встановлено, що методика картографування активностей місцевої спільноти формує просторові знання з когнітивних карт міських районів, оскільки відмінності між соціальними (когнітивно окресленими) та адміністративними (картографічно окресленими) районами можуть призвести до планових рішень, які порушують соціальну структуру міста. Отже, феноменологічні методи, що вивчають, як люди формують сенсовні відносини зі своїми місцями, збагачують міські дослідження і дозволяють враховувати відповідальність спільноти за своє місце в практиках планування.

5. Сформульовано напрямок подальших розвідок і планувальних практик де альтернативою традиційним просторовим дослідженням стає використання методів феноменології місця, а саме досліджень процесу формування людьми значущих відносин з місцями. Наслідком останніх може стати розуміння процесів формування відповідальності спільноти по відношенню до місця з подальшим залученням місцевих мешканців для самопідтримуючого розвитку локального простору.

Результати п'ятого розділу дисертаційної роботи висвітлені в публікації автора: [135].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Визначено, що підґрунтям змін оптики розгляду міського середовища з акцентом на місці та просторі виступає «просторовий поворот» – інтелектуальний рух в соціальних та гуманітарних науках. Використання етнографічних методів задля документування «світогляду» місцевих громад у їх відносинах з місцем, прояви влади у міському ландшафті та увага до мікрокосму повсякденного життя змінюють характер та тактики просторових досліджень. В свою чергу піднесення в моделі сталого розвитку інституціональних та культурних вимірів, збіжне зі зверненням до «локального», буденних просторових практик та активностей місцевих мешканців в архітектурній теорії (зокрема – «критичного регіоналізму»). Встановлено, що таке розуміння вибудовує вісь «локальне» – «глобальне» як протистояння процесів виокремлення і уніфікації підносячи категорію «ідентичності» місця та її вплив на розвиток архітектурного середовища.

2. Визначено, що передумовою трансформації підходів в міському плануванні виступають: динаміка змін пріоритетів міського розвитку та впровадження на законодавчому рівні децентралізації міського управління. Внаслідок деконструкції значення базових термінів сформовано категорійно-понятійний апарат та визначено характер застосування в архітектурному дослідженні поняття понять «локусу», «ідентичності» та інших. Зважаючи на мультидисциплінарний характер роботи впорядковані джерельна та термінологічна бази дослідження. Аналіз появи та розвитку *локальних стратегій міського розвитку* свідчить, що останні є реакцією на процеси глобалізації сучасного світу. Локальні стратегії ґрунтуються на взаємодії місцевої спільноти з органами управління (владою), мають тривалий характер та відносяться до процесів управління. Пріоритетом стратегій просторового розвитку є інтеграція нововведень в історично сформоване архітектурне середовище відповідно до «ідентичності» конкретного місця. В сучасному глобалізованому світі категорія «національної ідентичності» поступово втрачає своє значення і в дослідженні *локального міського середовища* вона залишається поза розглядом. Встановлено, що локальний простір визначається

насамперед через практики і сприйняття місцевої спільноти, тому його фізичні межі можуть не відповідати адміністративним.

3. Аналіз загальносвітових підходів показав доцільність використання змішаних методів для дослідження взаємовпливу міського середовища та його мешканців в умовах одночасного розгляду трансформації фізичних об'єктів (місця) та дій локальної спільноти. Для вибору стратегії і тактики дослідження визначено *методологічний прецедент* – роботу збіжну за напрямком де фізичні об'єкти (середовище) розглянуто через дії місцевої громади. В свою чергу, аналіз методів застосованих у *методологічному прецеденті* показав, що якісні дослідження дозволяють добре аналізувати трансформації міського простору завдяки тому, що ставлять акцент на «природних обставинах» місця; застосовують різні тактики для створення цілісного образу досліджуваного явища; мають динамічний характер. Встановлено, що кожен з типів даних, використаних у тематичних дослідженнях архітектурного середовища, має свої особливості, характер, переваги і недоліки. Сукупність різних даних надає повнішу картину дослідження.

4. Запропоновано модель аналізу міського простору побудовану за принципом «спектральної» моделі яка поєднує характеристики простору, процесів, та типу ідентичності місцевої спільноти. Для систематизації полярних категорій визначено таблицю їхніх узгоджених характеристик. Тож просторові характеристики розглянуто як опозицію «абстрактного простору», який є продуктом бюрократизованої влади, і «диференційованого простору», відкритого до відмінностей і продукovanого локальною спільнотою. Для аналізу просторової взаємодії містян і влади використовується опозиція стратегія/тактика. Тип ідентичності місцевої спільноти визначається за трьома категоріями: «етнічна ідентичність», «культурна ідентичність» та «споживча ідентичність». За характером відповідальності за місце і відповідно впливом на нього «сусідство» виступає як об'єднавча рамка локальної спільноти. Опозиційною є категорія «споживачів простору».

5. На основі розроблених методів проведено аналіз просторового розвитку міста Білий Бір (Польща). Виявлено, що: «продукування» простору не є виключною прерогативою влади. Рушійною силою цього процесу може бути локальна спільнота або навіть її частина (національна меншість). Втім «ареал» задіяної у «продукуванні» простору спільноти може бути ширшим за місце, де відбуваються зміни, за умови її локалізованої відповідальності. Встановлено, що в випадку заміщення населення простір переформатовується згідно з просторовими практиками і способом життя нової спільноти. Простір може змінюватись і перевизначатись повністю або частково. Ані міський, ані сільський спосіб життя не виключають розуміння цінності спільного простору. Втім це розуміння вибудовується у процесі взаємодії сусідства, так само як і відчуття спільної відповідальності.

6. Аналіз просторового розвитку середмістя Хошиміну (В'єтнам) показав, що: всякий локальний міський простір є складним і не зводимим до спрощених моделей. Встановлено, що архітектурне середовище конкретного місця (локусу) яке відповідає *просторовим практикам* та *культурній нормі* місцевих мешканців, є більш ефективним ресурсом просторового розвитку за загальноприйняту (*глобальну*) модель. Риторика *сучасності*, *наздоганяння* міжнародних стандартів і навіть втілення *цивілізаційних* моделей вигадує і використовує виключно влада. Локальна спільнота спільними діями трансформує простір або через його часткове привласнення чи захоплення, або через адвокацію свого права на простір — активізм (*неформальні просторові практики*). Відповідно до отриманих даних, та зважаючи на «відкритий» характер дослідження, напрям подальших розвідок було змінено з огляду на те, що реальний просторовий розвиток міст визначає строката суміш *формальних* і *неформальних* просторових практик. Встановлено, що деякі з *формальних* практик можуть бути «мертвими» або ж непрацюючими. Діалектика розгляду *формальних* і *неформальних* просторових практик полягає в тому, що вони не можуть бути суто *добрими* чи *поганими*, їх слід розуміти як *дієві* або *недієві*.

7. Аналіз міських рухів і їх «введення» в площину *формальних* планувальних практик у Рівному показав, що серед не надто поширених практик участі саме *сусідство* (за наявності) виступає рушійною силою для адвокації ідентичності місця. Значення конкретного місця зростає внаслідок протесту проти спроб міської влади передати у приватну власність громадські простір і є своєрідною відповіддю *нав'язаному* розвитку (з його економічним імперативом). Розгляд впливу законодавчих змін які закріплюють форми та практики участі містян у плануванні просторового розвитку показав, що збіжність законодавчих змін України та Великої Британії надає порівняльні приклади для аналізу впровадження практик участі в міське планування. Встановлено, що практики участі запроваджені в Великобританії більшою мірою зосереджені саме на виборі ділянок майбутнього будівництва залишаючи поза розглядом стильові особливості архітектурного середовища.

8. Аналіз аналіз трансформацій архітектурного середовища середмістя Харкова показав, що адвокація спільного простору може здійснюватися міськими спільнотами, напряду непов'язаними з місцем. Визначено, що формальне (офіційне) просторове планування впроваджується міською владою через медійні образи «доброго міста», які характеризуються певним «утопічним» або наміряним баченням цілей розвитку, представляючи «міське видовище як товар». В деяких випадках міська влада націлюється на окремі групи (субкультури) з сегрегацією громадських просторів за споживчими симпатіями. Встановлено, що офіційні плани щодо міського просторового розвитку на локальному рівні є радше «мертвими». З огляду на реальну забудову середмістя Харкова також помітна відсутність конкретних нормативних актів, що її регламентують. Виявлено, що архітектурне середовище середмістя сприймається місцевими мешканцями таким що відбулося (не потребуючи заміни у відповідності до чергових «прогресивних» взірців). В цьому випадку, просторовий розвиток визначається скоріш інтеграцією нової забудови в існуюче середовище, тому важливим є визнання локальних

стратегій розвитку міського середовища різновидом управління, якими вони є *de facto*.

9. Експериментальна апробація авторських методик показала, що аналіз неформальних просторових практик є джерелом включення місцевих знань у планування розвитку та розширення сфери даних визначаючих міський простір. Впровадження цих даних в локальні стратегії розвитку архітектурного середовища розкриває можливості для сталого розвитку українських міст на основі пріоритету ідентичності місця і відповідно до просторових практик та культурної норми локальної спільноти. Систематизовано та узагальнено практики взаємодії з місцевими мешканцями в *комунікаційному плануванні просторового розвитку*.

10. Основні складові трансформації практик просторового планування (та просторових досліджень) визначено як: *розуміння конкретного локального простору як відбувшогося, увага до намірів усіх агентів просторового розвитку, пріоритет процесів проживання простору над його формою*. Встановлено, що методика картографування активностей місцевої спільноти формує просторові знання з когнітивних карт міських районів, оскільки відмінності між соціальними (когнітивно окресленими) та адміністративними (картографічно окресленими) районами можуть призвести до планових рішень, які порушують соціальну структуру міста. Отже, феноменологічні методи, що вивчають, як люди формують сенсовні відносини зі своїми місцями, збагачують міські дослідження і дозволяють враховувати відповідальність спільноти за своє місце в практиках планування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Lynch K. The Image of the City / Kevin Lynch. – Cambridge: MIT Press, 1960. – 194 p.
2. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities / Jane Jacobs. – New York: Random House, 1961. – 458 p.
3. Lefebvre H. La vie quotidienne dans le monde moderne / Henri Lefebvre. – Paris: Gallimard, 1968. – 384 p. – ("Idées").
4. Whyte W. The Last Landscape / William H. Whyte. – New York: Garden City, 1968. – 376 p.
5. Abrams C. The City is the Frontier / Charles Abrams. – New York: Harper & Row, 1965. – 394 c.
6. Arnstein S. R. A ladder of citizen participation / Sherry R. Arnstein. // Journal of the American Institute of planners.. – 1969. – №35. – P. 216–224.
7. Turner J. The squatter settlement: an architecture that works. – 1968.
8. Brownell J. W. The cultural midwest //Journal of Geography. – 1960. – T. 59. – №. 2. – P. 81-85.
9. Lefebvre H. 1991. The production of space //Paris: Anthropos. – 1974.
10. Turner J. F. C., Fichter R. (ed.). Freedom to build: dweller control of the housing process. – Macmillan, 1972.
11. Jordan T. G. Perceptual regions in Texas // Geographical Review. – 1978. – P. 293-307.
12. Zelinsky W. North America's vernacular regions //Annals of the Association of American geographers. – 1980. – T. 70. – №. 1. – P. 1-16.
13. Paasi A. Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life / Anssi Paasi // Environment and Planning A. – 1991. – №23. – P. 239–256
14. Alexander C. City is Not a Tree / Alexander Christopher. // Architectural Forum. – 1965. – C. No 1, pp 58–62 (Part I), No 2, pp. 58–62 (Part II).
15. Berry B. Cities as systems within systems of cities / Brian J. L. Berry. // Papers of the Regional Science Association. – 1964. – №13. – P. 146–163.

16. Блинова М. Ю. Методологические основы формирования социокультурной идентичности в архитектурной среде современного города : дис. докт. арх. наук : 18.00.01 / Блинова Мария Юрьевна – Харьков, 2015. – 290 с.
17. Sacrosanctum Concilium [Электронный ресурс]. – 1963. – Режим доступа до ресурсу:
http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_ge.html.
18. Wright J. Terrae Incognitae: The place of the imagination in geography / John Kirtland Wright. // Annals of the Association of American Geographers. – 1947. – №37. – P. 1–15.
19. Boulding K. The Image: Knowledge in Life and Society / Kenneth Ewart Boulding. – Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 1956. – 175 p.
20. Mumford L. The City in History / Lewis Mumford. – New York: Harcourt, Brace & World, 1961. – 657 p.
21. World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development / IUCN, UNEP, WWF та ін.]. – Gland, Switzerland: IUCN, 1980. – 77 p.
22. Tzonis A. “The grid and the pathway. An introduction to the work of Dimitris and Suzana Antonakakis” / A. Tzonis, L. Lefaivre. // Architecture in Greece. – 1981. – №15. – P. 164–178.
23. Kenneth F. “Towards a Critical Regionalism: Six points for an architecture of resistance” / Frampton Kenneth // “Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture.” / Frampton Kenneth. – Seattle: Bay Press, 1983. – P. 16–31.
24. Rifkin J. Entropy : a new world view / by Jeremy Rifkin with Ted Howard ; afterword by Nicholas Georgescu-Roegen / Jeremy Rifkin. – New York: Viking Press, 1980. – 305 p.
25. "Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development" [Электронный ресурс] // United Cities and Local Governments. – 2010. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.agenda21culture.net/index.php/docman/-1/393-zzculture4pillarsden/file>.

26. Abel K. «Architecture and Identity: Responses to Cultural and Technological Change» / Khris Abel. – Oxford: Architectural Press, 2000. – 270 p.
27. King A. Spaces of global cultures : architecture, urbanism, identity / Anthony D. King. – London ; New York: Routledge, 2004. – 256 p.
28. Canizaro V. «Architectural Regionalism: Collected Writings on Place, Identity, Modernity, and Tradition» / Vincent Canizaro. – New York: Princeton Architectural Press, 2007. – 463 p.
29. Lefaivre L. Architecture of regionalism in the age of globalization : peaks and valleys in the flat world / Liane Lefaivre. – Abingdon, Oxon ; New York: Routledge, 2012. – 221 p.
30. Baudrillard J. Mass, identity, architecture : architectural writings of Jean Baudrillard / Jean Baudrillard. – Chichester: Wiley Academy, 2003. – 144 p.
31. Bandyopadhyay S., Montiel G. G. (ed.). The territories of identity: architecture in the age of evolving globalization. – Routledge, 2013.
32. Botz-Bornstein T. Transcultural architecture : the limits and opportunities of critical regionalism / Thorsten Botz-Bornstein. – Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2015. – 202 p.
33. Gooden M. Dark space : architecture, representation, black identity / Mario Gooden. – New York: Columbia Books on Architecture and the City, 2016. – 137 p.
34. Spencer D. The architecture of neoliberalism : how contemporary architecture became an instrument of control and compliance / Douglas Spencer. – London ; New York, NY: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2016. – 213 p.
35. Tewdwr-Jones M., Thomas H. Collaborative action in local plan-making: Planners' perceptions of 'planning through debate' //Environment and Planning B: Planning and Design. – 1998. – T. 25. – №. 1. – P. 127-144. Tewdwr-Jones, Mark, and Herbert Thomas
36. Zaldívar C. A. España, fin de siglo. / C. A. Zaldívar, M. Castells. – Madrid: Alianza, 1992. – 424 p.

37. Local y global: la gestión de las ciudades en la era de la información / Jordi Borja, Manuel Castells, M. Belil, C. Benner. – Madrid: Taurus, 1998. – 420 p.
38. Audi R. The Cambridge dictionary of philosophy / R. Audi, P. Audi. – Cambridge: Cambridge university press, 1999. – 1039 p. – (2).
39. Lynch K. Site Planning / Kevin Lynch. – Cambridge: MA: MIT Press, 1962. – 384 p.
40. Gehl J. Life between buildings: using public space / Jan Gehl. – Washington: Island pres, 2011. – 216 p.
41. Lynch K. What Time is This Place? / Kevin Lynch. – Cambridge: MA: MIT Press, 1972. – 288 p.
42. Thrift N. J. Spatial formations / Nigel John Thrift. – London: Sage, 1996. – 367 p.
43. Thrift N. J. Non-representational theory: Space, politics, affect / Nigel John Thrift. – London ; New York: Routledge, 2008. – 326 p.
44. Lynch K. Managing the Sense of a Region / Kevin Lynch. – Cambridge: MA: MIT Press, 1976. – 241 p.
45. Sanoff H. Visual Research Methods in Design (Routledge Revivals) / Henry Sanoff. – London ; New York: Routledge, 2016. – 223 p.
46. Lynch K. Growing up in Cities: Studies of the Spatial Environment of Adolescence in Krakow, Melbourne, Mexico City, Salta, Toluca and Warsaw / Kevin Lynch. – Cambridge: MA: MIT Press, 1977. – 188 p.
47. Tuan Y. Space and place: The perspective of experience / Yi-Fu Tuan. – London: Edward Arnold, 1977. – 496 p.
48. Crang M. Thinking space / M. Crang, N. J. Thrift. – London: Routledge, 2000. – 400 p.
49. Friedmann J. Reflections on Place and Place-making in the Cities of China / John Friedmann. // International Journal of Urban and Regional Research. – 2007. – №31. – P. 257–279.
50. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. (Anchor Books). Garden City, NY. Doubleday.

51. Martin D. G. "Place-framing" as place-making: Constituting a neighborhood for organizing and activism // *Annals of the Association of American Geographers*. – 2003. – Т. 93. – №. 3. – P. 730-750.
52. Puddifoot J. E. Some initial considerations in the measurement of community identity // *Journal of community psychology*. – 1996. – Т. 24. – №. 4. – P. 327-336.
53. Snow D. A. et al. Ideology, frame resonance, and participant mobilization // *International social movement research*. – 1988. – Т. 1. – №. 1. – P. 197-217.
54. Bradley Q. Neighbourhood planning and the impact of place identity on housing development in England // *Planning Theory & Practice*. – 2017. – Т. 18. – №. 2. – P. 233-248.
55. Barnes T. J., Duncan J. S. (ed.). *Writing worlds: discourse, text and metaphor in the representation of landscape*. – Routledge, 2013.
56. Черкес Б. С. Архітектурний туризм як засіб формування національної ідентичності / Б. С. Черкес // *Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка*. - 2005. - № 531. - С. 19-22.
57. Черкес Б. С. Проблема ідентичності в процесі формування центральних громадських просторів у Львові / Б. С. Черкес // *Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка*. - 2006. - № 568. - С. 3-11.
58. Черкес Б. С. Ідентичність архітектури як фактор розвитку регіону / Б. С. Черкес // *Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка*. - 2008. - № 632. - С. 4-6
59. Mykhaylyshyn O. Architectural heritage protection in Volyn in 1920-1930 as a source of cultural and national identity // *Architectus*. – 2010. – №. 2 (28). – С. 53-58.
60. Черкес Б. С., Лысенко О. Ю. Разрушение, восстановление и поиски идентичности послевоенного советского города // *Містобудування та територіальне планування*. – 2013. – №. 49. – С. 553-601.
61. Дида І. А. Значення природних ландшафтів для збереження ідентичності архітектурного середовища в умовах українських Карпат // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2011. – Т. 21. – №. 16.

62. Гнесь Л. Б. Пошук національної ідентичності у забудові українського села //Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2014. – №. 36. – С. 271-279.
63. Черкес Б. С. Національна ідентичність в архітектурі громадських центрів столичних міст в умовах ідеологічної детермінації //дис... д-ра архітектури. – 2006. – Т. 18. – №. 01.
64. Мусієздов О. Феномен міської ідентичності у контексті соціологічного аналізу //Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008.
65. Черкес Б. С. Методологічні основи дослідження міської ідентичності та її об'єктів-символів / Б. С. Черкес, Я. М. Юрик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка. Серія : Архітектура. - 2013. - № 757. - С. 3-6.
66. Мисак Н. Формування ідентичності не центральних районів Львова: роль локальної спільноти у проектуванні відкритих громадських просторів //У: К. Янас та М. Тройнар, ред. Відновлення міста із залученням громади. Польсько український досвід та надихаючі практики. Краків: Інститут розвитку міст. – 2014. – С. 61-78.
67. Мисак Н. Р. Значення архітектурної ідентичності для районів масової житлової забудови //Вісник Національного університету Львівська політехніка. Архітектура. – 2015. – №. 836. – С. 45-52.
68. Мисак Н. Р. Формування ідентичності районів масової житлової забудови 1960–1980-х рр. – 2018.
69. Elden S. There is a politics of space because space is political: Henri Lefebvre and the production of space //Radical philosophy review. – 2007. – Т. 10. – №. 2. – С. 101-116. Stuart Elden
70. Cornwall A. Unpacking ‘Participation’: models, meanings and practices //Community development journal. – 2008. – Т. 43. – №. 3. – С. 269-283. Cornwall, Andrea
71. Cornwall A., Brock K. What do buzzwords do for development policy? A critical look at ‘participation’, ‘empowerment’ and ‘poverty reduction’ //Third world quarterly. – 2005. – Т. 26. – №. 7. – P. 1043-1060. Cornwall, Andrea

72. De Certeau M. The Practice of Everyday Life. 1984 //Trans. Steven Rendall. Berkeley: U of California P. – 1988. 256
73. Golubović Z. An anthropological conceptualisation of identity //Synthesis philosophica. – 2011. – T. 26. – №. 1. – С. 25-43. Zagorka Golubović
74. Smith A. D. National identity and the idea of European unity //International affairs. – 1992. – T. 68. – №. 1. – С. 55-76.
75. Cohen J. M., Uphoff N. T. Participation's place in rural development: seeking clarity through specificity //World development. – 1980. – T. 8. – №. 3. – С. 213-235. Cohen, John M., and Norman T. Uphoff.
76. Hillier B. The genetic code for cities: is it simpler than we think? //Complexity theories of cities have come of age. – Springer, Berlin, Heidelberg, 2012. – С. 129-152. Hillier, Bill
77. Kiera A. The local identity and design code as tool of urban conservation, a core component of sustainable urban development—the case of Fremantle, Western Australia // City & Time5 (1). – 2008. – T. 2.
78. Rudofsky B. Architecture without architects: a short introduction to non-pedigreed architecture. – UNM Press, 1987.
79. Oliver P. (ed.). Encyclopedia of vernacular architecture of the world. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – T. 3.
80. Rapoport A. House form and Culture //London-University College: New Delhi: Prentice-hall of India Private Ltd. – 1969. – С. 73. 146
81. Sorre M. Les fondements biologiques de la géographie humaine: L'habitat. Conclusion générale. – A. Colin, 1952. – T. 3.
82. Oliver P. Built to meet needs: Cultural issues in vernacular architecture. – Routledge, 2007.
83. Rapoport A. Vivienda y cultura. – Gustavo Gili, 1972.
84. Carlos G. et al. Vernacular architecture? //Seismic Retrofitting: Learning from Vernacular Architecture. – CRC Press, 2015. – С. 11-16.
85. Нагорна, Л. П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. ІПіЕНД ім. І Ф Кураса НАН України.

86. Hauge Å. L. Identity and place: a critical comparison of three identity theories //Architectural science review. – 2007. – Т. 50. – №. 1. – С. 44-51.
87. Sorokin P. A. Society, culture, and personality: their structure and dynamics. A system of general sociology. – 1947.
88. Лотман Ю. М., Лотман М. Ю. Семиосфера. – Искусство-СПБ, 2000. – Т. 7.
89. Hawkes J. The fourth pillar of sustainability: Culture's essential role in public planning. – Common Ground, 2001.
90. James P. Urban sustainability in theory and practice: circles of sustainability. – Routledge, 2014.
91. Блінова М. Ю., Ільченко С. А. Локальні стратегії розвитку архітектурного середовища міст України: до постановки проблеми //Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2016. – №. 46. – С. 54-63.
92. Блінова М. Ю. Локус та ідентичність як базові категорії при формуванні стратегії розвитку архітектурного середовища / М.Ю. Блінова, С. А. Ільченко. – Харків: ХНУБА, 2017. – 668 с. – (И 66 Інноваційні технології в архітектурі і дизайні [Текст]: Колективна монографія / Під загальною редакцією В.П. Сопова, В.П. Мироненка). – С. 44-50.
93. Блінова М. Ю. Соціальні ініціативи, як фактор впливу на формування стратегій розвитку міського середовища на локальному рівні / М. Ю. Блінова, С. А. Ільченко. // Науковий вісник будівництва. – 2020. – №4. – С. 7–11.
94. Gillick A. Synthetic Vernacular-The Coproduction of Architecture. – The University of Manchester (United Kingdom), 2013.
95. Lara F. L. C. Popular Modernism: an analysis of the acceptance of modern architecture in 1950s Brazil. – University of Michigan, 2001.
96. O'Neill M. E. Corporeal experience: A haptic way of knowing //Journal of Architectural Education. – 2001. – Т. 55. – №. 1. – С. 3-12.
97. Myers G. A. Verandahs of power: colonialism and space in urban Africa. – Syracuse University Press, 2003.
98. Wiest K. Comparative debates in post-socialist urban studies //Urban geography. – 2012. – Т. 33. – №. 6. – С. 829-849.

99. Therborn G. Entangled modernities //European journal of social theory. – 2003. – T. 6. – №. 3. – C. 293-305.
100. Groat L. N., Wang D. Architectural research methods. – John Wiley & Sons, 2013.
101. Zeisel J. Inquiry by design //Environment/behavior/neuroscience in architecture, interiors, landscape, and planning. – 2006.
102. Zalta E. N., FREGE G. Stanford encyclopedia of philosophy-Winter 2011 Edition //URL=< <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/frege>. – 2013.
103. Burks A. W. Peirce's theory of abduction //Philosophy of science. – 1946. – T. 13. – №. 4. – C. 301-306.
104. Jick T. D. Mixing qualitative and quantitative methods: Triangulation in action //Administrative science quarterly. – 1979. – T. 24. – №. 4. – C. 602-611.
105. Denzin N. K. Strategies of qualitative inquiry. – Sage, 2008. – T. 2.
106. Teddlie C., Tashakkori A. Major issues and controversies in the use of mixed methods in the social and behavioral sciences //Handbook of mixed methods in social and behavioral research. – 2003. – T. 1. – №. 1. – C. 13-50.
107. Foucault M. Discipline and punish: The birth of the prison, trans. A. Sheridan //London: Allen Lane. – 1977.
108. Gielen P. Performing the common city: On the crossroads of art, politics and public life //Interrupting the city: Artistic constitutions of the public sphere. – Valiz, 2015. – C. 273-298.
109. Roy B. Some trouble with cows. – University of California Press, 1994.
110. Giddens A. New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies //Human Studies. – 1978. – T. 1. – №. 3.
111. Maggs-Rapport F. Combining methodological approaches in research: ethnography and interpretive phenomenology //Journal of advanced nursing. – 2000. – T. 31. – №. 1. – C. 219-225.
112. Bradley S. Methodological triangulation in healthcare research //Nurse Researcher. – 1995. – T. 3. – №. 2. – C. 81-89.

113. Lalli M. Urban identity //Environmental social psychology. – Springer, Dordrecht, 1988. – C. 303-311.
114. Harvey D., Harvey D. The urban experience. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1989. – C. 256.
115. Uzzell D., Pol E., Badenas D. Place identification, social cohesion, and enviornmental sustainability //Environment and behavior. – 2002. – T. 34. – №. 1. – C. 26-53.
116. Zukin S. Naked city: The death and life of authentic urban places. – Oxford University Press, 2009.
117. Belanche D., Casaló L. V., Flavián C. Understanding the cognitive, affective and evaluative components of social urban identity: Determinants, measurement, and practical consequences //Journal of Environmental Psychology. – 2017. – T. 50. – C. 138-153.
118. Ching B., Creed G. W. Knowing your place: Rural identity and cultural hierarchy. – Routledge, 2013.
119. Alkon A. H., Traugot M. Place matters, but how? Rural identity, environmental decision making, and the social construction of place //City & Community. – 2008. – T. 7. – №. 2. – C. 97-112.
120. Fitchen J. M., Gittelman S. R. Endangered spaces, enduring places: Change, identity, and survival in rural America. – Routledge, 2019.
121. Proshansky H. M., Fabian A. K., Kaminoff R. Place-identity: Physical world socialization of the self //Journal of environmental psychology. – 1983. – T. 1. – №. 3. – C. 57-83.
122. Niinimäki K. Eco-clothing, consumer identity and ideology //Sustainable development. – 2010. – T. 18. – №. 3. – C. 150-162.
123. Ahuvia A. C. Beyond the extended self: Loved objects and consumers' identity narratives //Journal of consumer research. – 2005. – T. 32. – №. 1. – C. 171-184.
124. Slater D. Consumer Culture and //Buy this Book: Studies in Advertising and Consumption. – 1997. – T. 51.

125. Arnould E. J., Thompson C. J. Consumer culture theory (CCT): Twenty years of research //Journal of consumer research. – 2005. – T. 31. – №. 4. – С. 868-882.
126. Bauman Z. Liquid modernity. – John Wiley & Sons, 2013.
127. Zukin S. Changing landscapes of power: Opulence and the urge for authenticity //International Journal of Urban and Regional Research. – 2009. – Т. 33. – №. 2. – С. 543-553.
128. Latham A. Urbanity, lifestyle and making sense of the new urban cultural economy: notes from Auckland, New Zealand //Urban Studies. – 2003. – Т. 40. – №. 9. – С. 1699-1724.
129. Koch R., Latham A. On the hard work of domesticating a public space //Urban studies. – 2013. – Т. 50. – №. 1. – С. 6-21.
130. Force G. B. U. T., Rogers R. G. Towards an urban renaissance. – Routledge, 1999.
131. Ingold T. Hunting and gathering as ways of perceiving the environment. Ingold T (ed) The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill. – 2000.
132. Koch R., Latham A. Rethinking urban public space: accounts from a junction in West London //Transactions of the Institute of British Geographers. – 2012. – Т. 37. – №. 4. – С. 515-529.
133. Campos R. M. O. Visibilidades e invisibilidades urbanas// Revista de Ciências Sociais: RCS – Т. 47. – №. 1. – С. 49-76.
134. Balandier G. Le pouvoir sur scènes. – Fayard, 2006.
135. Ільченко С. Методики отримання й використання якісних даних в практиці міського планування //Комунальне господарство міст/ – 2021. – Т. 166. – №. 6. – С. 56-63.
136. Ilchenko S. Collective actions for reconfiguration of urban space Biały Bór, Poland //VITRUVIO-International Journal of Architectural Technology and Sustainability. – 2021. – Т. 6. – №. 2. – С. 56-69.
137. Ottenheimer H. The Disappearance of Jewish Communities in Germany, 1900-1938 //Jewish Social Studies. – 1941. – С. 189-206.

138. Zerubavel E. Social mindscapes: An invitation to cognitive sociology. – Harvard University Press, 1999.
139. Lewicka M. Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past //Journal of environmental psychology. – 2008. – T. 28. – №. 3. – C. 209-231.
140. Hayden D. The power of place: Urban landscapes as public history. – MIT press, 1997.
141. Burszta J. Kategorie ludności i ich typ kulturowy, w: Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich, red //W. Markiewicz, P. Rybicki, Poznań. – 1967.
142. Wylegała A. Obraz Niemca we wspomnieniach nowych mieszkańców niemieckiego miasta //Kultura i Społeczeństwo. – 2009. – T. 53. – №. 3. – C. 45-66.
143. Kosiek T. Wybrane doświadczenia Ziem Zachodnich w świetle narracji biograficznych osób wysiedlonych w akcji „Wisła” w 1947 r //UR Journal of Humanities and Social Sciences. – 2017. – №. 2 (3). – C. 53-73.
144. Wawryniuk A. Powojenna granica polsko-ukraińska a przesiedlania ludności ukraińskiej z RP w latach 1944-1947 //Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 2014. – №. 27-28. – C. 134-141.
145. Jania-Szzechowiak, M. Dom zły? Obraz domu na „Ziemiach Odzyskanych” we wspomnieniach Kresowiaków osiedlonych na „Polskim Dzikim Zachodzie” w latach 1944–1945. [w:] " Ziemie Odzyskane". W poszukiwaniu nowych narracji, red. Kledzik, E., Michalski, M., & Praczyk, M., IH UAM, – 2018.– C. 329-354
146. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942-1960: działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Instytut Studiów Politycznych PAN, 2006.
147. Partacz C. Akcja Wisła-banderowcy mordowali, Polacy wysiedlali //Tygodnik Przegląd. – 2017. – T. 21.
148. Kledzik E., Michalski M., Praczyk M. " Ziemie Odzyskane". W poszukiwaniu nowych narracji. – Instytut Historii UAM, 2018.

149. Halicka B. Polski Dzik Zachód: przymusowe migracje i kulturowe osvajanie Nadodrza 1945-1948 //Herito. – 2015. – №. 21.
150. Pasieka A. Hierarchy and pluralism: Living religious difference in Catholic Poland. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2015.
151. Snyder T. Akcja «Wisła» a homogeniczność społeczeństwa polskiego //Akcja «Wisła». Materiały z sesji naukowej zorganizowanej. – 2003. – C. 18-19.
152. Pisuliński J. (ed.). Akcja" Wisła". – IPN KŚZPNP, 2003.
153. Pennebaker J. W., Banasik B. L. On the creation and maintenance of collective memories: History as social psychology //Collective memory of political events. – Psychology Press, 2013. – C. 15-32.
154. Berger P. L. Invitation to sociology: A humanistic perspective. – Open Road Media, 2011.
155. Hałagida I. Pierwsze lata Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski po przesiedleniu w ramach akcji „Wisła”(1947–1952),[w:] Akcja „Wisła”, red //J. Pisuliński, Warszawa. – 2003. – C. 125-141.
156. Derrida J. The other heading: Reflections on today's Europe. – Indiana University Press, 1992.
157. Drozd R. Ocena akcji" Wisła" przez władze polskie w świetle dokumentów z 1956 r //Słupskie Studia Historyczne. – 2004. – T. 11. – C. 287-298.
158. Cichońska I., Popera K., Snopek K. Architektura VII dnia. – Biuro Festiwalowe Impart 2016, 2016.
159. Engels F., Dutt C. P. The housing question. – New York : International Publishers, 1935. – T. 23.
160. Gorzym-Wilkowski W. A. et al. Marxism in the built environment in Poland: its contribution and legacy //Bulletin of Geography. Socio-economic Series. – 2017. – №. 36. – C. 95-107.
161. Cox R. W. 'Real Socialism In Historical Perspective //Socialist Register. – 1991. – T. 27.
162. Lebowitz M. A. The contradictions of" real socialism": the conductor and the conducted. – NYU Press, 2012.

163. Kosiek T. et al. Polacy i Żydzi Bieszczadów i Pogórza Przemyskiego w narracjach biograficznych osób wysiedlonych w Akcji "Wisła". Raport z badań //Prace Etnograficzne. – 2016. – T. 44. – №. 1. – C. 39-50.
164. Vaiou D., Kalandides A. Practices of collective action and solidarity: reconfigurations of the public space in crisis-ridden Athens, Greece //Journal of Housing and the Built Environment. – 2016. – T. 31. – №. 3. – C. 457-470.
165. Bresnihan P., Byrne M. Escape into the city: Everyday practices of commoning and the production of urban space in Dublin //Antipode. – 2015. – T. 47. – №. 1. – C. 36-54.
166. Hernández B. et al. Place attachment and place identity in natives and non-natives //Journal of environmental psychology. – 2007. – T. 27. – №. 4. – C. 310-319.
167. Beauregard R. A. City of superlatives //City & Community. – 2003. – T. 2. – №. 3. – C. 183-199.
168. House J. Double présence: Migrations, liens ville-campagne et luttes pour l'indépendance à Alger, Casablanca, Hanoi et Saigon/Connecting city and countryside: Migrations, city-countryside connections, and struggles for independence in Algiers, Casablanca, Hanoi, and Saigon //Monde (s). Histoire, Espaces, Relations. – 2017. – T. 12. – №. 2. – C. 95-120.
169. Waibel M. Vietnams Metropolen //Geographische Rundschau. – 2016. – T. 68. – №. 2. – C. 4-9.
170. Waibel M. Urban informalities: reflections on the formal and informal. – Routledge, 2016.
171. Ilchenko S. The Impact of Migrant Peasants on the Urban Space (Ho Chi Minh City—Ganh Dau) / Sergiy Ilchenko. // Urban and Regional Planning. – 2021. – T. 6 – №4. – C. 118–125.
172. Waibel M. et al. Housing for low income groups in Ho Chi Minh City, between re-integration and fragmentation //Asien. – 2007. – T. 103. – C. 59.
173. Douglass M., Huang L. Globalizing the city in Southeast Asia: Utopia on the urban edge—the case of Phu My Hung, Saigon //Ijaps. – 2007. – T. 3. – №. 2. – C. 1-42.

174. Van Assche K., Beunen R., Duineveld M. Formal/informal dialectics and the self-transformation of spatial planning systems: An exploration //Administration & Society. – 2014. – T. 46. – №. 6. – С. 654-683.
175. Thảo N. B. P. VAI TRÒ CỦA TÍN NGƯỠNG DÂN GIÃN TRONG ĐỜI SỐNG CỦA NGƯỜI DÂN ĐẢO PHÚ QUỐC.
176. Hung N. M. Transformation of built cultural heritage in old Saigon (Ho Chi Minh City), Vietnam //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – T. 949. – №. 1. – С. 012052.
177. Nguyen T. B. et al. Saigon-ho chi minh city //Cities. – 2016. – T. 50. – С. 16-27.
178. Gibert M. Les ruelles de Hồ Chí Minh Ville, Việt Nam. Trame viaire et recomposition des espaces publics : дис. – Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2014.
179. Zhu J. Development of sustainable urban forms for high-density low-income Asian countries: The case of Vietnam: The institutional hindrance of the commons and anticommons //Cities. – 2012. – T. 29. – №. 2. – С. 77-87.
180. Sandercock L., Bridgman R. Towards cosmopolis: Planning for multicultural cities //Canadian Journal of Urban Research. – 1999. – T. 8. – №. 1. – С. 108.
181. Ільченко С. А., Блінова М. Ю. Церква Різдва Богородиці (Білий Бір, Польща) в контексті «великого церковного будівництва»//Науковий вісник будівництва – 2021. – Т. 104. – №. 2. – С. 57-64.
182. Harvey D. The right to the city //The city reader. – 2008. – Т. 6. – №. 1. – С. 23-40.
183. Gospodini A. European cities and place-identity //Discussion Papers Series vol. – 2002. – Т. 8. – С. 19-36.
184. Waibel M. The production of urban space in Vietnam's metropolis in the course of transition: Internationalization, polarization and newly emerging lifestyles in Vietnamese society //Trialog. – 2006. – Т. 89. – С. 37.
185. Harvey D., Harvey F. D. Spaces of hope. – Univ of California Press, 2000. – Т. 7.

186. Balbo M. Urban planning and the fragmented city of developing countries //Third World Planning Review. – 1993. – T. 15. – №. 1. – C. 23.
187. Castells M. The power of identity. – John Wiley & Sons, 2011. – T. 14.
188. Luhmann N. Social systems. – stanford university Press, 1995.
189. Marshall T. Urban planning and governance: is there a Barcelona model? //International planning studies. – 2000. – T. 5. – №. 3. – C. 299-319.
190. Turner J. F. C. Housing by people towards autonomy in building environments. – 1977. – №. 728 T8.
191. Chambers R. Rural development: Putting the last first. – Routledge, 2014.
192. Chambers R. et al. To the hands of the poor: water and trees //To the hands of the poor: water and trees. – 1989.
193. Burke E. M. Citizen participation strategies //Journal of the American Institute of Planners. – 1968. – T. 34. – №. 5. – C. 287-294.
194. Arnstein S. R. Maximum feasible manipulation //Public Administration Review. – 1972. – T. 32. – C. 377-390.
195. Innes J. E. Planning theory's emerging paradigm: Communicative action and interactive practice //Journal of planning education and research. – 1995. – T. 14. – №. 3. – C. 183-189.
196. Healey P. The communicative turn in planning theory and its implications for spatial strategy formation //Environment and Planning B: Planning and design. – 1996. – T. 23. – №. 2. – C. 217-234.
197. Innes J. E., Booher D. E. Consensus building and complex adaptive systems: A framework for evaluating collaborative planning //Journal of the American planning association. – 1999. – T. 65. – №. 4. – C. 412-423.
198. Healey P. Collaborative planning in a stakeholder society //The Town Planning Review. – 1998. – C. 1-21.
199. Healey P. Collaborative planning in perspective //Planning theory. – 2003. – T. 2. – №. 2. – C. 101-123.
200. Booher D. E., Innes J. E. Network power in collaborative planning //Journal of planning education and research. – 2002. – T. 21. – №. 3. – C. 221-236.

201. Arboleda G. Participation Practice and its Criticism: can they be bridged? A field report from the Guyana Hinterland //Housing and Society. – 2014. – T. 41. – №. 2. – C. 195-227.
202. Mannigel E. Integrating parks and people: How does participation work in protected area management? //Society and natural resources. – 2008. – T. 21. – №. 6. – C. 498-511.
203. Saglie I. L., Rydin Y., Falleth E. Fragmented institutions: The problem facing natural resource management //Y. Rydin and E. Falleth, E (eds), Networks and institutions in natural resource management, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK. – 2006. – C. 1-33.
204. Stringer L. C. et al. Unpacking “participation” in the adaptive management of social–ecological systems: a critical review //Ecology and society. – 2006. – T. 11. – №. 2.
205. Verdery K. The vanishing hectare. – Cornell University Press, 2018.
206. Suny R. G. Elite Transformation in Late-Soviet and Post-Soviet Transcaucasia, or What Happens When the Ruling Class Can't Rule? //Patterns in post-Soviet leadership. – Routledge, 2019. – C. 141-167.
207. Van Assche K. et al. Crossing trails in the marshes: rigidity and flexibility in the governance of the Danube Delta //Journal of Environmental Planning and Management. – 2011. – T. 54. – №. 8. – C. 997-1018.
208. Blinova M. Y., Ilchenko S. A. The actualization of the garden city model in modern urban planning with participation practices (on the example of Grabnyk park renewal in the city of Rivne) //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – T. 907. – №. 1. – C. 012002.
209. Levytska O., Zapototska V. Public participation in urban planning: German and Ukrainian experience //J. of Geography and Environmental Management. – 2017. – T. 45. – №. 2. – C. 18-27.
210. Holman N., Rydin Y. What can social capital tell us about planning under localism? //Local government studies. – 2013. – T. 39. – №. 1. – C. 71-88.
211. Clifford B., Tewdwr-Jones M. The collaborating planner?: Practitioners in the neoliberal age. – Policy Press, 2013.

212. Brown G., Chin S. Y. W. Assessing the effectiveness of public participation in neighbourhood planning // *Planning Practice and Research*. – 2013. – Т. 28. – №. 5. – С. 563-588.
213. Шолудько М.В., Шолудько М.М. Прояви нового модернізму в проектах рівненських архітекторів 1970 - 1990 років // *Архітектура, освіта і наука в Україні і світі: досвід і перспективи розвитку*. – 2019. – С.299–305
214. Михайлишин О. Л. Архітектура і містобудування Західної Волині 1921–1939 років: монографія // *Рівне: Дятлик М.* – 2013.
215. Howard E. *To-morrow // A peaceful path to real reform*. London: Swann Sonnenschein & Co. – 1898.
216. Luhmann N. *Political theory in the welfare state*. – de Gruyter, 1990.
217. Waibel M. The production of urban space in Vietnam's metropolis in the course of transition: Internationalization, polarization and newly emerging lifestyles in Vietnamese society // *Triolog*. – 2006. – Т. 89. – С. 37.
218. Боженко А. О. Формування міського способу життя у другій половині ХІХ–на початку ХХ ст.(на матеріалах міста Харкова). – 2018.
219. Ilchenko S. » Reclaiming «the City: A Collective Endeavor // *Dimensions*. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 183-202.
220. Филоненко Б. А. Следы присутствия. Рассматривая работы Павла Макова с небольшой помощью от Ханса Ульриха Гумбрехта // *Артикульт*. – 2014. – №. 2 (14). – С. 66-72.
221. Meijer M. et al. Planning practices in Galicia: How communities compensate the lack of statutory planning using bottom up planning initiatives // *Spanish Journal of Rural Development*. – 2015. – Т. 6. – С. 65-80.
222. Meijer M., Syssner J. Getting ahead in depopulating areas-How linking social capital is used for informal planning practices in Sweden and The Netherlands // *Journal of Rural Studies*. – 2017. – Т. 55. – С. 59-70.
223. Woolcock M. Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework // *Theory and society*. – 1998. – Т. 27. – №. 2. – С. 151-208.
224. Arrow K. J. *The limits of organization*. – WW Norton & Company, 1974.

225. Castells M. Communication power. – Oxford University Press, 2013.
226. Innes J. E., Booher D. E. A turning point for planning theory? Overcoming dividing discourses //Planning theory. – 2015. – T. 14. – №. 2. – C. 195-213.
227. Mora H. et al. Analysis of social networking service data for smart urban planning //Sustainability. – 2018. – T. 10. – №. 12. – C. 4732.
228. Bradley Q. Neighbourhood planning and the production of spatial knowledge //Town Planning Review. – 2018. – T. 89. – №. 1. – C. 23-42.
229. Heidegger M. Being and time (J. Macquarrie & E. Robinson, trans.). – 1962.
230. Gorner P. Heidegger's Being and time: an introduction. – Cambridge University Press, 2007.
231. Seamon D. Place attachment and phenomenology //Place attachment: Advances in theory, methods and applications. – 2013. – C. 12-22.
232. Donald B., Gray M. The double crisis: in what sense a regional problem? //Regional Studies. – 2019. – T. 53. – №. 2. – C. 297-308.
233. Casey E. S. Getting back into place: Toward a renewed understanding of the place-world. – Indiana University Press, 1993.
234. Lewicka M. Place attachment: How far have we come in the last 40 years? //Journal of environmental psychology. – 2011. – T. 31. – №. 3. – C. 207-230.
235. Seamon D. Body-subject, time-space routines, and place-ballets //The human experience of space and place. – 1980. – T. 148. – C. 65.
236. Kaplan S. Affect and cognition in the context of home: The quest for intangibles //Population and Environment. – 1984. – T. 7. – №. 2. – C. 126-133.
237. Alexander C. A pattern language: towns, buildings, construction. – Oxford university press, 1977.
238. Rapoport A. History and precedent in environmental design. – Springer Science & Business Media, 2013.
239. Alexander C. The Nature of Order: An Essay on the Art of Building and The Nature of the Universe, Book 2: The Process of Creating Life. – The Center for Environmental Structure, 2020. – T. 9.
240. Salingaros N. A. Architecture, patterns, and mathematics //Nexus network journal. – 1999. – T. 1. – №. 1. – C. 75-86.

- 241. Salingaros N. A., Mehaffy M. W. A theory of architecture. – UMBAU-VERLAG Harald Püschel, 2006.
- 242. Seamon D. A way of seeing people and place //Theoretical perspectives in environment-behavior research. – Springer, Boston, MA, 2000. – C. 157-178.
- 243. Seamon D. Afterword: community, place, and environment //The Human Experience of Space and Place. New York. – 1980. – C. 188-196.
- 244. Alexander C. The Nature of Order, Book One: The Phenomenon of Life: An Essay on the Art of Building and The Nature of the Universe. – The Center for Environmental Structure, 2002. – T. 9.
- 245. Seamon D. A world more robust and kind: The first volume in Christopher Alexander's Nature of Order //Environmental and Architectural Phenomenology Newsletter. – 2002. – T. 13. – C. 4-8.
- 246. Seamon D. Body-subject, time-space routines, and place-ballets //The human experience of space and place. – 1980. – T. 148. – C. 65.
- 247. Osborne C., Baldwin C., Thomsen D. Contributions of social capital to best practice urban planning outcomes //Urban Policy and research. – 2016. – T. 34. – №. 3. – C. 212-224.

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Блінова М. Ю., Ільченко С. А. Локальні стратегії розвитку архітектурного середовища міст України: до постановки проблеми. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 46. С. 54-63. ISSN 2077-3455 — *Особистий внесок здобувача: аналіз впливу соціальних ініціатив на міське середовище, постановка проблеми.*

<http://library.knuba.edu.ua/books/zbirniki/01/201746.pdf>

2. Ільченко С. Вплив селян-мігрантів на міський простір (Хошимін — Ган Дау). Комунальне господарство міст, Харків, 2021. Вип. 3, ном. 163. С. 94-102. e-ISSN 2522-1817 (Index Copernicus) <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2021-3-163-94-102>

3. Ільченко С. Методики отримання й використання якісних даних у практиці міського планування. Комунальне господарство міст, Харків, 2021. Вип. 6, ном.166. С. 56–63. e-ISSN 2522-1817 (Index Copernicus) <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2021-6-166-56-63>

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

4. Blinova M. Y., Ilchenko S. A. The actualization of the garden city model in modern urban planning with participation practices (on the example of Grabnyk park renewal in the city of Rivne). IOP Conference Series: Materials and Engineering. IOP Publishing, 2020. Vol. 907(1):012002. Online ISSN: 1757-899X (**Scopus**)

— *Особистий внесок здобувача: аналіз взаємовпливу локальної спільноти та архітектурного середовища, методи використання ідентичності місця в практиці дизайну.* <https://doi.org/10.1088/1757-899X/907/1/012002>

5. Ilchenko Sergiy. »Reclaiming« the City: A Collective Endeavor. Dimensions. Journal of Architectural Knowledge. Technical University of Munich, 2021. Vol. 1, no. 2. P. 183-202. e-ISSN:2747-5093 <https://doi.org/10.14361/dak-2021-0214>

6. Ilchenko Sergiy. Collective actions for reconfiguration of urban space Biały Bór, Poland'. VITRUVIO - International Journal of Architectural Technology and Sustainability. Universitat Politècnica de València, 2021. Vol. 6, no. 2. P. 56-69. e-ISSN 2444-9091 (Scopus, Q2) <https://doi.org/10.4995/vitruvio-ijats.2021.16163>

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

Статті у наукових фахових виданнях України

7. Блінова М. Ю., Ільченко С. А. Соціальні ініціативи, як фактор впливу на формування стратегій розвитку міського середовища на локальному рівні. Збірник наукових праць ХНУБА. Науковий вісник будівництва. Харків, 2020. Т.102, вип. 4. С. 7-11., ISSN 2311-7257 — *Особистий внесок здобувача: аналіз впливу соціальних ініціатив на міське середовище, постановка проблеми.* https://vestnik-construction.com.ua/images/pdf/2_100_2020/3.pdf

8. Ільченко С. А., Блінова М. Ю. Церква Різдва Богородиці (Білий Бір, Польща) в контексті «великого церковного будівництва». Збірник наукових праць ХНУБА. Науковий вісник будівництва. Харків, 2020. Т.104, вип. 2. С. 57-64. ISSN:2311-7257 — *Особистий внесок здобувача: аналіз впливу однієї з громад мультикультурного міста на архітектурне середовище.* https://vestnik-construction.com.ua/images/pdf/2_100_2020/3.pdf

Стаття у колективній монографії

9. Блінова М. Ю., Ільченко С. А. Локус та ідентичність як базові категорії при формуванні стратегії розвитку архітектурного середовища. Харків: ХНУБА, 2017. – 668 с. – (І 66 Інноваційні технології в архітектурі і дизайні [Текст]: Колективна монографія. Під загальною редакцією В.П. Сопова, В.П. Мироненка). – С. 44-50. ISBN 978-617-7204-48-9 — *Особистий внесок здобувача: постановка проблеми.* <http://www.itad.com.ua/gallery/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B02017.pdf>

ДОДАТОК Б

ПЕРЕЛІК АПРОБАЦІЙ ТА ВПРОВАДЖЕНЬ

1. Міжнародна науково-практична конференції «Архітектура, освіта і наука в Україні і Світі: досвід і перспективи розвитку», 21 травня 2019, місто Рівне. Доповідь та тези:

Ільченко С.А. Вернакулярна архітектура як прояв колективного несвідомого по відношенню до архітектурного середовища //Архітектура, освіта і наука в Україні і Світі: досвід і перспективи розвитку.— 2019. — №. 46. — С. 65-66 — Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/297137984.pdf>

2. І Міжнародна наукова конференція «Розвиток архітектури в Східній Європі: реалії, проблеми та перспективи», 21 травня 2021, місто Луцьк. Доповідь (онлайн) та тези:

Блінова М, Ільченко С. Особливості проведення порівняльних досліджень трансформацій міського середовища (на прикладах Харкова (Україна) та Хошиміну В'єтнам) // Розвиток архітектури в Східній Європі: реалії, проблеми та перспективи.— 2021.. — С. 57-58 — Режим доступу: https://drive.google.com/drive/u/0/folders/1J87Au63Mfgl4_2n_ZtJxo41UcMg4bmfS?fbclid=IwAR2o8ZO-sQgMQqM8Z2ztwCce345uSRf9jycXfo-cGvufZMV5vUwui4Q4GGs

3. Довідка про впровадження 7/20-108 від 21.06.2022 ГАПУ Дніпровської МР.
(апробація запропонованих методик аналізу міського простору під час майстерень міста в рамках загальноукраїнського архітектурного фестивалю «Міста України», м. Дніпро у 2016 та 2018 роках).

ДНІПРОВСЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ ПО РОБОТІ З АКТИВАМИ
ГОЛОВНЕ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ

вул. Січеславська Набережна, 29 А, м. Дніпро, 49000, тел.(056) 745-25-29, факс (056) 744 34 94
e-mail: archplan@dmr.dp.ua

21.06.2022

№ 7/20-108

На № 1/16 від 01.06.2022

В відділ аспірантури та докторантури
Харківського національного університету
будівництва та архітектури

Довідка про впровадження
Видана Воликом Д.В. аспіранту кафедри дизайну
архітектурного середовища архітектурного факультету Харківського
національного університету будівництва та архітектури Ільченко Сергію
Анатолійовичу який проводить дисертаційне дослідження на тему «Локальні
стратегії розвитку архітектурного середовища міст України» у підтвердження
того що авторські методи аналізу міського середовища були використані:

- під час Всеукраїнського архітектурного форуму «міста України» що
відбувся 20 -23 вересня 2016 року у Дніпрі, у якому С. Ільченко брав
участь в якості куратора групи воркшопу «Мурали Дніпра»
- Під час Всеукраїнського архітектурного форуму «міста України» що
відбувся 3 -10 листопада 2018 року у Дніпрі, у якому С. Ільченко брав
участь як т'ютор групи/професійної воркшопу «Публічний простір»

З повагою,
Начальник управління

Дмитро ВОЛИК

4. Акт про впровадження 7/20-108 від 21.06.2022 ГАПУ Дніпровської МР.
(апробація запропонованих методик аналізу міського в розробці «стратегії освоєння території Набережної Перемоги» м. Дніпро 2020 р.).

ДНІПРОВСЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ ПО РОБОТІ З АКТИВАМИ
ГОЛОВНЕ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ

вул. Січеславська Набережна, 29 А, м. Дніпро, 49000, тел.(056) 745-25-29, факс (056) 744 34 94
e-mail: archplan@dmr.dp.ua

21.06.2022 № 7/20-108

На № 1/16 від 01.06.2022

В відділ аспірантури та докторантури
Харківського національного університету
будівництва та архітектури

Акт про впровадження наукових результатів дисертаційного
дослідження

Виданий Воликом Ф.В. аспіранту кафедри дизайну архітектурного середовища архітектурного факультету Харківського національного університету будівництва та архітектури Ільченко Сергію Анатолійовичу в тому, що окремі результати його дисертаційного дослідження на тему «Локальні стратегії розвитку архітектурного середовища міст України» були впроваджені у «стратегії освоєння території Набережної Перемоги» розглянутій на містобудівній раді м. Дніпро 1 лютого 2020 року.

Стратегія розвитку представлена на нараду є спільною розробкою архітектурного бюро «Студія Ільченка» та архітектурної майстерні «Аліпов».

Присутні члени містобудівної ради

Аліпов М.
Базаренко Ю.
Ерошук Ю.
Подошвінська О.
Рілімонов С.
Касеєвська К.
Кіщенко О.
Савченко Т.
Ретевий О.

З повагою,
Начальник управління

про ВОЛИК

5. 74 науково-технічна конференція ХНУБА (5 – 6 березня 2019 року), м. Харків. Доповідь: Блінова М.Ю., асп. Ільченко С.А. «Генезис терміну стратегії міського планування (по відношенню до міського середовища)».
6. 75 науково-технічна конференція ХНУБА (13-14 травня 2020 року) у заочному форматі. Доповідь: Блінова М.Ю., асп. Ільченко С.А.: «Модель «міста-саду» як об'єднуючий фактор міського планування з практиками участі містян». Тези.
7. 75 науково-технічна конференція ХНУБА (13-14 травня 2020 року) у заочному форматі. Доповідь: Блінова М.Ю., асп. Савчук В.В.: «Відтворення локальної ідентичності при реновації суспільних просторів». Тези.
8. V Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні технології в архітектурі і дизайні», 20-21 травня 2021, Харків. Доповідь: Блінова М.Ю., Савчук В.В., Ільченко С.А. «Реновація громадських просторів міст: становлення демократичних підходів на території пострадянських країн». – Режим доступу: https://kstuca.kharkov.ua/wp-content/uploads/2021/05/Program_inov_technol_ua2021.pdf
9. 76 науково-технічна конференція ХНУБА (30 березня -1 квітня 2021 року). Доповідь: Блінова М.Ю., асп. Ільченко С.А.: «Конфлікт інституціонального та вернакулярного у формуванні архітектурного середовища міста».
10. Розроблені методики *картографування міських територій із обмеженим доступом і аналізу неявного права власності* використано в курсовому проекті 4 курсу ХНУБА (Додаток Д) та підготовці Силабусу з архітектурного проектування (3 курс) на кафедрі архітектури Харківської академії дизайну та мистецтв: <https://ksada.org/pdf1/Sil-AP-3k-5s.pdf>

ДОДАТОК В

Воркшоп “Мурали Дніпра” у м. Дніпро

Організатор

Національна спілка Архітекторів України у м. Дніпро

Час проведення

19.09.2016 - 22.09.2016

Тема

Розвиток міського середовища за участі містян

Передумови

Міста України знаходяться у процесі безперервного розвитку та змін. Урбаністичне середовище та роль містян у його формуванні потребує постійного переосмислення. Перед архітекторами, владою та учасниками міського процесу ставляться наступні запитання. Що є наше місто сьогодні? Як і чому ми відчуваємо себе у цьому місті? Який потенціал прихований у міському просторі? Хто є сучасний містянин та які у нього можливості для зміни простору навколо нього?

Мета

Пошук відповідей на питання, які ставить воркшоп. Розробка стратегії та інструмента впорядкування розвитку міського середовища за участю громадян міста на прикладі мурал та стрит-арт мистецтва. Пошук партиципаторних моделей розвитку міста

Склад команд

Кожна команда мала різновіковий, мультидисциплінарний склад та включала в себе:

- практикуючих архітекторів/урбаністів
- студентів архітектурної спеціальності

- культуролога
- представника влади
- стріт-арт художника
- менеджера соціально-культурної сфери

Хід роботи

Тема воркшопу була розглянута як певна математична задача, в якій є умови та змінні. В контексті даної задачі умови були визначені як різні види мистецтва, а саме: мурали, стріт-арт, інсталяції. Змінні - певні групи людей: адміністрація, жителі, арт-спільнота.

Оскільки було проведено натурні дослідження на правому березі Дніпра, досвідченим шляхом було з'ясовано, що на даній локації в зоні пішої доступності немає підходящих місць для муралів. Тому, була внесена пропозиція винести за дужки термін «мурали» і адміністрацію і розглядати тільки жителів, арт-ком'юніті і модератора, функцією якого - організувати зустріч цих двох груп.

Щоб зрозуміти і розвинути тему воркшопу, було виділено загрози і виклики, які надає місто. Виклики - це питання, на які ми можемо дати відповідь.

1. Фрагментованість міського середовища. Місто являє собою клаптикову ковдру, що складається з абсолютно різних клаптиків простору, не пов'язаних між собою ні функцією, ні стилістикою, ні візуальними якостями.

2. Візуальне сміття. До нього відноситься реклама, самовільне засклення балконів, що спотворює зовнішній вигляд будівель.

3. Розмитість локацій. Локація - це фрагмент середовища, в якому здійснюється художня активність, а розмитість означає, що чітко визначених кордонів немає.

Загрози - це константа, з який нічого не можна зробити.

1. Не актуальність сучасного мистецтва для жителів міста

2. Використання вуличного мистецтва міською адміністрацією з метою самореклами без урахування думки жителів.

Загрози та виклики міського середовища були розглянуті як умови задачі.

Команда була поділена на 3 групи. Кожна з груп мала свій маршрут і тему дослідження. Відправною точкою служила Придніпровська академія архітектури. Групи рухались не магістральними вулицями, а “мурашиними стежками”, тобто йшли крізь квартал, знаходячи місця існуючих та можливих локацій вуличного мистецтва.

Метою першої групи було - досягти міської набережної і знайти місця, відкриті перспективи для розміщення та реалізації інсталяцій

Друга група розглянула можливість використання дахів для графіті та інших арт-об'єктів.

Остання група мала завдання - знайти простір під тимчасові мистецькі заходи та можливість задіяти для цього всі занедбані і зруйновані місця, які змогли виявити.

Загальна візія команди отримала назву «коридор можливостей». В ході дослідження були виявлені простори і локації для проведення масштабних фестивалів і маленьких культурних зустрічей. Групами був прокладений «культурний» маршрут-коридор, в якому можуть будуватися відносини між групами містян і художників та буде відбуватися невербальний культурний діалог. Цей маршрут сприятиме розвитку мистецтва в цілому, обміну досвідом між представниками арт-спільноти, створенню стежки і місць для різних арт-об'єктів у місті, які ментально не будуть викликати відторгнення та задовольнить усі зацікавлені категорії: місцевих жителів, арт-спільноту, адміністрацію міста.

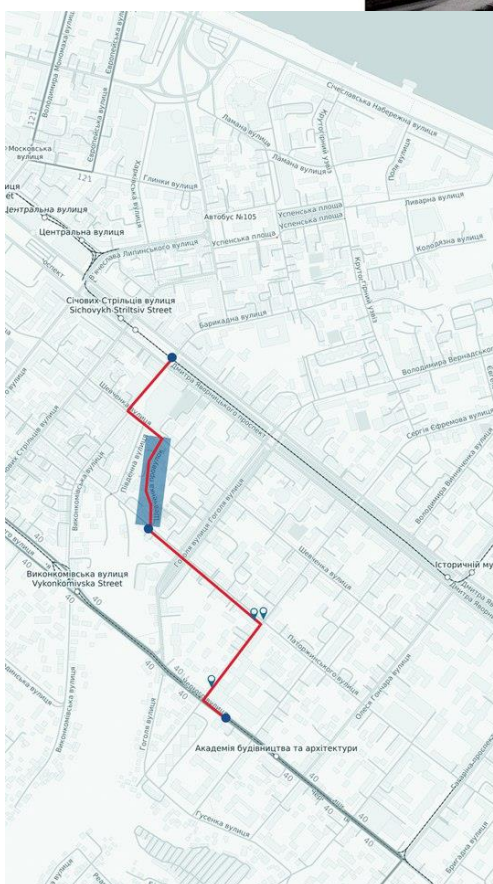
КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

(МУРАЛЫ)

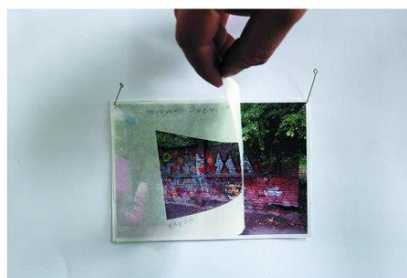
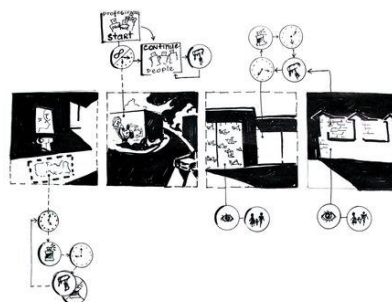
СТРИТ-АРТ

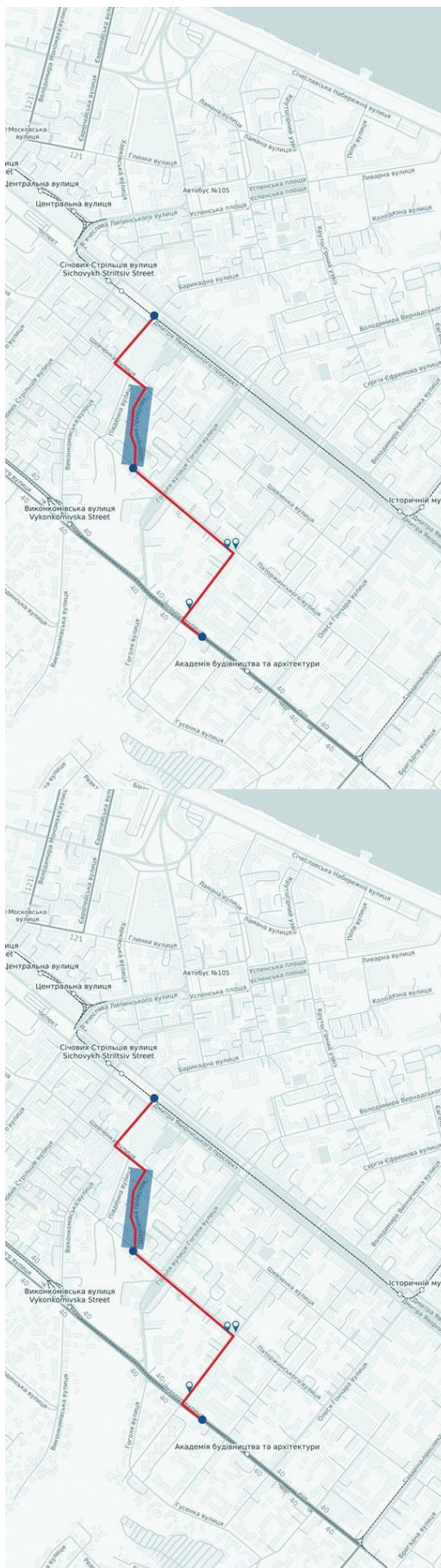
ИНСТАЛЯЦИИ

КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

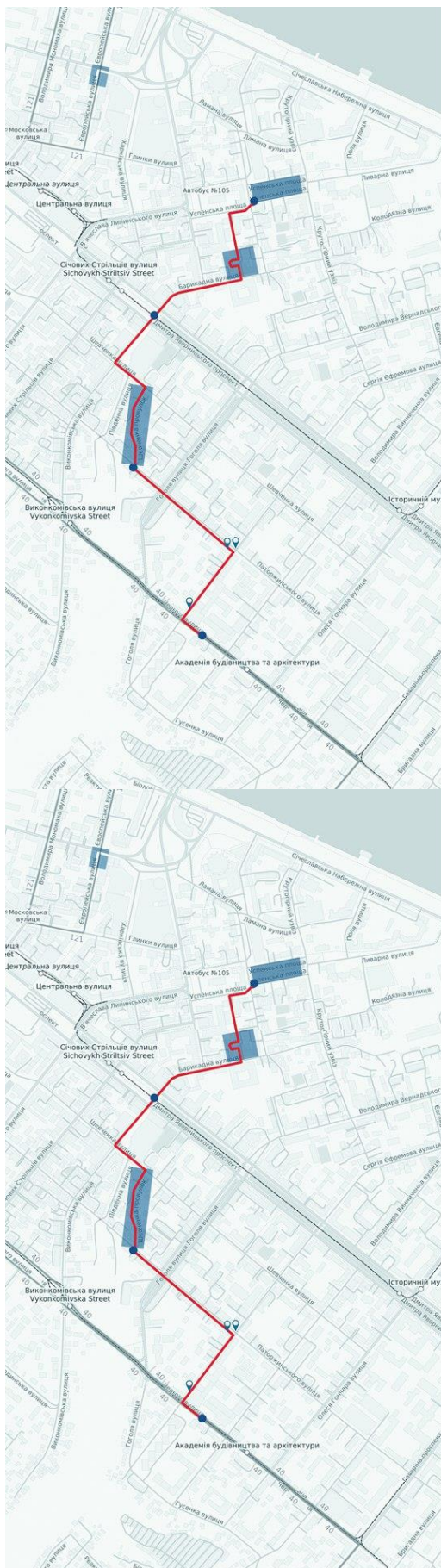
П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

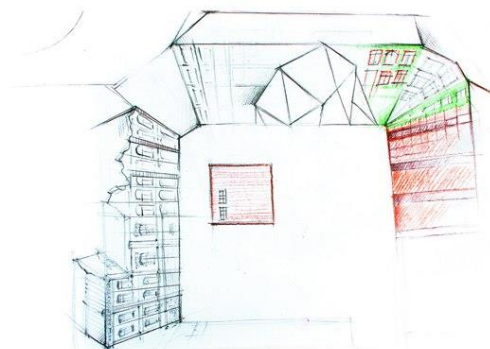
П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

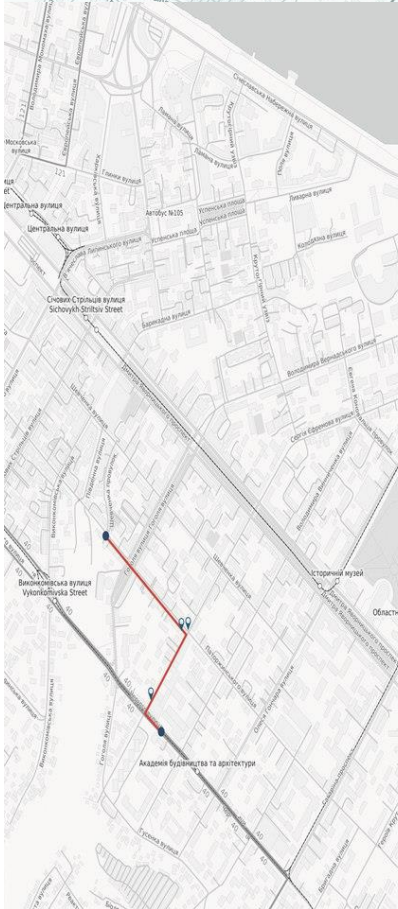
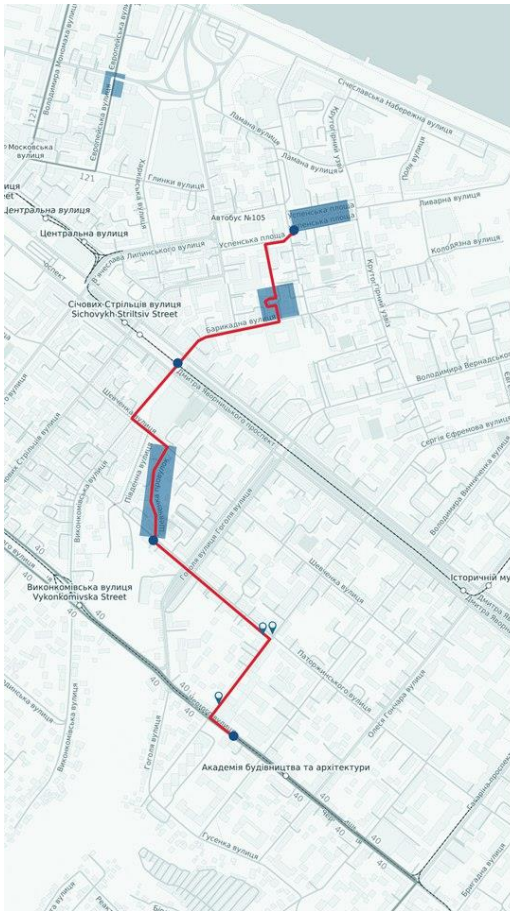
П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

КОРИДОР ВОЗМОЖНОСТЕЙ

П Р А В Ы Й Б Е Р Е Г

ДОДАТОК Г

Стратегія освоєння території Набережної Перемоги. м.Дніпро

Містобудівна концепція освоєння території вздовж Набережної Перемоги з боку р. Дніпро від Селянського спуску до кругового перехрестя з вул. Космічної в м. Дніпро

Час проведення

жовтень 2019 - січень 2020

Тема

Стратегія освоєння території Набережної Перемоги в м. Дніпро

Мета

Розробка стратегії освоєння території Набережної Перемоги в м. Дніпро, що має регламентувати забудову та розвиток даної території

Склад команд

Архітектурне бюро “Студія Ільченка”

Архітектурна майстерня “Аліпов”

Хід роботи

Територія, що розглядається є прибережною територією річки Дніпро в межах міста Дніпро, в районі житлового масиву Перемога.

При базовій оцінці даної території було виділено три основні групи задіяні в процесі її розвитку:

Мешканці (рівень потреб)	Інвестори (рівень економічної доцільності)	Архітектори (рівень цінностей)
(+) Природний парк (лісопарк) з локальним пляжем в пішої близькості від житлового масиву (-) відсутність безпечного доступу); відсутність освітлення (за винятком локальних ділянок); відсутність інфраструктури для відпочинку на всьому протязі; шум автомагістралі	(+) Потенційно приваблива прибережна територія з між магістраллю і річкою (-) спокуса побудувати закритий житловий комплекс у води (точно буде продана); невеликі габарити ділянок (неможливість забезпечити всі вимоги ДБН для повноцінного висотного житла; проблемний доступ жителів прилеглих будинків (відсутність користувачів)	(+) Можливості організувати стійку пішохідну / Велосипедну зв'язок з прилеглими житловими масивами; Можливість організації локальної рекреаційної території з прямим доступом до річки (-) загроза блокування візуального контакту з річкою: загроза забудови не яка не вимагає погоджень (маргіналізація міського середовища); недостатня глибина території при значній протяжності; функціональна невизначеність території в цілому

В ході дослідження було виявлено, що житловий масив Перемога - найбільш інвестиційно-привабливий район м. Дніпро.

Основні причини успішності:

- відносно сучасний існуючий житловий фонд і інфраструктура;
- прибережні рекреаційні території;
- високий транзитний і транспортний потенціал.

Висновок: за темпами будівництва житловий масив Перемога змагається з Центральними районами м Дніпро і перевищує будь-який спальний район міста. Були зібрані дані щодо стану території набережної на початок 2020 року, які включали в себе функціональний поділ ділянки, кількість жителів найближчого житлового масиву, які зацікавлені в розвитку набережної та зроблені висновки, що існуюча сельбищна територія не може повноцінно претендувати на освоєння даної території.

Було досліджено існуючий баланс закритих і відкритих територій.

Територію набережної було розділено за двома принципами: закриті території з обмеженим доступом і відкриті території без обмеження доступу:

Загальна площа території даної ділянки - 33,71 га

Загальна площа закритих територій - 13,88 га (41%)

Загальна площа відкритих територій - 19,83 га (59%)

Були виділені *загальні параметри* території, що розглядається:

Найменування	Показник	Примітки
Загальна площа території (100 %)	33,71 га	
Площа відкритих зон(59 %)	19,83 га	
Площа закритих зон (41 %)	13,88 га	
Площа запропонованої прибережної захисної полоси (10-15 метрів) (9-13%)	96 – 4,45 га	
Площа водоохоронної зони (до проїжджої частини Набережній Перемоги) (91-87%)	26 – 30,75 га	
Загальна протяжність існуючих основних пішохідних доріг	2200 м	
Загальна кількість жителів прилеглого житлового масиву	2,98 тис.	показник на період до 2020 року

Щільність населення прилеглого житлового масиву	225-753 чол/га	показник на період до 2020 року
Прогнозні показники проектної забудови житлового масиву на 2020-2030 роки	21300 м²	

В ході дослідження були виділені стійкі тенденції в розвитку даної території за період 2010-2020 рр:

- відсутність достатнього пішохідного трафіку за існуючим бульвару призводить до того, що бульвар активно займається стоянками автомобілів як пусте місце;
- відсутність достатнього людської присутності на території формує підприємства громадського харчування заміського типу на природі біля води;
- лицьова частина набережної - це територія вздовж дороги; задня частина - територія вздовж води (територія орієнтована на існуючий активний автомобільний трафік і через рівня шуму її складно назвати рекреацією);
- будівництво виставкового загальноміського скверу з активної ігрової функцією без обмеження доступу продемонструвало можливість залучати суттєві людські ресурси публічними просторами без будь-якого обслуговування.

Після аналізу дослідження існуючого стану території було виділено, що може поліпшити стан території набережної:

1. Мешканці - це кров міста, територія Рибальського острова потребує значного підвищення кровотоку.
2. Підвищення компактності муніципального освіти. Вже згадана територія при висококонцентрованих сельбищному ресурсі могла б запропонувати компактне розміщення місць прикладання праці (ділова активність) в пішохідній доступності.
3. Розміщення місць тяжіння для реалізації активності жителів.
4. Збільшення або збереження існуючого співвідношення відкритих і закритих зон з пріоритетом публічних просторів.

А також, що може погіршити стан території набережної:

1. Збільшення територій закритих зон відрізати доступ містян до берегової лінії
2. Залучення функцій не властивих громадським просторам в рекреаційній зоні.

3. Дрейф розглянутої території в бік прибудинкової території житлового масиву (житловий масив Перемога не зможе заповнити всю територію - надлишок території близько 60-70% буде розглядатися як невживана територія і стане розглядатися Забудовником як пусте місце).

4. Не приймати ніяких рішень.

В якості базових принципів розвитку даної території були прийняті принципи сталого розвитку:

- соціальна справедливість
- екологічна відповідальність
- економічна життєздатність

Були сформовані пропозиції по залученню активностей за принципами сталого розвитку:

Пропозиції	соціальна справедливість	екологічна відповідальність	економічна життєздатність
Розвиток паркової функції	Велосипедні / пішохідні зв'язки з житловими районами, виділення просторів для самореалізації городян	Максимальне збереження природної берегової лінії і існуючих дерев	Незначні витрати за рахунок відмови від дорогого мощення
Розвиток функції спортивно-рекреаційного ядра житлового масиву	Відсутність обмежень доступу	Реалізація основної функції прибережної і водоохоронній зон	Залучення городян з прилеглих житлових районів

Розвиток велосипедних трас, роллердром	Створення загальноміської велосипедної мережі	Застосування доріжок з дренажуючим покриттям (без зливової каналізації)	Залучення загальноміський і районної активності, використання волонтерів
Бігова траса «Здоров'я» 2,5 - 5 км	Відсутність обмежень доступу	Реалізація основної функції прибережної і водоохоронній зон	Незначні витрати за рахунок відмови від дорогого мощення
Будівництво велосипедно-пішохідного моста в районі кола	Демонстрація пріоритету пішоходів і велосипедистів по відношенню до автомобілістів. Вітринний проект - візитна картка району - символ перетворень	Об'єкт не надає негативного впливу на природне середовище	Легка конструкція на легких опорах як приклад раціонального використання ресурсів
Будівництво набережній уздовж всієї території з боку води	Створення загальноміських зв'язків як альтернатива сегрегації	Застосування доріжок з дренажуючим покриттям (без зливової каналізації)	Виділення просторів під оренду з боку води з можливістю розміщення невеликих об'єктів обслуговування
Залучення додаткових функцій, поетапне освоєння закритих територій за загальним регламентом	Залучення для використання території не тільки відпочиваючих жителів але і працюючих	Зниження загальноміського трафіку при переміщенні з дому на роботу	Залучення інвестицій під об'єкти мають короткий будівельний цикл і ранню окупність

Розвиток паркової, спортивно-рекреаційної функції даної території на вільних територіях без обмеження доступу як переважна функція призведе до

плаваючих кордонів закритих і відкритих зон і як наслідок до плаваючого розміщення будівель на територіях закритих зон.

Висновок: освоєння територій необхідно проводити без жорстких композиційних обмежень і осей з пріоритетом на відкриті озеленені зони.

При освоєнні території в умовах невизначеного землекористування і відсутності композиційних зв'язків елементів забудови необхідно застосувати загальний регламентний принцип освоєння території, в тому числі і забудови, який збере воєдино всю територію.

Висновок: освоєння території необхідно проводити за єдиним регламентом для збереження цілого і максимальної варіативності приватного. Регламент замість композиційних осей.

При освоєнні території необхідно віддавати пріоритет громадським функцій для підтримки і обслуговування відкритих зон без обмеження доступу.

Висновок: обмежити аж до заборони розміщення житлової функції на даній території.

Залучення загальноміських і інвестиційних активностей призведе до підвищення попиту на паркувальні місця.

Висновок: в межах закритих зон передбачити підземні паркінги з максимальною кількістю паркувальних місць в робочий час для реалізації ділової активності в неробочий час для обслуговування рекреаційних функцій.

Забезпечити цілісне сприйняття території як прибережної рекреаційної зони.

Висновок: прийняти в якості базових принципів освоєння проникність, видимість, безперервність, безпеку.

На базі дослідження території, були сформовані проектні пропозиції:

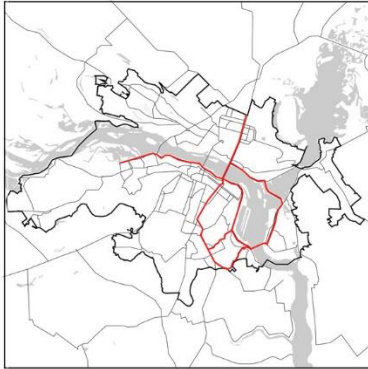
1. Зафіксувати існуючі відкриті зони без обмеження доступу для збереження і розвитку.
2. Сформувані регламент освоєння територій як з обмеженням так і без обмеження доступу.
3. Побудувати пішохідну набережну вздовж всієї території з боку води для зміни відчуття заднього двору, забезпечення пішохідної активності.

4. Побудувати пішохідно-велосипедний міст як символ перетворень території.
5. Залучити додаткові функції для розвитку території з розміщенням в закритих зонах.

Також були запропоновані функції для освоєння території

Рекомендується	Не рекомендується
Кафе, ресторани	Житлові будинки
Громадські туалети	Апартаменти
Офісні і ділові комплекси	Об'єкти торгівлі з торговою площею понад 500 м ²
Дитячий дошкільний заклад	
Розвиток існуючої функції аквапарку	
Спортивні споруди	
Готелі	
Підземний паркінг	
Багатофункціональні виставкові зали малого формату	
Умови розміщення: - відповідність принципам регламенту; - забезпеченість паркувальними місцями не менше 1 машино-місця на 100м² офісних приміщень, не менше 1 машино-місця на 50 відвідувачів і працівників громадських будівель.	

Презентаційні матеріали:

Захист від шуму

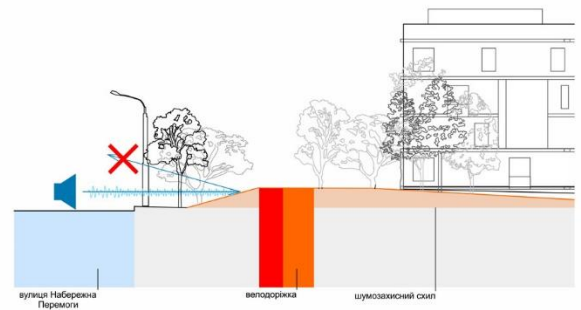
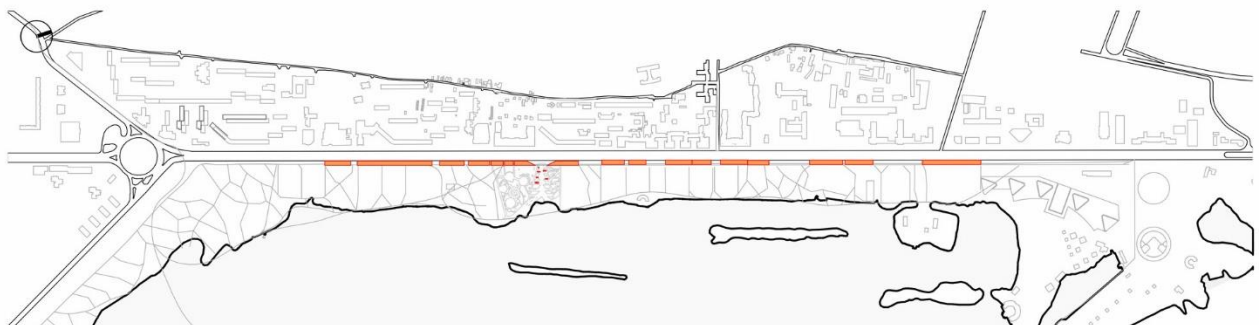
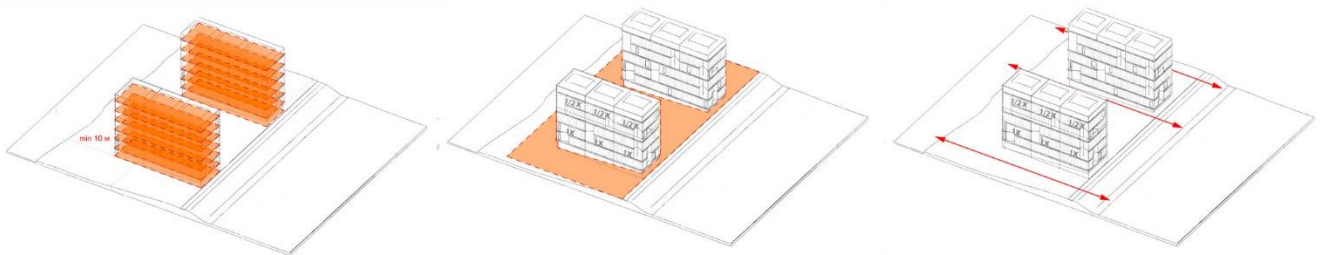
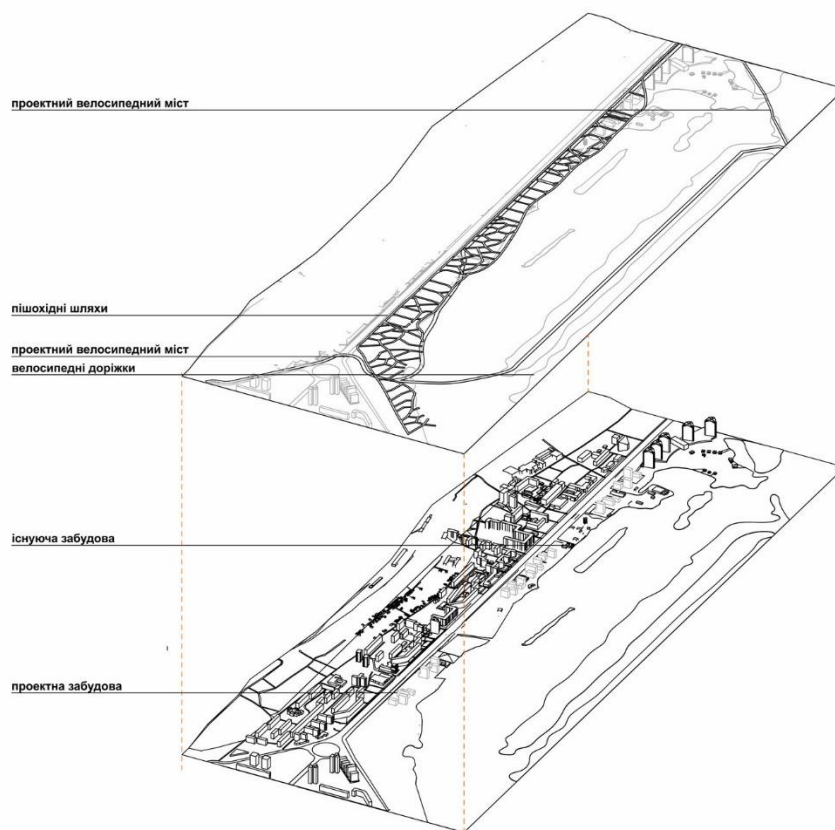

Схема розміщення шумозахисних схилів

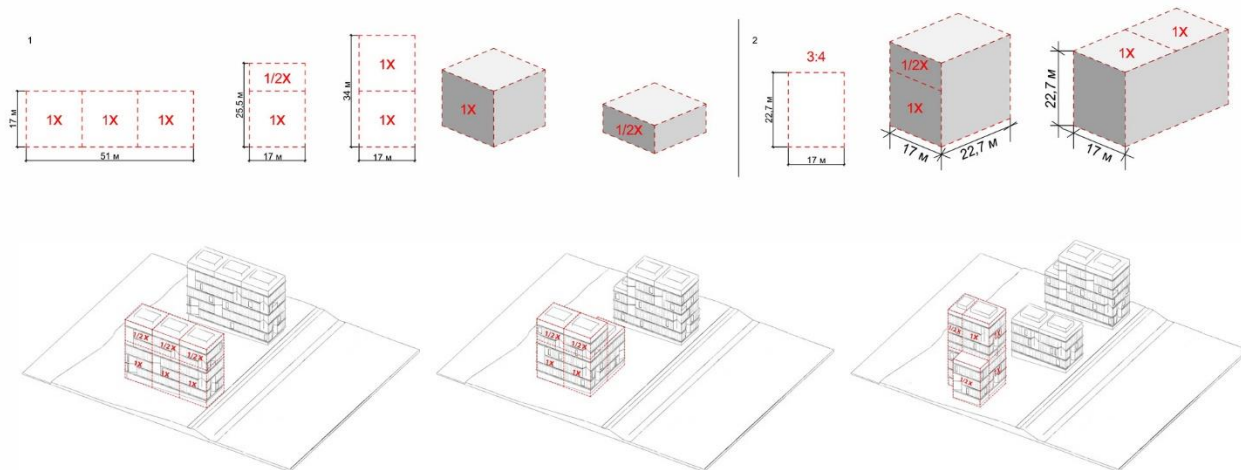
Зона	Показники співвідношення ділянки
Житлові райони	1.0 - 2.0
Центр міста	2.5 - 3.0
Землі під бізнес і працевлаштування	2.0 - 3.0
Відкритий простір/Зелені насадження	2.0 - 3.0

Співвідношення ділянки, це інструмент який допомагає контролювати обсяг і площа будівель.

Співвідношення ділянки $\frac{\text{загальна } S \text{ будівлі}}{S \text{ ділянки забудови}}$

Загальна S будівлі = сума S всіх поверхів будівель, запроєктованих на ділянці.

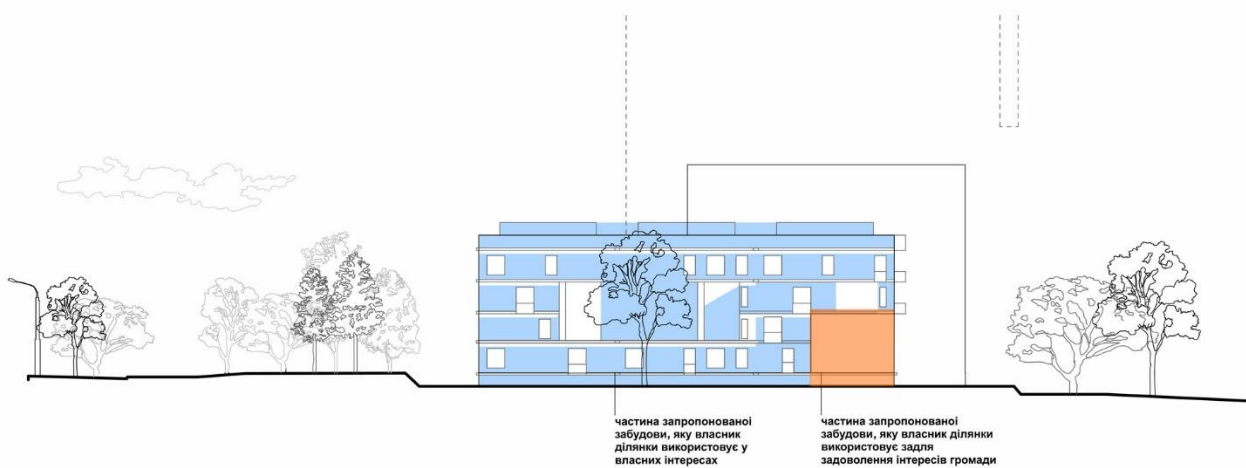
Параметричні принципи забудови

social justice

environmental responsibility

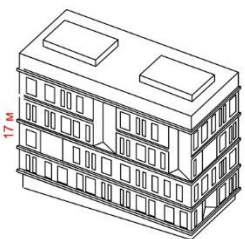
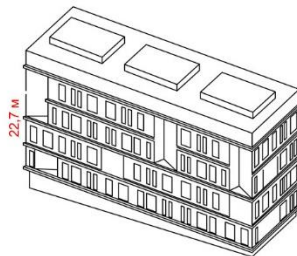
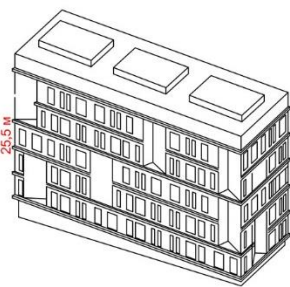
economic viability

social justice

environmental responsibility

economic viability

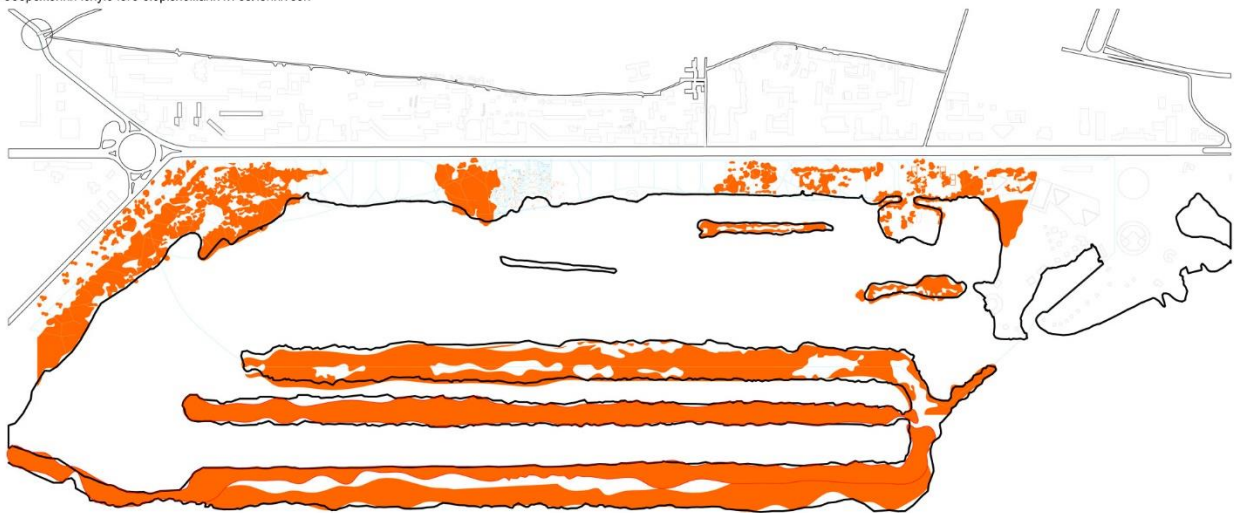

social justice

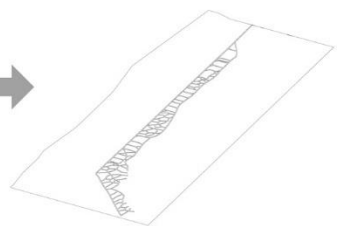
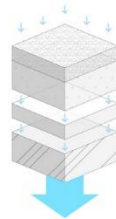
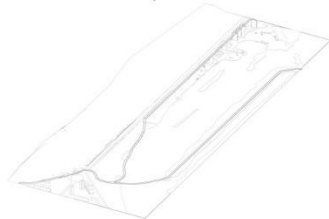
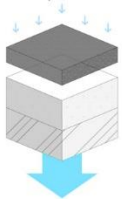
environmental responsibility

economic viability

Збереження існуючого біорізноманіття зелених зон

Водопроникне мощення для пішохідних та велосипедних доріжок

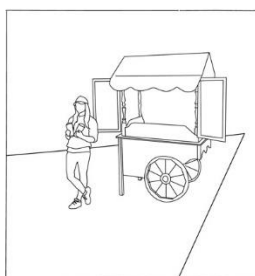
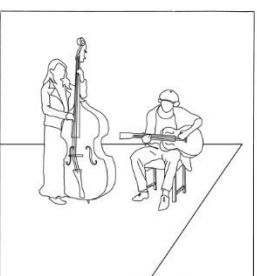
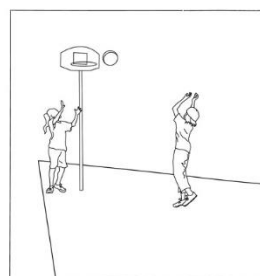
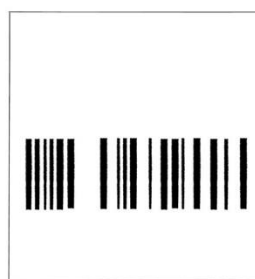
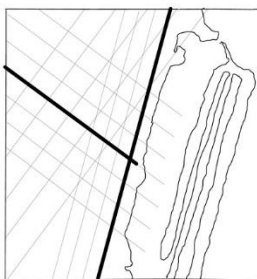
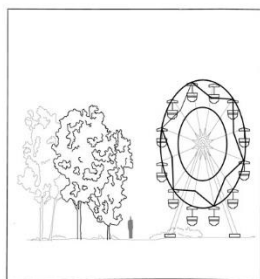
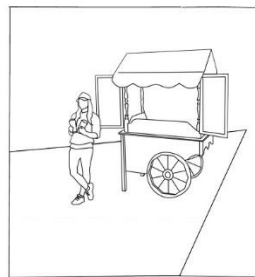
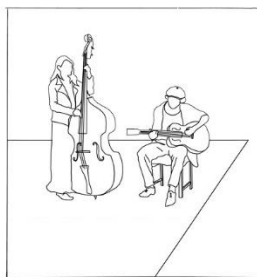

social justice

environmental responsibility

economic viability

Вільна система доріжок дає можливість створювати осередки соціальної активності та розвитку

ДОДАТОК Д

Проект житлової групи в історичному середовищі м.Харкова

Час проведення

вересень-жовтень 2017 р

Тема

Розробка проекту житлової групи в історичному середовищі. (відповідно до робочої програми «Архітектурне проектування» кафедри Реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів, розробленої доцентом Ільченко С.А. 2017 р.)

Мета

Дослідження локального простору в трьох запропонованих ідеологічно різних площинах

Склад команд

Студенти IV курсу архітектурного факультету Харківського національного університету будівництва та архітектури. Викладачі кафедри: Швиденко О. О., доцент, канд. арх.; Снітко І. А., доцент, канд. арх.; Ільченко С.А. доцент – старший курсу та харківські практикуючі архітектори Кублицька К. Є. і Дроздов О.А. у якості тьюторів.

Хід роботи

Група була розділена на 3 команди («автентика», «геологія» та «доступність»), які мали розглянути місце проектування в трьох запропонованих тематично різних площинах.

Перша команда працювала над концепцією збереження контексту міського середовища за допомогою дослідження та переосмислення автентичності існуючих просторів, будівель, сценаріїв міського життя на даній ділянці.

Теоретична база, що включала в себе дослідження теми автентики та автентичності просторів міського середовища дозволила виділити тези, які внаслідок стали інструментами і фільтрами для роботи. Критерій автентичності був найголовнішим та обов'язковим у дослідженні та подальшій розробці проекту житлової групи.

Завданням команди було зрозуміти контекст середовища та зосередитись на збереженні автентичності просторів, будівель, деталей, які вкрай важливі для самоусвідомлення.

Була зібрана історична довідка розвитку ділянки у структурі міста, досліджені архівні та актуальні мапи місцевості та виявлено, що з плином часу цілісність просторів була порушена та запропонована ділянка за контекстом є частиною більшого кварталу. На базі дослідження команда визначила межі проектування. Була досліджена морфологія та характер ділянки, визначені виклики, загрози та цінність просторів.

Також було досліджено та виявлено відсоткові співвідношення “автентичних” та “не автентичних” елементів будівель, створено схеми концентрації збережених автентичних форм, був проведений аналіз “покращень”, через які з кожним роком будівлі втрачають все більше автентичності, або ж зовсім її втратили.

На базі дослідження через призму збереження контексту та автентичності була розроблена проектна пропозиція.

Друга команда розглядала геологічні та ландшафтно-географічні умови ділянки та будувала власне дослідження на базі цінностей вернакулярної архітектури. Головними були критерії відповідності місцю, локальність, прагматизм, народність, традиційність, особливі правила забудови, що складаються по відношенню до природного оточення.

Була створена ментальна мапа ділянки, досліджена кольорова палітра місцевості, матеріали, що використовувались у різні часи для забудови кварталу, особливості ландшафту та інсоляції. Було проведено опитування серед місцевих жителів.

Дослідження пам'яток архітектури та цінної забудови включає також аналіз збереження будівельних матеріалів, а саме цегли придатної для подальшої експлуатації. Волею розвитку глобальної економіки споживання локальних ресурсів перестає мати прагматичний резон, а більше стає відстоюванням локальної традиції. Дослідження також базується на тому, що фізична плоть - це частина культурного коду.

Було проведено дослідження шляхів, вузлів, кордонів, зонування ділянки. Проведений аналіз збережених зелених зон, рослинності місцевості, кліматичні умови, вплив межуючої з ділянкою річки.

На базі проведеного дослідження була розроблена проектна пропозиція.

І остання команда досліджувала доступність запропонованої ділянки, фізичну, ментальну та програмну доступність міського простору. Була досліджена горизонтальна та вертикальна доступність просторів, зокрема безбар'єрність. Було проведено спостереження буденного життя простору у різний час протягом кількох днів, проведено опитування серед місцевих жителів.

Фізична доступність у місті, яка допомагає реалізувати доступ з точки А в точку Б найоптимальнішим шляхом, була основним критерієм під час проектування доступу до будівель та до приміщень та їх елементів всередині приміщень.

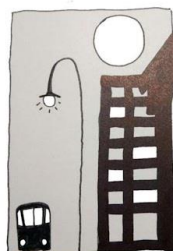
Дослідження ментальної доступності дало розуміння наскільки легко абсолютно різні люди з різними фізичними та розумовими здібностями можуть отримувати доступ до інформації, розуміти спосіб, в який треба користуватися містом, його окремими частинами, будівлями, об'єктами, вуличними меблями, інфраструктурою, інформаційними вказівниками, тощо. Було проведено дослідження наявності програмних елементів, які необхідні людині для саморозвитку або реалізації потреб, та умов, які заважають користуватися такими програмними елементами.

Кожна з команд виокремила власні фільтри для проектних рішень, цінності та підходи для проектування, що відповідають зазначеним цінностям.

Презентаційні матеріали команди “автентика”

АВТЕНТИКА

розробка
житлової групи в
історичному
середовищі

2017

Ірина Бакликова
Валерія Андрусенко
Лілія Баранова
Анна Якименко
Поліна Сидорова
Дмитро Крученко
Філіп Муржак

team

дослідження

розробка
майданчиків

розробка ground
floor просторів

розробка
паркінга

розробка схеми
житлової забудови

розробка
рекреаційних
зон

макет

АВТЕНТИКА

Критерій автентичності

Збереження, вважалось би неважливих деталей та елементів.

Автентичність відображає характер будівлі і розповідає історію міста, країни, людства і вказує на стан розвитку цивілізації, що створила ці об'єкти

KATERINA KUBLICKA

Душа будівлі. Відіймай потроху – начебто непомітно, але згодом це призводить до незворотних наслідків.

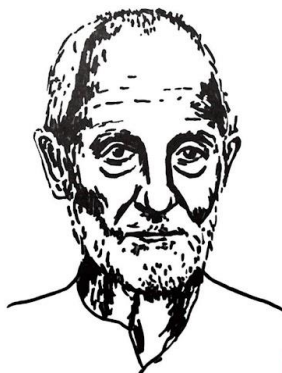
Автентика може розповісти про людей які, буквально у кожній деталі міста.

Всі деталі та частини будівель є автентикою, яка вкрай важлива для само-усвідомлювання і знаходження себе у тканині історії людства.

Коли ми усвідомимо, що маємо запов'язання перед майбутнім, зберігаючи минуле та примножуючи грамотно сьогодення, ми будемо мати справжні мальовничі і чарівні історичні міста.

Якщо щось і може бути істинним, то лише те що приходить з часом

Контекст, існувавший до будівництва нової будівлі не є втраченим повністю

Форма сприймається як відображення культурних цінностей суспільства

PETER ZUMTHOR

Впізнаваний образ і емоційний ефект

Аскетичність. Підкреслення внутрішньої суті об'єкта, акцент на матеріалах, котрі стають провідниками "істини", тобто тим що її проявляє і тим що її приховує

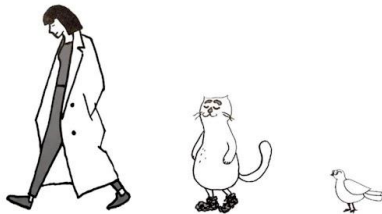
Прагматичне предметно-просторове середовище не просто функціональне, воно зручне, форма його елементів універсальна і не обмежена вимогами стилю

Штучні знаки та символи створюють штучну реальність

ХТО МИ?

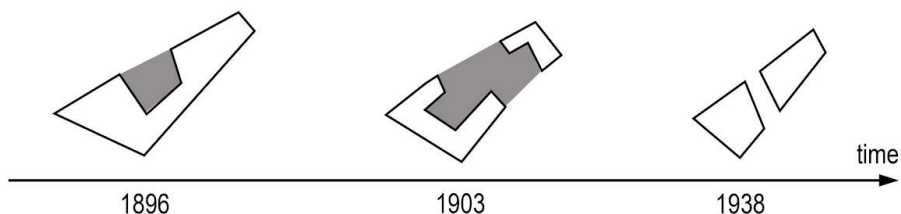
нові історицисти
прагматики, захоплені контекстом

чим виділяємося:
просуваємо прагматичний підхід з суворою геометрією форм, багато працюємо в контексті міста.

квартал у стріктурі міста пройшов декілька етапів:

відкритий простір з
рекреаційною зоною

відкритий простір з чітким
членуванням функціональних
зон, досить великою
рекреаційною зоною та "живими"
публічними просторами

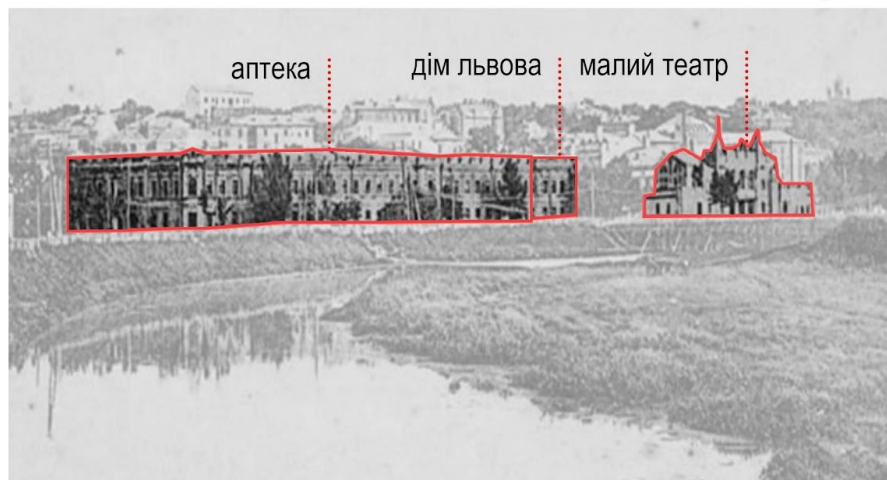
два закритих простори

межі проектування

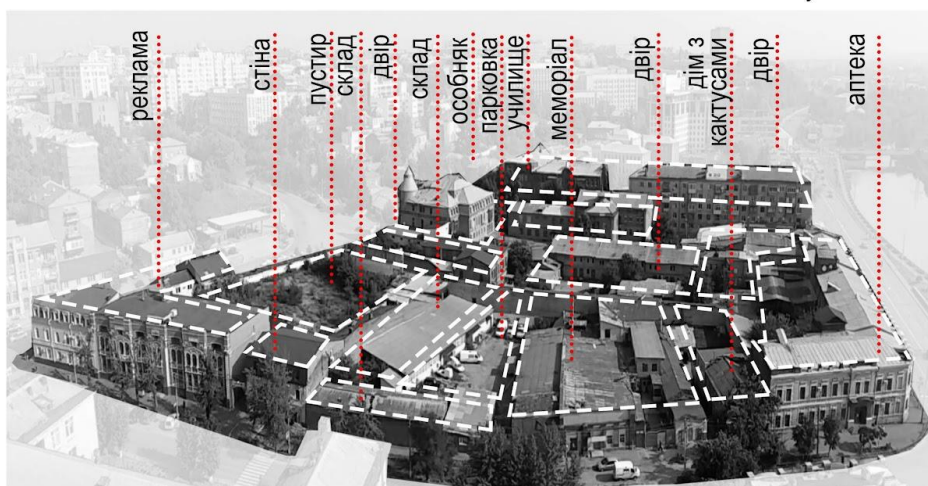
В 1902 р. архітектором Цауне був побудований Малий театр. Починаючи з ХХ ст. земля іменувалася "Віллою Жаткіна". В цей час вже були побудовані важливі для розуміння контексту елементи кварталу: червоний цегляний будинок, сірий цегляний будинок - зараз багатоквартирні житлові будинки, дім Жаткіна - зараз ПТУ, дім Львова (першого власника землі) - зараз частково занедбаний житловий будинок, притулок для інвалідів - зараз фармацевтичний університет. Будинки Жаткіна перебували під горою, на осушеній землі в кварталі, який був проміжним між фешенебельним діловим, торговим та навчальним центром (на заході), офіційним кварталом (на півночі) і робочими районами, розташованими на лівому березі річки на східній Захарківській стороні. Жаткінський проїзд (нині Музичний провулок) був однією з небагатьох освітлених електрикою вулиць, а також до нього спеціально була прокладена одноколійна трамвайна лінія.

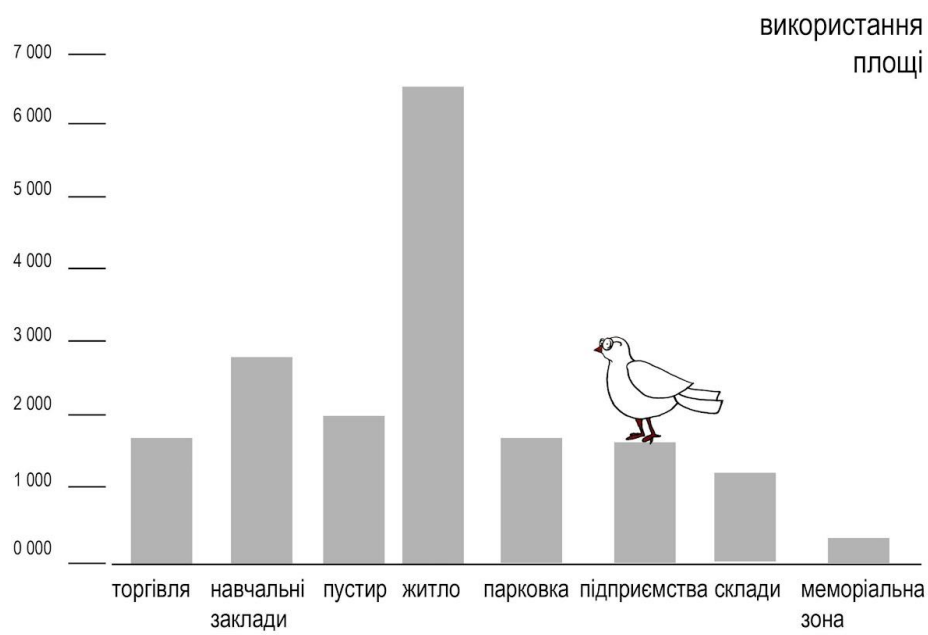
історія

локація

існуючий стан

парцеляція

врахування
історично
сформованої
парцеляції
середовища

морфологія

ділянки

49 малоповерхових
будинків
3 будинки середньої
поверховості

циркуляція

потоків людей

характер простору

виклики

- відсутність комфортних просторів
- відсутність місць, які б фіксували меморіальну зону
- високий рівень підземних вод

загрози

- транспортна розв'язка
- низький рівень соціальної забезпеченості
- високий рівень криміналу

цінності

- рельєф
- автентичні двори/будинки
- набережна поряд
- привабливе місце для вуличних художників

автентика місцевості

мешканці

деталі

меморіальна зона
А ви про що подумали?

затишні двори
гаражі

ЦІННОСТІ озеленення

- озеленення,
яке ми маємо
зберегти

автентика місцевості

збережено
автентичний
зміст

добре збережена
автентична
парцеляція вікон,
віконні рами, вітражі
збережено
автентичний
зміст

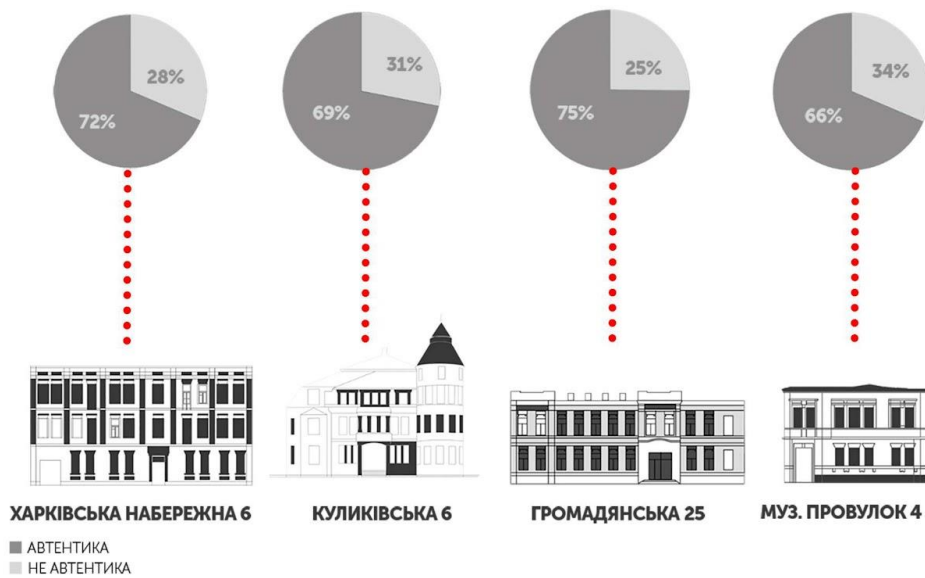
занедбана будівля
але збережено
автентичний
зміст

добре збережена
орнаментика
навколо вікон;

де автентика?

ЗАГАЛЬНА СТАТИСТИКА ДЛЯ КВАРТАЛУ

■ НЕ АВТЕНТИКА
■ АВТЕНТИКА

предмет охорони

врахування охоронних зон історичної
забудови та пам'яток архітектури

покращення

свіженький колір
нові пластикові вікна,
двері, які не
відповідають
автентичним
членуванням,
матеріалам

нове вбрання для
старої конструкції

через сильні пошко-
дження фасадного
декору було прийнято
рішення зовсім
прибрати цей декор

ігнорування
автентичної
парцеляції

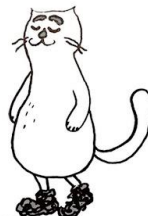
фільтри для рішень

люди

Вимоги:

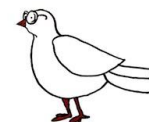
- залишитися на ділянці
- зробити простори комфортними та безпечними
- зберегти їх цінності

нові історицисти

Вимоги:

- усі рішення мають бути з узгоджені контекстом
- зберегти автентичність ділянки

голуби

Вимоги:

- ДБН 360-92** - все має бути перевірене нормами
- зробити простори для людей, а не для машин

план зачищення
території

проектна пропозиція

генеральний план/master plan

1. 5-ти пов./ 64 кв. житловий будинок з книжковим магазином
площею 180 м²

5-floor/ 64 fl. residential building with bookstore 180 m²

2. 5-ти пов./ 48 кв. житловий будинок з квітковим магазином
площею 70 м² і продуктивним магазином площею 288 м²

5-floor/ 48 fl. residential building with flower shop 70 m² and store 288 m²

3. 5-ти пов./ 24 кв. житловий будинок з
кав'ярнею площею 120 м²

5-floor/ 24 fl. residential building with cafe 120 m²

4. 5-ти пов./ 24 кв. житловий будинок з
офісами площею 420 м²

5-floor/ 24 fl. residential building with offices 420 m²

5. 5-ти пов./ 48 кв. житловий будинок з
дитячим майданчиком площею 420 м²

5-floor/ 48 fl. residential building with playground 420 m²

6. 5-ти пов./ 32 кв. житловий будинок

5-floor/ 32 fl. residential building

7. 5-ти пов./ 32 кв. житловий будинок

5-floor/ 32 fl. residential building

8. 5-ти пов./ 56 кв. житловий будинок

5-floor/ 56 fl. residential building

9. 5-ти пов./ 32 кв. житловий будинок

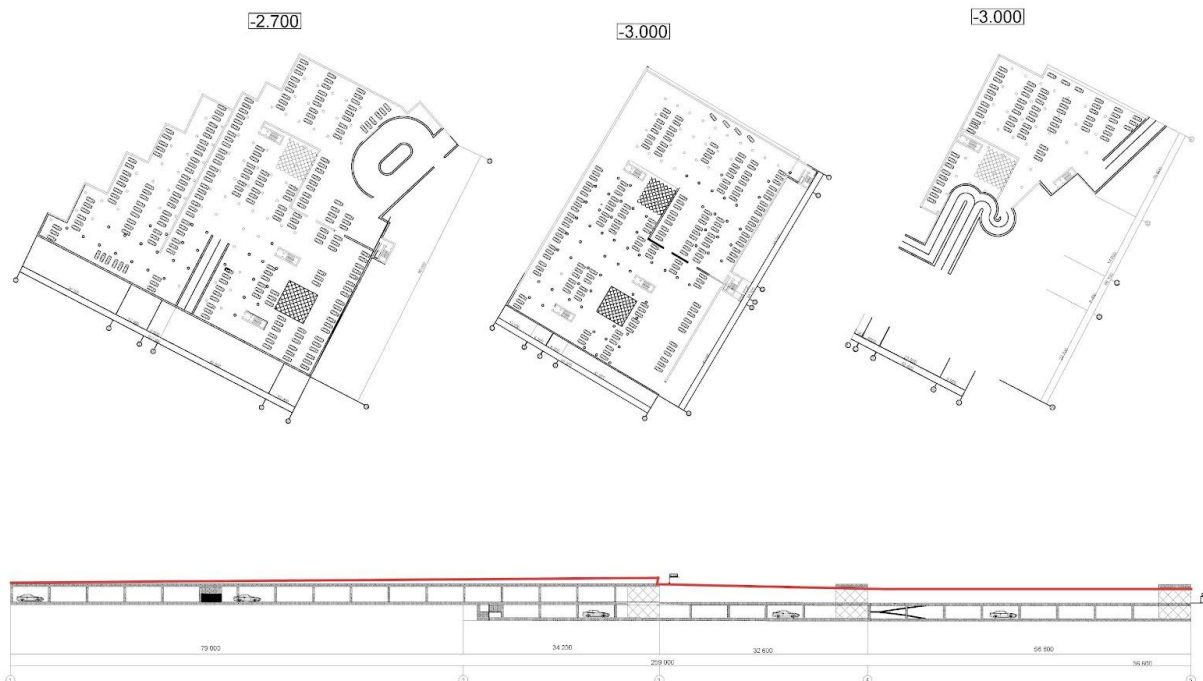
5-floor/ 32 fl. residential building

10. 5-ти пов./ 56 кв. житловий будинок

5-floor/ 56 fl. residential building

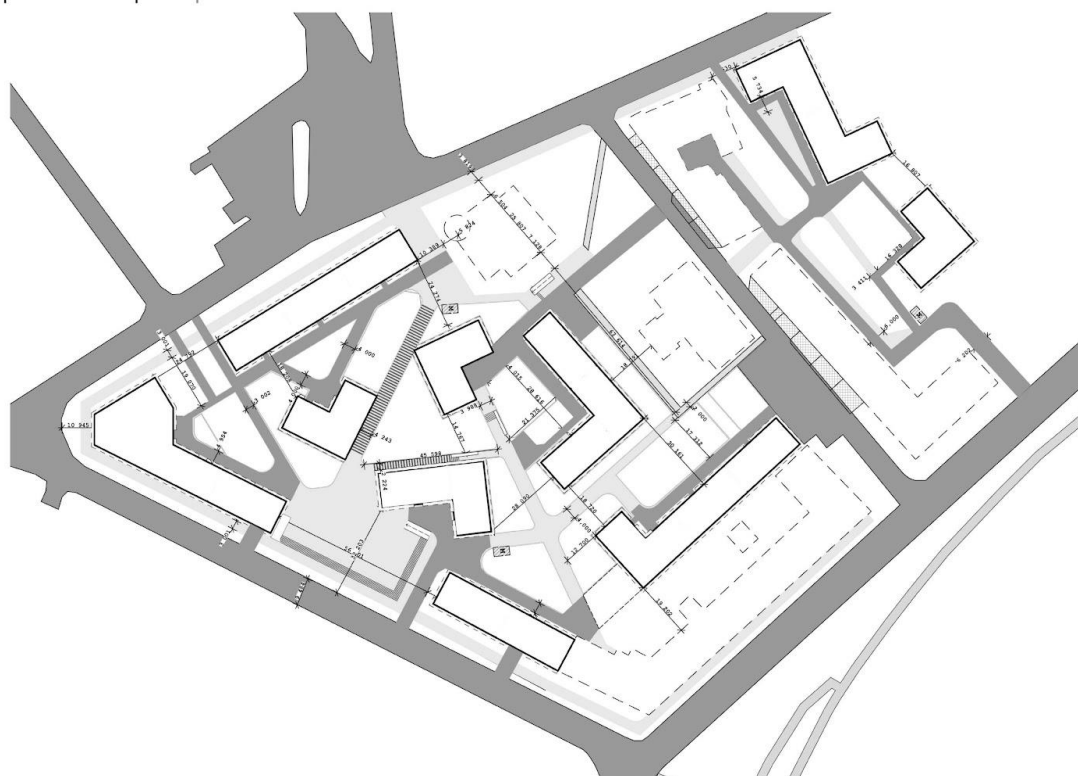
план підземного паркінгу/underground parking plan

план покриття майданчиків/plan coverage areas

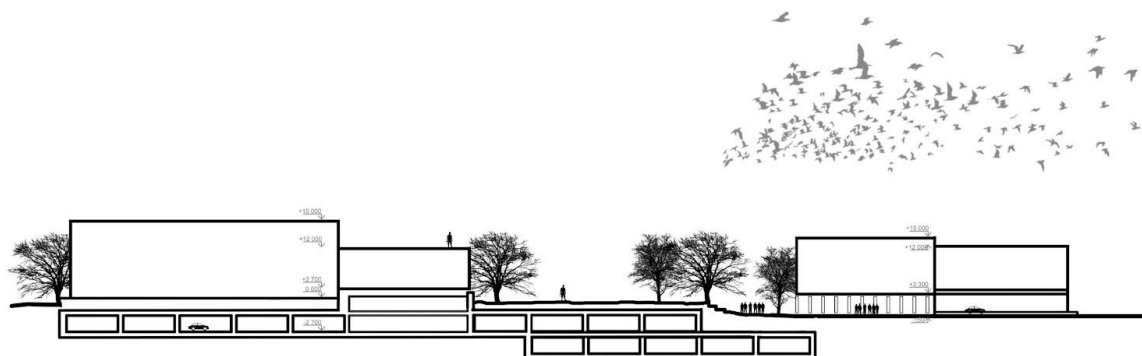
план дорожнього покриття/plan of roads surfase

план покриття майданчиків/plan coverage areas

схема розрізу/scheme section

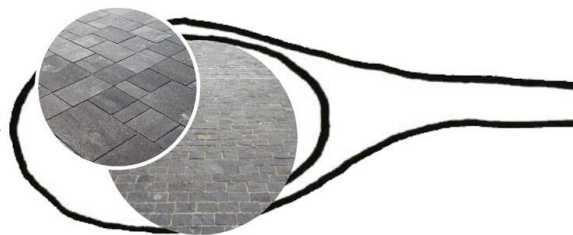
Символом проектованої ділянки стали ліхтарі, які передбачено на провулку. Прототипом став ліхтар датського дизайнера Поля Хенінсена. Ці ліхтарі за рахунок своєї конструкції створюють на ділянці м'які острівці світла.

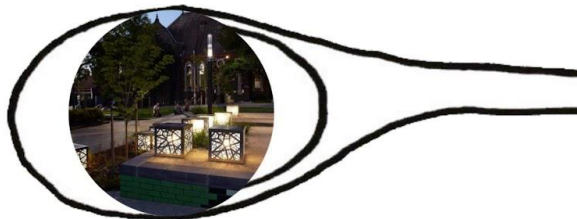
Так само біля глухої торцевої стіни будинку Жаткіна були густі зарості прекрасної перського бузку. Хотілося б максимально відновити колишню атмосферу і повернути бузок.

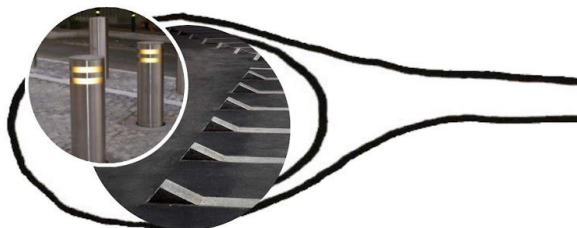
Передбачена тротуарна кладка плиток яка складається з 4-х елементів різного розміру: 5х10; 10х10; 10х15; 20х20; а також кладка 10х10 см брусчаткового типу

Крім основного штучного освітлення на ділянці передбачені світильники у формі кубів розміром 30х30х30 см. Вони розміщені в рекреаційній зоні, на алеї і в меморіальній зоні. Ці джерела світла є акцентами території.

Для того щоб в провулок не заїжджали сторонній транспорт проектом передбачені автоматичні болларди

Зелені зони підняті на 600-900 мм. Бордюр можна розчленувати місцями для сидіння.

Геологія/Geology

Особливості міст, а точніше те, що робить їх не схожими на інші, багато в чому залежить від тих геологічних умов, в яких будується і розвивається місто, від тих матеріалів, які використовуються в час його життя.

Більш того, зародження і розповсюдження того чи іншого архітектурного стилю залежить не стільки від соціальних умов та моди, скільки від геологічних і ландшафтно-географічних умов, які визначають наявність та можливість доставки до міста будівельного матеріалу.

Тим не менш, геологія напряму впливає на людину і її існування в природному середовищі. В тій чи іншій місьцевості ми знаходимо свої шляхи, за допомогою яких орієнтуємося у просторі. Люди створюють ментальні мапи, щоб облаштуватись в тому оточенні, яке було створено кліматичними умовами, ландшафтом, природними ресурсами і лайфстайлом.

The peculiarity of cities, or rather that makes them unlike other, depends largely on those geological conditions in which the city is being built and developed, from those materials that are used at the time of its life.

Moreover, the origin and distribution of a particular architectural style depends not only on social conditions and fashion, but on the geological, geographical and landscape conditions that determine the availability and the possibility of delivering the building material to the city.

Nevertheless, geology directly influences man and its existence in the natural environment. In one or another locality we find our ways with which we are orient in space. People create mental maps to fit into an environment that was created by climatic conditions, landscape, natural resources and lifestyles.

Матеріальні фундаменталісти /Material fundamentalists

Чим виділяються: В центр архітектури ставлять натуральні матеріали, хоча кожний фундаменталіст трактує ідею по-своєму. Для в'єтнамця Во Чонг Нгіа головне — дерева та озеленення. Ensemble Studio особливо цінують тактильні якості каменів. Gabinete Arquitectura із традиційних матеріалів вигадують нові конструкції: на XV биєнале у Венеції бюро отримало «Золотого лева» за орку з цегли.

What distinguishes: natural materials are put in the center of architecture, although each fundamentalist interprets the ideas in its own way. For Vietnamese Vu Chong Ngia, the main thing is the trees and landscaping. Ensemble Studio especially appreciates the tactile quality of stones. Gabinete Arquitectura is inventing new designs from the traditional materials: at the XV Biennale in Venice, the Bureau received the Golden Lion for a brick arch.

Тези\Theses

1 Орієнтація (шляхи, вузли, кордони, орієнтири)

/Orientation (paths, nodes, boundaries, landmarks)

2 Ландшафт (зелені зони, рослинність, земля, річки, забрудненість, кліматичні умови)

/Landscape (green zones, vegetation, soil, rivers, contamination, climatic conditions)

3 Соціальна функція (опитування людей, які живуть, працюють і проходять через ділянку)

/Social function (interviewing people who live, work and walk through the site)

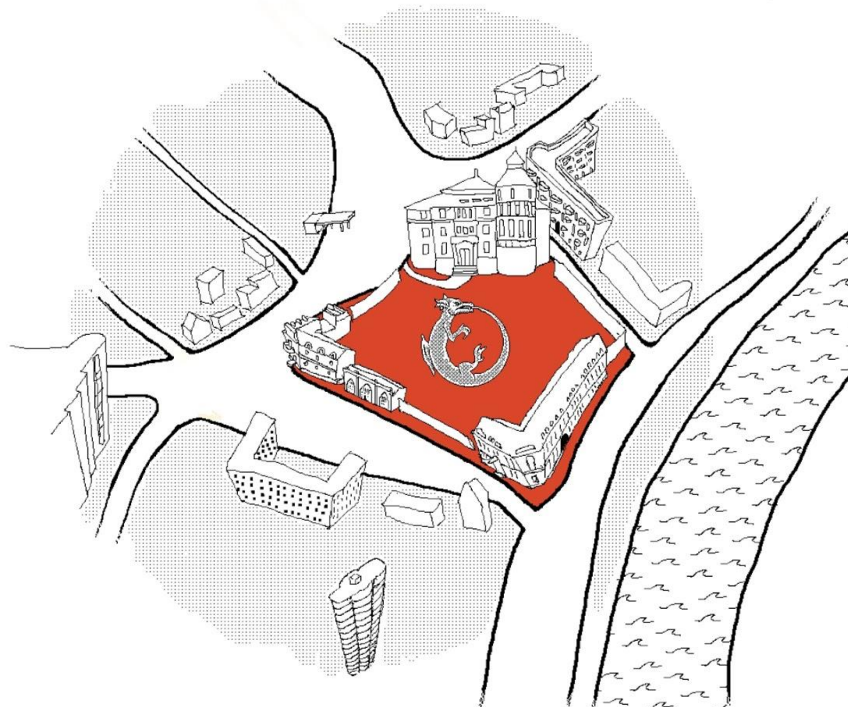
4 Памятки архітектури (вимоги до них, матеріали, які використовувались при будівництві ділянки)

/Architectural monuments (requirements for them, building materials from the site)

5 Маштабність та акценти (розпізнання об'єктів як окремих та їх взаємодія з середовищем)

/Scale and accents (recognizing objects as separate and their interaction with environment)

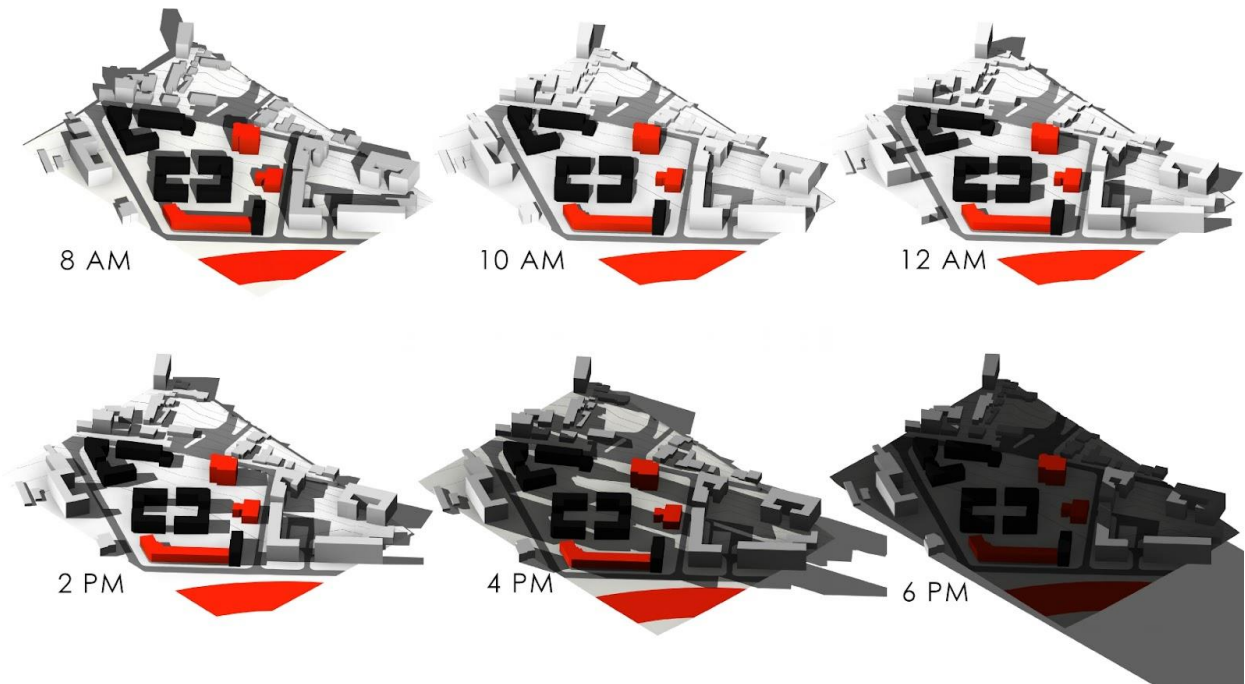
Ментальна мапа/ Mental map

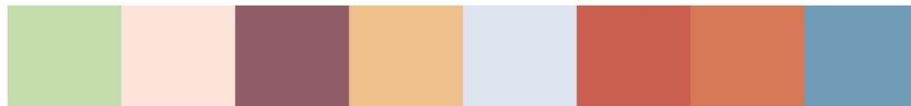
Опитувані/Interviewed:

Інсоляція/Insolation

Кольорова палітра/Color palette

ДБН/GBN

Мапа проблем ділянки/Site problems map

Пам'ятки архітектури/Architecture monuments

Виклики та загрози/Risks and challenges

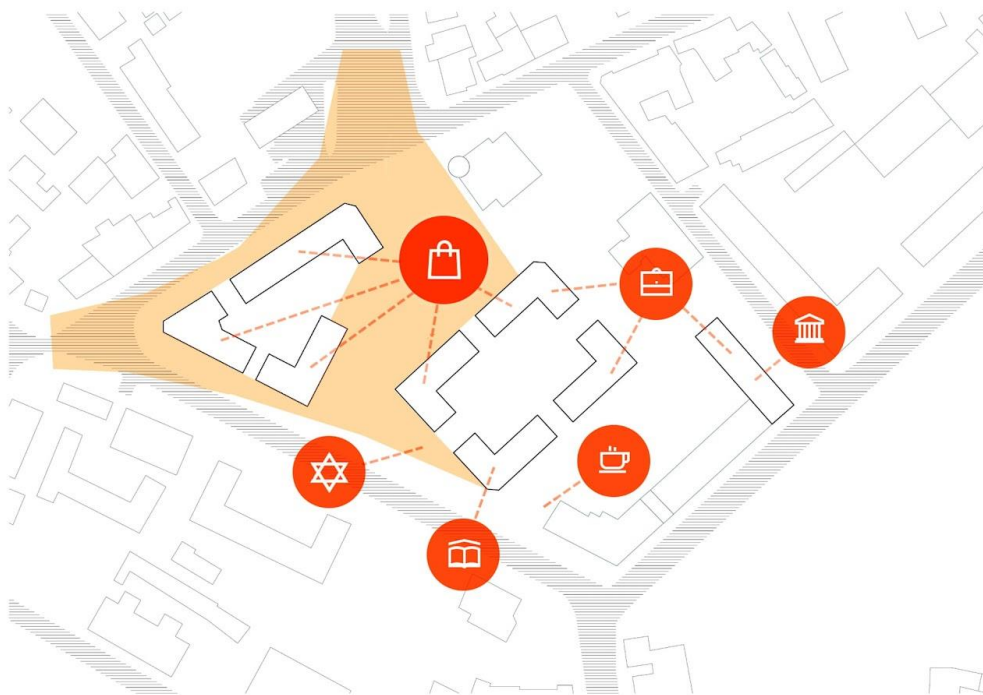
Загрози/Risks

- Вартість/Cost
- Інфраструктура/Infrastructure
- Грунтові води/Groundwater
- Річка/River
- Оточуючі забудови/Surrounding buldings
- Інсоляція/Insolation

Виклики/Challenges

- Сприйняття/Reception
- Відкритість/Openness
- Рель'єф/Landscape
- Аптечний склад/Drugstore storage

Функціональна схема/Functional scheme

Функція/Function

- Торгівля/Commerce**

Торгові площі - вигідне вкладання коштів як для споживача, так і для девелопера. Також комерційні заклади виступають важливими гравцями у формуванні середовища комплексу, впливаючи на його впізнаваність, безпеку і атмосферу загалом.
 /Trading areas - a profitable investment for both the consumer and developer. Also, commercial institutions are important players in shaping the environment of the complex, affecting its recognition, security and the atmosphere in general.
- Офіси/Offices**

Офісні приміщення на відміну від торгових не повинні мати вітрин і можуть бути розташовані в менш людних місцях. Такі офіси часто знімаються для тимчасових чи для малих учбових проєктів.
 /Office apartments, in contrast to the trading ones, should not have showcases and can be located in less crowded places. Such offices are often rented for temporary or small training projects
- Виставковий простір/Exhibition space**

Виставковий простір виділено в якості проєктної пропозиції, щоб розбавити комерційну складову та притягнути більше людей у наш квартал.
 /The exhibition space is set as a project proposal to dilute the commercial component and draw more people in our quarter.
- Дошкільний центр/Preschool centre**

Дитячий дошкільний центр "Смартік", який вже знаходиться на території нашого кварталу. Він виконує роль дитячого садка та підготовчого центру для дітей дошкільного віку.
 /Children's preschool center "Smartik", which is already in the territory of our district. He plays the role of a kindergarden and preparatory center for preschool children.
- Меморіал/Memorial**

Меморіальна дошка на будівлі колишньої синагоги по вул. Громадянській в пам'ять 400 євреїв - старців, калік та дітей, котрі не змогли дійти до гетто, були закриті в синагозі та померли від голоду та холоду.
 /Memorial plaque on the building of the ex-synagogue on the street. Gromadyanska in memory of 400 jews - elders, cripples and children who could not reach the ghetto, were locked up in the synagogue and died of hunger and cold.
- Кафе/Cafe**

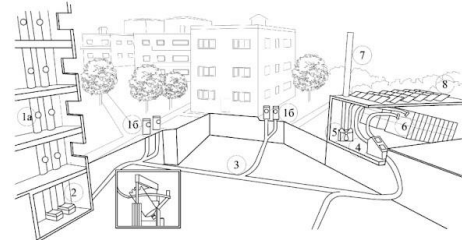
Проектна пропозиція у вигляді маленького кафе поруч з набережною, якого так не вистачає жителям та гостям району.
 /A project proposal in the form of a small cafe next to the waterfront, which is lacking for residents and guests of the area.

Смітники/Trash

Умовні позначення

- - Зовнішній сміттєзбірник/Trash bin
- - Приймний сміттєзбірник/Waste collector
- - Труби-сміттепроводи/Garbage pipes

Як це влаштовано? /How is it organized?

- 1а - Внутрішні вакуумні сміттепроводи /Internal vacuum garbage ducts
- 1б - Зовнішні сміттепроводи /External waste garbage
- 2 - Компактор і ущільнювач сміття /Compactor and garbage press
- 3 - Труби - сміттепроводи /Garbage pipes
- 4 - Автоматичний сортувальник сміття /Automatic rubbish sorter
- 5 - Центральний вентилятор, який створює негативний тиск /Central fan creating negative pressure
- 6 - Сміттєзбірний контейнер /Garbage Container
- 7 - Система фільтрації повітря /Air filtration system
- 8 - Сонячні батареї /Solar batteries

Генеральний план/General plan

Експлікація/Explication

1. 4х поверхова / 32 кв. / Житловий будинок з торговими приміщеннями на Ground Floor площею 521м2 /

4 storeyed / 32 apt / Apartment building with commercial premises on the Ground Floor with total area of 521 m2

2. 4х поверхова / 32 кв. / Житловий будинок з торговими приміщеннями на Ground Floor площею 521м2 /

4 storeyed / 32 apt / Apartment building with commercial premises on the Ground Floor with total area of 521 m2

3. 4х поверхова / 32 кв. / Житловий будинок з торговими приміщеннями на Ground Floor площею 521 м2 /

4 storeyed / 32 apt / Apartment building with commercial premises on the Ground Floor with total area of 521 m2

4. 3х поверхова / 9 кв. / Соціальний будинок з торговими приміщеннями на першому поверсі площею 188 м2

3 storeyed / 9 apt / Social house with commercial premises on the Ground Floor with total area 188 m2 and recreational zone on the roof 188 m2

5. 4х поверхова / 32 кв. / Житловий будинок з торговими приміщеннями на Ground Floor площею 521м2 /

4 storeyed / 32 apt / Apartment house with commercial premises on the Ground Floor with total area 521 m2

6. 4х поверхова / 32 кв. / Житловий будинок з офісними приміщеннями на Ground Floor площею 521м2 /

4 storeyed / 32 apt / Apartment house with offices on the Ground Floor and total area of 521 m2

7. 4х поверхова / 32 кв. / Житловий будинок з офісними приміщеннями на Ground Floor площею 521м2 /

4 storeyed / 32 apt / Apartment house with offices on the Ground Floor and total area of 521 m2

8. 6-ти поверхова / 20 кв. / Житловий будинок з офісними приміщеннями на Ground Floor площею 260м2, з офісними приміщеннями на 1-му поверсі площею 260м2 і виставковим простором на 2-му поверсі площею 260м2 /

6-storeyed / 20 apt / Apartment house with office space on the 2nd floor with an area of 260m2

9. 4х поверхова / 20 кв. / Житловий будинок з офісними приміщеннями на Ground Floor площею 260м2 і рекреаційною зоною на покрівлі площею 260м2 /

4-storeyed / 20 apt / Apartment house with offices on Ground Floor with total area 260m2, offices on the 1st floor with area of 260m2 and exhibition space on the 2nd floor with an area of 260m2

План майданчиків/Site areas plan

The plan shows a residential complex with several building footprints and associated outdoor spaces. Dimensions for various areas are provided:

- 17.000
- 22.000
- 23.000
- 12.000
- 14.500
- 10.000
- 12.000
- 11.000
- 14.000

Legend:

- Дитячий майданчик/Playground - 689.54m²
- Спортивний майданчик/Sports ground- 480.89m²
- Оглядовий майданчик/Observation deck - 1,548.18m²
- Господарський майданчик/Household area - 137.41m²
- Майданчик для відпочинку/Recreational area - 3,907.83m²

Scale: 0 5 10 15 20

План дорожнього покриття/
Road surface plan

This technical drawing shows a detailed road surface plan for a residential development. It features several building footprints, some with internal room divisions, and a network of roads and parking areas. A scale bar at the bottom right indicates distances of 0, 5, 10, 15, and 20 meters. The plan is oriented with North at the top.

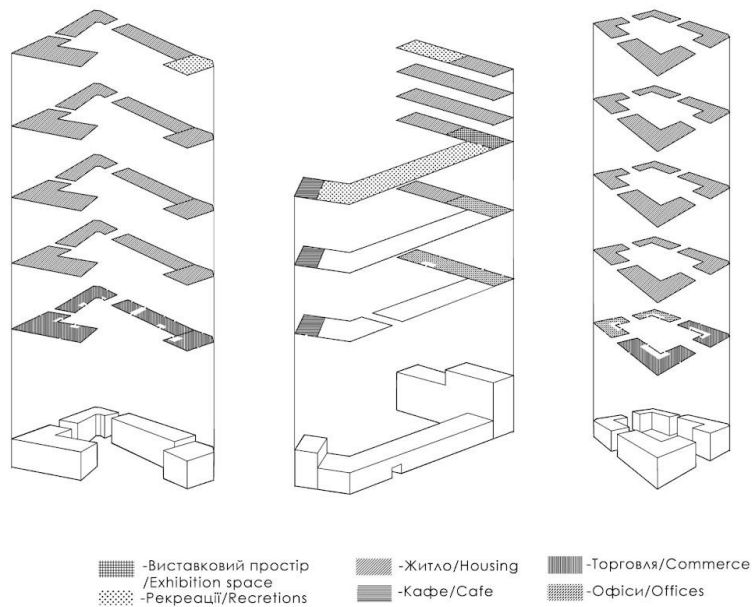
План підземного паркінгу
/Underground parking plan

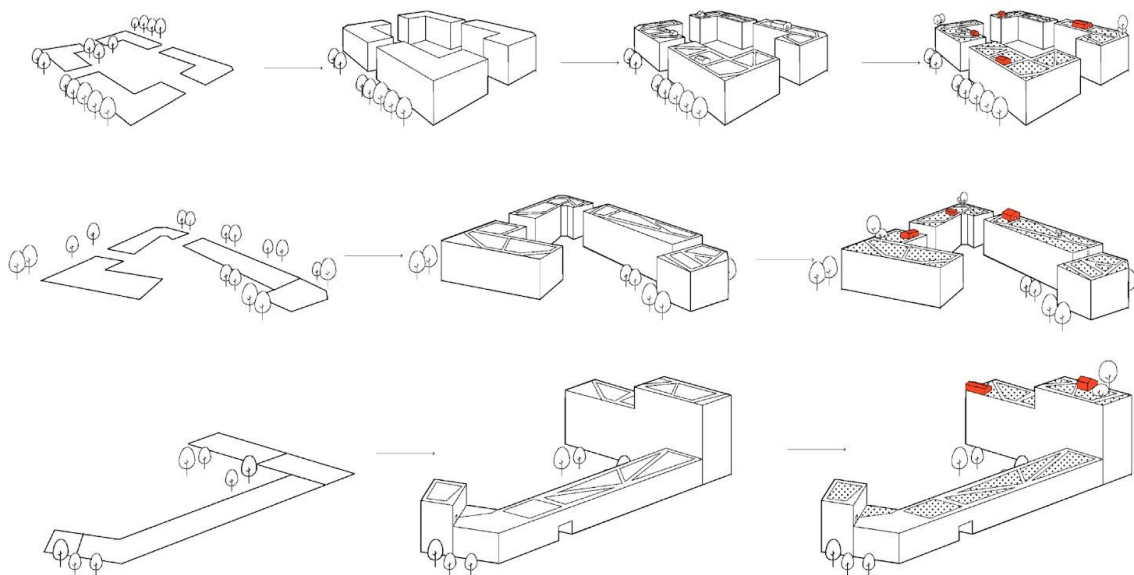
План озеленення/Vegetation plan

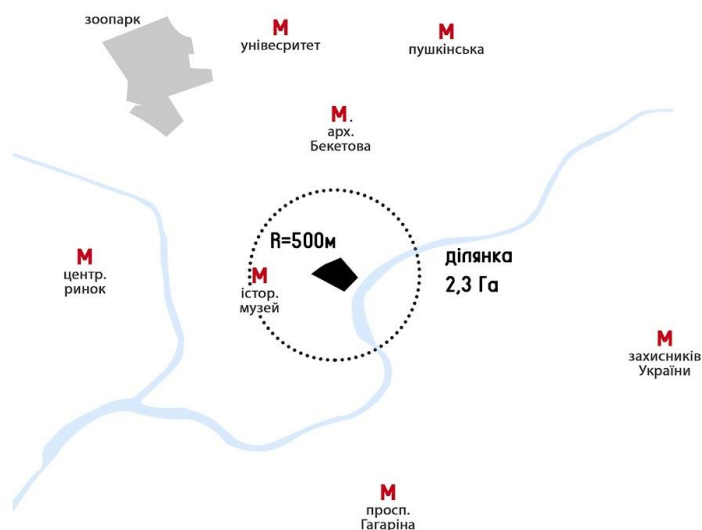
Схема об'ємів/Volumes scheme

П'ятий фасад/Fifth facade

Презентаційні матеріали команди “доступність”

ділянка
/project site

антиХарків доступність

як принцип організації
житлової групи
/accessibility
as organizational principle
of residential group

автовокзал
пішки 26хв
/bus station
to 26min

запізничний
пішки 37хв
/train station
to 37min

найближче метро
пішки 12хв
/metro
to 12min

Аранов
Гліб

Устименко
Софія

Шукупа
Оля

Дудукаленко
Ілля

Піонг
Нгок

Сергій Ільченко

тutor
/tutor

Горбань
Богдан

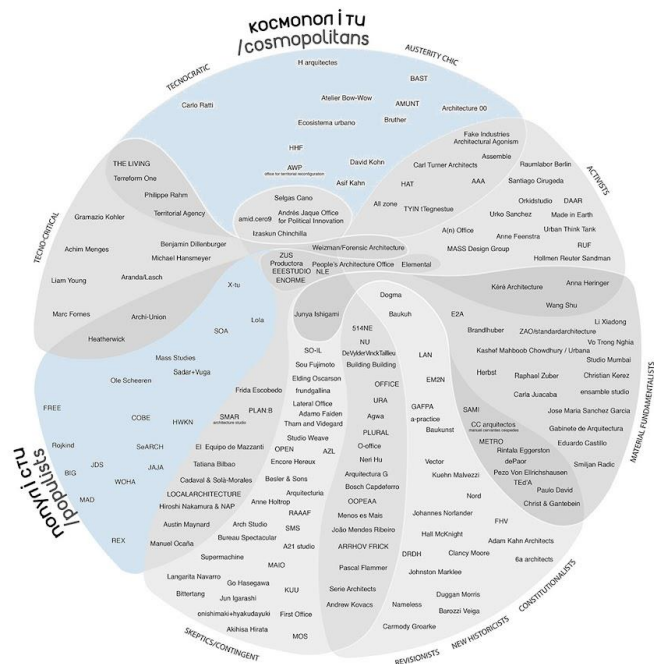

Гвірмадзе
Шорона

обличчя
/faces

група доступність

можливо не схоже,
але ми добрі та привітливі
/we are good and friendly
also when it doesn't look like that

XTO MU?
/who we are?

Студенти IV-го курсу ХНУБА
Космополіти та популісти

Задачі:

Вивчення доступності міського простору
Проект житлової групи в контексті
історичної забудови

Тема:

Демократія у міському просторі
«Доступність по-харківськи»
Просторова та ментальна
доступність

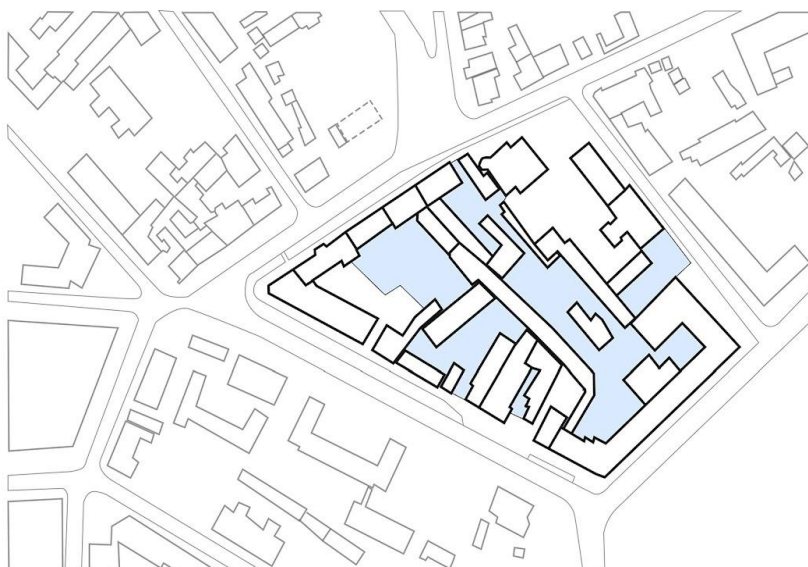
Students of IV-th year
Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture
Cosmopolitans and populists

Tasks:

Studying the accessibility of the urban environment
The project of a residential group in the context of
historical situation

Subject:

Democracy in urban space
"Availability in Kharkov"
Spatial and mental
availability

npocTip
/spaces

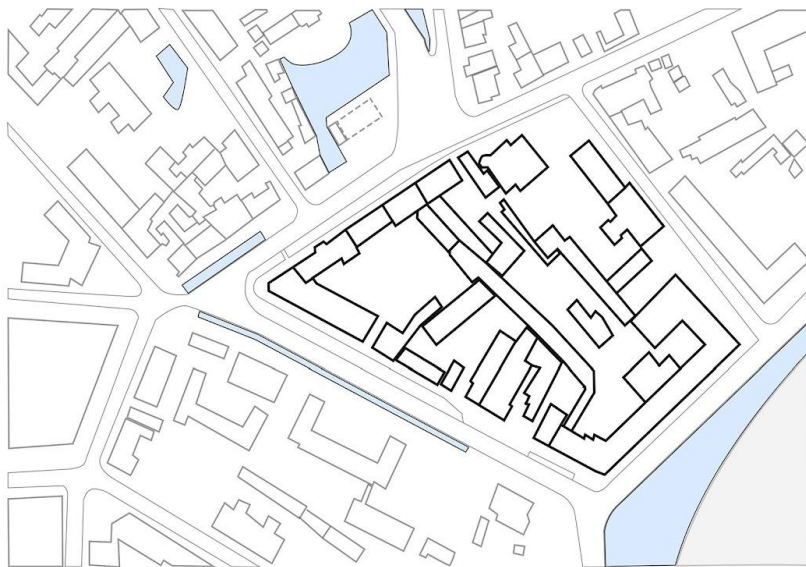

32% доступно
/available

68% недоступно
/unavailable

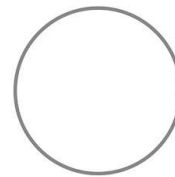
По периметру кварталу немає доступу до ядра, всі придомові території зайняті малими підприємцями. Навіть єдиний житловий будинок не має нормальної придомової ділянки.

/On the perimeter of the site there is no entrance to the core, all zones are occupied by private enterprises
The residential house doesn't have a normal house territory

озеленення

/plants

0% облаштовано
під рекреацію
/accessible for
relaxing

Дуже низький відсоток зелених територій, ба навіть вони не представляють культурної цінності.
/A very small percentage of gardening around the block, and even these green areas do not represent any value.

ho-re-ca

20% кофе/coffee
80% кафе/cafe
та ресторани
0% готелі/hotels

Через непривабливість кварталу, на нашій території знаходиться тільки антикафе «Живіт» з неспокійною публікою. А довкола знаходяться невеликі кав'ярні та кафе.
/Because of the small appeal of the area, in our territory there is only an anti-café "Belly", with violent visitors. And around the block there are small coffee houses and small cafes.

АКТИВНІСТЬ

/activity

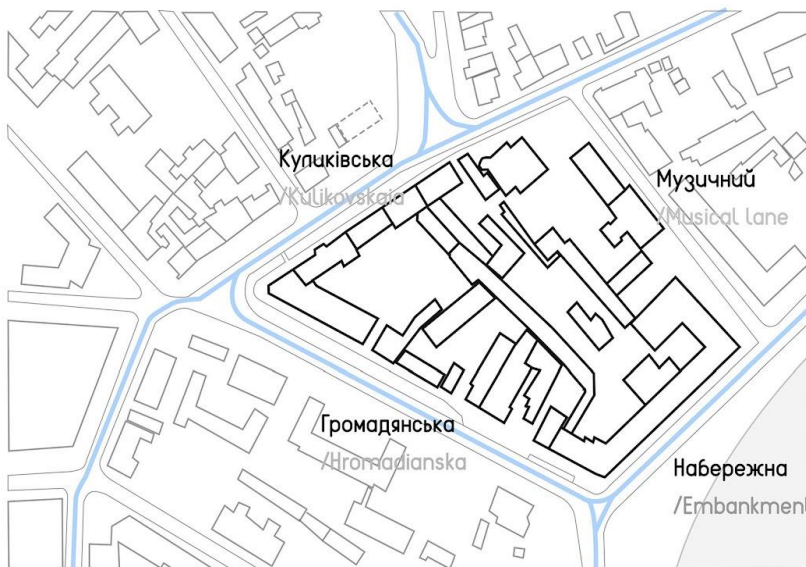
35% студенти/students

30% школярі/school

25% жителі/inhabitants

10% робітники фірм

/office

АКТИВНІСТЬ

/activity

30% доріг пусті більшу

частину дня

/empty

70% доріг

з активним рухом

/active

Основний потік по вулицям Куликівській та Набережній, трохи менше по Громадянській, і дуже мало в Музичному провулку

The movement of cars is active on the Kharkov Embankment and Kulikovskaia Street, a bit less often along the street of Hromadianska, and the Musical Lane is often empty.

страх

/fear

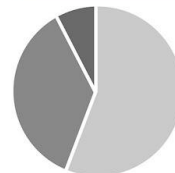
50% шанс на безпечну прогулянку після заходу сонця
/50% of safety

Тільки фортуна вирішить чи дістанетесь ви свого будинку цілим та неушкодженим.
/Only luck determines your safety

вік

/age

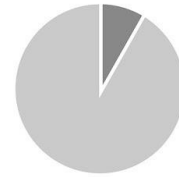

Люди
60% місцеві/inhabitants
35% тимчасово-присутні
/passers
5% «Живіт»/cafe-visitors

безбар'єрність

/barrier-free

10%

умови не підходять
для нормального
руху по території

/barrier-free

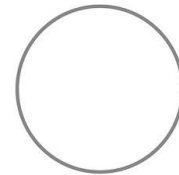
Існуючі умови не дозволяють людям з обмеженими здібностями дістатися навіть до центру допомоги інвалідам, що по суті дуже жорстоко.

/The conditions do not allow people with limited opportunities to safely reach the rehabilitation center, in fact it is very cruel

спорт

/sport

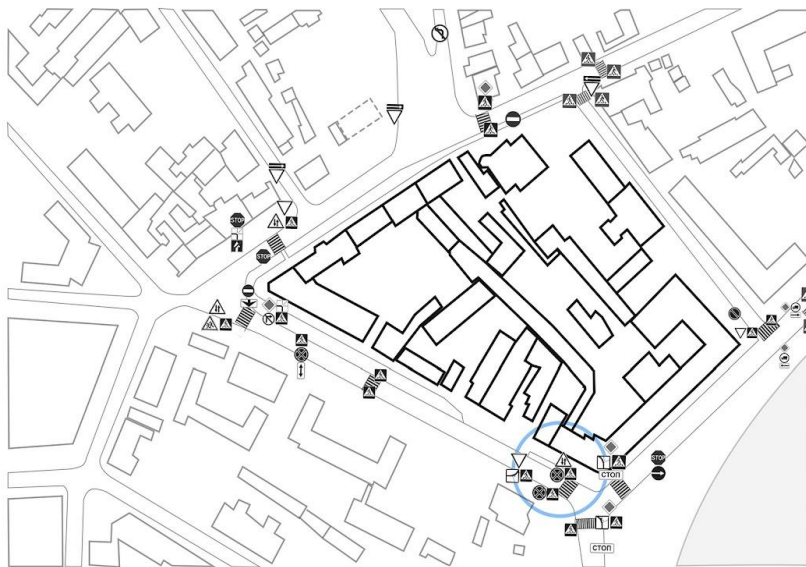
0%

район не обштований
спортивними та дитячими
майданчиками

/unavailable

Відсутність майданчиків можна пояснити тільки відсутністю нормальної житлової групи у кварталі.

/The lack of sports grounds can only be explained by the absence of a large residential group.

дорожні знаки

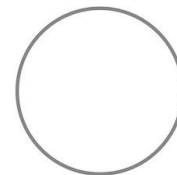
/road signs

в наявності всі
потрібні знаки,
проте декотрі не видно
з-за дерев
/we have all signs, but
some of them we can't see
because of trees

паркінг

/parking

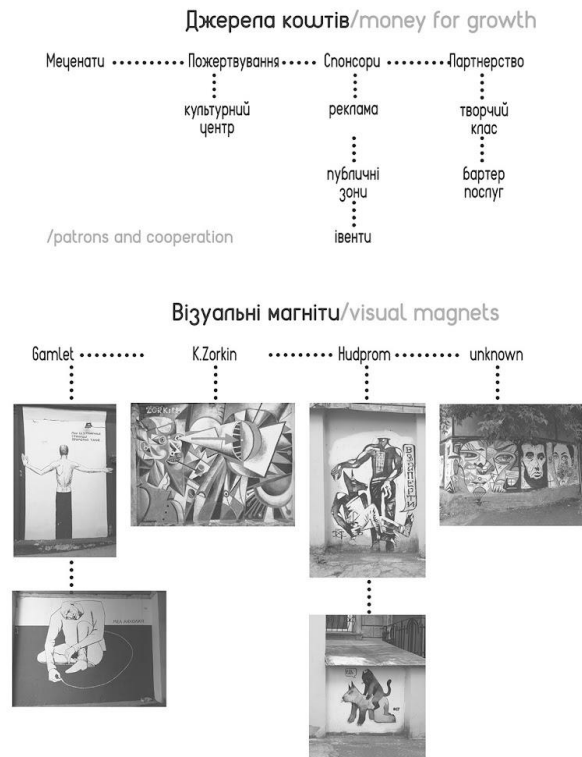

0%
квартал
не забезпечений
паркінгом
/no parking

Єдиний майданчик придатний для парковки автомобілів – зайнятий підприємцями.

В майбутньому можливо будуть місця в новому торговельному центрі.

/The only parking lot is used mainly by machines of different enterprises. Perhaps there will be places in the mall.

кооперація
/cooperation

хороша локація кварталу
створює чудові можливості
для співпраці на різних рівнях
/the location of the quarter
creates excellent opportunities
for active cooperation at
different levels

ВИКЛИКИ
/challenge

- ➔ Паркінг/parking
- ➔ Затори/traffic
- ➔ Відсутність позитивних візуальних елементів на території/no visual magnets
- ➔ Відсутність безбар'єрного доступу/discomfort
- ➔ Відсутність публічних просторів/no public spaces
- ➔ Неактивна набережна, відсутність комунікації з нею/unactive riverside
- ➔ Відсутність стимулу для інвестицій/no money for growth
- ➔ Закритість території/closed areas
- ➔ Недостатня освітленість/no lighting
- ➔ Відсутність відчуття безпеки/no safety

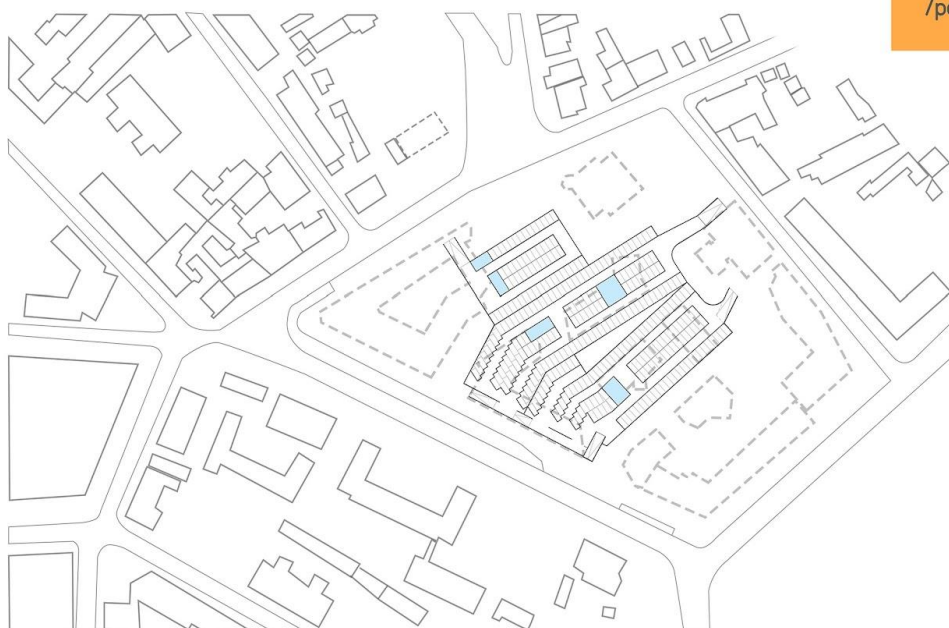
загрози /threats

- ➔ Тіні від забудови/shadow from buildings
- ➔ Шум з магістральної вулиці – Набережної/noise
- ➔ Кримінальні елементи/ill-bred people

форми /shapes

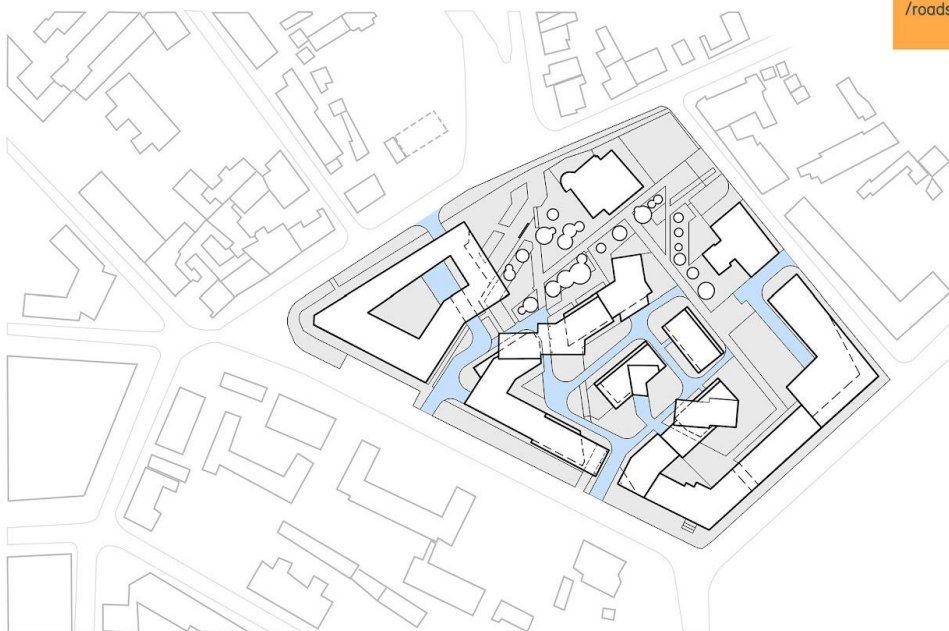
паркінг
/parking

доріжки
/pathways

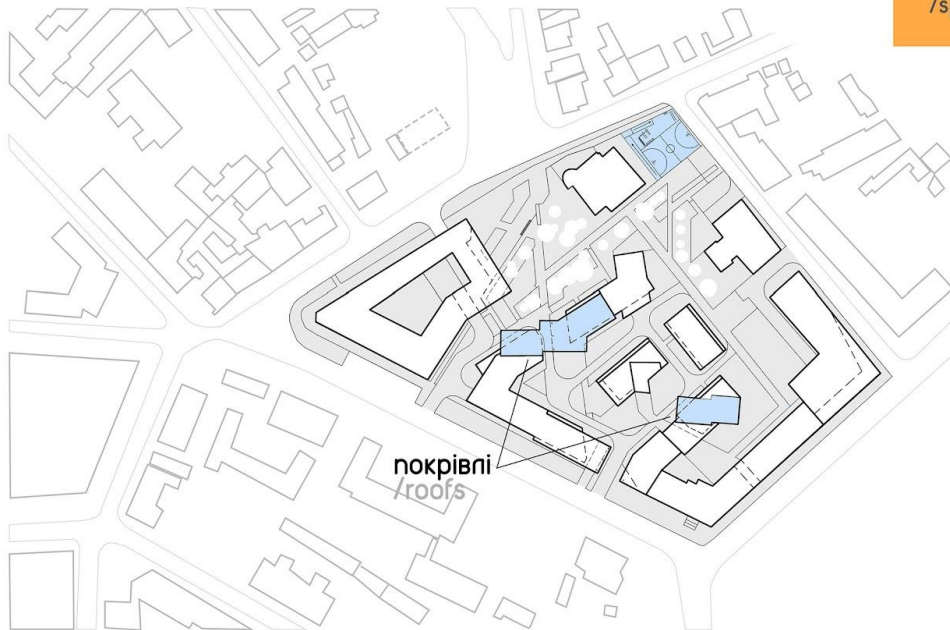
дороги
/roads

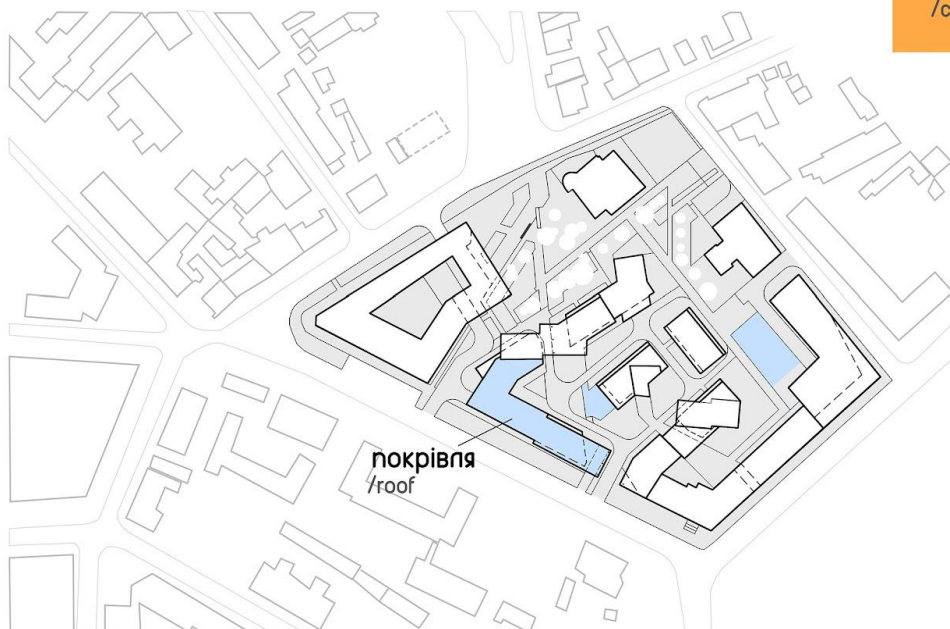
рекреація
/recreation

спорт
/sport

діти
/children

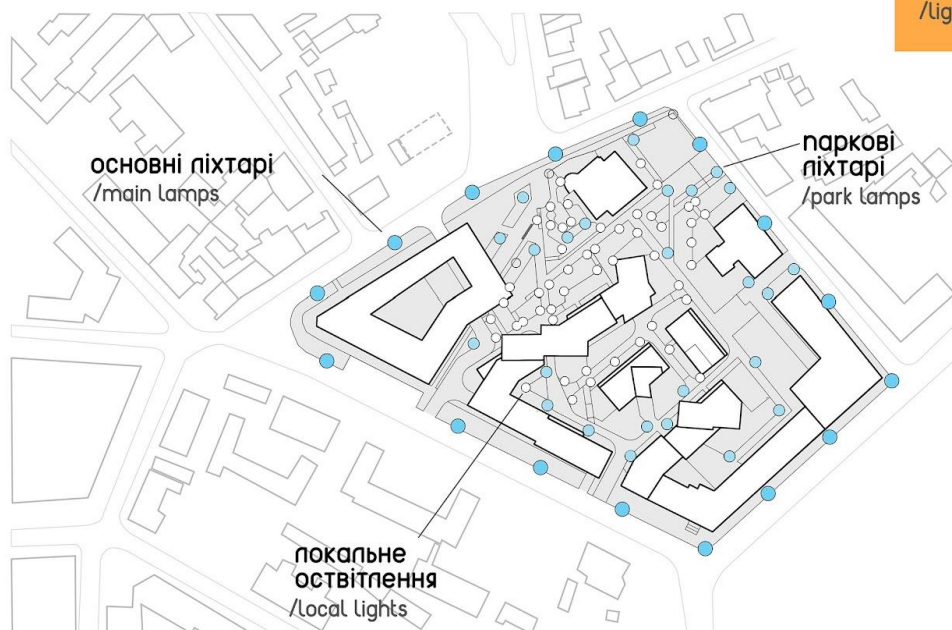
озеленення /plants

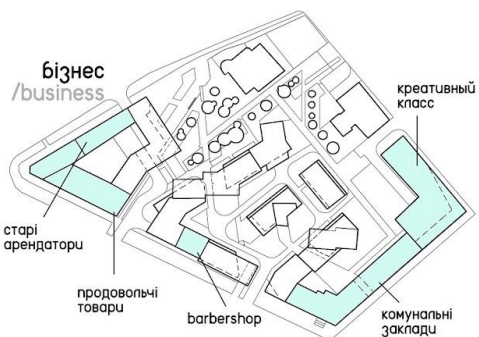
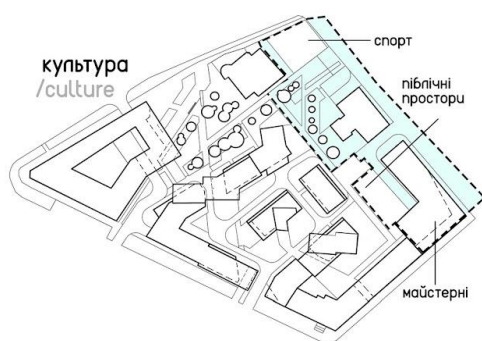
сміття /trash

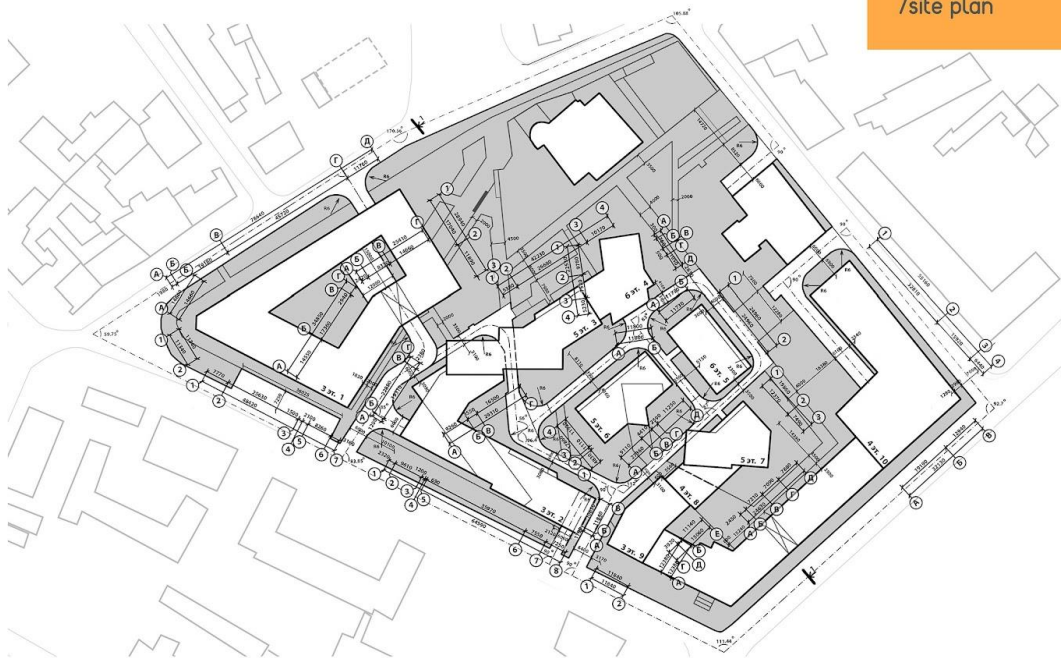
освітлення /lights

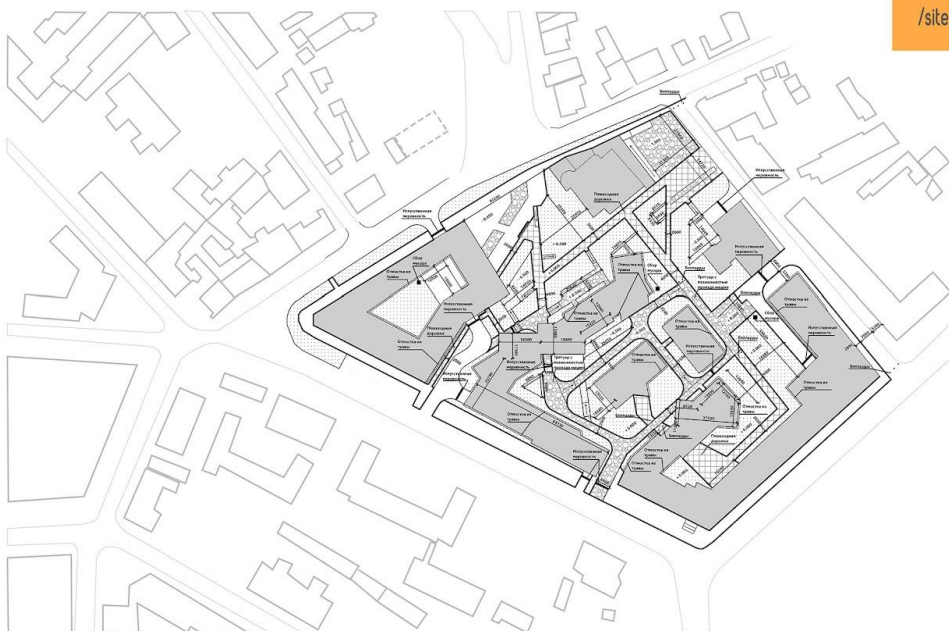
функція /function

генплан /site plan

благоустрій /site

розріз /section

